This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Google

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

Carlson

SVERIGES HISTORIA

UNDER

KONUNGARNE AF PFALZISKA HUSET

AF

FREDRIK FERD. CARLSON.

FÖRSTA DELEN.

CARL X GUSTAF.

STOCKHOLM, 1855.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

FÖRORD.

Carlarnes tidehvarf, så rikt på stora tilldragelser och tillika så betydelsefullt för utvecklingen af våra offentliga förhållanden, har i allmänhet mindre än flere andra tidehvarf af Sveriges historia varit föremål för forskning och framställning. Under det att Gustaf Adolfs och Christinas tidehvarf framstått i ljus, har sammanhanget emellan detta och den tid som är, till stor del gått förloradt. Att medverka till återställandet af detta sammanhang, har sålunda blifvit en uppgift för hvar och en som åt ifrågavarande ämnen egnat sin forskning: redan länge hade författaren till dessa rader hyst en sådan öfvertygelse och varit sysselsatt med förarbeten för den nämnda tidrymdens historia, då en uppmaning från förläggarne till Heerens och Ukerts samling af de Europeiska staternas historia gaf närmaste anledningen till företagandet af närvarande arbete.

Ur många skäl kan man betrakta det tidehvarf som sträcker sig från Drottning Christinas afsägelse till Carl XII:s död, såsom inom kretsen af våra häfder bildande ett helt för sig. Det visar Sverige, på höjden af sin makt, inveckladt i Europas alla större frågor, förvaltande det arf af yttre storhet och af inre stridsämnen som det föregående tidehvarfvet efter sig lemnat. Det gifver föreningslänken emellan utsigterna vid Sveriges uppgående storhet och inträffandet af dess stora förluster, äfvensom förklaringen öfver sammanhanget emellan båda. Den märkvärdiga utveckling som, under en följd af betydelsefulla yttre tilldragelser, försiggick i det inre samhällslifvet, blef afgörande för rikets framtid.

Om den synpunkt, ur hvilken jag uppfattat mitt ämne, behöfver jag icke vara vidlyftig. Hvilket föremål skulle väl, vid behandlingen af en tidrymd ur fäderneslandets historia, träda i förgrunden, om icke fäderneslandet sjelft, dess tillstånd, dess utveckling, dess öde? Föremålets storhet lockar och lifvar forskningen, om äfven utförandet icke ens aflägset förmår svara mot dess fordringar. Företrädesvis har jag bemödat mig att följa de inre förhållandena, så väl de rent politiska som äfven, så vidt gränserna för en allmän framställning medgifvit, de industriela. Riksdagarnes historia har synts mig, äfven före frihetstiden, förtjena en särskilt uppmärksamhet. Deras förhandlingar visa icke blott med mycken klarhet lan-

dets tillstånd, hvad som blifvit verkställdt af utgifna författningar, hvilken inflytelse dessa utöfvat, utan de förråda äfven inom sig sjelfva en utveckling, som mera än något annat kastar ljus öfver våra offentliga förhållanden i deras utbildning. I synnerhet eger Carl XI:s minderårighetstid i detta afseende en betydelse, som är värd att med noggrannhet iakttagas.

Öfvertygad att källornas beskaffenhet till en väsendtlig del bestämmer ett historiskt arbetes värde, har jag icke sparat någon möda för att uppsöka de på många håll spridda handlingar, som kunnat gifva en tillförlitlig upplysning om tidehvarfvet.

Carl X:s historia har i detta afseende haft ett eget öde. Pufendorf, denne Konungs förste historieskrifvare, som skref i regeringens uppdrag och som egde tillgång till riksarkivets alla handlingar, har med stor utförlighet behandlat sitt ämne, och de flesta nyare hafva begagnat hans verk såsom en hufvudkälla. Men oaktadt det höga värde, detta arbete eger och alltid måste bibehålla, är det likväl oundvikligen nödvändigt att gå tillbaka bortom dess framställning, för att rådfråga de ursprungliga handlingarne sjelfva, och det hufvudsakligen af följande skäl. Pufendorf uppfattade först och främst sitt uppdrag såsom blott innebärande uppgiften att framställa Konungens underhandlingar och krig. Alla underrättelser om tillståndet och åtgärderna i det inre, om riksdagarne, om landskapsmötena, om reduktionen, m. m. saknas.

Dernäst har han icke blott begagnat, utan ofta nästan till hela deras vidd infört de handlingar han haft för ögonen. Hans text är mindre en bearbetning än ett sammanförande, och en utförlig, icke sällan ordagrann öfversättning af offentliga handlingar. Det är också detta som gör hans bok så svårläst, och oaktadt all behandlingens utförlighet, ger den ett tycke af krönika. En närmare undersökning uppdagar snart de olikartade stycken af hvilka hans framställning är sammansatt. Följer man honom på spåren, så finner man, i nästan oafbruten följd efter hvarandra, än ett stycke ur en instruktion till ett sändebud, än ett rådsprotokoll eller ett rådslag, än ett bref från en gesandt vid främmande hof, än ett ställe ur en utgifven bok (såsom t. ex. Terlons Memoirer) o. s. v., hvilket allt han afskrifvit med mycken noggrannhet, men utan att lemna någon uppgift, hvarifrån hvart och ett är hemtadt. Likväl faller, som hvar och en vet, en väsendtligen olika dager öfver framställningen i dessa och andra olika slag af handlingar. Der icke författaren fullt bearbetat eller i sin uppfattning likasom smält tillsammans de särskilta materialierna, är det derföre icke nog att ega framför sig en sammanställning af dessa handlingar, vore de än med daguerrotypisk noggrannhet återgifna: det är af synnerlig vigt att känna från hvilka håll de särskilta utdragen äro tagna. Vidare är uppställningen af det stora arbetet sådan, att det för hvart år behandlar särskilt händelserna i hvartdera

af krigen hela året igenom, och derefter de diplomatiska underhandlingarne, äfven med hvarje makt särskilt, ofta utan angifvande af datum. Då krig och underhandling så ofta äro med hvarandra sammanflätade, och de olika underhandlingarne likasom de särskilta krigen nästan alltid stå sinsemellan i det närmaste samband, måste genom en sådan uppställning det sammanhang i det hela, och det lefvande begrepp om den politiska ställningens förändring genom olika tider nästan oundvikligen gå förloradt, utan hvilket så väl en klar uppfattning af händelsernas gång, som ett bedömmande af de fattade besluten svårligen kan stödjas på rätt tillförlitliga grunder. Dertill skulle kunna läggas, att omgjutandet i den latinska formen någongång utplånat drag som finnas i de ursprungliga handlingarne och som icke sakna intresse.

Hvad ofvanföre blifvit yttradt, lärer af ingen så missförstås som vore det sagdt för att klandra en författare, som eger så mycken förtjenst om våra häfder. Det har blifvit anfördt för att visa hans arbetes ställning till den fortsatta forskningen öfver denna regerings historia. De anmärkta förhållandena innehålla i sjelfva verket en uppmaning att icke blott fullständiga de materialier han begagnat, utan äfven att uppsöka dessa sjelfva, och i synnerhet att söka uppvisa sammanhanget mellan händelsernas olika trådar och den inverkan de hvar för sig utöfvade på ställningen i dess helhet.

Riksregistraturet och den diplomatiska brefvexlingen hafva hufvudsakligen legat till grund för Pufendorfs framställning. För kriget har han dessutom egt att tillgå en samling af de militäriska befälhafvarnes berättelser (honom tillsända af Erik Dahlberg den 2 Maj 1681 på konungens befallning), hvilka ännu förvaras i riksarkivet, och bland hvilka i synnerhet märkas: Generalmajor Carl Sparres Diarium öfver polska kriget, generalmajor Essens relation om en del af samma krig, en berättelse om Wittenbergs marsch in i detta land, en relation om rikstygmästaren Gustaf Otto Stenbocks krigsföretag i Polen, öfversten och generalqvartermästaren Gorgas' berättelse om marschen åt Jaroslaw, Furstens af Anhalt diarium om det som föreföll under föreningen med Furst Rakoczy, öfverste Gorgas' relation om tilldragelserna i Holstein och Jutland intill Fredriksoddes eröfring, generaladjutanten Ahrensdorffs berättelse om det danska kriget 1657 och 1658, samt Dahlbergs egenhändiga dagbok. I dessa relationer hafva ännu åtskilliga upplysningar varit att hemta, som icke blifvit upptagna af Pufendorf.

Den store häfdatecknare som i våra dagar beskrifvit Svenska folkets historia intill Carl X:s tid, har icke öfver denna konungs regering efterlemnat något arbete, icke ens något utkast dertill. Han har likväl begynnt förberedelserna till ett sådant arbete

genom utdrag ur registraturet, till hvilka hans efterlefvande arfvingar benäget lemnat mig tillgång.

Rådsprotokollerna, riksdagshandlingarne, kollegiernas skrifvelser, brefsamlingarne och de utländska sändebudens berättelser äro, utom riks-registraturet, de vigtigaste källorna för denna tids historia. Rådsprotokollerna från Carl X:s regering eger man endast i ett fragmentariskt skick. De äro för öfrigt under konungens frånvaro i kriget af tvenne slag: dels sådana som höllos hos det hemmavarande rådet och hvilka i synnerhet äro upplysande för tillståndet inom landet, dels sådana som höllos inför konungen vid hans öfverläggningar med de hos honom vistande riksråd. Dessa sednare utgöras hufvudsakligen af memorialprotokoller.

Riksdagshandlingarne, så väl Adelns och Preste-ståndets protokoller (de enda hvilka för denna tid finnas i behåll) som öfriga akter och landtdagarnes handlingar förvaras dels i de särskilta ståndens arkiver, dels i riksarkivet. För kännedomen om reduktionens verkställighet äro reduktions-kollegii protokoller och registratur, tillgängliga i kammarkollegii arkiv, den hufvudsakliga källan. Dyrbara upplysningar för landets inre historia gifvas äfven af de öfriga kollegiernas handlingar, i synnerhet kammar-, bergs- och kommerse-kollegiernas bref och protokoller. I Domböckerna finner man rika bidrag till lagskipningens och till sedernas historia.

Hvad beträffar sådana källor som icke kunna hänföras till offentliga handlingar, eger man för Svenska historien att nämna få i egentlig mening så kallade Memoirer, och de berättelser, hvilka skulle kunna göra anspråk på detta namn, måste för ifrågavarande tidehvarf med mycken försigtighet begagnas. Sådana äro t. ex. de i Skandinaviska Handlingarne tryckta anekdoter om denna tid, hvilka, upptecknade långt fram i följande århundradet, och sålunda gångna genom flera berättares mun, icke kunna vara fullt tillförlitliga der de icke ur andra källor bekräftas. Deremot äro Brefven ögonblickliga uttryck af händelsernas gång, tillika ofta upplysande för deras inre sammanhang. Af dessa eger man för Carl X:s tid betydande skatter i behåll: lyckliga omständigheter hafva till efterverlden bevarat brefvexlingar just af de förnämsta handlande personerna. De bref, Konungen vexlat med sin rikskansler, Erik Oxenstierna förvaras i riksarkivet. Efter riksdrotsen Pehr Brahe, som under Konungens frånvaro stod i spetsen för förvaltningen hemma, har man en rik brefvexling förvarad i Skoklosters bibliothek. I samma, utmärkt väl ordnade samling finnas äfven Carl X:s skrifvelser till riksamiralen Carl Gustaf Wrangel, i synnerhet af värde för danska krigets historia. Konungens egenhändiga bref till sin svåger Magnus Gabriel de la Gardie, hvilken under de första krigsåren förde högsta befälet i Lifland, hafva med en stor del af denne

herres arkiv blifvit öfverlemnade till kammarkollegium och derifrån nyligen till riksarkivet. En samling af de egenhändiga brefven till Gustaf Otto Stenbock, hvilken i Polen ofta förde ett särskilt befäl, förvarades förr på Drottningholm, men finnes numera på Kongl. bibliotheket i Stockholm. Dessutom äro Sekreterarnes bref till konungen och till riksdrotsen, förvarade, de förra i riksarkivet, de sednare på Sko, ofta ganska upplysande.

Slutligen innehålla de främmande sändebudens berättelser till sina hof, vigtiga bidrag äfven till vårt lands historia. Af synnerligt värde för detta tidehvarf äro, i följd af de sedan trettio-åriga kriget grundlagda politiska förbindelserna, brefven från Frankrikes sändebud. Under en vistelse i Paris år 1852 har jag genom ministeriell bemedling lyckats vinna den sällsynta (som jag tror, icke förut åt någon svensk meddelade) tillåtelsen att i fransyska utrikes ministèrens arkiv begagna dessa särdeles upplysande berättelser. För Carl X:s historia böra i synnerhet nämnas relationerna från det franska sändebudet d'Avaugour, hvilken följde konungen i polska kriget. Kardinal Mazarins bref till denna diplomat äro äfven af intresse, förnämligast för kännedomen om den allmänna politiska ställningen. Än rikare på värdefulla upplysningar äro dessa ministerbref för Carl XI:s regering.

En anmärkning, som, beträffande dessa fransyska berättelser äfvensom åtskilliga andra källor torde böra

göras, är den, att, i afseende på tideräkningen, den gamla stilen här öfverallt är iakttagen. Då bestämmelser efter den nya hafva förekommit, är således en reduktion städse verkställd.

En teckning af Sveriges tillstånd vid medlet af sjuttonde århundradet hade varit afsedd att finna sin plats i denna del, men har, för att icke alltför länge fördröja delens utgifvande måst sparas till nästa afdelning, hvilken, om oförutsedda hinder icke möta, är ämnad att utkomma nästa vår.

Sådane hafva de begagnade hjelpmedlen varit: sådant är målet. Om de stora svårigheter som möta vid sträfvandet att det uppnå, behöfver intet sägas. De äro väl bekanta för hvar och en som närmare umgåtts med dessa ämnen. Bristerna kan ingen bättre inse än författaren sjelf. Jag skall finna mig lycklig, om mitt arbete kunnat åtminstone bidraga att sprida ljus öfver fäderneslandets kännedom.

Upsala i November 1855.

FÖRFATTAREN.

FÖRSTA KAPITLET.

Carl X Gustaf. — Hans ungdom. — Hans första regeringsår. Riksdagen 1655.

Stora förändringar i Sveriges samhällsskick voro grundlagda genom Gustaf den förstes regering. Reformationen och arfriket åstadkommo en brytning i alla inre förhållanden som först efter en lång tidrymd af skakningar kunde sätta sig. Den mäktiga aristokratien fördrog med otålighet arfrikets band, och den blott ofullständigt besegrade katholicismen sträfvade här som öfverallt att väcka förnyade strider. Det syntes väl vid den Store Gustaf Adolfs tid som dessa stormar hade lagt sig och under hans hand begynnte ur jäsningen af de nyss lugnade samhälls-elementerna framgå en annan sakernas ordning. Men straxt derefter infördes riket åter på en ny bana. Sverige deltog i det trettioåriga kriget, trädde i närmare beröring med det öfriga Europa och underlade sig vidsträckta lydländer; de stora framgångarne födde stora faror, och rikets inre samhällsskick erfor en stark återverkan af de med ära

krönta ansträngningarne i kriget. Knappt kunde man öfverse vidden af den uppgift hvilken i följd af allt detta var lemnad framtiden att lösa, då Christina nedsteg från sina fäders thron och lemnade rum för ett nytt konungahus.

Under det tidehvarf som uppgick, skulle riktning gifvas åt det obestämda, fulländning åt det påbörjade, lugn åt rikets skakade inre. Detta tidehvarf är också, mer än många andra, utmärkt af stora händelser och af en djup betydelse för samhällets inre utveckling. Rikare än någonsin hvälfva dess öden, under mångfaldig beröring med alla vändningarne af främmande länders politik, i snabb omvexling af en bländande glans och af olyckans mörker. Länder vunna och länder våldsamt afsöndrade: förvånande framgångar och blodiga förluster: en närmare sammanflätning än förr af Sveriges öde med Europas gifva åt de yttre händelserna storhetens prägel. Striderna i det inre äro många och skiftesrika: i taflan öfver deras fortgång vexla hastigt skuggor och dagrar. Och genom denna rikedom af vexlande tilldragelser löper en tråd af samfundslifvets utveckling, som sammanhåller mångfalden till ett helt, och som gifver ledning vid många frågors besvarande för den som söker en förklaring öfver det närvarande i dess sammanhang med det förflutna.

Framställningen af fäderneslandets öden under det Pfalziska Huset, betraktad ur denna synpunkt, delar sig genom sakernas eget sammanhang i tvenne tidrymder. På Carl X:s storartade försök att full-

följa den yttre eröfringspolitiken och att tillika genomföra den stora förändring i det inre som betecknades af reduktionen, följde, under Carl XI:s minderårighet, en styrelse som hämmade båda, och som förberedde de skakningar hvilka, påskyndade och förstärkta genom det åter utbrytande kriget, slutligen ledde till statshvälfningen 1680. Denna hvälfning, som utmärker begynnelsen af en ny tiderymd, utvecklar derefter alla sina följder genom en kedja af inre och yttre förändringar, hvilka fortgå i närmaste samband med hvarandra, till dess, under ytan af Carl XII:s lysande segrar, och än mera genom hans olyckor, allt mognar för en ny sakernas ordning.

Utgångspunkten för hela denna utveckling var gifven i det beslut af drottning Christina, hvarigenom hon, ännu i blomman af sin ålder, oväntadt för alla, frivilligt nedlade sin krona. Denna handling, då den bröt arfsföljden och uppmanade till ett thronföljareval, innebar för Sverige begynnelsen af nya öden och med sanning kan det sägas, att Christina har genom sin afsägelse ännu mera än genom sin regering inverkat på fäderneslandets framtid. Det kan icke här vara stället att ingå i en närmare undersökning om bevekelsegrunderna till drottning Christinas afsägelse. Det framtidsrika beslutet har mera än de flesta punkter i vår historia, varit föremål för undersökningar och försök till förklaring: så väl det ovanliga i tilldragelsen som dess stora inflytelse på allt det följande, har lockat forskningens blickar. Sannolikt skall beslutets första upprinnelse, äfvensom dess tysta utveckling inom drottningens eget inre,

städse förblifva höljda i ett visst dunkel. Endast så mycket må vi anmärka. Utan tvifvel låg roten dertill i det ovanliga af hennes karakter; hon lockades af det romantiska i den tanken, att hon skulle visa verlden huru en regent nedlade sin spira och likväl förblef lika utmärkt som förut. Men dermed förenade sig på det närmaste verkan af hennes oöfvervinnerliga motvilja för äktenskapets band. Om riket icke vid hennes frånfälle skulle blifva ett rof för de sönderslitande strider, för hvilka ett valrike är utsatt, fann hon sig endast ega tvenne utvägar att välja: att taga en gemål, eller nedlägga sin krona. Hon kunde icke förmå sig till den förra utvägen och hon valde den sednare.

Lättare att följa och ännu mera betydelsefull är utvecklingen af detta beslut, sedan det begynnt att framträda i det offentliga, först genom det förutskickade förslaget om ett thronföljare-val, och sedermera genom sjelfva afsägelsens tillkännagifvande. Den sammanhänger ock på det närmaste med de offentliga förhållandena, sådana de då voro. Utan tvifvel öfversåg Christina den ställning, i hvilken riket vid denna tid befann sig, och stärktes deraf i sitt beslut. Den glans, som under hennes regering starkare än någonsin hade fallit öfver svenska namnet, ville hon låta öfvergå på sin efterträdare medan den ännu var ofördunklad [1]. Men tillika syntes den aristokratiska makt, som under förmyndare-regeringen tagit så starka steg framåt, och som Christina sjelf, följande strömmen, icke litet bidragit att föröka, vara stigen till en höjd, der hon kände sig icke mera kunna stänga

[1]) Memoires de Chanut, 1653.

den inom sina bräddar, och den öfverhandtagande oredan i finanserna gjorde det omöjligt att utan genomgripande åtgärder, som måste väcka ett starkt motstånd, föra regeringen framåt. Sveriges osäkra ställning till sina grannar, sjelfva naturen af dess genom vapen förvärfvade makt, gjorde det slutligen mer än sannolikt att förr eller sednare ett krig skulle utbryta som fordrade en man vid högsta befälet [1]).

Om Christinas beslut stadgades af en mer eller mindre klar föreställning derom att det dåvarande tillståndet icke kunde fortfara, så blef å den andra sidan motståndet emot detta beslut icke mindre mäktigt å deras sida som fruktade en förändring. Rådet trädde i spetsen för detta och det förmådde henne först (1649) att förändra sitt förslag om thronföljarevalet, så att hon derifrån afskiljde arfsrätten. Tvenne år sednare bevekte det henne att återtaga beslutet om sin afsägelse. Hennes regering framter derefter en kastning emellan det handlingssätt som förenade sig med föresatsen att lemna kronan och dess motsats. Tvedrägten inom Christinas egen själ yttrade sig i ett ostadigt handlingssätt, som, än uppblåsande, än släckande de glödande ämnena till en inre strid [2]), var särdeles egnadt att alltmera framkalla en brytning, till dess hon genom sitt

[1]) »Hun har nyligen sagt till en sin confident, hun maatte resignere: Sverige kunde intet bestaa uden krig och hvilken Konge som icke self gick till marken med sin armée, hand motte dependere af dend som commenderer arméen». Danske residenten P. Juels bref, den 21 Nov. 1653.

[2]) Redan nu fördes, inom drottningens kabinett, samma strid som sedermera utkämpades i rådet och på riksdagarne. »Man vet», yttrade riksrådet Erik Gyllenstjerna några år sednare i Reduktions-kollegium, »att drottningen har varit så god och

förnyade oryggliga beslut, förklaradt i början af 1654 och samma år verkstäldt, lade ledningen af Sveriges öden i den ur Wasa-husets förening med den Pfalziska slägten härstammande furstes hand, åt hvilken hon, i ersättning för sin hand, ville lemna sin krona. —

Carl Gustaf, äldste son af Pfalzgrefven till Zweybrücken [1]), Johan Casimir och Carl IX:s dotter Ca-

nådig, att hon icke har förvägrat sig att underskrifva hvad som frambars (af donationsbref). Eljest ock, sedan H. M. fattade de tankar, att qvittera regementet, så kan man tänka, hon skötte ej mycket om, hvem som fick». — »Presidenten Herman Fleming sade sig många gånger hafva i underdånighet gjort H. M. remonstration i det, som H. M. af orätt berättelse hade consenterat och att H. M. efter undfången underdånig information *resolverade contrarium*». Reduktions-koll. protok. d. 25 Sept. 1655.

[1]) Pfalzgrefskapet vid Rhen tillhörde alltsedan början af trettonde århundradet Huset Wittelsbach, en ibland de stora slägter som under den sednare medeltiden hade uppblomstrat inom Tyskland, och af hvilket en annan gren innehade hertigdömet Bäjern. En medlem af denna pfalzgrefliga ätt, Ruprecht III, hade till och med uppstigit på Tysklands konungathron. Efter hans död (1410), delade sig ätten i fyra, och snart i fem grenar. Ättläggar af tvenne bland dessa hade redan setat på Sveriges thron: nemligen pfalzgrefve Christoffer, en sonson till konung Ruprecht, genom sin mor beslägtad med Erik af Pomern och regerande i Sverige 1439—1448, samt Carl IX:s första gemål Anna Maria, hvilken härstammade från en annan af Ruprechts sonsöner, pfalzgrefve Fredrik af Simmern. Denne Fredriks broder, pfalz-grefve Ludvig, var stamfader för den Zweibrückska linien, hvilken efter hans ättling i tredje led, pfalzgrefve Wolfgang (död år 1558), åter klöf sig i flera grenar. Genom dessa upprepade delningar voro besittningarne inom hvarje gren alltmera förminskade, och Johan Kasimir, sonson till pfalzgrefve Wolfgang, samt den yngste af trenne bröder, hade efter sin fader ärft endast slottet Kleeburg med dess underlydande gods, då han under sina resor kom till Sverige och der vann sin aflägsna slägting, prinsessan Catharinas hand. Grefskapet Zweibrücken, af hvilket ättegrenen förde sitt namn, tillhörde aldrig Johan Kasimir eller någon af hans söner, men hemföll år 1681, sedan den äldsta af de från pfalzgrefve Wolfgang härstammande linier utdött, till Carl XI.

tharina, föddes på Nyköpings slott den 8 Nov. 1622. Ehuru hans fader var en utländsk furste, erhöll han en helt och hållet svensk uppfostran. För utvecklingen af de rika förmögenheter, försynen hos honom nedlagt, hade han i främsta rummet att tacka den ömma omvårdnad som från hans tidigaste barndom egnades honom af hans moder, hvilken han städse egnade en tillgifvenhet utan gränsor. Af sin lärare, Bengt Baaz [1]), åtnjöt han en grundlig och omfattande undervisning. I tillsynen öfver hans undervisning framträder för öfrigt mer än en gång den store Axel Oxenstierna. Då pfalzgrefven vid femton års ålder skulle, för att fortsätta sina studier, afresa till Upsala, examinerade honom rikskansleren. Efter tvenne månaders vistelse vid akademien var prinsen åter beredd till en pröfning inför samma statsman. I Maj månad 1638 lemnade Carl Gustaf universitetet och anträdde sina utländska resor.

Mera än tvenne år tillbragte den unge pfalzgrefven utomlands. Han besökte Danmark, Tyskland, Schweitz och Holland. Längst dröjde han i Frankrike. Hans första vistelse i Paris upptog mer än ett halft år: han såg der Richelieu på höjden af hans makt, och öfvervar högtidligheterna vid Ludvig XIV:s födelse. Studier och ridderliga öfningar sysselsatte honom förnämligast, men han erhöll tillika del af Sveriges diplomatiska och militäriska förhållanden till Frankrike. Under våren och sommaren 1639 företogs en resa genom de östra och södra provinserna af detta land, hvilken äfven utsträcktes till Tyskland

[1]) Sedermera adlad Ekehielm och död såsom underståthållare i Stockholm 1650.

och Schweitz. Under denna färd besåg han hertig Bernhards af Weimar läger och stadnade i Breisach för att invänta denna fältherre, som var i antågande från Franche-Comté. Men i stället kom den plötsliga underrättelsen om hertigens död. Den unge pfalzgrefven beklagade djupt, att han icke fått se denna berömda härförare. Om hösten 1639 begaf sig Carl Gustaf åter till Paris och i September månad 1640 återvände han till fäderneslandet.

Riktad med verldserfarenhet och mångsidiga kunskaper, kom den adertonårige pfalzgrefven till svenska hofvet. Hans vistande der blef föga angenämt. Alltifrån hans första inträdande i offentliga förhållanden inverkade på honom den politiska brytning, som redan då var förhanden och hvilken sedermera intill hans uppstigande på thronen icke upphörde att vinna ny styrka. Under korsande inflytelser af misstroende och motvilja hos en del af de store, af synnerlig välvilja hos andra, har Carl Gustaf i de mest ömtåliga förhållanden lagt grundvalen till sin statsmannabildning. Genom sin fattigdom var han ställd i ett visst beroende; men han var å andra sidan tillika betydande, icke blott genom sin börd, utan äfven genom sina egenskaper och sitt nära förhållande till sin fränka drottningen. Med uppmärksamhet följde han under tiden så väl de yttre politiska och militäriska tilldragelserna som skiftena af den inre striden, hvilken redan nu hufvudsakligen hvälfde sig omkring kronogodsens afsöndring [1]). Han invigdes sålunda ti-

[1]) Så t. ex. skrifver han till sin far, den 10 Maj 1641: »Man söker att sälja alla kronans gods, eller åtminstone en stor del, ty det finnes personer som sätta sig deremot, och det *med*

digt i kännedomen af det jäsande samhällets inre [1]), under det han lärde att i små omständigheter och under hopade svårigheter, genom mod och försigtighet bana sig sin väg. Kommen till den ålder, då de offentliga värfven pläga för en furste begynna, och sjelf af en brinnande håg manad till verksamhet, fann han sig, genom förmyndare-regeringens vägrande svar på hans faders anhållan att han måtte anställas i rikets tjenst, för en tid tillbakasatt. Under den ovisshet som följde härpå och under det han väntade på ett tillfälle till bestämd verksamhet, framställde först riksdrotsen grefve Pehr Brahe det förslaget, att den unge pfaltzgrefven skulle vid hären i Tyskland lära kriget: ett förslag, som denne omfattade med hela lifligheten af sin eldiga själ.

Hans bref till sin fader, hvilken i början ogillade detta förslag, uttrycker klart den nittonårige furstens bevekelsegrunder och sinnesstämning [2]).

---

rätta, hvilket nödsakar de andra att icke göra allt nytt på en gång. Detta förorsakar många våldsamma strider. — Jag måste tillstå, att hvar och en söker sin fördel och att alla bilda särskilta sammansättningar».

[1]) »Sanningen att säga tilldraga sig här så många otroliga saker, att man ryser vid att omtala dem; det ena partiet så väl som det andra talar öfverallt så fritt, att man angriper både H. M:s rätt och sina motståndares handlingar. Jag måste alla dagar vara färdig att svara sådana idioter, för att låta dem förstå, att det äfven finnes andra personer, som känna rikets angelägenheter. Jag tackar Gud, att jag hittills kunnat uthärda alla dessa strider, i det jag anser deras handlingssätt sakna grund, som söka att minska konungamakten. Jag hoppas att Gud skall bistå en så rättvis sak». Till Johan Casimir, d. 5 Juni 1641.

[2]) »Jag måste utbilda mig i de yrken, som tillhöra min börd, för att med tiden kunna framvisa de frukter, furstar hemta af att hafva följt krigskunniga män, i det de tillika tjena det allmänna och fäderneslandet. E. H. och min högt vördade mor hafva alltid gjort det mig till en lag att lära känna grundva-

Rikskansleren erbjöd pfalzgrefven att taga befälet öfver de ny-utskrifna knektarne, som skulle afgå till armén, men han afslog detta anbud, sägande att han »ej ville befalla förrän han hade lärt att lyda». Åndtligen, sedan Johan Casimirs bifall vunnits, afseglade han och landsteg i Wolgast i sista dagarne af Juli månad 1642.

Under tre och ett halft år förblef Carl Gustaf i Tyskland, sysselsatt vid kriget. Spända förhållanden mötte honom äfven här: i synnerhet kunde missförståndet emellan den svenska legaten, Johan Oxenstierna och fältherren Torstenson icke undgå att ådraga sig hans uppmärksamhet under det han klagade: att man noga bevakade alla hans ord och handlingar. Men han sökte med frimodigt sinne sin väg genom alla dessa svårigheter, sträfvande, såsom han sjelf säger, att »lära för att kunna med ära genomgå detta jordiska lif». —

---

larne för detta rikes storhet, och då dessa hvila på kriget, tror jag att ingen skulle vilja eller kunna anställa mig i statens tjenst, om jag icke hade förvärfvat krigets erfarenhet och derigenom uppfyllt min pligt äfvensom gifvit dem orsak att fatta benägenhet för mig och att använda mig i statens tjenst efter den ställning som Gud gifvit mig. — Det som har fästat mig vid detta rike, är naturen, E. H:s och min djupt saknade moders förmaningar, och tillika min heder: denna tredubbla bevekelsegrund öfverväldigar nästan mitt sinne och gör det till ett brott, om jag icke skulle noggrannt iakttaga dessa förmaningar. Jag skulle eljest kränka både Guds och naturens lag, blifva ovärdig mina föräldrar och slutligen förverka min heder. — Jag hoppas således, att E. H. skall finna att min önskan att resa till arméen icke kommer af någon flyktig lust, utan endast af begäret att utbilda mig i de ämnen som äro anvisade af min födsel, eftersom jag bekänner, att Gud har gifvit mig af naturen en liflig åtrå att *söka min lycka med svärdet,* lika som jag äfven varmt önskar att *söka henne, förr än jag finner henne*».

Det tyska kriget var Carl X:s fältherreskola. Han genomgick den äfven alltifrån början. Länge vistades han vid hären utan befäl, endast för att se och lära. Torstenson, som egnade den unga pfalzgrefven en varm tillgifvenhet, erbjöd honom flere gånger befälet öfver ett regemente, men han svarade alltid, att han ville först lära tjensten. Fältherren meddelade honom emellertid alla sina planer, lät honom bevista de hemligaste rådslag och anvisade honom huru han skulle utbilda sig för kriget. Slaget vid Leipzig var den första drabbning, som Carl Gustaf bevistade. Han prisade sin lycka, att hafva fått se en så stor seger. Bidraga till denna seger i någon betydligare mån har han icke kunnat i den ställning, han då intog vid hären. Efter ett halft års förlopp begärde han af sin far tillåtelse att ingå i verklig tjenst. »Om jag sedan får ett embete under Sveriges krona, blir det mig svårt att utan inhemtad erfarenhet bekläda det», skref han. Förmyndare-regeringen gaf äfven nu ogerna sitt bifall. Torstenson föreslog, att han åtminstone skulle taga titeln af en tjenst, för att, i händelse han blefve fången, lättare kunna utvexlas. Han tog då den af ryttmästare vid lifkompaniet af Torstensons eget regemente, men vägrade att emottaga den öfverstebeställning vid Kurländska rytteriet, som Torstenson erbjöd honom. Fyra månader derefter gaf honom likväl fältherren befälet öfver detta Kurländska regemente, som sjelft önskade honom till öfverste [1]). Då hade han varit öfver ett år vid hären.

[1]) Pfalzgrefven hade hellre önskat befälet öfver ett infanteriregemente, »för att kunna studera tjensten i grund». — »Men jag

Under Torstenson gjorde Carl Gustaf äfven hela fälttåget i Holstein och Jutland år 1644. Här lärde han känna skådeplatsen för sina framtida fälttåg mot Danmark, och den plan, som i dessa skulle gifva honom segren, genomtänkte han först med Torstenson [1]. Furstens skarpa blick skönjde också redan i detta företag upprinnelsen till en ny strid; han skrifver i Jan. 1645: »Det skall väl nu blifva fred emellan de två kronorna (Sverige och Danmark). Likväl skall hatet alltid stå qvar och danskarne skola ej underlåta att i sinom tid hämnas».

Man har af Carl Gustafs hand en noggrann beskrifning öfver det äfventyrliga återtåget från Holstein äfvensom öfver slagen vid Jüterbogk och Jankowitz, utan att han likväl med ett enda ord nämner den del han hade i den sistnämnda segern eller om sin lifsfara. Sedan Torstenson åter inträngt i de österrikiska arfländerna, för att förena sig med Rakoczy, skickade han Carl Gustaf med generalmajoren Douglas och några hundra ryttare att bilda den Siebenbürgiske furstens folk till svenskarnes krigssätt. Äfven det var en anklang till hans sednare öden. I en af de ungerska höfdingarnes, Baschor Gabors läger gjorde han första bekantskapen med dessa föga krigsvana härskaror, som elfva år sednare i det polska kriget skulle kämpa förenade med hans egna. Rakoczy blef emellertid, kort derefter, genom Portens

vill icke desto mindre gifva akt på de rörelser, infanteri-generalerna göra, och jag hoppas sedermera få befälet öfver ett regemente till fots». Till Johan Casimir Nov. 1643.

[1]) »Jag har», skrifver han till sin far, den 24 Jan. 1644, »måst uppgifva resan till Wolgast, emedan fältmarskalken vill *gå öfver till Fyen*, och jag skall följa». Torstenson hade lofvat honom att alltid med en esquadron af sitt regemente få vara sig följaktig.

förnyade befallning tvungen att sluta fred och Torstenson föranläts dels derigenom dels genom brist på fourage att åter draga sina trupper ur arfländerna.

Dermed var kedjan af Torstensons ärorika fälttåg slutad och på samma gång Carl Gustafs deltagande i kriget. I slutet af December 1645 återkom han till Stockholm och öfverhopades med hedersbetygelser af den numera sjelf regerande Christina. —

Carl Gustafs förhållande till drottning Christina, så betydelsefullt för Sveriges framtid, blir egentligen från denna tid af vigt. Vid detsamma fästade sig hofvets intriger och de politiska partiernas rörelser, tills det bröt sig i drottningens beslut att gifva honom icke sin hand, men sin krona.

Förhoppningen om Christinas hand var det hufvudsakligen som under åren 1646 och 1647 afbröt Carl Gustafs krigiska bana och föranlät honom att stadna hemma i Sverige. Christinas förut hysta böjelse för honom, och hennes löfte stärkte denna förhoppning och ingaf henne en känsla af skuld till honom, hvilken hon sedermera ville afbörda sig genom offret af sin krona. Också syntes Carl Gustaf, under olika skiften, hafva ända till inemot slutet af 1647 bibehållit godt hopp. Bland driffjedrarne till den sedermera inträffade förändring och till den dermed förenade motvilja mot äktenskapets band i allmänhet, som drottningen allt sedermera bibehöll, måste man äfven räkna hennes växande böjelse för M. G. De la Gardie. Båda leda från denna tid sitt första ursprung [1]), och stärktes af dem som ogerna sågo her-

[1]) Den 7 Juli 1646 skrifver Chanut från Stockholm: »Grefven (M. G. De la Gardie) älskar innerligt prinsessan Maria, med

tigens upphöjelse. Hans misstankar mot dessa, hans oro, hans vexlande hopp och fruktan, men öfver alla dessa olika sinnesrörelser slutligen segrande förtröstan till försynen afspeglas klart i hans förtroliga brefvexling med sin fader under dessa skiftesrika år [1]. Samtidigt med den svikande förhoppningen hos Carl Gustaf, upprann hos Christina den första tanken på att nedlägga sin krona. Hon ville bereda honom en ersättning för hvad han förlorat och för sin del hellre vara en enskilt person med oinskränkt herravälde öfver sina handlingar, än en förmält drottning.

Steg för steg beredde Christina sin älskare denna ersättning. Det första var förläningen af Eskilstuna och Räfsnäs: det andra öfverbefälet öfver hären i Tyskland: det tredje valet till thronföljare. Ändtligen, efter en lång tid af qvalfull ovisshet, bröt Carl Gustaf sin tystnad i Augusti 1647 och begärde en bestämd förklaring. Denna begäran ledde till den första brytningen mellan honom och drottningen, och ehuru denna, vid upprepade försök att erhålla ett svar, sedermera förnyades, blef dock, efter den tiden, förhållandet i det väsendtliga sig likt.

---

hvilken han förband sig på drottningens befallning, på en tid, då hennes böjelse för honom var mindre, och han ser sig älskad af drottningen med en våldsam passion. — Drottningens kärlek intager en del af hennes hjerta, utan att på något sätt rubba hennes uppförande, om icke kanhända den försvarar tillträdet för den tillgifvenhet, som förståndet råder henne att fatta för prinsen». Ur Chanuts otryckta bref till Mazarin, meddeladt af herr mag. C. Wahrenberg.

[1]) »Man begagnar tusen uppfinningar för att gäcka mig och göra utgången för mig olycklig: — men jag hoppas att Gud skall visa mig den väg jag bör gå och jag hemställer allt till hans visa beslut». D. 2 Nov. 1646.

I Januari månad 1648 utnämndes hertigen till generalissimus för arméerna i Tyskland, med en instruktion, i hvilken han sjelf såg källan till de största obehag för sig [1]). Med en frätande oro i hjertat reste Carl Gustaf att emottaga detta i yttre afseende så lysande befäl och landsteg på ön Ruden, i spetsen för den största förstärkning som sedan Gustaf Adolfs död gått öfver till Tyskland, den 17 Juli 1648, några få dagar innan Königsmark öfverraskade och intog den lilla sidan af Prag. Carl Gustaf tog sin marsch öfver Wittstock till Havelberg och sedermera uppför Elben till Prag, der han hoppades samla 13,000 man, för att eröfra staden, eller om det ej lyckades, gå vidare och förena sig med Wrangel. Under en sönderslitande inre strid och kämpande med stora svårigheter vid sitt befäl [2]), tågade den unge fältherren fram i det förödda Tyskland, der han åter skulle tillbringa tvenne år. Han inneslöt Prag och gjorde mot staden flera förnyade anfall [3]). Belägringen måste han slutligen upphäfva, men han hade vunnit sitt ändamål att draga de kejserligas styrka ifrån Wrangels här. Redan på marsch för att förena sig med Wrangel, möttes han af underrättelsen om den afslutade

[1]) »Dessa saker äro mycket betänkliga: min lust är icke att smickra mig med en tom ärelystnad, så att jag skall på allt sätt söka göra mig snart af med mitt uppdrag, hvilket för mig är fullt af faror». Den 3 Juli 1648.

[2]) »Jag har stort skäl att beklaga mig öfver min närvarande ställning, då jag har ingen, till hvilken jag kan förtro mig, än mindre någon, af hvilken jag kunde vänta någon hjelp». Till Joh. Casimir, Leipzig d. 10 Sept. 1648.

[3]) »Attacken för Prag har varit hård: vi hafva med våra stycken avancerat trettio steg inom stadsmuren, hvarinnanför vi legat i fjorton dagar», skrifver han d. 5 Nov.

freden, hvilken underrättelse han emottog med tänkesätt som göra heder åt den unge fältherrens hjerta [1]).

Carl Gustaf ville icke återvända hem, förrän han blifvit förvissad om drottningens beslut i afseende på förmälningen. Om hans önskan i detta hänseende icke kunde gå i fullbordan, ville han aldrig mera återse Sverige, utan söka främmande krigstjenst. Han behöll till en början sitt öfverbefäl under alla de svårigheter som dels de politiska förhållandena, dels regementernas oro vid den svenska krigsmaktens förestående upplösning förorsakade [2]). Drottningen erbjöd honom först befattningen med ordnandet af de nya svenska provinsernas förhållanden; hon anmodade honom sedermera att föra underhandlingarne om fredens verkställande, hvilka icke afslötos förr än på sommaren 1650.

Hertigen sökte under tiden göra allt för att vinna ett slut på den plågsamma ovisshet, i hvilken han befann sig. Han hyste ännu en förhoppning att drottningen skulle vid den riksdag som var sammankallad i början af år 1649, tillkännagifva sitt beslut om giftermålet. I stället var det just vid denna riksdag som Christina yppade sin önskan att Carl Gustaf skulle utses till hennes efterträdare, dertill

inskrän-

[1]) »Freden, som blifvit oss gifven under mitt befäl, är för mig en evig ära, hvilken jag föredrar framför alla segrar i verlden». Kuttenberg, d. 5 Nov. 1648.

[2]) I Prag angreps hertigen af en sjukdom, som bragte honom nära döden och hvilken han tillskref ett förgiftningsförsök. »Jag tackar min Gud, att jag är borta ifrån Prag», skrifver han till M. G. De la Gardie; »M. K. Svåger kan icke tro hvad jag der utstått hafver: alla indicia så väl som sjelfva materien utvisar, att jag varit förgiftad». Döblitz, d. 26 Dec. 1648.

inskränkande, i följd af rådets motstånd, sin första proposition att Carl Gustaf skulle utkoras till Arffurste. Hertigen motsåg med oro hvad Drottningen, enligt sina vid hans afresa yttrade tänkesätt, i detta afseende möjligen skulle komma att göra [1]).

Christina tillkännagaf för Carl Gustaf det fattade beslutet genom ett egenhändigt bref, i hvilket hon skrifver: »Jag besvär Er att af Guds hand, som gifver Er denna fördel, mottaga den med en erkänsla svarande mot den nåd, Han gjort Eder, och tro att ehuru stor den är, jag skattar den vida under den önskan jag hyser att, om jag kan, bereda Eder hundrade andra och ansenligare. Tiden skall lära Eder att jag talar sanning, och jag vill söka visa Eder genom handlingar snarare än genom tomma

[1]) »Frågan om thronföljden ingifver mig den fruktan, att H. M. kan vilja fullfölja den utan att yttra sig om förmälningen. Om detta sker, vet jag icke hvad jag skall besluta, och jag afvaktar E. H:s vilja om jag skall emottaga det eller icke»: Ett förtroligt yttrande af Carl Gustaf till sin far (från Minden den 28 Febr. 1649), som synes afskära all tanke derpå att han skulle hafva sökt eller önskat thronföljden. Till Biskop J. Matthiæ skrifver han, den 8 Nov. 1648: »Drottningens hand är det enda, jag från min barndom åstundat. Allt annat afseende, som H. M. kunde hafva om min person, judicerar jag ej nyttigt, ej heller practicabelt kunna vara, ej heller ambierar jag det».

Dermed öfverensstämmer ock hvad Seved Bååt skrifver till Riksdrotsen P. Brahe, den 7 Sept. 1649: »I förgår kom Bengt Baaz hem från Nürnberg, från H. F. N. Hertig Carl. I mycket märker jag af hans discurser, att H. F. N. är så passligen väl content med den declaration, som öfver hans person skedd är. Jag skref H. F. N. till med Baazen och gratulerade: han skref mig fuller till igen, men nämnde icke ett ord om samma ärende. Sammaledes har han gjort med mer än tvåhundra, som honom deröfver congratulerat hafva». Skokl. Bibl.

ordasätt uppriktigheten af mina afsigter, till hvilka Gud är mitt vittne, som vet, att jag icke har något annat syftemål än mitt folks väl framför allt och dernäst Edert bästa. Han vet ock, att jag i betraktande af det förstnämnda har beslutat göra allt hvad min pligt och statens väl fordrar, och att jag för det andra skall göra allt hvad som någonsin blifver mig möjligt».

Den unge Pfaltzgrefven emottog underrättelsen om det beslut som kallade honom till Sveriges thron, med djupt bekymmer. Han såg i denna handling af Christina endast förklädningen af ett afslag, för hvars tillkännagifvande Drottningen härigenom vunnit tid, och han fann en sådan ställning i hennes närhet, midt i jäsningen af de inre missförhållandena, förenad med oberäkneliga svårigheter. Också vittnar det bref, han i anledning häraf skref till sin far, till det yttre fullt af plumpar och misskrifningar, om den högsta sinnesoro. Brefvet innehöll hufvudsakligen en bön till Johan Casimir att han ville utverka ett *uppskof* med den officiela framställningen till den utsedde thronföljaren, intill drottningens kröning. Genom drottningens bifall härtill[1]) befriades Carl Gustaf från nödvändigheten att på denna framställning afgifva ett svar. Samtidigt försvann för honom all förhoppning om Christinas hand[2]).

---

[1]) »Edra skäl hafva blifvit mycket väl upptagna och det har blifvit beslutet att sända ett vidimus af akten och att kalla Eder hem, utan att afhandla om de dertill hörande punkterna». Johan Casimir till sin son, 1 Juli 1649.

[2]) »Med den bekanta saken, som jag helst åstundar, förväntar jag ingen esperance mera, och oansedt min K. Sv. lätt kan tänka huru högt det bedröfvar mig, så måste jag dock conso-

Underhandlingarne vid kongressen i Nürnberg om fredens verkställighet sysselsatte Carl Gustaf ända till sommaren 1650. Likasom hans förra vistande i Tyskland hade varit för honom den bästa öfning i kriget, invigde honom dessa vidlyftiga underhandlingar, i hvilka nästan hela Europas intressen sammanstötte, i en grundlig bekantskap med staternas inbördes förhållanden. Han utförde för öfrigt sitt uppdrag icke sällan under obehag uppsprungna af förhållandena hemma[1]), och han fick understundom uppbära bittra förebråelser af drottningen, isynnerhet derföre att han icke nog hastigt afslutade traktaten. Han återvände hem till riksdagen 1650.

Vid denna märkvärdiga riksdag tog Christina steget fullt ut och föreslog Carl Gustaf till thronföljare med arfsrätt, på samma gång som hon förklarade sin orubbliga föresats vara, att aldrig ingå i äktenskap. Kort derefter märktes på flera tecken drottningens beslut att nedlägga regeringen. Hon yppade detta för första gången i Juni månad 1651 hos sin moder i Nyköping för Carl Gustaf, och var så fullt bestämd, att ett ständernas utskott sammankallades

---

lera mig med Guds behag och vilja, och att jag detsamma uppriktigt och väl menat hafver». Carl Gustaf till M. G. De la Gardie 1649.

[1]) »Jag finner, att befallningarne hemifrån tid efter annan förändras och anser mig olycklig att ej få göra hvad jag vet att jag skulle kunna göra för fredens säkerhet och för det allmänna bästa; ty i Sverige har man andra, särskilta afsigter, som uppkomma af passioner och af några enskiltas påfund, hvilka vilja oroa mig. De skola en gång inför Gud svara för det sätt, hvarpå sakerna blifvit förda och genom deras råd förvirrade». Till Joh. Casimir, Nürnberg 26 Mars 1650.

till samma höst för att mottaga hennes afsägelse. Hertigen, som, ehuru ställd så nära thronen, af drottningen aflägsnats från all beröring med riksärenderna, och äfven sjelf hyste en oöfvervinnerlig motvilja för hofvet[1]), som väl kände den växande oron inom riket[2]) och som aldrig kunde tro Christinas afsigt vara att ovilkorligen lemna regeringen, gjorde allt för att förmå henne till att afstå från sitt beslut[3]).

---

[1]) »Lifvet vid hofvet är mig så motbjudande, att jag knappt kan besluta mig till att resa dit endast för att taga afsked af drottningen, innan jag företager min resa till Öland». Till J. Casimir, Gripsholm 24 April 1651.

[2]) »Sinnesstämningen och ställningen i riket voro förtviflade», heter det hos Chanut; II, 206.

[3]) »Jag är förvånad, att jag ändtligen har måst höra detta underliga förslag af H. M. Grefven, min svåger, som reser till E. H., vet allt, ty han har varit närvarande. Han känner äfven flere omständigheter, som jag fasat vid att höra, än mindre skulle kunna omtala. Jag vet icke hvilka öden som är oss ämnade: men på detta sätt hafva vi mer än skäl att oaflåtligt och med heta tårar bedja Gud att han måtte afvända allt ondt som hotar oss, i det han vänder K. M. sinne till beslut, som äro vanliga, och helsosamma för hela vårt fädernesland. Grefven och jag häpnade öfver så ytterliga saker. Han har gjort allt möjligt för att afvända detta, men förgäfves. — Jag bäfvar när jag tänker på framtiden. Biskopen (Johan Matthiæ) och jag hafva talat mycket derom och om faran för det allmänna. Jag väntar ingenting godt i Stockholm, hvarom jag vet många omständigheter, som jag skall muntligen omtala. Vid så många olyckor, som öfverhopa oss, förblifver jag» o. s. v. Till Joh. Cas., 23, 27 Juni 1651. Den 10 Okt. s. å. skrifver Prinsen till sin svåger: »Jag önskar att detta mötet (Utskottsriksdagen) måtte löpa till en god ändskap och allt till H. K. M. åtnöje måtte kunna effectueras, på det desto bättre H. K. M. måtte af sina förriga desseiner detourneras, hvilket jag hoppas med tiden visserligen sker, och raisoner så väl som H. K. M. eget goda naturel lära beveka H. K. M. att condescendera uti dess trogna undersåtares bön och underdåniga remonstration: ty tviflar jag icke, att, i fall H. K. M. skulle ändtligen vid detta

Drottningen uppgaf verkligen sin föresats i början af November och straxt derefter yppades den Messeniska sammansvärjningen, hvilken klart röjde, till hvilken hög grad det allmänna missnöjet hade stigit. Till den misstanken att Carl Gustaf derom skulle ägt någon medvetenhet, finnes ingen giltig grund [1]). Den honom tillsända smädeskriften skickade han till grefve Magnus Gabriel De la Gardie och biskop Johan Matthiæ med begäran, att de skulle framlägga den för drottningen. Biskopen, som var sjuk, framlemnade ej skriften och läste den ej ens, utan behöll den tills vidare, men De la Gardie meddelade den till drottningen, som betygade prinsen sitt synnerliga välbehag öfver hans handlingssätt.

Alltsedan Augusti månad 1651 hade Carl Gustaf vistats på Öland, som han nyss förut erhållit i förläning. Han fann landet i den största förvirring och det är upplysande för rikets tillstånd vid denna tid, att endast på Öland funnos icke mindre än trehundra

---

mötet vilja communicera Ständerna sin intention, det ju Ständerna lära efterfölja Senatens lofliga exempel och deras skyldighet således iakttaga».

[1]) Med följande uttryck underrättar han den 25 Nov. sin far om den Messeniska smädeskriftens emottagande: »Förleden söndag har man lemnat mig ett temligen märkligt pasqvill, hvilket sätter mig i mycken förlägenhet, emedan jag icke vet om jag skall direkt meddela det till hofvet eller endast derom underrätta». Och efter upptäckten att Messenius var författaren: »Det förvånar mig att denne man har vändt sig på detta sätt till mig, utan att tänka på min ställning, hvilken icke tillåter mig att lida sådana konster och anläggningar, vid hvilka mitt sinnelag ingalunda finner behag. Jag beklagar mannen för Konung Carls historia, hvilken nu aldrig skall blifva fulländad. H. M. har betygat Daniel Bengtson sitt stora välbehag öfver mitt uppförande vid allt detta».

ödeshemman. Prinsen begynte genast i små dagsresor genomresa landet i alla riktningar, taga kännedom af dess tillstånd samt uppkasta planer för dess förbättring och bebyggande. Vid Borgholms slottsbyggnad användes icke mindre än tvåhundra arbetare och för arbetets ledning inkallades till Sverige Nicodemus Tessin. För de offentliga ärenderna förblef prinsen helt och hållet främmande. Drottningen gaf honom af dem ingen del och kallade honom icke till hufvudstaden. Detta öfverensstämde äfven med hans egen böjelse. Han undvek hofvet [1]), dels emedan hans ställning var i så hög grad ömtålig, dels emedan han ogillade det regeringssätt Christina under dessa åren iakttog. Han undanbad sig alla embeten [2]), under det han med bekymmer följde gången af så väl utrikes som inrikes angelägenheterna, förutseende nödvändigheten af en i båda snart inträffande brytning [3]).

---

[1]) »Jag flyr hofvet såsom en pest», skrifver han i Nov. 1651.

[2]) »Jag är fullt bestämd att icke mottaga något embete än mindre blanda mig i något, sedan jag väl erfarit hvad det vill säga att vara i tjenst. — Det synes mig säkrast att vara frånvarande, för att icke hafva någon del i de handlingar, som föregå». Carl Gustaf till sin far, 8, 29 Nov. 1651.

[3]) »Man är nu sinnad att sälja alla förläningar i hela landet: *således måste man vara betänkt på en ny förändring i riket och i dess styrelse»*. Den 31 Oct. 1651. En månad derefter heter det: »Beslutet att sälja alla förläningar för att betala kronans skulder har förvandlat sig till donationer, på det sätt att nästan allt skänkes till grefvarne och friherrarne med flere, och mycket litet säljes. Det egentliga beslutet har således icke haft någon påföljd, och nästan intet är öfrigt för kronan. Öfverallt hör man missnöje öfver de åtgärder som vidtagas». 13 Dec. »Polens segrar mot kossakerna synas gifva oss mycket att tänka på». 4 Nov.

Den 25 Februari 1654 tillkännagaf drottningen för rådet sitt oryggliga beslut att nedlägga regeringen och man väntade att på den riksdag, som för detta ändamål sammankallades, stora förändringar skulle ske. Med tanken på Carl Gustafs regeringstillträde förenade sig sjelfnödvändigt föreställningen om en blifvande reduktion och om en stor strid mellan stånden [1]). I en tid af orolig väntan, af jäsande förvirring och af korsande rykten uppträdde Carl Gustaf på thronen. I yttre hänseende var rikets nyförvärfvade makt illa befästad mot sannolika anfall: i det inre herrskade misshällighet och oro.

Ett bevis härpå och tillika ett intyg, huru klart nödvändigheten af en inre förändring insågs både af Christina och Carl Gustaf, lemnar den först i nyare tider återfunna handling [2]), genom hvilken Christina gaf sitt formliga bifall till en blifvande reduktion. Utkastet till denna handling, som är uppställd i formen af ett öppet bref, finnes vara rättadt både med drottningens och med hertigens egen hand. Dess innehåll genombryter såsom en blixt det dunkel som hvilar öfver drottning Christinas sista regeringsår. Den slutliga redaktionen innehåller en förklaring att, Carl Gustaf »icke skall vara förobligerad eller förpligtad,

---

[1]) »Man taler om, att paa tillkommende Rigsdag skal alle donationer examineris och bene meriti allene beholde deris och det andet gods komme till Cronen igen. En deel aff stenderne foreniger sig sammen om at begiere reparation aff deris privilegier, som drottningen hafver ofvergaaet och de troer att den tillkommendis konge ikke bör cronis inden den faaer satisfaction». Peder Juel till Charisius, 10 Mars, 14 Apr. 1654. Jfr Mem. de Chanut; III, 351.

[2]) Förvarad bland de Nordinska handskrifterna på Upsala bibliothek.

de donationer, som till Kronones och Rikets skada, der några skulle finnas, att confirmera, utan hafva makt att med samtlige riksens råds och ständers vetskap och samtycke sådana donationer till rikets och statens conservation härefter *förändra och upphäfva*». Vidare skulle han icke vara förbunden att iakttaga eller bekräfta drottningens bref på allodiala donationer, utan kunna *ställa dem på Norrköpings besluts vilkor,* äfvensom slutligen till kronan *återlösa* förpantade och försålda gods. — Tillvaron af detta drottningens öppna bref gör troligt, att det varit ifrågasatt att före hertigens uppstigande på thronen, förbinda honom till en så beskaffad bekräftelse af donationerna som deri omtalas: det visar föröfrigt, att Carl Gustaf ådagalagt och Christina insett nödvändigheten af en reduktion, äfvensom, hvad icke är minst märkvärdigt, att för verkställandet af en sådan förändring samma beslut redan nu voro i det hufvudsakliga påtänkta, som vid 1655 års riksdag af konungen föreslogos och blefvo af ständerna antagna.

En vid riksdagen inlagd skrift af allmogens riksdagsmän visar från en annan sida ställningen i samma dager. Bönderna klaga i denna inlaga deröfver att de, sedan kronans gårdar till så stor del gått under adeln, på flera sätt plågas af den, synnerligen vid utskrifningen och med nya dagsverken. De fordra att befrias från de många hjelper, som deras förfäder ej känt och utur den »träldom» adeln vill dem pålägga, begärande bibehållas vid sin skattemanna-rätt och enkannerligen att »komma undan adeln och till kronan igen, såsom de tillförene varit hafva».

Den genom nämnda handlingar antydda, länge väntade striden, kom likväl vid denna riksdag icke till utbrott, emedan Christinas påskyndade afresa förkortade ständernas sammanvaro. Konung Carls kröning (den 6 Juni) blef således riksdagens sista handling. —

Tilldragelserna vid Christinas thron-afsägelse och afresa äro allmänt bekanta, likaså hennes efter Carl X:s död företagna resor till Sverige. Men mindre kändt är, att konungen hade anledning förmoda, det hon genast efter sin afresa skulle komma tillbaka, och att icke tvenne år förflutit ifrån thronafsägelsen förr än hon verkligen var derpå betänkt. »I fall Hennes Kongl. Majestät är sinnader till att komma med hast tillbaka igen» — skrifver konungen under den 8 Juli 1654 till riksrådet Carl Soop, som var drottningen följaktig på resan[1], — »så vore det väl, att H. K. M. ville sådant i tid upptäcka, att grefve Wrangel» (hvilken företrädde riks-amiralens ställe) »måtte hafva derom vetskap huru han sig med skeppen förhålla skall». I slutet af Augusti sände konungen riks-rådet Claës Tott för att söka förmå Christina till återresa, samt med befallning tillika, att, om drottningen icke ville genast återvända utan först resa omkring i Europa, Tott skulle på förhand besöka de hof dit hon ämnade begifva sig, och på konungens vägnar söka bereda henne det bästa emottagande. Ehuru Christina sedermera från Inspruck, der hon den 8 Nov. 1655 offentligen antog den katholska läran, genom ett

---

[1]) Vid sin afresa från Sverige ville drottningen äfven taga med sig Johan Stiernhök, men han ursäktade sig med sin ålder och sin ovana att tala de främmande språken.

egenhändigt bref till Carl X försäkrade att hon aldrig mera ville återvända till sitt fädernesland, ankom likväl redan om våren 1656, under det konungen vistades i Marienburg i Preussen, en utskickad från Christina till honom [1]), för att meddela, det hon för sina angelägenheters skull ville göra en resa till Sverige: »hvilket», heter det i berättelsen derom, »H. K. M. ingalunda behagade, vid dess påstående krigsoperationer i Polen».

Denna hemresa uteblef emellertid på dertill af Carl X gifven anledning, och Christina ställde sin färd i stället endast till Frankrike. —

Under en molnfull tid uppsteg Carl X Gustaf på Sveriges thron, ännu i den första mannaåldrens fulla kraft, väl förberedd för den yttre politikens ledning genom deltagande i krigets värf och i svåra underhandlingar, äfvensom för den inre styrelsen genom en mångårig uppmärksamhet på partiernas rörelser. Riksärendernas gång röjde genast, att de leddes af en annan hand. Konungens första omsorg blef, i afseende på utrikes angelägenheterna, att hämma den afgjordt spanska politik, Christina i motsats mot Sveriges dittills följda handlingssätt, vid slutet af sin regering hyllat. Han tillintetgjorde verkan af den fiendtliga förklaring hon afgifvit till Portugisiska sändebudet i Stockholm, och befallte deremot den till

---

[1]) »Med till en del sällsamma kommunikationer», heter det i Appelmans egenhändiga berättelse, hvilken finnes i Stenbockska Arkivet på Thorsjö. Vid samma tid skref drottningen till Mazarin, att hon ville resa från Rom för att träffa Carl X och ämnade landstiga i Provence. Mazarins bref till D'Avaugour, 8 Juli 1656. Fransyska Utrikes Arkivet.

Spanien afskickade kammarherren baron Palbitzki att inställa sin resa. Kriget mot Bremen, som Christina utan rådets vetskap anbefallt, och som väckte kejsarens och tyska ständernas ovilja, måste väl till en början fullföljas, men konungen vidtog ofördröjligen åtgärder för att bringa det till slut.

Den inre ställningen erfordrade än mer ett kraftfullt ingripande. Den gren af riks-styrelsen, som här främst, och med tvingande nödvändighet, kräfde konungens uppmärksamhet, var finanserna. Carl X inskränkte hofhållningen[1] till likhet med hvad under Gustaf Adolfs tid hade egt rum, befallte inställa alla utbetalningar af tullen och kopparrentan, (de säkraste och mest betydliga inkomsttitlarne) tilldess han sjelf pröfvat anordningarne, anbefallte regeringen

---

[1]) Drottning Christinas hofstat hade år 1653 upptagit, utom en riksmarskalk, (Hertig Adolf Johan), en rikshofmästare och en öfverste-kammarherre:

1 Hofmarskalk med lön af		5,833	D. S.
2 Öfverkammarherrar d:o		5,000	»
2 Öfverkammarherrar d:o		1,500	»
11 kammarherrar d:o		1,500	»
Valets de pied och lakejer d:o . . .		16,581	»
K. M. fruntimmer med deras betjenter d:o		18,099	»
Bibliothekarierne Naudet och Is. Vossius d:o		6,000	»
Tyska musikanterna och instrumentisterna d:o		12,220	»
Fransösche musikanterne och fiolisterna d:o		1,725	»
Italienska musikanterna d:o		10,545	»
Exercitii- och språkmästarne d:o . . .		6,125	»
Lejonet samt lejonvaktaren Franzius d:o		50	»
Lifguardiet d:o		41,013	»
5 Doctores d:o	1,000		
1 Barberare d:o	600		
1 d:o d:o	750	2,350.	»

Kammar-Arkivet.

i Pomern att innehålla med alla assignationer öfver staten, o. s. v. Bruset af de stridande partiernas tystnade under en allmän väntan. Konungen visade sig vänlig mot alla, under det han med stark hand hejdade de missförhållanden, som väckt de största klagomålen [1]). De till alltför stort antal i Stockholm samlade riks-råden spridde han i landshöfdingeembeten uti landskaperna. Det ena skyddsbrefvet efter det andra ålade landshöfdingarne att vaka öfver bondens rätt, i anledning af inkomna klagomål att adeln trängde bönderna ur deras skatterätt och pålade dem oskäliga utlagor.

Genast vid konungens anträde till regeringen trodde man sig också märka tecken, som bådade att reduktionens tid var kommen [2]). Den 12 Oktober 1654 följde den första genomgripande åtgärden för en reduktion: konungen aflät till kammar-presidenten Herman Fleming ett bref, hvari han förklarade det »högnödigt att vid anträdet af sin regering blifva väl och noga informerad om kronans gods, rentor och inkom-

---

[1]) »Här är man mycket flitig att med vår nådiga konung och herre derhän arbeta att möjligast redressera och i det förra goda tillståndet åter, så vidt möjligt, återbringa många saker, som man nu på alla sidor nästan mer och mer finner i oordning». G. Evertson Horn till riksmarsken, Stockholm 7 Juli 1654. »Denna styrelse söker bota ruinerna efter den förra». Franska sändebudets skrifvelse till sitt hof. 14 Okt. s. å.

[2]) »Denne konung begynner genast att hushålla», skrifver danska sändebudet den 5 Augusti 1654, »och man tror, att de, som hafva det myckna godset af kronan här i riket, stå i fara att mista det; konungen har i dessa dagar tagit Westerås ladugård med tillydande bönder från Hans Wachtmeisters barn. Han har äfven sändt Johan Oxenstierna, som är riksmarskalk, att på landet häromkring efterse hvilka gods som äro bortgifna och hittills varit anslagna till köket, hvilket allt skall gå tillbaka igen».

ster och hvad deraf vore alieneradt och kommet i andras händer, på det vi», heter det, »må vara ej allenast informerade om vår och kronans stat, utan ock veta med hvad för vilkor ett och annat gods, som kronan har tillhört, nu af andra besittes, så ock emedan ofvanberörde underrättelse kan vid den tillstundande konfirmationen tjena till ljus och gifva oss efterrättelse om hvars och ens rätt». Fleming anbefalltes derföre att tillika med Carl Soop och flere biträdande tjenstemän undersöka dessa förhållanden och om dem gifva en noggrann underrättelse. Ur hvilken synpunkt konungen vid denna befallning utgått, visar hans samma dag gifna befallning till en annan hög embetsman i kammaren, riks- och kammar-rådet Gustaf Bonde att utarbeta en »pertinent och nätt information om kronans skuld» [1]. —

Redan långt förr än Carl X uppstigit på thronen hade Christina yrkat på hans förmälning, på det att icke samma våda för arfriket, som hon velat förebygga, då hon utsåg honom till efterträdare, måtte inträffa efter hans död. Men hertigen hade ihärdigt vägrat, i anseende till de invecklade förhållanden, som kunde uppkomma i händelse drottningen äfven förmälde sig och finge barn. Så snart Christina, i början af år 1654, fattat det oåterkalleliga beslutet om sin afsägelse, kom detta ämne åter å bane och konungen begärde till gemål hertigens af Holstein andra dotter Hedvig Eleonora. Hans begäran bifölls utan svårighet. Bilägret var ämnadt att hållas i Kalmar, men det firades, sedan en smittosam sjuk-

[1] Riks-registraturen.

dom i denna stad utbrutit, i Stockholm den 24 Oktober. Vigseln förrättades af erkebiskopen Lenæus, och härpå följde ett gästabud som varade till klockan sex följande morgonen. Den unga drottningen fick till lifgeding: Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län, i hvilka orter trohetsed till henne aflades. — Kort efter denna tid begynte redan de misshålligheter med Polen, hvilka snart skulle föra Sverige in i ett stort krig. För att kunna rätt uppfatta de förhållanden som dertill gåfvo anledning, är det emellertid oundgängligt att vår framställning går tillbaka till närmast föregående tider.

Det år 1635 afslutade tjugusexåriga stilleståndet i Stumsdorf hade väl inställt Sveriges fiendtligheter emot Polen, men det hade icke kunnat stadga förhållandena emellan dessa riken med den ömsesidiga säkerhet som vinnes genom en ingången fred. De Polska Wasarne kunde icke glömma den arfsrätt, de enligt sin föreställning egde till Sveriges krona, och de stärktes än mer i sina förhoppningar, då de funno Christina framhärda i beslutet att ej förmäla sig och hon således ansågs komma att blifva den sista af sin ätt. Den Polska Republiken ville icke anse Lifland såsom för alltid förloradt, och Svenskarne hade deremot ännu i friskt minne den tid, då de voro i besittning af West-Preussen. Så länge det Tyska kriget varade, kunde svårligen fråga uppstå om fortsättande af det Polska. Men så snart utsigterna till freden i Münster syntes säkra, öfverlade man i Svenska Rådet om icke fredsunderhandlingar samtidigt borde företagas med Polen, understödda af den krigshär, som Sverige hade i Tyskland.

Möjligheten till krigets förnyande, i fall dessa underhandlingar icke ledde till de medgifvanden Sverige önskade, låg redan då nära för handen [1]. Sekreteraren Cantersten skickades till Polen [2] för att utröna, huruvida sinnena der voro stämda för fred [3]. Polske konungen upptog kallsinnigt hans förslag och krigstankar uppstego åter i svenska rådet: äfven Axel Oxenstierna syntes benägen för dessa [4]. Frankrike, som stod i vänskapligt förhållande till båda kronorna, bemödade sig emellertid att återställa freden. I Juni 1650 gjorde Polackarne en framställning om fredsunderhandling i Lübeck, ehuruväl så ovilligt, att de ännu icke ens gåfvo Christina titeln af drottning. Sverige var icke obenäget för underhandlingen, men förhållandet emellan de båda rikena var och förblef

[1] Under öfverläggningen i Rådet yttrade Herr Åke Tott: »Med Juten togs krig durante priori bello. — Rikskansleren: Det var ett hazardeust consilium. Misericordia est Dei, qvod salvati sumus. — Herr Åke: Den Guden lefver än». Rådsprotokoll, 4 Aug. 1648.

[2] Huru långt den inre söndringen i Polen redan gått, och hvilka utsigter som i följd deraf redan då öppnades för Sverige ser man af B. Skyttes bref till P. Brahe den 17 Nov. 1648, hvari han yttrar: "H. M. ämnar behålla 10,000 man Tyskt folk i sina garnisoner till att ha paratum exercitum på all händelse, och lär man kasta ett öga på Polen, om de motus continuera som nu anseende äro och endera parten vår hjelp ansöker, hvilket per primarios Lithuaniæ redan secreto sökes, *tillbjudandes att göra en separation med Polen och en conjunction med Sverige.*" Skokl. Bibl.

[3] »Han skulle höra sig före, om man icke kunde förvandla stilleståndet med de fördelar, man önskade, till en fullständig fred, eftersom, i fall republiken icke var dertill benägen i närvarande omständigheter, *Sverige aldrig kunde hoppas,* att Polackarne skulle sluta sig dertill». Chanut, 1, 336.

[4] L. c. II, 7. »Man öfverlade om man icke borde bryta med dem och begynna ett uppenbart krig: äfven rikskanslern syntes vara benägen för denna mening».

likväl så spändt att, då kossak-kriget utbröt och Polen i följd deraf rustade, Christina lät iståndsätta fästningarne i Lifland och dit öfverföra trupper [1]. Kossakerne erbjödo henne sitt förbund. Carl Gustafs på riksdagen 1650 beslutade arfsrätt väckte för öfrigt hos den Polske konungen ökadt missnöje.

I Juli månad 1651 begynte ändtligen den föreslagna fredskongressen i Lübeck, men äfven under denna fortforo tankarne på krig. Fordringarne å ömse sidor voro också alltför långt ifrån hvarandra för att de på denna kongress skulle hafva kunnat förenas. Svenskarne begärde, att stilleståndet utan förändring af vilkoren skulle förvandlas till en fred; Polackarne ville hafva Lifland tillbaka och dessutom en ersättning, i händelse deras konung afstode anspråken på Sveriges krona. Man misstänkte icke utan skäl att Polen begynt hela denna underhandling blott för att ega lugn under kriget med kossakerna. På svenska sidan visade sig åter en benägenhet att bryta med Polen, vid det tillfälle som nu yppades af kossackkriget och af Rysslands lust att angripa Polen i fall Sverige ville derom vara ense [2]. Den fransyske medlaren kunde icke ens förmå Polska sän-

---

[1]) »Polniska väsendet tyckes mig nu dageligen falla mera suspect, och man måste vara ad utrumque paratus. Jag skall med min lilla smackeflotta söka defendera mig Öland», skrifver Carl Gustaf till M. G. De la Gardie den 8 Apr. 1651.

[2]) »Man var i Sverige benägen att göra några försök för att förmå dem, (ryssarne) att förena sina vapen med de svenska emot Polen — ty svenskarne voro icke fallna för att vänta till dess man angrep dem, utan ville heldre förekomma den som röjde någon lust att skada dem». Chanut; II, 262.

sändebuden att medgifva stilleståndets förlängande och uträttade slutligen blott med svårighet så mycket, att underhandlingen skulle betraktas såsom uppskjuten för att framdeles fortsättas. Magnus Gabriel De la Gardie, som på denna tid stod högt i Christinas gunst och varit utsedd att infinna sig vid kongressen såsom den främste af Sveriges sändebud, yttrade till den fransyska residenten i Stockholm, att han ansåg ett krig med Polen oundvikligt. Rikskanslern uttalade sig i samma syftning[1]. I slutet af 1651 yttrade Christina sjelf, att hon såg nödvändigheten af ett krig, och att hon hellre ville förekomma än förekommas.

Den inre jäsningen i Sverige och den osäkerhet, i hvilken man befann sig om Rysslands och Danmarks hållning gjorde det emellertid föga sannolikt, att Christina skulle begynna ett krig. Furst Rakoczy i Siebenbürgen erbjöd Sverige sitt förbund mot Polen och ville, om det deri inginge, för sin del uppställa en här af 40,000 man. Riksrådet Skytte, som på vägen till Constantinopel uppehöll sig hos denna furste, troddes med honom afhandla om de gemensamma intressena mot Polen. Ett förslag uppgjordes, att Sverige skulle afträda Bremen till kurfursten af Brandenburg, och denne deremot till Polen lemna det hertigliga Preussen såsom en ersättning för Lifland.

I Maj månad 1652 ankom en af de missnöjde Polske Store, underkanslern Radziejowsky, till Sverige och de underrättelser, han medförde, spridde

[1]) L. c. II, 305, 321.

ännu klarare ljus öfver Polens olyckliga inre tillstånd: hans hemliga underhandling med kossakerna, i hvilken han gaf dem löfte om Sveriges hjelp, upptäcktes af polska regeringen.

Under svaga förhoppningar på ett slutligt resultat samlades emellertid åter fredskongressen i Lübeck, i December månad 1652 eller just vid samma tid då kossak-kriget ånyo utbrast. Det kom likväl vid denna senare sammankomst icke ens till några underhandlingar rörande fredsvilkoren, emedan hela afhandlingen strandade på en fråga, rörande formen. De svenska sändebuden begärde att de fullmäktige skulle enligt vanan, innan någon underhandling begynte, utbyta sina fullmakter emot deras, hvilket de Polske bestridde af det skäl, att just de respektive konungarnes i dessa fullmakter begagnade titlar voro underkastade tvist. Förgäfves bemödade sig den Fransyske så väl som den Venetianske medlaren att förmå båda parterna till eftergift: deras bemödanden voro fruktlösa och kongressen upplöstes åter i Jan. 1653.

De tvenne fredskongresserna syntes sålunda egentligen hafva visat, att emellan Sverige och Polen voro sådana tvisteämnen förhanden som icke utan en ny strid kunde slitas. Också framlyste denna tanke tydligt i förhandlingarne på riksdagen 1652.

Huru Sveriges regering och ständer betraktade förhållandena vid den tid, då den sednaste fredstraktaten hölls, visar sig först af drottningens proposition vid denna riksdag. Hon yttrar deri att »alldenstund på Polska sidan vore förelupet sådant som intentionen hos dem till kriget och liten lust till fred betygar, såsom Bååts infall i Lifland, förhindrandet af

Ösels inrymmande till svenska kronan, med mera, så märker K. M. utur alla omständigheter att, ehuruväl man simulerar i denna tids polska olägenhet och innerliga örlig till vänskap och fredstraktat, likväl söker man annat — så att alla consilierna klarligen synas vara intenderade till vinst af tiden och att finna beqvämare lägenhet att hämna sig på oss, — enkannerligen der man på något sätt med kossakerna kunde sig förena och finna occasion så polska makten som kossakerna sjelfva uppå H. K. M. och Sveriges rike att anhitza och fortdrifva». Och i sekreta utskottets med Axel Oxenstjernas hand affattade svar på denna framställning heter det: »Hvad polska oväsendet anbelangar, se vi ej annat, än att, ehuru man för vissa orsakers skuld, vill söfva K. M. och riket med dylika förslag, sökandes besvärligheterna att öfvervinna och sedan gå på den gamla fotstigen — såsom man ser klarligen utur alla processer och rådslagen som hittills förde äro, — ty finne vi ej rådeligare än att fullfölja fredstraktaten, dock med sådana vilkor att striden om riket, som begynnelsen af kriget varit hafver och utan hvilkens ändtliga decision ingen stadig fred vara kan, blifver upphäfven och kasserad. Och efter som den andra controversien om Lifland dernäst följer, att Lifland Sveriges Krono cederas för evärdeliga tider, alldenstund den provincien för Riksens säkerhet ingalunda kan afstås, såsom en förborg för Kronan på östra och sydöstra sidan. Hvar detta är till att nå genom fredstraktaten, då är freden på sådant fall att eftertrakta. Men skulle det dock ej stå till att erhålla genom fredstraktaten, då är lätteligen att se och

döma, att hela traktaten ej är annat än civile och politiska discurser, så ock tidsvinning — och är rådligast, att H. K. M. ser på *saken sjelf* och *tiden* samt occasionerna och dem nyttjar på bästa sättet, som ske kan, och der lägenheten sig så begifver, tager tiden samt occasionerna i akt, icke afväntandes att blifva förrådd och af fienden öfverfallen såsom man tyvärr ser och finner, att ofta ske plägar».

Just en sådan »tid», som ständerna 1652 hade antydt, syntes tvenne år derefter vara kommen. Vid samma tidpunkt, då på Sveriges thron hade uppstigit en regent, hvilken åter kunde personligen föra dess härar till strid, mörknade det allt mer och mer omkring det olyckliga Polen. En stor fara ansatte det utifrån på samma gång som söndringen inom riket steg till sin höjd. I sjelfva verket var dock äfven det yttre anfallet ifrån början ett utbrott af inre missförhållanden.

Kossakerna, ursprungligen sammanlupna hopar af löst folk från de kringliggande länderna, förstärktes oupphörligt af bönder, som ur Polen flydde undan sina herrars förtryck. Den katholska reaktion, som i slutet af sextonde århundradet gick igenom Europa, grep äfven Polen, och dess konung inskränkte kossakernas fria utöfning af den grekiska religionen. Kriget vaknade. Oaktadt de lysande framgångar, som förde till freden i Zborow år 1649, funno sig kossakerna snart åter utsatta för Polens anfall och sågo sig i faran om efter hjelp. Det var just den tid, då Ryssland, ändtligen lugnadt efter stora inbördes strider, begynte att känna sin styrka och sträfva efter delaktighet i Europas ci-

vilisation [1]. Czaren lyssnade beredvilligt till kossakernas förslag. Alltsedan år 1650 gaf han dem verksamt bistånd och i Mars månad 1654 underkastade sig kossakerna formligen Rysslands beskydd, mot försäkran om fritt åtnjutande af sina gamla privilegier.

I April månad samma år ryckte tvenne ryska härar i fält emot Polen: nästan utan motstånd eröfrades Poloczk. Den 10 Sept. föll Smolensk, något sednare Witepsk i ryssarnes händer och Czaren antog titel af storfurste öfver Lithauen, Hvita Ryssland, Wolhynien och Podolien.

Kriget brann vid det svenska Liflands gräns. Samtidigt inträffade nya underrättelser om den djupa, inre tvedrägten i Polen. På riksdagen 1652 hade för första gången det så kallade Liberum veto [2]) blifvit begagnadt. Hela provinser af det stora riket funnos hågade att söka utländskt beskydd. Polen tycktes vara nära att sönderfalla.

Det var omöjligt, att icke ett krig så nära Sveriges provinser, fördt emellan dess farligaste grannar, skulle af svenska regeringen följas med noggrann uppmärksamhet. Om Ryssland behölle och utvidgade sina eröfringar i Polen, så skulle det, vid dess kända afsigt att bemäktiga sig hamnar vid Östersjön, komma att kringgå Sveriges nyförvärfvade länder, och sätta dessas besittning i den största fara. Man kunde taga för afgjordt, att om Ryss-

[1]) Czar Alexei, Peter den Stores fader, begynte redan disciplinera den ryska krigsmakten och införskrifva utländska handtverkare. E. Hermann, Geschichte Russlands, Hamburg 1846. 3 Band, s. 601.

[2]) Så kallades hvarje enskildt ledamots rätt att genom sin insaga tillintetgöra ett beslut.

land blefve segrande i striden mot Polen, skulle det derefter vända sig mot Sverige. Deremot syntes ett tillfälle nu vara för handen att med vapenmakt tvinga Polen till fred och ur det sönderfallande riket vinna för Sverige sådana besittningar, som det för sin nya ställning mest behöfde och som det redan en gång hade innehaft.

Men ett segerrikt krig syntes icke blott nödvändigt för att genom nya landvinningar öka de redan förvärfvade besittningarne; det tycktes äfven vara oundgängligt för dessas bibehållande, emedan endast genom ett sådant krig Sveriges grannar, hvarje ögonblick färdiga till anfall, kunde förmås att sitta stilla. Sveriges storhet, genom krig förvärfvad, syntes så osäker, att den endast genom krig kunde upprätthållas. Det låg hardt nära ett tvång deri att Sverige icke kunde stadna på eröfringarnes bana. På grund af sådana förhållanden hade, alltifrån Westfaliska fredens afslutande, krigstankarne nästan utan afbrott fortlefvat i Sverige. »Rikskanslern Oxenstierna», säger det fransyska sändebudet i Stockholm 1648, »denne erfarne, djuptänkte och för Sveriges ära nitälskande statsman, ansåg det ej nyttigt att Sverige afväpnade sin här». »Man säger i Sverige», skrifver han i början af 1651, »att man icke bör vara utan krig: svårligen kunde de hemkomna soldaterna och officerarne vänja sig vid tvånget och tarfligheten hemma och det vore i alla fall orådligt för denna stat att ej begagna utan låta försvagas de enda krafter, den egde. Ty om denna krigiska disciplin, som nu är stark i Sverige skulle slappas genom tio års fred, så skulle den ej på lång tid återställas och således detta rike,

som föga blomstrar genom handel och manufakturer, inom få år blifva fattigt och svagt». »Andra stater», sade Salvius på kongressen i Lübeck, »begynna krig då de äro rika: Sverige då det är fattigt. Det är nu nedtyngdt af den från Tyskland hemvända krigsstyrkan» [1]).

Redan under det Christina ännu var vid regeringen, hade derföre de nyss omtalta krigiska förhållandena, isynnerhet sedan Ryssland sökt Sveriges förbund, väckt den största uppmärksamhet [2]).

Vid denna sakernas ställning ankom, några dagar före Christinas afsägelse, en utskickad från Polen, H. Canaziles till det svenska hofvet, hvilken sade sig hafva till uppdrag att föreslå en ny fredsunderhandling, men begynte med att vid sin första högtidliga audiens protestera mot Carl X:s anträde till regeringen. Konung Johan Casimir, sade han, hade väl kunnat tåla Gustaf Adolf och Christina såsom regerande i Sverige, men han kunde icke tillåta, att en ättling af en aflägsen slägtgren blefve Sveriges ko-

[1]) Memoires de Chanut; II, 12, 173, 305.

[2]) »Den Rydske Envoye her er, begierer att Drottningen ville conjungere sig med Storfursten och Cossackerna mod Pohlen. Mig er sagt att Cantzler Oxenstjerne meget fluctuerer hvad hand öfver detta skall resolvere. — De meste af officererne inclinerer meget till det Polske krig: i dag höer jeg att man till intet endnu saa snart resolverer, men vill allting ansee och dersom Dronningen följer sin egen inclination, saa begynder hun vell intet effter som hun er mest betenkt paa att samle nogle penge till sin resignation». P. Juel till Charisius d. 12 Jan. 1654, — och d. 24 Mars: »Eftersom mand fick med siste post efterretning att Cossakerne hade gifvit sig under Storfurstens protektion af Muskau, saa fatter mand her noget haab at hvad enten det skier med gode eller onde *bemegtige sig Prydsen*».

nung. Christina afvisade honom med det bekanta yttrandet, att Carl Gustaf skulle, om det behöfdes, med trettitusen vittnen bevisa sin rätt till svenska thronen. Carl X, sedan han tillträdt regeringen, behandlade Canaziles, hvilken hos honom icke var ackrediterad, med köld. Axel Oxenstjerna svarade på konungens vägnar, att, om Polen ville fred, borde det skicka till Stockholm ett sändebud bemyndigadt att om densamma underhandla. Canaziles lofvade, att detta skulle ske, och afreste kort derefter från Stockholm.

Ett uppslag till fiendtligt förhållande var sålunda gifvet. Likväl har Carl X ingalunda uppstigit på thronen med en förut fattad afsigt till krig, ej heller närmat sig beslutet derom annat än småningom och med den varsamhet, hvilken hos honom fanns i lika hög grad som den blixtlika snabbheten att verkställa fattade beslut.

Till en början skickade han, den 15 Juli 1654, förre handelsombudet i Danzig Johan Kock med bref till Johan Casimir för att tillkännagifva sitt uppstigande på thronen, och för att inhemta närmare underrättelser om ställningen i Polen [1]. »Detta kriget (emellan Polen och Ryssland) kommer oss considerabelt före», skrifver han en vecka derefter, den 22 Juli 1654 till general-guvernören i Lifland Gustaf Horn, och

[1] Carl Gustaf hade äfven de föregående åren med uppmärksamhet följt förhållandena till Polen och mer än en gång uttryckt sitt bekymmer öfver dem. Så t. ex. skrifver han till sin far d. 14 November 1651: »De Polska angelägenheterna förefalla mig något misstänkta, och det är att befara att vi i vår blifva af honom anfallna», och år 1652: »Af Polen ha vi intet godt att förvänta, om icke deras uppmärksamhet blir vänd inåt».

befaller tillika att den Lifländska rusttjensten skall hållas färdig till landets försvar. Den 9 Augusti sändes för detta ändamål Henrik Horns regemente till häst, Stålarms till fot, 8 kompanier ur Åbo och Björneborgs län, samt 6 kompanier ur Österbotten landvägen till Estland, för att förläggas omkring Narva och Dorpt. Ju längre ryska fälttåget fortgick, desto klarare insåg konungen, att ur det förändrade förhållandet emellan Ryssland och Polen äfven en förändring i Sveriges ställning måste utgå. Man ser honom sträfva att komma till klarhet bland alla möjligheter, som dessa upprörda förhållanden företedde. Så befaller han den 16 September Kock att »med manér förnimma», hvilka utsigter förefunnes till fred emellan Ryssland och Polen: om anledning vore att dessa båda riken ville förena sig emot Sverige: om Polen vore benäget att söka Sveriges hjelp, samt om Polen hade allvar med återupptagandet af fredsunderhandlingarne med Sverige.

Men redan en vecka derefter kom underrättelse, att konungen i Polen rest från Warschau utan att gifva Kock företräde. Han syntes således undvika att erkänna Carl Gustaf för Sveriges konung. Kort derpå afsändes tyske sekreteraren i Kommerse-Kollegium Johan Meijer af Lilienthal, som hade enskildta angelägenheter att besörja i Königsberg, för att på nära håll utforska Polens tillstånd. Af dennes instruktion finner man, att den herrskande tanken hos konungen vid desse öfverläggningar, var föreställningen om Polska rikets förestående upplösning. Hans skarpa blick förutsåg den inifrån kommande krisen i detta lands öde, äfvensom den fullkomliga rubbning i nordens förhål-

landen, som deraf skulle blifva en följd, och han ville icke vid ett sådant tillfälle blifva förekommen af sina grannar, aldraminst overksam åskåda en förstoring af Rysslands makt. Han befallte Meijer att underrätta sig, hvad missförstånd som kunde ega rum emellan »herrar och undersåter», om Polen ämnade söka hjelp hos Österrike eller hos Sverige: om Ryssland ville bemäktiga sig hela Polen och några af hamnarne vid Östersjön: om Hög-Polen eller någon annan del af republiken ville söndra sig från det hela och vända sig till kejsaren, till Rakoczy eller till Brandenburg: om kurfursten af Brandenburg hade för afsigt att taga under sitt beskydd några närbelägna landskaper; samt hvad beslut de preussiska ständerna, enkannerligen i Danzig och Elbing [1]) ämnade taga, i händelse ryssarne blefve mästare af hela Polen [2]).

Äfven ifrån en annan sida väckte de Polska förhållandena bekymmer. Redan under Christinas regering hade i Sverige blifvit kunnigt ett emellan Polen och de förenade Nederländerna afslutadt fördrag, i kraft af hvilket dessa sednare skulle lemna till Polens disposition tjugu örlogsskepp. Det syntes för Sveriges politiska ställning innebära en verklig fara, om denna stora sjömakt skulle vinna insteg i Östersjön, isynnerhet vid de föga vänliga tänkesätt, Holland redan sedan flere år tillbaka visade mot

---

[1]) I de preussiska städerna funnos ännu anhängare af det svenska väldet, sedan Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas dagar. P. Juel, 16 Dec. 1654.

[2]) Riks-registraturen.

Sverige[1]). Det berättades tillika, att konungen i Polen skickat sin resident i Haag till Köpenhamn för att förmå Danmark att biträda det ingångna förbundet.

Den första omsorgen var emellertid, om Sverige skulle ega händerna fria, att sluta det från Christina ärfda Bremiska kriget. Carl X hade genast från början önskat dess afslutande genom en förlikning, men det var svårt nog att komma till en sådan med bibehållande af rikets värdighet. Bremarne vunno i förstone, då Königsmark, som förde befälet öfver de svenska trupperna, var allt för svag, en betydande framgång; den 14 Juni 1654 eröfrade de fästet Burg, hvarefter de företogo åtskilliga ströftåg i landet och brandskattade Verden. Tysklands flesta stånder sågo striden med stort deltagande. Konungen öfverskickade en förstärkning af aderton kompanier, under G. O. Stenbock. Denne fältherres kraftiga ingripande, dels i diplomatiskt dels i militäriskt hänseende, verkade afgörande. Königsmark kunde nu utföra sin länge hysta plan att återtaga Burg, (den 3 Sept.) och yttrade, då kejsaren utfärdat sina varningsbref: att han, som aldrig fruktat kejsarens kanoner, nu ej heller var rädd för hans papper och bläck. Redan den 10 Augusti

[1]) Redan i Jan. 1651 yttrar Chanut: Svenskarne äro öfvertygade att holländarne skola af alla krafter söka att försvaga Sveriges krona, af fruktan att dess makt skall kunna skada dem i deras sjöfart på Östersjön. Och Carl X skrifver den 18 Nov. 1654 till sin resident i Haag: »Beuningen har talat om en union emellan Holland, Frankrike, Oss och Tyska kurfurstar emot Österrike, men det är osäkert om de så sött pipa oss före, tills de anfalla oss med Polen och kanske Danmark».

skickades riksrådet Schering Rosenhane för att underhandla med Bremarne. Dessa hoppades i det längsta på hjelp från Holland, men den uteblef, hufvudsakligen i följd af de förenade provinsernas egen inbördes oenighet. Efter en vidlyftig underhandling afslutades ändtligen konventionen den 24 Nov. 1654, på de vilkor, att staden hyllade konungen och frågan om dess riksomedelbarhet uppsköts [1]).

Att under denna strid ett fördelaktigt tillfälle stod öppet till fredsunderhandling, om Polackarne skickat det utlofvade sändebudet till Sverige, är otvifvelaktigt. Det fransyska sändebudet i Stockholm beklagade djupt att detta tillfälle försummades af konungen i Polen [2]) — och det återkom aldrig.

---

[1]) »Det haffver» — skrifver Rosenhane till grefve P. Brahe — »varit ett grufligt svårt och förtretligt arbete, och the Bremische hafva i alla saker varit så styfva och hårdnackiga ja ock så listiga och captieux att jag ingenting och näpplig af them kunnat erhålla utan långsam träta och vedervärdighet. Så är thet att tractera med en fiende som hafver thet arcanum borta att man intet krig begärer. H. K. M. säkerhet på thenna sidan är och genom hyllningen och fasta skantzar i landet så stabilierad att vi framdeles kunna i them någorlunda vara försäkrade. Thet hade väl varit önskat att vi annat ther bredejämte hade kunnat erhålla —, men emedan jag the förnämsta sakerna hafver erhållit och mera än staden Bremen någon tid hafver velat bestå, hafver jag hållit thet rådligaste vara att stadna ther man icke längre kunde komma». Stade 29 Nov. 1654. Skokl.

[2]) »Det Bremiska krigets slut har uppväckt mycken glädje vid detta hof. Konungen i Polen har emellertid försummat ett vackert tillfälle att underhandla med Sverige, medan detta rike varit sysselsatt med Bremen och haft Österrike att frukta. Nu har Sverige stärkt sin makt genom detta krig. Königsmark har redan befallning att samla alla de trupper som Bremen och öfriga städer i Neder-Saxen hade på benen,

Vid samma tid som den Bremiska förlikningen slöts, ankommo svaren från Kock och Lilienthal, och vittnade om Polens förfall, genom den djupa söndringen i dess inre, genom krigsstatens svaghet, genom misstroendet till konungen och det fortfarande dubbla kriget. Man hörde att Smolensk var belägradt och syntes icke länge kunna hålla sig. Carl X såg ögonblicket vara inne, då antingen en redan mäktig granne skulle på Polens bekostnad ytterligare förstora sig eller ock Sverige för alltid befästa sin nyvunna, halft osäkra storhet genom användandet af de krigsvana härar, det egde efter den tyska striden. Det var ännu det tidehvarf, då staters storhet mättes efter vidden af ökade besittningar, och ingen statsman ville försumma tillfället att på sådant sätt bidraga till sitt fäderneslands ära och säkerhet.

Efter Kocks återkomst och underrättelsen om Bremiska krigets slut hemställdes frågan om företagandet af krigsrustningar den 11 Dec. i konungens frånvaro genom den nya rikskansleren till rådet. Riksdrotsen Per Brahe yttrade sig för denna fråga, och menade, att faran för Polen och Ryssland borde i främsta rummet afses. Magnus Gabriel De la Gardie

och deraf bilda regementer. Konungen i Sverige har visat mig bref, som underrätta honom att Polen vill på allt sätt förlika sig med ryssarne och sedan söka förmå dem till krig med Sverige». Den 16 Dec. Frankrikes första deltagande i dessa förhållanden är från hösten 1654. Den 5 Okt. d. å. skrifver Mazarin till franska sändebudet i Stockholm: »konungen i Polen har begärt vårt bistånd i en strid om titeln emellan honom och Sverige. Konungen har ingenting deremot: dock att ingen skugga af väld får synas. Hellre må J då afhålla Eder från allt deltagande häri: ty Sveriges vänskap är oss mycket angelägen».

inledde sitt yttrande med ett vidlyftigt företal om fredens lycka, men bestämde sig, i omständigheter sådana som de för handen varande, för krig[1]. Han föreslog tillika att, såsom vid dylika tillfällen efter gammalt var brukligt, tvenne af rådet skulle utses att mot hvarandra anföra skälen på båda sidor. Christer Bonde framlade i följd deraf skälen *för* att riket skulle väpna sig: Bengt Skytte var utsedd att tala *deremot*. Derefter skedde omröstningen, och vid denna framkastade Christer Bonde den tanken att Danmark, som så lätt kunde, med Hollands hjelp, blifva oss farligt, borde snarare angripas än Polen. Men denna mening, äfven uttalad af Carl Gustaf Wrangel, vederlades af rikskanslern samt af Per Brahe, hvilken sistnämnde anförde att man för den möjligen hotande faran från Danmark ej borde släppa ur sigte den redan förhanden varande i Polen. Det omtalades ock, att konung Gustaf Adolf hade fört en alldeles likartad politik i afseende på Danmark som nu var i fråga mot Polen, då han, hvilken förut alltid vägrat att anfalla detta rike, sednare beslutit att, så snart de kejserlige vore öfvergångne på Fyen, sjelf inbryta i Skåne, emedan Sveriges ställning ej tilläte det att overksamt åskåda Danmarks upplösning. De rådsherrar som visade största benägenhet för freden, voro de som förvaltade drätseln: främst Herman Fleming, som väl tillstyrkte att rustningar skulle

[1]) Troligen har af denna vändning i hans yttrande, då man endast fästat sig vid dess början, den oriktiga föreställning kommit, som skulle De la Gardie varit för freden och till nästa dag förändrat mening. En sådan förändring har i sjelfva verket icke egt rum.

göras, men tillade, att, »när man derhos betraktar rikets medel, hålles rådligt så mycket möjligt undvika kriget»; hvarföre man, efter hans tanka, borde tillika underhandla. Gustaf Bonde yttrade hufvudsakligen samma mening. Rådets beslut blef, att krigshären borde rustas; ty om krig skulle företagas eller icke, hade egentligen ej varit öfverläggningens föremål: det kunde ej beslutas förr än saken var meddelad rikets ständer.

Följande dagen framställdes bestämdare den redan förut vidrörda frågan, om, utöfver bekräftandet af Sveriges nu innehafvande fördelar, man borde af Polen fordra krigskostnadernas ersättning samt någon säkerhet, — helst genom afträdelse af en landsträcka, — för att de ej framdeles skulle oroa Sverige. Riksdrotsen talade varmt för att detta påstående skulle göras. Rikskanslern tillstyrkte det äfven och gaf en vink derom, att redan nu en del polska undersåtare hade begärt Carl X:s beskydd. Bengt Skytte utsade öppet att afsigten var riktad på Preussen, och utvecklade nyttan af dess besittning: Preussen vore Östersjöns öga, en förmur för Lifland; det hölle genom sitt läge både Polen och Brandenburg i tömmarne. De skilda meningarne om den politik, som vore för riket mest fördelaktig, yppade sig här än tydligare, då Herman Fleming med styrka talade mot det framställda förslaget: anförande skäl, ur hvilka man ser framlysa ett mot det rådande alldeles motsatt politiskt system, hvars förnämsta representant under Carl X:s regering denne märkvärdige man var. Kunde någon säkerhet — helst i penningar — vinnas, så vore det godt; men främst

af allt borde man söka freden och ej störta sig i någon vidlyftighet, genom beviljandet af polackarnes begäran om beskydd. Thure Sparre och Erik Gyllenstierna äfvensom Gustaf Bonde voro af samma tanke. De tvenne sistnämnde tillstyrkte att man skulle sluta fred med Polen och derefter gå mot Ryssland.

Efter dessa öfverläggningar i rådet utfärdades riksdagskallelsen och Kock skickades åter till Polen, med uppdrag att, »eftersom vid närvarande tid i Påland så tillstår, att det synes antingen af innerlig dissension eller Rysslands och kossakernas makt, eller kanske dessa begge att vilja förfalla, Kock skulle förfara huru ständerna vid så fatta omständigheter äro sinnade att göra», samt i händelse att de voro hugade att underkasta sig Sveriges beskydd, föreställa dem svenska statens fördelaktiga ställning, lugna deras farhåga för nya licenter[1]), o. s. v. Samtidigt skickade konungen Lars Kagg och flere af sine förnämsta officerare att mönstra landtregementerna i Sverige, samt G. A. Lewenhaupt för samma ändamål till Finland. Artilleriet började utrustas.

Men

[1]) Märkvärdigt är att konungens planer genast blefvo kända af danska sändebudet i Stockholm, som åter meddelade dem åt det fransyska. Redan den 2 Dec. skrifver den sednare till sitt hof, att danska ministern yppat för honom svenske konungens plan, som ginge derpå ut att han ej kunde längre vara åskådare af en strid emellan tvenne grannar, af hvilka den ene redan vore hans fiende och den andre ofelbart skulle bli det, om han segrade. — »Han öfverlägger nu hvilketdera partiet han skall taga. Dessa nyheter har danska ministern betalt. Den svenske konungens tankar vända sig till krig, och större delen af hans undersåtares blickar äro riktade åt samma håll».

Men att konungen ännu icke bestämdt beslutit sig till krig med Polen, samt att han hade sitt förnämsta ögonmärke på Rysslands företag, synes af riks-kanslerens bref (af d. 24 Dec.), till sin svåger, General-guvernören i Lifland, hvilket i förtroende yppar konungens planer. »Vårt högsta interesse består nu deri», skrifver han, »att vi denna vintern öfver råka på tilldrägligt sätt ur våra tvister med Polen, eller få veta, hvarefter vi oss med dem rätta skola, men emellertid ej inrymma Muskoviterna mera fördel än vår trygghet tillåter. Detta uppsåtet är egentligen rättesnöret, hvarefter alla våra comportementer i detta ärendet mätas måste. — Vårt största interesse är att afvärja Muskoviten från Östersjön och att han ej fattar en fot i Kurland, dermed han kan förderfva vår skeppsfart och snärja Lifland». Horn borde derföre, i fall ryska hären gick in i Litthauen och Hvita Ryssland, förhålla sig stilla, endast sökande vinna Kurlands vänskap och Litthauernas goda vilja. Men om ryssarne intogo Dünaburg och till vintern agerade i eller omkring Kurland, måste Horn deremot vidtaga verksamma åtgärder, först taga Litthauerna i beskydd [1]), der de det begärde och äfven med vapen understödja dem: men han skulle likväl förblifva på de-

[1]) Af konungens bref till G. Horn d. 30 Dec. ser man, att Litthauiske vicekansleren redan gaf anledning till en hemlig förbindelse med Sverige. — Från kossakerna inträffade äfven en utskickad i Stockholm, som der vistades samtidigt med Morstein: »så att herrar svenskar nu kunna hafva två underhandlingar om Polen på en gång», skrifver D'Avaugour, 13 Jan. 1655. Denne utskickade återsändes och ett sändebud affärdades till Ryssland, så snart beskaffenheten af Morsteins fullmakt hade yppats.

fensiven. »Sammalunda göres armaturen här hemma färdig till ett fullkomligt tåg och värfvas så småningom i Tyskland, väntandes, hvad utgång sakerna vinna i nejden vid Lifland. — Den Polske utskickades värf lärer mycket hos oss maturera utslaget och derföre väntar man honom med längtan».

Johan Casimir å sin sida synes länge hafva varit bländad af hoppet, att de Bremiska oroligheterna skulle indraga Sverige i en vidlyftigare strid, äfvensom att kossakerna, åt hvilka han sades hafva lofvat nya boståder i Lifland, skulle nedlägga sina vapen. Det förekom honom osannolikt, att Carl X, nyss uppstigen på thronen, i en stat med söndring i sitt inre och med en uttömd skattkammare, skulle vara nog djerf att begynna ett nytt krig. Söfd af dessa föreställningar och beherrskad af motviljan att lemna de för hans ätt så kära anspråken på Sverige, försummade han den rätta tiden till förlikning och dröjde alltför länge med afskickandet af sitt sändebud. Ändtligen, mot slutet af året, sedan Smolensk redan fallit och kossakerna vunnit stora fördelar, skickade han ett sändebud, A. Morstein till Stockholm. Men genom en oförklarlig förblindelse hade han icke kunnat förmå sig att gifva denna gesandt fullmakt till att underhandla om freden. Dertill kom ofullständigheten i titeln, detta ständiga trätofrö emellan båda rikena; den visade huru stor likgiltighet Johan Casimir hyste för stridigheternas biläggande. Då anmärkningar gjordes vid ordalagen i Morsteins fullmakter, svarade denne blott, att han skulle skicka efter nya, och under det han väntade på dem, fara att bese Upsala och Fahlu grufva. En ny

fullmakt kom: men den var försedd med ett sigill, som innehöll det svenska riksvapnets tre kronor, och lydde dessutom äfven den endast på en preliminär underhandling. Då förklarade Carl X, att han orubbligt stod fast vid sin framställda begäran om hitsändandet af en minister med fullständig fullmakt, och fordrade ett bestämdt svar, om Polen ville sluta fred eller icke; alla halfva underhandlingar vore förmycket till skada för honom för att han skulle kunna i dem ingå. Dermed reste Morstein tillbaka, efter ett par månaders vistelse i Sverige. Frankrike hade gjort allt för att befordra framgången af hans beskickning. Det troddes icke utan skäl, att Johan Casimir hade beräknat såsom en hufvudsaklig vinst af hans resa den föreställning, som derigenom skulle kunna ingifvas polackarne att han vore nära en förlikning med Sverige, äfvensom den misstro till svenska regeringen, som derigenom skulle alstras hos Ryssland. Från båda dessa fördelar ville Carl X afskära honom [1]. —

[1] »Den polska underhandlingen är nu utan hopp», skrifver franska ministern den 10 April. »Morstein har bref från Warschau, att polska riksrådet anhållit hos konungen, det han skulle så snart som möjligt ställa konungen i Sverige tillfreds och skicka en ambassadör, men han har ej kunnat besluta sig dertill». Om de beskyllningar som Svenskarne gjorde konungen i Polen, säger samme statsman, lika välvilligt sinnad mot Polen som mot Sverige: »J'entends que Messieurs d'ici reprochent aux autres (aux Polonais) plusieurs choses où je ne voudrais entreprendre d'excuser tout a fait les Polonais, non plus que de les accuser aussi d'une infraction manifeste a la trève. Jai vue de mon tems» (D'Avangour hade förut varit sändebud i Polen) »quelques marques d'une entreprise sur la Livonie par un Colonel nommé Bot, qui eclata malheureusement et sans conduite de ce coté lá, et le passage d'un autre colonel nommé Cracau, lequel traversa quelques provinces de la Pologne

Både yttre och inre angelägenheter påkallade en riksdag [1]). Utan att en sådan föregått, kunde intet krig företagas, och från kröningsriksdagen var en oafvislig fråga öfrig, nemligen reduktionsfrågan. Under den 20 December 1654 kallade konungen, »eftersom närvarande Europas och enkannerligen vårt kära fäderneslands tillstånd och öfverhängande fara jemväl de vidt utseende förändringar, som dagligen förelöpa, fordra en idkesam åhåga huru riksens försvar och säkerhet må på en och annan befarande oförmodlig händelse befrämjas, — såsom ock emedan dess förutan några särdeles högvigtiga ärender förelöpa», till riksdag »alla grefvar, friherrar, ridders- och frälsemän, som till laga år komne äro och ej laga förfall hafva, alla öfverstar, öfverste-löjtnanter och majorer, samt en kapten eller ryttmästare af hvart landt-regemente, alla biskopar och superintendenter och två af hvart kapitel, samt en prestman af hvart härad, af hvar stad en borgmästare och en rådman eller annan borgare, och af hvart härad en bonde».

---

avec 1500 chevaux imperiaux qu'il mena en Pomeranie. — Et maintenant on m'assure avec serment qu'il avait eté dit a M. de Canaziles que non seulement on voulait traiter d'une paix perpetuelle avec la Pologne mais aussi faire alliance avec elle qui regardat la Moscovie et que ce secret et marque d'amitié et de confiance aurait eté revelé par les Polonais aux Moscovites pour les animer contre les Suedois. Et finalement que Chmielniecky avait eu des assignations du Roi de Pologne sur la Livonie au sujet des vieilles pretentions des Cossaques. Je crois meme que les Suedois ont les propres lettres et explications de la Chancellerie de Pologne sur ce point là, que Chmielniecky ou ce vice Chancelier auront exprés communiqués». D'Avaugour till Brienne, 10 April 1655.

[1]) Det danska sändebudet säger, att konungen hade redan straxt efter sitt anträde till regeringen varit betänkt på en ny riksdag. Juel till Charisius d. 1 Juli.

Dagen för ständernas sammanträde utsattes till den 26 Februari 1655.

Det låg i sakens natur, att alla de inre stridsämnen, som redan förut väckt oro, vid den nya riksdagen skulle sträfva till en lösning. De trenne ofrälse ståndens skrift om reduktionens nödvändighet vid riksdagen 1650 [1]) hade väl blifvit af drottningen lemnad utan afseende: men utan tvifvel hade det fransyska sändebudet bedömt ställningen med skarpsinnighet, då han skref, att endast »ett palliativ» var härmed gifvet, att de ofrälse stånden blott lärt känna sin styrka och dragit sig missnöjda tillbaka, samt att frågan skulle vid nästa riksdag återkomma [2]). Redan vid utskotts-mötet i slutet af 1651 gaf sig detta tillkänna i de ofrälse ståndens missnöje och i presterskapets yttranden [3]). Vid riksdagen 1652 vägrade bönderna,

---

[1]) Tryckt i Handl. till Skand. Hist. 22 Del. — En afskrift försedd med i brädden tecknade samtidiga anmärkningar, som förvaras på Säfstaholm, visar med hvilka tänkesätt denna skrift ansågs af motståndarne. Vid de orden: »K. M. godsen återkallar», är tecknadt: »Jesabels råd och institutio tyrannidis impiissima contra divina et humana jura». Vid orden: »att bonde som andra må frälseman blifva», heter det: »En ståtelig ny valmarsadel, helst nyttig i hoftjenster och kansli — synnerlig prester i legationer, i collegierna borgare, bönder till riksråd, marskalkar och hofjunkare. Plebeji äre intet nöjde hafva alla Episcopatus, pastoratus, professiones, fogde-, lagläsaretjenster, officerare-tjenster i militien, sekreterare-, kamererare- och skrifvare-tjenster, utan att knän och benen må stå öfver axlarne och armarne på kroppen». Vid art. 12, att »konungen må ega rikets rätt obrottsligen sköta», anmärkes det: »ut sit mixtura monarchici et democratici status, ut leges fundamentales evertantur», o. s. v.

[2]) Chanut, II: 200.

[3]) »Endast Ridderskapet har gillat och bejakat den kungliga propositionen: Prester och Borgare den fast utslagit, suspenderande den till allmän riksdag. Alltså kan man se hvad slutet

sedan adel, prester och borgare bifallit regeringens proposition, i det längsta allt bifall, sägande nej till utskrifningen och klagande såsom förut öfver dagsverksskyldigheten till adeln [1]). Det väntades vidare, att på riksdagen 1654 beslut skulle fattas om reduktionen [2]). Då detta uteblef af förr nämnda anledningar, blef den nu sammankallade riksdagen, som utlystes endast ett halft år efter sedan den förra var upplöst, på visst sätt en fortsättning af denna och i följd af sakernas hela ställning en reduktions-riksdag.

Den stigande oredan i rikets drätsel var en ständig erinran om reduktionens nödvändighet. Tillståndet hade sedan 1650 betydligt förvärrats. På riksdagen 1655 uppgaf rikskansleren, att sexhundratusen daler silfvermynts renta var kommen från kronan, men i sjelfva verket steg summan vida högre [3]).

---

på detta conventet skall blifva. — Presterna hafva i mjugg låtit sig förljuda, och offentligen genom deras predikningar derhän pekat att godsen måtte igenkallas, funderandes hela fäderneslandsens understöd och regementets underhållande derpå». Axel Oxenstierna till Carl Gustaf, d. 6 Dec. 1651. Riks-Ark.

[1]) »Dass der Reichstag gegen Verhoffen noch so lange verzogen worden, beruhet auf die Bauern, welche sich noch der Zeit zu nichts bequemen wollen. Dass es sich ansehen lässet, als wenn die Leute wegen der gar zu grossen ihnen gegebenen Freyheiten auf dem vor zwey Jahren gehaltenen Reichstage wären sehr verwöhnt worden». — G. Evertson Horn till G. Horn. Sthm d. 24 Dec. 1652. Skokl.

[2]) »Man taler om att paa tillkommende Rigsdag skall alle donationer examineris och bene meriti allene beholde deris och det andet gods komme till Cronen igen». — P. Juel, d. 10 Mars 1654.

[3]) Enligt rikshufvudboken för 1653 (afslutad först 1668) voro redan då kronogods ärftligen bortgifna till en ränta af 874,556 D. S., sålda till en ränta af 268,801 D. S. samt förbytta, förpantade och på lifstid eller behaglig tid förlänade till en ränta af tillsammans 102,506 D. S. Man bör erinra sig, att

Riks-skattmästaren uppläste kort efter riksdagens början i rådet Kammar-kollegii föreställning, att under detta år skulle blifva »än större konfusion än förr; de redbaraste inkomsterna, stora sjötullen och koppar-rentan ginge till krigs-utredningen, landtrentorna skulle ej långt förslå; godsförsäljningen» (denna var således påräknad såsom ordinarie inkomstkälla) »kunde icke mera sublevera staten» [1]).

Men icke blott kronans omedelbara inkomster ledo [2]) af godsens förskingring. I en tid, då nästan hela förvaltningen var grundad på en indelning af rentor, då icke allenast de flesta löner, utan äfven fyllandet af mångfaldiga andra behof, såsom t. ex. för flottans materiel, för kronans bergverk, hade blifvit anvisadt på intägter af vissa dertill anslagna hemman, måste i många förvaltningsgrenar en gränslös förvirring uppstå genom afsöndrandet af kronogodsen. De orter, hvilkas rentor sålunda voro för särskildta vigtigare behof anslagna, kallades förbudna orter. Man hade i förstone vid godsutdelningen hållit dem i helgd. Men under Christinas styrelse begynte småningom förläningar att ansökas och beviljas äfven i dessa förbudna eller, som de också kallades, omistande orter: då tillgången på andra gods för-

---

1 D. S. är efter den tidens myntfot lika med $\frac{3}{4}$ r:dr silfver och den tidens myntvärde i förhållande till varuvärdet flerdubbelt högre än nu.

[1]) Råds-protokollet.

[2]) Såsom ett exempel bland andra kan anföras, att enligt Herman Flemings uppgift i Reduktions-Kollegium, efter Hallands förvärfvande (1645), »kronan satt sig i 50,000 D. S. gäld årligen, som måst förskjutas till Halländska statens underhåll, sedan hela landet blifvit bortgifvet åt enskildta». Red.-Koll. Prot. 11 Nov. 1656.

minskades, steg utdelningen af dessa allt mera, till dess den deraf uppkommande rubbning i alla förhållanden föranledde de förvaltande Kollegierna att göra påminnelser. Drottningen anbefallte då upprättandet af en jordebok öfver alla hemman, som voro anslagna för armén, och hvilka sedermera skulle förblifva orubbade. Denna jordebok fulländades 1652. Likaså gaf Christina, då icke allenast enstaka gårdar hörande till bergverken utan ock hela bergslager hade blifvit afsöndrade [1]), år 1653 befallning till Bergs-Kollegium att författa en bergs-jordebok. Detta arbete, som sårade så många intressen, synes efter afsägelsen hafva stött på invändningar, i följd deraf att drottningen icke mera vore vid styrelsen; Bergs-Kollegium fann sig föranlåtet att, knappt en månad efter Carl X:s anträde till regeringen [2]), begära af honom en förnyad fullmakt till det föreskrifna arbetet, hvilken fullmakt konungen genast lät utfärda med tillkännagifvande tillika, att han lät sig »arbetet på bergsjordeboken synnerligen väl behaga». Den 19 Dec. 1654 ingick samma Kollegium åter till konungen med en utförlig framställning om de förluster, som tillskyndades bergsbruket genom förskingringen af kronogods. Förbuden mot afsöndring af gods på omistande orter hade emellertid under drottning Christinas regering varit alltför svaga värn mot de

---

[1]) »När Bergslagernas ruin syntes skola följa af de många abalienationer, lade Herr Carl Bonde, Herr Johan Berndes och andra Bergs-Collegii assessores in en skrift till drottningen, hvarpå följde hennes resolution». Presidenten Erik Fleming i Reduktions-Kollegium den 24 Mars 1656. Red.-Koll. Prot.

[2]) Den 9 Juli 1654.

öfverhandtagande missbruken och dessa fortgingo allt intill hennes afsägelse [1]). De olägenheter för förvaltningens gång, som genom sådana förhållanden uppkommit, voro så allmänt erkända, att de i främsta rummet ådrogo sig uppmärksamheten och måste blifva föremål för riksdagens behandling.

Konungen synes före denna riksdag hafva inhemtat skriftliga yttranden af vissa bland sina rådsherrar om de åtgärder som borde vidtagas, och i ett bland dessa, afgifvet af riksrådet Christer Bonde [2]), finner man sjelfva uppränningen till de reduktionsförslag, som konungen sedermera framställde. Bonde ställer i främsta rummet reduktionen af de omistande orterna. »Vissa orter», säger han, »voro i rund tid ansedda så omistliga, att det var nefas der begära gods. Så vid bergverken, der kronan mister ej blott rentorna utan äfven möjligheten att föröka sina inkomster af verken; så ock vid Militien. Väl vore med stor möda en jordebok öfver denna upprättad, men fråga vore, om uti den förbytelsen allt vore tillgånget som det borde, om icke regementerna vore förvsvagade, eller i stället för goda gods öde igengifna

[1]) Af kungsladugårdarne var t. ex. så litet qvar, att, som det sedermera sades på riksdagen 1655, konungen icke hade så mycket som hö åt sina hästar då han reste genom landet. Flottans utgående fartyg saknade proviant, då de hemman, som skulle dermed förse dem, voro afhända kronan. De socknar, som af ålder legat under de särskilta bergslagerna hade till verkens bedrifvande lemnat kol och dagsverken: hvilka, när de betalades med penningar, blefvo vida dyrare. Många officerare saknade de hemman, hvilkas rentor voro till dem indelta.

[2]) Det förvaras i Bondeska Arkivet på Säfstaholm, med öfverskrift: »Hvad vid dessa tider i allahanda måtto till Riksens förseende synes reqvireras».

eller ock på de orter som eljest förbudne varit och borde för militien oturberade till kronan vara behållne». Så vid amiralitetet; så i afseende på kronans slott, ängar, fiskerier, »der ingen bordt drista sig att insticka». I konung Gustaf Adolfs tid hade ingen vågat begära gods på förbuden ort. Samma grundsats följdes under förmyndare-styrelsen. Äfven i början af Christinas egen regering hade dessa gods endast sparsamt utdelats. Om några begärdes, var det på de jemförelsevis minst nödvändiga orter och alltid med räddhåga hos dem, som sådant framställde. Alla sådana gods borde utan anseende till personen återkallas. Vidare hemställde Bonde, att alla gods, som i strid mot Norrköpings riksdags beslut blifvit donerade på evärdlig tid, skulle antecknas till rättelse, expektanser, som hade begynt bortgifvas till så betydligt antal, att de förorsakade den största oreda, alldeles försvinna samt slutligen, om någon för oriktigt uppgifna fordringar eller förtjenster erhållit gods, sådana honom frändömas.

Ett annat »underdånigt memorial öfver några ärender som för denna tiden synas komma i betänkande», ingifvet till konungen den 10 April 1655 af en rådsherre, förtjenar i sammanhang härmed att nämnas, emedan det vittnar om de omfattande planer, Carl X hyste för den inre förvaltningen och för öfrigt i flera afseenden upplyser rikets tillstånd. Det säges vara uppsatt, »emedan H. K. M. vid denna tiden umgås med det högstberömliga uppsåtet att *revidera och öfverse hela staten* och *regementet,* och dels genom afskaffande af det som ett välbeställdt regemente trycker och incommoderar, dels genom

inrättande af goda stadgar, lag och seder, bringa alla saker i godt och önskligt stånd». Författaren, som förråder en djup och omfattande blick in i sin tids förhållanden, glömmer icke heller de frågor, som närmast rörde hans eget stånd och dess faror. Han anmärker först, att religionens renhet blifvit kränkt genom det religionsförakt och »nästan atheism», som insmugit sig vid hofven, äfvensom derigenom att främmande religionsöfningar under åtskilliga förevändningar, hemligen tilltoge. Men det vore ock illa, att det andliga ståndet »tillmätte sig nästan för mycket in politicis och regementssaker». För att afhjelpa de öfverklagade olägenheterna föreslår han, att en religionsstadga skall utfärdas, en allmän kyrko-ordning af andliga och verldsliga personer utarbetas, »emedan ingen likformighet i kyrkoväsendet och i agendan finnes» [1], och att K. M. ville med all makt drifva på upprättandet af ett consistorium generale. Än vidare hemställer samma rådsherre, »att man så småningom och oförmärkt betager det andliga ståndet deras onödiga omsorg om riksens secrete ärender [2]) och att presterskapets privilegier ej må bekräftas, förr än det blifvit bortskuret som prejudicerar kronan och andra stånd». — Lagskipningens tillstånd beskrifver han som ganska beklagligt, i det »oförfarne

[1]) Öfver hundrade år efter reformationens införande fanns således inom olika stift en stor olikhet i kyrkobruken.

[2]) Till samma mål syfta förslagen: »att den studiosus, som slår sig på politica studia och ej vid sitt adertonde år bekänner sig till theologiens studium, sedan *ej bör få blifva prest,* samt att »till biskopar och superintendenter mer tages den som är enfaldig, än den som är stolt, morosus och för mycket politicus».

ynglingar sattes till häradshöfdingar [1]), häradsting ofta blott höllos en gång om året, lagmansting blott hvart tredje år, hofrätten vore något negligent, och revisionerna blefve länge liggandes». Derföre borde en ny rättegångsordning utfärdas, och förvaltnings- och lagskipnings-ärender strängare afskiljas från hvarandra. Häradshöfdingarne måste anbefallas att icke, som de ofta ville, gå nämnden förbi, utan de borde framställa saken för den, underrätta den om lagens innehåll och låta den efter öfverläggning genom (härads-) domaren utsäga sitt betänkande. Hofrätterna borde årligen inför konungen redogöra för antalet afgjorda mål, domböckernas beskaffenhet o. s. m. I afseende på läroverken föreslås, i anseende till det stora, dagligen ökade tilloppet till skolor, gymnasier och akademier, hvarigenom allt för många droges ifrån näringarne, att en examen skulle afläggas före inträdet vid universitetet, samt att »ett särdeles embete vore, som öfver alla skolor, gymnasier och ungdomens upptuktelse en noga inspektion hade». Hvad man icke skulle vänta i denna tidrymd af Sveriges största krig är den erinran, att, »till att animera ungdomen till krigsväsendet, det gemene man mycket abhorrerar —, den borde exerceras vid kyrkorna —, på det de sjelfve måtte få lust dertill». Slutligen anmärkes, att *i Sverige fattas ej förordningar men väl deras verkställighet,* hvarföre man borde tillsätta en »supremus executor med auctoritet, som håller hand öfver

---

[1]) Derföre borde desse först förete betyg från Juridiska Fakulteten i Upsala. Förslaget framställdes hundrade år förr än embetsexamina inrättades.

landshöfdingar och städer»[1]). Han skulle kallas riksfiskal och anklaga de försumlige på kansli-kollegii vägnar.

Samtliga kollegier fingo äfven befallning att före riksdagen till konungen inkomma med hemställan om hvad som kunde lända till befrämjande af rikets bästa. Kommerse-kollegii betänkande är märkligt. Det föreslår i främsta rummet meddelandet af strängare föreskrifter i afseende på kreditförhållandena, och anför såsom följder af uraktlåtenheten i detta afseende ungefär samma olägenheter, som man finner ännu i dag öfverklagas. Vidare ville kommerse-kollegium, att de nyss inrättade handtverks-skråna, hvilka visade en stark benägenhet att alltmer tillsluta sig, måtte undergå en förändring. »Det kan ej blifva godt pris och godt arbete, förr än mästarne blifva flere», skrifver presidenten Christer Bonde, af hvars hand kollegii betänkande var uppsatt. Han föreslog äfven, att en del af de inkomster, som genom konfiskationer tillfölle kronan, skulle användas till en manufakturfond. — Man finner, att idéerna redan rörde sig till åtgärder, som först långt efter denna tid kommit till verkställighet. — Bergs-kollegium inkom med en noggrann förteckning på de hemman i rikets alla bergslager, som för bergverkens behöriga drifvande borde vara kronan behållna. —

I den tidens bruk vid riksdagarne skönjer man grunddragen till de former, som ännu i dag iakttagas. Väsentliga olikheter voro dels rådets delta-

[1]) Att städerna särskildt nämnas, visar, att de ännu hade qvar en betydlig del af sin ursprungliga sjelfständighet.

gande i riksdagsärenden, dels ståndens i förhållande till hvarandra mera fristående ställning. Rådet stod på visst sätt emellan konungen och ständerna; enär det å ena sidan öfverlade med konungen, men tillika ofta rådplägade med ständerna och jemte dem utfärdade och undertecknade riksdagsbeslutet. Riddarhuset, ännu icke helt och hållet söndradt från rådet, meddelade å en annan sida ärenderna till krigsbefälet, som öfverlade i ett särskildt rum inom riddarhuset. För öfrigt gällde ännu inom ridderskapet och adeln den fördelning i trenne klasser, som försäkrade högadeln om öfvervigt. Dessa klasser diskuterade frågorna tillsammans, men röstade hvar och en för sig, hvarvid rösterna inom hvarje klass samlades af någon för tillfället dertill utsedd ledamot. Preste-ståndet röstade ännu efter stift. De särskildta stånden voro i liflig beröring med hvarandra genom afsända utskott[1]), hvilka nämndes då vigtigare frågor förekommo, för tillfället och för hvart stånd särskildt, samt ofta afgingo från det ena ståndet för att öfverlägga muntligen med det andra, antingen in pleno eller med dess utskott. Hvart stånd nämnde ock ett särskildt utskott för uppsättandet af sina besvär. Fasta utskott funnos deremot ännu icke, utom det sekreta utskottet, som redan nu behandlade äfven andra ärender än de utrikes angelägenheterna, och i hvilket de särskildta, tillfälliga deputationerna först sammanväxte till ständiga delegationer af stånden

---

[1]) Ännu förekommer inom adeln bruket att nämna utskott efter landskaper, — en lemning af den gamla landskapsförfattningen — men det nyare bruket att utse dem efter klasser öfvervägde likväl.

samfäldt. I sekreta utskottet suto inga bönder: dess ledamöter utsågos vanligen af konungen. Riksdagsbeslutet sammanfattades icke hos ständerna sjelfva, utan dertill begagnades konungens kansli.

Konungen utnämnde (den 2 Mars) till landtmarskalk friherre Erik Fleming, president i Bergs-kollegium. Den 12 Mars öppnades riksdagen med de ännu i dag öfliga ceremonier på rikssalen. I sitt tal till konungen yttrade landtmarskalken bland annat: »ridderskapet och adeln fröjdar sig åt E. M. lyckliga regering, der hvar och en är maintenerad vid sin rätt», — en tydlig hänsyftning på de förslag, man väntade rörande kronogodsen. Den Kongl. propositionen handlade hufvudsakligen om ställningen till utrikes makter och hemställde till ständerna om bästa sättet att förse rikets säkerhet: således huru hären måtte kunna genom utskrifning förstärkas och tjenliga penningemedel anskaffas. Om reduktionen nämnde den ingenting. »Är betänkligt», hette det i rådet, »sätta sådant i propositionen».

Första rådplägnings-ämnet vid riksdagen blef i anledning häraf kriget och de dertill erforderliga medel. Öfverläggningen öfver sjelfva krigsfrågan kunde till följe af dess natur icke blifva långvarig. Den företogs af det sekreta utskottet i konungens egen närvaro. Konungen framställde hufvuddragen af den politiska ställningen och de krigs-anledningar den innehöll. Riks-kansleren utvecklade denna framställning vidare. Adeln, sjelf till största delen fallen för krig, kunde icke hafva mycket att invända. Hos presteståndet röjde sig väl någon benägenhet att bibehålla freden, men på ett undfallande sätt. »Önskligt vore»,

sade biskop Laurelius i Westerås, »att Gud ville unna E. M. freden och att ställa sakerna här hemma i skick». Konungen svarade: »man måste se på nödvändigheten och på följderna af Polens olycka». Dagen derpå yttrade äfven landtmarskalken en önskan om fred, och en temligen liflig diskussion följde, i hvilken riksdrotsen jemte rikskansleren hufvudsakligen framställde skälen för konungens mening. Ständerna hemställde beslutet till konungens behag. Ännu en dag afhandlade konungen med utskottet i detta ämne, och han fällde dervid märkliga ord, som förrådde, att Carl X redan skönjde i fjerran huru omfattande den strid skulle blifva, i hvilken han ingick.

På tre dagar var sjelfva krigsfrågan afgjord. Men vida svårare och långvarigare voro de öfverläggningar, som derefter följde, nemligen om utskrifningen och gärden; stånden rådplägade om dessa ämnen flitigt dels hvart och ett för sig, dels med hvarandra genom utskott. Den på riksdagen 1652 åtagna bevillningen föll frälset tung, det ville icke förnya den: »det vore prejudicerligt betala kontribution såsom skattebönder» [1]).

I afseende på utskrifningen var den vigtigaste frågan, om den skulle gå efter mantal eller efter gårdetal. Det förra, äldsta sättet gaf mera folk: det påstods på riksdagen, att utskrifningen efter denna grund skulle blifva 2000 man starkare. Deremot träffade utskrifningen efter gårdetalet vida jemnare. Detta senare sätt segrade äfven.

Om

[1]) Denna bevillning kallades ock af gemene man adelsskatten.

Om reduktionen gjorde konungen sin första framställning i rådet den 13 Mars. Den var i grunddragen enahanda med den plan, som vi ofvanför, efter Christer Bonde, antydt. Rådet öfverlade om de närmare bestämmelserna och genomgick under följande dagar de olika slagen af omistande orter. Så snart riksdagens hufvudärende, det som egentligen föranledt ständernas sammankallande och som varit ämne för konungens proposition, var behandladt, skedde framställningen om reduktionen till ständerna. Det var nu icke mera, såsom 1650, de ofrälse stånden, som i allmänna ordalag yrkade på en indragning; det var konungen sjelf, som framlade ett utarbetadt, i rådet granskadt förslag till en sådan förändring. Att förslaget icke kunde vara kronogodsens innehafvare behagligt, finner man lätt: men det hade, på detta sätt framstäldt, en helt annan styrka än förut och motståndet höljde sig ofta i tystnad.

Den första framställningen till ständerna om en reduktion gjordes muntligen af rikskansleren, som med några rådsherrar var närvarande i sekreta utskottet. Det skedde den 22 Mars, sedan det första ämnet för utskottets öfverläggningar, den utrikes politiken var afhandlad. Som frågan hufvudsakligen rörde adeln, ställdes denna första meddelelse endast till ledamöterna af detta stånd.

De afhörde rikskanslerens tal i begynnelsen under tystnad. Men hans yttrande om det första slaget af omistande orter, kungs- och ladugårdarne, var icke förr slutadt, än grefve Douglas harmfullt utbrast: »på kongliga försäkringar hafva många gjort

sig faste». Rikskansleren gick vidare och uppräknade öfriga slag af omistande orter. När man kom till bergverken, yttrade grefve P. Brahe: »Derom vet väl herr presidenten i bergskollegio (landtmarskalken) att tala». Sedan de särskildta titlarne voro genomgångna, inföll öfverste Bengt Horn: »Billigt är att vi se på det allmänna bästa: konungen har icke så mycket som hö åt sina hästar: allt är borta». Sådana korta, afbrutna yttranden antydde stämningen å båda sidor. På eftermiddagen företogs öfverläggningen inom utskottet, då landtmarskalken »vidlyftigt deducerade om bergverken». Och följande dagen, då rikskansleren och rådsherrarne åter voro närvarande, förklarade landtmarskalken till dem, att *ridderskapet och adeln voro till en reduktion benägne.* De ville endast närmare öfverlägga om sättet. En utredning af ämnet skedde derefter äfven, hufvudsakligen af rikskansleren och riksdrotsen, under det utskottet stumt åhörde, oaktadt flere uppmaningar af landtmarskalken till ledamöterna att yttra sig om de hade något deremot. Den lifliga motviljan hade i förstone gifvit sig luft: den tystnade nu och syntes foga sig i det oundvikliga.

Den 24 Mars framställdes ärendet för ridderskapet och adeln in pleno. Några rådsherrar infunno sig på riddarhuset, anförde af rikskansleren, som i ett utförligt tal framlade hufvudgrunderna för konungens förslag. Nödvändigheten, sade han, kräfde en sådan åtgärd, då rikets medel ej voro tillräckliga och godsen en hufvudkälla för dess inkomster. Han uppmanade adeln att med lugn öfverlägga om förslagen och att glömma sitt eget bästa för det allmännas. Han påminte dem huru stora svårigheter det vid fö-

regående riksdagar hade haft att afhålla de öfriga stånden från att vidröra detta ämne. Han försäkrade, att man i ett så ömtåligt ärende gått med största försigtighet till väga och att konungen ej ville någon enskilts skada. Derpå genomgick han de särskilta slagen omistande gods, visade deras oumbärlighet för hofvet, för hårens och flottans utrustning, för bergverken, och slutade med de profetiska orden, att, »der man icke i tid sökte bot, skulle sedan oförmodligen nätet dragas oss allom öfver hufvudet, när skadan vore obotlig. Deremot, om detta förslag verkställdes, skulle adeln förtaga androm den opinion de kunde hafva, att det förnämsta ståndet icke skulle söka rikets välfärd: hvar och en skulle sedan vara säker om sitt, och ridderskapets ruin afvänd».

Landtmarskalken samtalade efter detta föredrag en stund med klasserna, och svarade sedermera i deras namn, att de funne väl det rikets välfärd »hvilade på dessa fyra pelare: militien, amiralitetet, bergsbruket och hofstaten». De bifölło derföre förslaget i allmänhet, men önskade, att konungen och rikets råd måtte med dem närmare öfverlägga om de enskilta bestämmelserna.

Sedan rikskansleren derefter framfört de öfriga hufvudpunkterna i förslaget: om upphäfvandet af expektanser och förvandlingen af allodialgods till Norrköpings besluts gods, — (om fjerdeparten fanns i denna första proposition intet) — så valde ridderskapet och adeln ett utskott, som skulle med rådets ledamöter härom öfverlägga. Detta utskott bestod af aderton ledamöter, bland hvilka voro flere i det föl-

jande af Sveriges historia starkt framstående män såsom Knut Kurck, Claës Rålamb, Bengt Horn, m. fl. Af dem handlades reduktionssaken under det följande af riksdagen, under det riddarhusets plenum fortfarande sysselsatte sig med öfverläggningar om utskrifningen och gärden, samt om de öfriga angelägenheter, mest af ekonomisk natur, som voro till riksdagen öfverlemnade.

Rikskansleren föreläste i utskottet det uppsatta förslaget till reduktionsstadga, hvilket noga granskades [1]). Förslaget, i hvad det rörde de omistande orterna, blef så snart färdigt, att det den 7 April kunde föredragas på riddarhuset, der det sedermera efterhand, allt som det hann i kansliet uppsättas, blef i hufvudsaken antaget. Vid den närmast följande punkten om expektanserna frambröt en strid, hvartill ämnet låg djupt inom adeln sjelf, och som upplågade vid hvarje gifvet tillfälle. Tredje klassen, med Claës Rålamb i spetsen, uppstod och yrkade att stadgan i denna punkt skulle omfatta äfven det liknande förhållande, som egde rum vid grefve- och friherreskapen [2]). Ännu hetare blef öfverläggningen dagen derpå, då tredje klassen begärde, att en skillnad skulle göras emellan meriterade och omeriterade innehafvare af gods. Förgäfves sökte landtmarskalken dämpa den utbrytande oron och förmanade, att de icke skulle »fräta hvarandra»; det svarades: »talte man i går fritt om simultanea investitura och rörde dermed de för-

[1]) Hvad amiralitetet behöfde dels för sina förråder, dels för båtsmanshållet, var af Herman Fleming uppsatt.

[2]) Under namn af simultanea investitura.

nämsta herrar i riket, så kan man i dag tala fritt om detta». Slutet blef en votering, i hvilken tredje klassen öfverröstades af de tvenne första och det väckta förslaget förföll.

Ur denna debatt upprann emellertid en tvist, som ytterligare visade huru stark spänningen inom riddarhuset var. Grefve Per Brahe lät skicka till landshöfding Lorentz Creutz, en af de på denna riksdag mest verksamma ledamöter af tredje klassen, och förebrå honom, att han hade anfallit grefvarnes stånd på riddarhuset, då han yttrat: grefvarne hafva större rättigheter i sina grefskap än förut arffurstarne i sina hertigdömen. En storm af ovilja utbröt på riddarhuset, och riksdrotsen måste skriftligen befria Creutz från beskyllningen. Men tredje klassen lät sig dermed ej nöja. Den genomdref afskickandet af en ledamot utur hvarje klass till riksdrotsen för att fråga efter hans sagesman, »efter det går oss alla an och gör oss osäkre». Icke nog dermed: saken framfördes af ett utskott till konungen, på det han, »om någon skulle vilja förekomma med otillbörliga rapporter, måtte man vara på förhand underrättad». Det var symptomer af en söndring, som under följande regering skulle visa sig än mera genomgripande och väsentligen bidraga till den stora adelns fall [1]).

Den 24 April var emellertid det första förslaget till reduktion antaget på riddarhuset. Sedan det sålunda gått igenom i det stånd som det närmast angick och af hvilket man snarast kunde vänta mot-

[1]) Adelns protokoller.

stånd, meddelades samma dag reduktions-propositionen af rikskanslern till ett utskott af presteståndet, »högst försigtigt med en förtrolig kommunikation efter K. M. befallning», och derefter på eftermiddagen till borgerskapets utskott. Ännu väckte bestämmelserna vid denna fråga icke någon större strid, icke ens inom adeln, än mindre emellan de särskildta stånden.

Man hade således beslutit, att de gods, som voro oundgänglige för förvaltningens regelbundna gång, skulle genast tillbakakallas, samt genom förändringen af besittningsrätt banat vägen för framtida återfall af de öfriga. Dermed var likväl ingenting vunnet för afhjelpandet af kronans för ögonblicket så tryckande behof och ännu återstod frågan om det understöd för skattkammaren, som vid dess nuvarande belägenhet billigheten kunde kräfva af alla dem som innehade donerade gods. Konungen framställde nu (den 26 April) i rådet det förslag att, som det redan beviljade icke gjort tillfyllest för kronans behof, kronogodsens innehafvare skulle åtaga sig en årlig kontribution af tillsammans 200,000 Daler Silfvermynt, tills denna summa kunde blifva af återfallande gods ersatt, eller ock genast afstå en fjerdedel af godsen (hvilkas renta beräknades till 600,000 D. S.), och behålla det öfriga.

Öfverläggningen om detta förslag var den andra akten af reduktions-förhandlingarne på denna riksdag och uppväckte en het strid redan inom adeln i sekreta utskottet, hvarest det först behandlades. Det första af de framställda alternativerna förkastades af adelns ledamöter utan långt betänkande. Att göra sig skattskyldige syntes dem strida emot naturen af deras

stånd, och förkränka Norrköpings beslut; man visste icke heller huru man skulle afräkna det återfallande och sedan med billighet fördela hvad som återstod. Skulle åter det andra alternativet få företrädet och en viss del af godsen afträdas, blefve svårigheterna å en annan sida betänkliga. Då nemligen här icke godsens natur, utan kronans behof lades till grund, kunde man med skäl fråga, huru den anpart af godsen, som till kronan skulle återfalla, borde beräknas. En fjerdepart blefve alltför tung för dem som hade små donationer, och det syntes obilligt att samma beräkningsgrund skulle gälla för dem, som för innehafvarne af de stora förläningarne. En sådan förlust vore för de senare vida mindre känbar.

Efter öfverläggningen i utskottet frambar rikskanslern äfven detta förslag till ridderskapet in pleno, uppmanande adeln att visa samma foglighet som förut och erinra sig att »vi äre alle i ett skepp och under ett hufvud».

Men vid denna framställning yppade sig motståndet vida starkare än vid den föregående. Grefve Douglas begynnte tala om deras förtjenster som fått gods, och grefve Lejonhufvud yttrade, att de i trettioåriga kriget utförda bedrifter förtjente sin belöning. Deremot anmärkte Sten Bielke, att »fordom våra förfäder, för lika stora bedrifter, nöjdes med ringa recompense».

I afseende på reduktionsgrunden vann deras mening i begynnelsen öfverhand, som yrkade att den hvilken hade fått mera, skulle mera återgifva. Vid omröstningen, om hvilkendera meningen borde för rådet framställas, gjorde tredje klassen detta till

vilkor för sitt bifall till hela förslaget, och de tvenne första klasserna läto sig dermed nöja, dock under förbehåll, att det afgörande beslutet ännu icke skulle anses vara taget, utan det skulle sedermera stå ridderskapet och adeln öppet. Efter den nämnda grunden lämpade äfven utskottet sitt arbete och ville t. ex. hafva stadgadt, att den som erhållit endast ett ringa gods, skulle återgifva en tjugondedel: den som fått dubbelt, skulle gifva efter dubbla proportionen eller en tiondedel, och den som erhållit ett gods till 20 eller 30,000 D. S., skulle afträda två tredjedelar och endast behålla en. Det var att på det ömtåligaste ställe vidröra förhållandena inom adeln. Hårda ord föllo om olikheten inom riddarhuset, och den storhet, till hvilken några af dess ledamöter uppstigit. »Det är betänkligt», hette det, »att en enskilt skall få så stora rättigheter; enigheten kan icke gerna bestå, så länge en är formidabel för den andre».

Men denna mening, som på riddarhuset hade varit stark nog att göra sig gällande, väckte inom rådet den största harm och föranledde der en liflig strid. Den unge rikskanslern utfor häftigt, då utskottet den 2 Maj uppkom i rådet. »Hvad vore det för subtiliteter? Hvilken proportion ville man då hafva stadgad? Huru många procent skulle hvar och en gifva? Och huru ville man utfinna just den proportion som vore den rätta, då alla voro lika i afseende på åtkomstsättet? Hvilketdera ville man? Skulle de i denna oreda handla såsom jurister eller såsom läkare? Han ville säga sin tanka rent ut, att det borde utgå en fjerdedel lika för alla». Riksdrotsen understödde honom: det föreslagna vore allt-

för hårdt för några: »hvad skulle andra länders riddersmän tänka härom? Hittills hade man handterat detta ärende lindrigt: man borde ej försöka »svåra vägar». Utskottet anförde förgäfves, att då frågan om fjerdeparten förekom på riddarhuset, hade den uppväckt stort buller och de fleste menat, att der sjukdomen hade sin rot, der skulle man ock söka boten, och att således de som mest hade fått, äfven borde mest återgifva. Riks-kanslern svarade: talar man om oreda, så må man se till hvad oreda kommit deraf att *så månge* kommit in på riddarhuset: de kunde med sin mängd väl uppväga hvad några få hafva fått i större massa. »Riddarehuset borde akta sig för sådant», tillade han, nästan hotande: »det kunde eljest mycket komma fram som man icke ville». —

Vi hafva något utförligare framställt dessa förhandlingar, emedan de visa i öppen strid med hvarandra riddarhusets olika elementer: den gamla fåtaliga högadeln och den nya, i antal ständigt växande lägre adeln. Ännu hade likväl icke den sistnämnda hunnit till den styrka som vid 1680 års riksdag, då den verkligen vann ett undantag från reduktionen för de små donationerna. Rådet segrade. Följande dagen föredrogs dess mening på riddarhuset. En ny vidlyftig diskussion uppstod och vid den slutliga omröstningen medgaf äfven den tredje klassen, att fjerdeparten skulle utgå »lika för alla», dock att »de fattige skulle med nåde anses».

Derpå uppsattes i kansliet de särskilta bestämmelserna af den vidlyftiga reduktions-stadgan. Först

sedan detta var gjordt, inföll den svåraste striden i denna fråga, nemligen striden emellan riddarhuset och de ofrälse stånden. Dessa stånd hade förut väl emottagit meddelanden om reduktionen, men icke verksamt deltagit i besluten rörande särskilta punkter. De sågo med tillfredsställelse en af dem länge påyrkad åtgärd nu vara af konungen föreslagen; uppgörandet af de närmare bestämmelserna öfverlemnade de åt riddarhuset. Frukterna af dess öfverläggningar skulle ändå, innan de kunde förvandlas till gällande beslut, komma till deras kunskap, och om reduktionen vid denna riksdag icke fördes så långt som de önskade, kunde den vid en kommande fortsättas. Men nu då den utarbetade reduktionsstadgan (den 7 Juni) kom tillbaka utur kansliet, befanns den i tjugunionde punkten innehålla följande tillägg: »Såsom nu allt detta stadgas till en *evigvarande förordning,* alltså skall ock sådant oryggligen af efterkommande Sveriges konungar och alla Sveriges rikes innevånare — *evärdligen* observeras och handhafvas». Dermed var på en gång hoppet afskuret, att i framtiden sträcka reduktionen längre än nu, och det på denna riksdag fattade beslut fick såsom slutlig uppgörelse en oberäknelig vigt. De ofrälse stånden granskade det i följd deraf närmare och funno många brister. Det vore svårt, anmärkte de, att skilja emellan de orter som äro omistande eller icke: de vore *alla omistliga.* Tiden borde löpa från 1604. Allodialgods, som voro köpta, borde icke behålla denna natur. Många, som ej inlagt några utmärkta förtjenster, skulle enligt detta beslut komma att behålla sina gods. En närmare undersökning vore af nöden,

innan det bestämdes, att blott en fjerdedel skulle för alla tider återkomma till kronan.

Den 13 Juni förklarade borgareståndets utskott i rådet, att deras stånd ej kunde underskrifva riksdagsbeslutet. Presteståndet skickade trenne dagar å rad sitt utskott för att begära uppskof. Bönderna förklarade, att om de underskrefvo, måste de befara att vid hemkomsten blifva ihjelslagna af sina medbröder. De fruktade, sade de, att den Lifländska seden (träldomen) skulle blifva svensk, och att på de tre fjerdedelar af godsen, som blifvit för alltid förunnade adeln, deras bördsrätt snart skulle gå förlorad.

Så utbrast den för en tid dämpade tvedrägtslågan åter i full brand. Man igenkände stämningen alldeles sådan den var 1650, och partierna stodo stridfärdiga mot hvarandra. »Fara är», yttrade rikskanslern i rådet, »att riksdagen går sönder, såsom i Polen: ett förut i Sverige ohördt exempel».

Vid en sådan sakernas beskaffenhet var det endast konungen som kunde lösa knuten. Hans ställning till reduktionsfrågan framträder också klart vid detta skifte af dess behandling och den blef i sjelfva verket afgörande. Redan den 14 Juni öfverlade rådet om hvad som vore att göra, då ridderskapet yrkade på beslutets utfärdande, men de tre öfriga stånden vägrade underskrifva det. Rikskanslern föreslog då den utväg, att man skulle utfärda det fattade beslutet, men ej såsom för alltid gällande lag. Men detta förkastades af rådet; hellre, sades det, ville man vädja till konungen. Den 18 Juni e. m. infann sig konungen i rådet. Han gjorde sjelf en utförlig framställning af förhållandena, beklagande sig öfver

minskningen af kronans inkomster och deröfver att Majestätets rättigheter voro underkastade strid, då de inkomster, hvilka trädt i stället för rentorna af godsen, numera såsom bevillningar voro beroende af ständernas beslut. Tvenne meningar uttalade sig i rådet. Den ena syftade derhän att, genom de tre ståndens eftergift, beslutet skulle blifva beståndande såsom det var fattadt och reduktionen således anses för alltid fulländad. Gustaf Bonde dref i synnerhet hårdt på denna mening. Det andra yrkandet var, att hela beslutet skulle förfalla och en kontribution åtagas till vidare. Konungen yttrade då: »det på denna riksdag fattade beslutet innefattar hufvudsakligen trenne punkter: om de omistande godsens återkallande, om de allodiala godsens förvandling till länegods, samt fjerdepartens indragning. De tvenne första punkterna kunna blifva beståndande; hvad fjerdeparten beträffar, kunde rentan deraf gifvas, men i penningar och tills vidare, till dess en undersökning vore gjord, efter hvilken först ett för alltid gällande beslut skulle fattas». Men vid voteringen i rådet blef denna mening icke segrande, utan de flesta rösterna föllo derpå att konungen skulle förmå de tre stånden att antaga och underskrifva beslutet[1]).

Rådet hade således icke lyssnat till konungens förslag: det ville genomdrifva riddarhusets mening. Nu var ögonblicket inne, då konungen, ställd emellan tvenne oförsonliga partier, måste kraftigt ingripa, om han ville göra gällande sin myndighet. Han intog

[1]) Endast Bengt Skytte, rikskansleren och M. G. De la Gardie syntes benägna för konungens mening.

äfven med full värdighet sin ställning, och förklarade, att han väl ville försöka med de tre stånden, men »förut måste man veta skäl, förmedelst hvilka de borde öfvertalas», ty »att bruka den konungsliga myndigheten till en befallning, helt enkelt och utan grunder, det anstode honom icke: han kunde icke gynna det ena ståndet mera än det andra». När Schering Rosenhane, hvilken vid voteringen varit den förste som föreslagit att konungen skulle tvinga ständerna till eftergift, oaktadt denna konungens tillkännagifna vilja, ytterligare fortfor att göra anmärkningar vid de tre ståndens yttranden, förlorade konungen tålamodet och utbrast: »Jag ser väl hvart ut J syften. Viljen J så fortfara, så måste jag se till att jag iakttager min och rikets rätt. Konungen borde väl hafva så stor rättighet i landet som en adelsman. De hafva begynt med att lägga en grundval, hvilken jag ej kan lida, utan måste tillse huru jag kan det förhindra. Dock skyller jag derför icke alla, utan vet väl, hvilka de äro». Dermed reste sig konungen och gick.

Här skiljde sig således konungens och rådets politik. Rådet fann icke hos konungen den beredvillighet att gå på dess sida, som det hade påräknat, då det velat till honom vädja. Brytningen emellan frälset och ofrälse stånden hade ledt till en brytning emellan konung och råd, och genom denna afgjordes frågan. Det visade sig snart hvilken som måste gifva efter. Konungens fasthet blef afgörande. Följande dagen, den 19 Juni, förr än de tre ståndens deputerade hade uppkommit på slottet, lät konungen för rådet uppläsa förslag till en ny paragraf af riks-

dagsbeslutet, af innehåll, att »en ransakning skulle hållas innan nästa riksdag, då det definitiva beslutet kunde fattas och att under tiden en bestämd kontribution skulle utgå af godsen». Rikskanslern föreslog då, att denna kontribution skulle blifva just fjerdepartsrentan [1]). Man ser, att det var hufvudsakligen samma tanke, som konungen dagen förut hade yttrat. Rådet voterade nu om detta förslag, och det antogs, sedan Herman Fleming ytterligare bestämt dess form, enhälligt. Derpå blef det genast framställdt för riddarhuset genom några af rådet, anförda af rikskanslern, och bifölls [2]).

De tre stånden hade häremot ingenting att invända, eftersom deras förnämsta syftemål, nemligen förebyggandet af reduktionens för alltid gällande kraft sålunda var vunnet.

Man ser att genom detta beslut det nästföregående väsendtligen förändrade natur. Indragningen af de omistande godsen och utplånandet af allodialrätten qvarstodo orubbade, men fjerdepartsrentan, ifrån att vara ett pris för hvilket adeln skulle hafva friköpt sig från all vidare reduktion, förvandlade sig till en provisorisk bestämmelse intill dess ett slutligt reduktionsbeslut kunde blifva fattadt. Hela denna s. k. fjerdepartsräfsten är således ingalunda att anse som en kompromiss, hvarigenom adeln afstod en del

---

[1]) Oxenstierna slöt med de orden: vid nästa riksdag kan man göra ett slut uppå det vi nu hafva gjort en begynnelse, och *dermed göra sedan en evigvarande lag.*

[2]) Härtill svarades fuller då straxt af ridderskapet, att de befunne det skäligt, men att det endaste som vore att säga härtill, vore den ovisshet som de emellertid skulle sitta uti. Råds-Prot. och Riddarhus-Prot. för d. 19 Juni.

af sina undfångna gods för att vinna tryggad besittning af de öfriga. Den var dertill ämnad på riddarhuset, men den blef det icke, till följe af de ofrälse ståndens motstånd, hvilka stånd genom det stöd, de funno hos konungen, segrade. 1655 års riksdagsbeslut är egentligen begynnelsen af en reduktion, hvilken var ämnad att i det följande vidare utsträckas. Men då de afsedda ytterligare bestämmelserna, till följe af förändrade förhållanden, sedermera uteblefvo, glödde den inre elden under askan, tills den år 1680 utbröt med så mycket mera förstörande häftighet som den varit länge dämpad.

Konungens ställning[1]) i denna brytning mellan stånden är i hög grad betecknande. Han stod i sjelfva verket såsom skiljedomare, upphöjd öfver partierna; genom deras strid var makten hos honom. Det var ett förspel till den suveränitet, som, sedan samma brytning stigit till en vida större höjd, skulle komma att läggas i Carl XI:s hand[2]).

Till reduktionsfrågan hör äfven, oskiljaktigt, frågan om böndernas förhållande till adeln. De förre anförde hos konungen högljudda klagomål, isynnerhet äfven »de odrägelige dagsverken». De voro missnöjde med 1652 års dagsverks-ordning, hvilken de

[1]) För det antagandet, att konungen skulle hafva visat en för krigets godkännande köpt undfallenhet för aristokratien, hafve vi icke funnit några bevis. Handlingarne visa äfven, att det ingalunda var adeln, som genom konungens beslut segrade.

[2]) Konungen finnes för öfrigt hafva med den närmaste uppmärksamhet följt denna fråga i dess minsta detaljer: utkastet så väl till reduktions-stadgan som till förslaget om fjerdeparten med flere uppsatser rörande reduktionen äro dels rättade dels helt och hållet skrifna med hans egen hand.

sade vara sig påtvingad: de hade aldrig beviljat den, och önskade hellre en återgång till förhållandet sådant det var 1650, då saken berodde på en öfverenskommelse emellan adelsmannen och bonden, med öppet tillfälle för den som fann sig förorättad, att klaga hos landshöfdingen. —

I riksdagsbeslutet[1]) af den 25 Juni 1655 yttra ständerna, att, som »ögonskenliga missbruk vid upplåtande till enskilte af kronans gods hafva inritat sig, så rätta de gerna, oaktadt icke ringa afgång för dem derpå följer, sina enskilta intressen efter fäderneslandets allmänna väl samt bevilja en skälig och moderat reduktion». Allt hvad inom de omistande orter vore efter den 6 Nov. 1632 kommet från kronan, skulle till henne återgå. Dessutom ville ridderskapet och adeln af alla gods, som voro efter samma tid bortdonerade, återgifva en fjerdedel till kronan, och »voro aldrahelst villige att genast till K. M. afträda sin fjerdepart *i sjelfva godsen*, men som en ransakning nödvändigt måste föregå, förr än man får afse hvad det kan innebära, så ville de *utgifva så mycket i penningar* som förbemälte fjerdeparts renta belöpa kan», och detta för tre år, emot att de behöllo alla fyra fjerdeparterna i

godsen

---

[1]) Tr. hos Stiernman, Riksdagars och Mötens beslut, II, 1231. Det moment, som öppnar väg för reduktionens fortsättning, lyder som följer: »Derhos är ock af oss samtligen belefvadt och samtyckt att, hvar igenom detta riksdagsbeslut icke vore *nådd den riktighet med godsen,* som af K. M. och oss är intenderad — — så skall sådant vid *nästkommande riksdag* remedieras och afhjelpas, jemväl *emellertid, och medan om godsens beskaffenhet blifver skärskådadt,* hvar och en sitta säker i sin possession». I reduktions-stadgan borttogs den föreslagna tjugunionde paragrafen.

godsen oafkortade, intill dess ransakningen vore föregången och på nästföljande riksdag en fullkomlig riktighet gjord». Slutligen förklarades allodialrätten och expektanserna för upphäfda.

I en samma dag utfärdad *Stadga angående Godsen och deras Reduktion* meddelade konungen »med samtliga riksens ständers samtycke och vetskap», närmare bestämmelser för reduktionen [1]).

Den 9 Juli utnämndes kommissarier för reduktionens verkställighet [2]), under Herman Fleming såsom ordförande. Konungen befallte dem i en preliminär instruktion att genast gripa verket an, så att »en visshet måtte blifva om detta årets inkomster». Sju dagar derefter trädde kommissionen i verksamhet.

Till krigets utförande beviljade ständerna för tre år utskrifning af en knekt från hvart tionde skatte- och krono-, och hvart tjugonde frälsehemman, samt af båtsmän efter hvad förr varit vanligt, dock att städernas båtsmanstal fördubblades. Boskaps- och man-

---

[1]) Jfr W. E. Svedelius, Om Reduktionen af Krono- och Adliga Gods under Konung Carl X Gustafs och Konung Carl XI:s Regering. Upsala, 1849.

[2]) De män, åt hvilka detta svåra och grannlaga värf uppdrogs, voro, utom ordföranden, riksråderna Knut Posse, Erik Gyllenstierna, Seved Bååt, Gustaf Bonde och Erik Fleming; vidare kammarrådet Jöran Fleming, guvernören Anders Eriksson Hästehufvud, förre vice presidenten i Göta Hofrätt Carl Christerson Måneskö1d, statssekreteraren Daniel Behmer, assessoren Olof Berling, samt fyra tjenstemän i räkningekammaren: Erik Johanson Klöfversköld, Nils Erikson Rosenfeldt, Lennart Hansson och G. Berg.

talspenningarne lofvade ständerna utgöra »efter vanligheten», äfvensom slagtare-accisen. Qvarntullen skulle i vissa större städer åter införas. Allmogen åtog sig att utgöra en tunna spanmål och en riksdaler i penningar för hvart helt hemman, dock endast för ett år, städerna att erlägga krigshjelp för tre år, adeln att för sina landbönder utgöra hälften mot skatte- och krono, samt presterskapet att gifva en spanmålshjelp efter pastoraternas storlek.

Bland de företeelser i öfrigt vid 1655 års riksdag, som närmare beteckna den inre politiska ställningen, bör i första rummet nämnas striden emellan grefvarne och ridderskapet rörande den grefliga domsrätten. Vid uppsättandet af ridderskapets och adelns besvär infördes i en punkt, att »adeln begärar vara allena konungen underkastade för sina personer och bönder, så till jurisdiktion som kontribution». På landtmarskalkens förslag uteslöts denna punkt ur besvären, men i stället uppsattes en särskilt skrift till K. M., i hvilken adeln besvärade sig öfver grefvarnes jurisdiktion [1]. Grefvarne, isynnerhet Per Brahe och Magnus Gabriel De la Gardie förklarade, att de ej kunde eftergifva sin domsrätt. Ett utskott af

[1] Huru högt grefvarnes anspråk vid denna tid stigit, visar bland annat ett bref från P. Brahe till M. G. De la Gardie af den 19 Juni 1651, hvari han uttrycker sin önskan, att rättigheten *att slå mynt* skulle förunnas grefvarne eller åtminstone dem båda. Myntningen skulle blifva af guld och silfver allena, och H. M. namn på ena sidan. »Jag menar», slutar han, »H. M. är lika hög i sitt rike som någon annan i sitt; det är H. M. till största ära. — Det kommer ock min kära frände väl till pass i Tyskland, emedan de tyske grefvar alltid gloriera öfver sina stora privilegier och vi hafva då dem intet behof att eftergifva». Riks-Ark.

adeln afhandlade saken med rådet. Landtmarskalken anförde, att »oss bör ju, såsom ett ridderskap bero omedelbart af Kongl. M:t.» Grefve Per Brahe åter bevisade sin rätt deraf att tionden, samt häradshöfdingerentan och sakören tillföllo grefven. Erik Oxenstierna rådde med allvarliga ord de tvistande till enighet: »Om ridderskapet», sade han, »skiljer sig ifrån rådet, som äro dock alle af ett stånd, så hafver det med sig. följder, öfver hvilka våra efterkommande skola få orsak att sig beklaga». Det beslöts, att man skulle uppsätta ett förslag i ämnet; dermed drog något långt ut, och det lyckades slutligen rikskansleren förmå riddarhuset att uppskjuta med skriftens öfverlemnande intill nästa riksdag.

Ett mårkligt förslag, som vid denna riksdag icke första gången förekom, var det, att ridderskapet och adeln skulle genom ombud, valda länsvis, föra sin talan vid riksdagarne. Då samma förslag i våra dagar åter blifvit framstäldt, torde det icke vara utan intresse att nämna de skäl, som för två hundrade år tillbaka anfördes för och emot detsamma. *För* detta förslag anfördes, att adeln skulle vinna lättnad ifrån resorna till riksdagarne och »kronan blifva bättre betjent genom förståndige valde». *Emot* förslaget invändes, att adeln derigenom försvagade ett af sina privilegier, hvilket möjligen på detta sätt kunde försvinna, och »rör man dem i ett, är fara att det sker äfven i annat», att valsättet vore svårt att bestämma, likaså att afgöra, om de valde skulle hafva antingen hvardera en röst eller ock så många som de väljande, att dessa ombud skulle mera »timide» handtera sakerna af undseende för hemmavarande valmän, samt

slutligen, att det vore af nytta för en riddersman att »göra sig om riksens stat och hofseder underrättad»: det anstode honom icke att sitta hemma. Äfven den anmärkningen väckte betänklighet, att i sådant fall skulle sammankomster af adeln i provinserna, efter polskt sätt, blifva nödvändiga, till hvilka konungens propositioner måste meddelas. De deputerade måste äfven få ersättning för sina kostnader, och hvem skulle gifva den? Riksdrotsen var af den mening, att af första klassens ledamöter, d. ä. grefvar och friherrar skulle alltid en ur hvarje slägt vara tillstädes: de andra borde det stå fritt att välja deputerade. Förslaget, utan tvifvel föranledt af den lägre adelns just vid denna tid starkt tillväxande myckenhet, fann motstånd i rådet och förföll. För öfrigt hördes icke sällan klagomål öfver adelns försumlighet att infinna sig vid riksdag, äfvensom deröfver att den så föga talrikt inställde sig på riddarhuset mot riksdagens slut [1]).

Den gamla striden emellan adeln och preste-ståndet om patronaträtten, fortgick äfven vid denna riksdag. Adelns besvärsutskott grundade sina anspråk derpå, att konungen, som vore patronus öfver alla församlingar i riket, hade uppdragit en del af denna Majestätsrätt åt ridderskapet och adeln, till följe hvaraf en adelsman, som bodde och hade sitt säteri inom socknen, äfven skulle ega att der tillsätta prest.

Den länge ifrågasatta nya kyrkoordningen tog ett betydande steg framåt. Om detta arbete hade

---

1) Ridderskapets och adelns prot. d. 7 Maj. Rådsprot. d. 28 Maj 1655.

vid flere riksdagar påminnelser blifvit gjorda af presteståndet. De förnyades äfven nu och den 8 Juli 1655 afläts konungens bref till erkebiskop Lenæus, deri han fick uppdrag att jemte biskop Laurelius i Westerås, biskopen i Reval Gieringius, kyrkoherden i Stockholm Emporagrius, och theologiæ professoren Stigzelius utarbeta förslag till en ny kyrkoordning, hvilket arbete af dem ofördröjligen företogs, och år 1659 var i det närmaste fulländadt.

Religionsstadgan af 1655 meddelades äfven till ständerna, hvilka vid densamma gjorde sina påminnelser. Denna stadgas syfte var hufvudsakligen att lugna de farhågor, som uppstått genom de af drottning Christina förunnade friheter för främmande trosförvandter [1]. — Landets ekonomiska förhållanden bestämdes i väsendtlig mån af de stora kompanierna och det nyligen införda skråväsendet. Båda delarne föranledde klagomål på riksdagen. Bönderne besvärade sig öfver saltets dyrhet och tillskref den saltkompaniet: adeln likaså: en tunna salt måste icke sällan betalas med sex tunnor korn. Likaså klagades öfver den dyrhet som skråna förorsakade. Prester och borgare yrkade tillsättande af en kommission, som borde öfverse skråförfattningarne, »eftersom man icke finner något skäl, hvarföre allt hvad i romerska riket är vidtaget, här skall observeras» [2]. De föreslogo äfven, att alla mästersvenner borde få frihet att arbeta för sig sjelfva.

[1]) Presterskapet klagade deröfver att talrikt besökta sammankomster af reformerta höllos i Stockholm.

[2]) Konungen öfverlemnade efter riksdagen till Kommerskollegium att öfverse skråförfattningarne. Res. på städernas besvär.

»Men», sades det, »de ringare handtverkare hålla på skrån mera än på sina trosartiklar». —

Den 25 Juni 1655 afslutades denna, för rikets så väl yttre som inre förhållanden vigtiga riksdag. Innan vi öfvergå till framställningen af det straxt derefter begynta kriget vilje vi, i sammanhang med hvad som blifvit anfördt om de inre förhållandena, nämna några åtgärder, som af konungen vidtogos under detta hans första regeringsår.

Man föreställer sig icke sällan, att konung Carl X:s historia icke kan innehålla annat än berättelsen om hans krig. Men denna föreställning, troligen uppkommen deraf att denne konungs förste historieskrifvare, hvilken af alla efterföljande begagnats såsom en hufvudkälla, ej upptagit i sin framställning annat än sådant som rörer krig och diplomatiska förhållanden, skingras då man närmare undersöker handlingarne.

Den 27 Juni 1655 utfärdade konungen förnyade konstitutioner för Upsala akademi, hvilka förblifvit gällande i nära tvåhundra år eller till den 1 Jan. 1853. Denna författning var egentligen en frukt af den nye akademi-kanslerns [1]) M. G. De la Gardies visitation i Upsala i början af 1655. För öfrigt var den byggd på konung Gustaf II Adolfs konstitutioner af den 25 Juni 1625 och öfverensstämmer i många delar ordagrant med dessa. I andra stycken åter innehåller den närmare bestämningar, såsom t. ex. i afseende på examenssättet och på undervisningen, och vittnar om den starka utveckling, denna sednare på trettio år

[1]) Utnämnd den 12 Dec. 1654.

hade tagit. Studenternas indelning i klasser försvann, äfvensom de förut påbudna månadtliga förhören. I stället föreskrefs en examen hvart år. Sina planer för akademien meddelade De la Gardie sin förre lärare M. Biörnklo, som i svaret tackar för att han »meddelat honom sitt förehafvande ståtliga verk och värf med Upsala akademies redressement». Sjelfva förslaget synes således icke vara, såsom man har trott, af Biörnklo, men han har dervid gjort anmärkningar, hvilka till en del influtit i lagen [1]). Brefvexlingen derom är ännu i behåll [2]). Biörnklo var för öfrigt vid denna tid stats-sekreterare och i sådan egenskap just den, som skulle hos konungen föredraga de nya konstitutionerna. Kanslern reste sjelf till Upsala och genomgick der under en mängd af sammanträden förslaget med det akademiska konsistorium.

Den 20 Dec. 1654 bekräftade konungen ridderskapets och adelns, [3]) och den 29 Juni 1655 interimsvis presteståndets privilegier.

---

[1]) Många af hans önskningar blefvo dock ouppfyllda. Så t. ex. det förslag till ny organisation af fakulteterna, som han framställde. Om den juridiska fakulteten heter det deri: »Behöfdes tre professores Juris, af hvilka den första skulle läsa om jus gentium och sedan gå till de särskilta staterna och visa grunderna för deras lagstiftning: den andra läsa Jus Romanum och den tredje Svenska lagstiftningen».

[2]) Likaså finnes ännu en promemoria om De la Gardies kanslersvisitation, hvaraf synes, bland annat, att landsmanskaperna eller de s. k. nationerna då nyligen uppkommit och väckte misshag. »Studiosorum Conventicula Provincialia eller Landsmanskapen, som i Upsala äre på en tid uppkomna, måtte strängeligen förbjudas».

[3]) Huru tvekan kunnat uppstå om Carl X bekräftat adliga privilegierna eller icke, är svårt att förklara, då sjelfva konfirmationen finnes intagen i Riks-registraturet. Originalet är på sednare åren återfunnet i riddarhusets arkiv.

Det var ännu obestämdt, om icke Sverige skulle komma att intaga ett rum bland de nationer som i Amerika egde betydande kolonier. Ett nytt handelskompani stiftades: det amerikanska kompaniet, hvilket fick sig tobakshandeln uppdragen, »såsom ett expedient, hvarigenom Nya Sverige för denna tid förhoppligen skulle kunna konserveras, tillväxa och förkofras och att vår nation finge deraf desto bättre lägenhet att vänja sig vid den amerikanska seglation och handeln». — Stockholms befolkning hade starkt tillväxt. Södermalm, som förut endast haft en kyrka, kunde icke mera dermed vara belåtet och öfverståthållaren fick derföre befallning att verkställa församlingens delning: den nya församlingen uppkallade konungen efter sin moder Katharina. — Åtgärder vidtogos för att hämma den pestartade sjukdom, som numera utbrutit, icke blott i Kalmar, utan äfven i Jönköpings och Göteborgs län; militärisk bevakning ställdes omkring de smittade byarne.

Under dessa omsorger för den inre förvaltningen utbildade sig småningom konungens planer för den utrikes politiken. Ännu i slutet af 1654 sväfvande och obestämda, antogo dessa småningom en fastare gestalt. Carl X kastade sina blickar omkring Europa och fann de flesta staters ställning vara gynnsam för ett svenskt krig. Kejsaren var sysselsatt inom riket och i förlägenhet till följe af sin äldste sons död: Danmark var svagt genom sina inre förhållanden. Holland, som knappt hade slutat sitt krig med England, syntes dessutom ock vara besväradt af inre tvedrägt. Frankrike och Spanien sysselsatte hvarandra, och England under Cromwell, hvilkens

makt nyss var stadgad, kunde icke med afundsamma ögon se en makts framgång, som var så afgjordt protestantisk och för öfrigt en så bestämd motståndare till Holland. Det undgick väl icke Carl X:s blick, att de nu slumrande fiendtligheterna lätt kunde vakna och en allmän rörelse i Europa uppstå genom hans företag, men han bäfvade derför icke tillbaka. Med en klar aning af sakernas blifvande utveckling hade konungen yttrat till ständernas sekreta utskott: »det kunde ock hända, att grannarne skulle detta så stort apprehendera: så kejsaren, kanske äfven Holland, kanske Danmark: (nödigt är) att på sådant fall en fast resolution tages och man embrasserar occasionerna på den ena orten så väl som på den andra».

Det karakteriserar Carl X, att han med öppna ögon ingått i farorna af denna strid, som slutligen skulle uppröra nästan hela Europa och att han *ensam* bestått den. Sveriges krig i Tyskland, hvarigenom det egentligen hade förvärfvat sin storhet, hade förts i förbund med Frankrike. Detta förbund syntes Carl innefatta ett beroende. Han ville grundlägga en sjelfständig svensk politik och han fann ingen makt, som icke antingen ville begagna Sverige såsom verktyg för sina planer eller ock neddraga det från sin höjd. Detta sträfvande ger åt hans bana ett synnerligt intresse, under det att det tillika till en stor del förklarar ombytligheten i hans planer. Denna ombytlighet kom nemligen icke minst af det osäkra i hans ställning. Få hafva öfverträffat honom i skicklighet att föra diplomatiens vapen, men han stod på en alltför litet fast grund, för att med rätt

eftertryck kunna använda dem. Sverige, med en ännu svag grundval för sin inre makt, men fördt ständigt framåt i det jäsande Europa och sträfvande att bereda sig ett eget rum bland verldsdelens stora makter — det är det skådespel som Carl X:s regering erbjuder. Hans brinnande själ, på en gång eldigt sökande sitt mål och omtänksamt väljande bland de olika vägarne att uppnå det, har för att lösa denna uppgift icke lemnat oförsökt någon tillgång som staternas dåvarande ställning erbjöd, på samma gång som han icke velat underordna sig någon af dessa stater.

Tvenne stora politiska personligheter ingrepo under denna tid framför andra i det vestra Europas öden: Mazarin och Cromwell; i det östra sträfvade »den store kurfursten» Fredrik Wilhelm af Brandenburg, att bereda rum för ett nytt välde. Dessa statsmän visa sig jemte Carl X på förgrunden af denna tids politiska skådeplats, och förhållandet till dem har till stor del bestämt hans politik. — Han sökte dem likväl icke genast. I början af sin regering, intog han, såsom vi nämnt, en observerande ställning. Så t. ex. afskickade han till Ryssland assessor Udde Ödla, för att närmare utforska denna makts afsigter. Agenten vid kejserliga hofvet, H. Stejern fick befallning att noga göra sig underrättad om tillståndet i Ungern och Siebenbürgen.

Men i samma mån som hans planer mognade, blef äfven diplomatien mera bestämd. Den 25 November fick Peter Julius Coijet sin instruktion såsom sändebud till England, för att bana väg till en närmare förbindelse med protektorn. Schlippenbach

och Bengt Oxenstierna skickades för att underhålla vänskapen med de små tyska hofven. Svenska residenten i Berlin, Wulfsberg, skulle fästa kurfurstens uppmärksamhet på den fara, hvilken måste uppkomma af den Holländska alliansen med Polen och Danmark, tillika underhandla om utrustandet af en gemensam flotta i Östersjön, samt utforska om kurfursten var sinnad, i fall ryssarne vidare framträngde, att taga Danzig och Hög-Polen under sitt beskyd. En stor ambassad, i spetsen för hvilken stod G. Bielke, affärdades till Ryssland för att afsluta förbund med czaren.

Verksamheten på det diplomatiska fältet var således ganska stark redan innan vapnen kommo i rörelse. Betraktar man ställningen närmare, så synes den makt, som redan angripit Polen och genom dess anfall närmast föranledt Sverige till krig, af ett naturligt intresse hafva måst ledas till ett svenskt förbund. Så var likväl icke förhållandet. Ryssarne förde ett hotande språk, talade om att återtaga Ingermanland och förtröto att svenskarne möjligen skulle komma att borttaga för dem Polska provinser, som de sjelfve önskat ega. Carl X sökte genom upprepade bref och snart äfven genom Bielkes beskickning [1]) vinna czarens vänskap: på framgången af dessa försök berodde till stor del utsigterna för kriget.

Kurfursten af Brandenburg herrskade öfver en ringare stat, men var genom sin starka krigshär och sina länders läge i stånd att utöfva ett betydligt in-

---

[1]) Bielkes afresa fördröjdes länge deraf, att ryska czaren icke sändt sitt lyckönskningsbref till Carl X:s uppstigande på thronen.

flytande på stridens utgång. En uppsträfvande makt likasom Sverige, hade Brandenburg redan i trettioåriga kriget kändt sig hämmadt af Sveriges framsteg. Dess yttersta besittning i öster, det hertigliga Preussen gränsade närmast till de delar af Polen som Svenskarne egentligen eftersträfvade. Å andra sidan fördrog det med obehag Polens grannskap och det beroende, hvari kurfursten befann sig, så länge han egde detta hertigliga Preussen blott som län af Polen. Det längtade efter landvinningar och var väl rustadt. En sådan makt kunde icke annat än från båda sidor anlitas och från båda misstros. Än lockades kurfursten af Sveriges anbud om förbund, än afskräcktes han derifrån af de framställningar, som kejsaren, Polen och Holland gjorde om faran af att ega en sådan granne som Sverige. Merendels underhandlade Brandenburg på båda sidor och dess vänskap lutade som tungan i vågskålen åt den, som var starkast. Straxt i början af förvecklingen gjorde kurfursten ett steg för att blifva närmare underrättad om Sveriges afsigter. Carl X lät säga honom, att de båda borde hafva samma mål och samma intressen [1]). Redan nu gaf kurfursten en vink om huru besvärligt vasall-förhållandet till Polen vore för honom. Befrielsen derifrån var den första fördel, hvarom han antydde en önskan, och blef den vigtigaste han sedermera erhöll. Då konungen äskade af honom en närmare förklaring, yttrade han sin benägenhet att med väpnad hand understödja Sverige, i fall Carl X försäkrade honom om biskopsstiftet Ermeland [2]), om vissa delar af Samogitien och

[1]) Den 24 Febr. till Wulfsberg.
[2]) En enclav i hans land.

Litthauen, samt om suveräniteten öfver Preussen. Konungen, som kände den underhandling om förbund emot honom, kurfursten vid samma tid förde med Holland, fästade vid dessa förslag föga förtroende, men ingick likväl i underhandlingen, förnämligast för att, såsom orden lydde, »penetrera något närmare i kurfurstens desseiner med sin närvarande armatur». Han skickade Bengt Oxenstierna och Nicodemus Liljeström [1]) att i Stettin underhandla med kurfurstens sändebud. »Sakerna med Brandenburg stå och väga», skrifver han en månad sednare till dessa sändebud. Likväl, efter ännu ett förslag från kurfurstens sida, yppade konungen för honom närmare sina afsigter. »Polen är i det tillstånd», skrifver han, »att andra vilja det dela. K. M. förbehåller sig då hela sjökanten från Hinter-Pomern till hertigliga Preussen, intill Netze och Wartha, rakt fram till Thorn». Men Carl X fordrade tillika, att kurfursten skulle först framställa det fullständiga förslaget till förbund, såsom ett bevis, att icke ett Brandenburgskt fördrag med Holland vore under afslutande. Och denna fordran blef ouppfylld, under det underhandlingen äfven för öfrigt föga framskred [2]).

Ett bestämdare motstånd fann Carl X, så snart hans afsigter blefvo uppenbara, i Holland. Hans krig hafva, till skillnad från Gustaf Adolfs, det egna, att sjömakten deri spelar så stor rol. »Största dominium omkring Östersjön kommer nu K. M. i Sverige till»,

---

[1]) Den 18 Maj utfärdades deras instruktion.

[2]) »Deras hof och fasoner bestå i suspicioner och irresolutioner», skrifver Carl X till sin resident Wulfsberg, den 23 Juni 1655.

yttrade svenska rikskanslern på riksdagen 1655. Frågan var ingen mindre än den, om Sverige skulle helt och hållet befästa detta Östersjövälde. Ingen makt kunde vara ömtåligare för ett sådant företag än Holland, Europas dåvarande största handelsmakt, hvilken drog från Östersjöhandeln en fjerdedel af sina inkomster. Den utmärkt verksamma holländska diplomatien ansträngde äfven på alla håll sina krafter. Holländarne gåfvo Polen obestämda löften om hjelp, sökte indraga i sitt förbund kurfursten af Brandenburg, åt hvilken, såsom en mindre mäktig furste, de hellre unnade Preussen, och uppmuntrade Danzig till motstånd. Inseende möjligheten, att, om ock ej några större länder, åtminstone Preussen kunde af Sverige vinnas genom detta krig, fruktade de en förhöjning af tullarne i detta lands hamnar och rustade sin flotta för att, såsom de sade, »upprätthålla Östersjöns frihet». Carl X afsände[1]) till Holland ett utomordentligt sändebud, friherre Gustaf Sparre, för att skingra dessa farhågor och hindra Holländarne från att skicka sina örlogsskepp till Östersjön. Detta sändebud fann likväl föga framgång.

Men likasom den ena af de stora sjömakterna var Carl X:s farligaste motståndare, så sökte han hos den andra sitt förnämsta stöd. Det var den tid då England på en gång utvecklade en så förvånande kraft och först uppträdde för att om verldshandeln täfla med Holland. I den mån detta sistnämnda land efter freden i Brömsebro, hade visat sig benäget för Danmark, närmade sig Sverige till England. Redan

[1]) Den 4 April.

i början af Februari 1655 hade, såsom vi nämnt, Coijet blifvit affärdad till London, men denne förnötte nära trenne månader på ditresan. Den 31 Mars skickades riksrådet Christer Bonde, president i Kommerse-kollegium och en utmärkt kännare af den svenska industriens och sjöfartens intressen, såsom utomordentligt sändebud med ett ansenligt följe till England, för att söka tillvägabringa afslutandet af ett förbund i afseende på de Polska angelägenheterna. Den af Whitelocke afslutade traktaten, ehuru egentligen en handels- och sjöfartstraktat, tycktes likväl bana vägen till en politisk förening, genom de bestämmelser den innehöll om en ömsesidig hjelp mot hvar och en makt, som skulle vilja oroa någondera af de förbundna. Konungen lofvade [1]) att vilja gynna England i Östersjöhandeln framför Holland och begärde deremot, att Cromwell skulle förpligta sig att, så länge det vore af nöden, hålla tjugu örlogsskepp i Östersjön som borde agera efter Carl X:s befallning, samt att han skulle tillåta värfningar för svensk räkning i England och Skottland.

Förhållandet emellan dessa sistnämnda fyra makter: Sverige, Brandenburg, Holland och England, alla protestantiska, alla nyss uppstigna till en förr okänd storhet, syntes närmast komma att bestämma nordens blifvande gestalt. Ehuru alla eniga i afseende på ämnet för de stora strider, som i nyss förflutna tider hade upprört Europa, nemligen den religiösa förändringen, var likväl sammanstötningen emellan deras intressen i afseende på politik och handel

[1]) Enligt Bondes sekreta instruktion, d. 14 Juni.

väldig nog för att fästa verldens blickar. Men ännu mera vidt utseende blef företaget mot Polen, — »den största anläggning som för närvarande finnes i verlden», såsom Frankrikes utrikes minister kallar det [1], — när man tog de katolska makterna i betraktande. Bland dem var ingen, på hvilkens vänskap Carl X kunde lita. Kejsaren, hvars oaflåtliga sträfvande gick ut på att åter befria Tyskland från de nya gäster, det hade måst upptaga i Bremen och Pomern, var väl ännu för mycket sysselsatt på andra håll för att kunna omedelbart deltaga i striden; men han kunde egga andra makter att i den ingripa till Sveriges nackdel. Frankrike, som i tyska kriget varit Gustaf Adolfs och Christinas verksamma bundsförvandt mot en gemensam fiende, Habsburgska huset, såg nu med missnöje ett krig uppkomma, hvarigenom Sverige försvagade en genom många intressen med fransyska politiken förbunden vän [2], och dessutom drogs längre bort från det stora föremålet för fransyska politiken: förhållandena i Tyskland. »Der är hans rätta fält», skrifver Mazarin redan i Januari 1655 om Carl X. På spänningen emellan dessa Frankrikes intressen och konungens planer för en uteslutande svensk politik beror hufvudsakligen under

[1] I bref till det fransyska sändebudet i Stockholm den 2 Jan. 1655.

[2] Det största bevis, huru litet Frankrikes intresse i grunden kunde öfverensstämma med Sveriges var, att Frankrike bjöd till att hindra den för all framgång i Polen så väsendtliga alliansen emellan Sverige och Ryssland, af det skäl att Polen skulle derigenom föranledas att kasta sig i Österrikes armar. Briennes bref, April 1655.

der Carl X:s regering förhållandet till denna Sveriges äldsta bundsförvandt. Spanien, slutligen, var i följd af sin politiks hela anda ännu mera fiendtligt mot Sverige, och skadade det äfven i de af Polska kriget uppkommande förvecklingarne mera än man vanligen föreställt sig.

Delade mellan fruktan och hopp sågo alla dessa makter de svenska rustningarne. De tyckte sig ännu förnimma ur den tyska striden dånet af Sveriges väldiga vapen: under det att de flesta af dem väl kände det osäkra, jäsande, svaga i de inre förhållanden, som Carl X vid detta djerfva företag lemnade bakom sig. Några bland Sveriges fiender hoppades till och med att det nya kriget skulle kasta detta land tillbaka till den ställning, det innehade före sina stora framgångar i Carl IX:s sista dagar och begynnelsen af Gustaf Adolfs regering.

I slutet af December hade konungen låtit mönstra landtregementerna, i Januari månad sjöfolket[1]). I början af det nya året reste han att sjelf bese Waxholm, hvars befästande, länge omtaladt, hade under Gustaf Adolfs tid begynnt. Med rastlös verksamhet bedref konungen rustningarne. I slutet af Januari företog han en resa till rikets vestra orter för att anordna gränsfästningarnes iståndsättande mot Danmark och Norrige. Hans omgifning på denna resa var helt och hållet krigisk. »Säkert är att denne

[1]) Hemmanens åliggandеn i afseende på försvaret voro ännu så litet bestämda, att konungen befaller amiralen Åke Ulfsparre utbyta i båtsmanshemmanen som ligga upp i landet, mot militiæ-hemman närmare kusten. Riks-registraturet.

furste har vidsträckta planer», skrifver franska sändebudet som följde honom på nämnda resa, »och att ärelystnaden hos hans tappra generaler, som för närvarande äro helst sedda i hans hof, väcker och eggar honom till stora företag. Man talar ej om annat än krig. Konungens följeslagare äro samtligen krigare och ibland sex riksråd som beledsaga honom, är ingen som icke har fört stora befäl. Oupphörligt komma tyska och svenska öfverstar som få uppdrag att värfva». H. Chr. Königsmark, Pfalzgrefven Philip af Sulzbach, Erik Oxenstierna, G. A. Lewenhaupt och flere af de stora uppsatte egna regementer. Konungen ville låta värfva icke blott hemma utan äfven i Tyskland och Skottland [1]).

Den 14 April skickades Arvid Wittenberg, hvilken, jemte G. A. Lewenhaupt och H. Chr. Königsmark, nyss blifvit fältmarskalk, till Pomern att taga befälet öfver den armé, som der samlades. Qvarter beställdes för 100 kompanier nyvärfvadt folk. Wittenberg hade sträng befallning att utrota den vana vid en lös krigstukt, »som var inrotad i de tyska arméerna». Med all flit arbetades på flottans utrustning. Man väntade att få 40 örlogsskepp i sjön [2]), till hvilkas tackling likväl materialierna måste uppköpas från Holland. I Stockholm samlades fotfolket från Söder-

---

[1]) »I Skottland vill konungen värfva 7 eller 8 regementen, hvarom bör handlas med grefven af Leven, Alex. Leslie». Till P. J. Coyet, 8 Febr. Den 25 Maj ingicks kapitulation med Alex. Leslies måg, baron Cranston, om värfning af några tusen man. Riks-registraturen.

[2]) »De haaber at faa skibe ud, enn deel deraf meget smaa en del saa gamle at de neppe kand före deres fulde tall aff stycker». Juel, 28 Apr.

manland, Dalarne, Helsingland, Ångermanland, Öster- och Westergötland, tillhopa 46 kompanier. Samtidigt befalltes de återstående finska regementerna att gå till Lifland, och krigsfolket i Estland och Ingermanland att bryta upp i förväntan på ryssarnes krigsrörelser. Fältmarskalken Lewenhaupt skickades till dessa orter för att under fältherren Gustaf Horn föra befälet. Den 2 Juni fick konungens svåger, Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken redan mot slutet af föregående år återkommit till hofvet och kort derefter inträdt i sitt embete som riksskattmästare, som det tyckes på egen begäran, fullmakt att vara *konungens general-löjtnant* i Ingermanland, Estland och Lifland, med en så vidsträckt makt att han kunde afskeda från och med fältmarskalken till de lägsta officerare.

Det betänkligaste vid kriget var utan tvifvel drätselns tillstånd. Det kostade konungen otroliga ansträngningar att samla de summor, som till utrustningen behöfdes. Främmande subsidier voro här icke att påräkna. Det utomordentliga i de utvägar, som vidtogos, visar huru stor nöden var [1]).

Uppbrottet drog ut på tiden för riksdagens skuld [2]). Vänner och ovänner dömde, att i Polens

---

[1]) Den 10 April 1655 upplät konungen den stora sjötullen, rikets säkraste inkomst, på tre år till riksrådet Gustaf Bonde och Mårten Augustinsson Lejonsköld, för en gjord försträckning. Tullen på utgående koppar höjdes från 4 till 14 r:dr för skeppundet. Corfitz Ulfeld lånte konungen en summa af 150,000 r:dr att ersättas genom kontributioner i tyska länderna.

[2]) »Konungen är ännu här, endast uppehållen af riksdagen. Emellertid växer gräset högt och han förlorar en dyrbar tid, som andra kunna begagna». D'Avaugour d. 19 Juni.

närvarande tillstånd skulle det icke blifva Carl X svårt att från detta rike skilja Preussen och kanhända Kurland [1]). Stridslusten och segerkänslan vaknade allt starkare hos svenskarne. »Sedan tvenne månader känner jag icke mera igen dem», skrifver D'Avaugour i slutet af Maj. »De tala som om de öfverginge till Polen, icke för att strida utan för att taga i besittning hvad dem behagar. Man vet ock, att de hafva hemliga underhandlingar i Preussen, Litthauen och öfverallt der religionen är blandad».

Redan i början af Maj visste man i Sverige, att gränsestäderna i Hög-Polen ville underkasta sig svenskt beskydd [2]), och först den 29 i samma månad beslöt polska riksdagen, efter att hafva uteslutande sysselsatt sig med detta ämne i åtta dagar, att uppfylla det redan året förut gifna löftet och skicka en ambassadör till Sverige, befullmäktigad att underhandla om fred. Olyckan förenade sig med förblindelsen att befrämja det svenska anfallet på Polen. Det ändtligen afskickade sändebudet dog på vägen. Ett nytt måste afgå, som anlände till Stockholm först den 24 Juni, då allt var rustadt till krig. Den Pomerska så väl som den Lifländska hären voro då redan bildade och tillreds att rycka in. Flottan låg färdig att gå till segels. Carl X var icke den, som i sjelfva ögonblicket af en viss seger lät uppehålla sig af långsamma underhandlingar. Han lofvade gesandterna att för deras skuld dröja några dagar, befallte dem efter dessas förlopp fortsätta underhand-

---

[1]) Puffendorf, Historia Caroli Gustavi, pag. 119. D'Avaugours bref d. 10 April.
[2]) Riks-registraturet.

lingen på andra sidan hafvet och lyftade ankar den 10 Juli, lifvad af stora förhoppningar[1]) och vid afskedet förutsägande[2]), att äfven den, som med största skyndsamhet reste efter, icke skulle hinna honom i Warschau, knappt i Krakau. Regeringen hemma anförtroddes åt riksrådet, med åligganden hvilka genom en instruktion af den 1 Juli noga bestämdes[3]), och den gamle riksmarsken Gustaf Horn hemkallades från sitt general-guvernement för att under konungens frånvaro öfvertaga vården om försvarsverket i Sverige.

---

[1]) Le Roi est parti avec une confiance merveilleuse d'avoir le succes favorable. Il a une ambition d'Alexandre. Si ce coup d'essai reussit comme il espere, il tournera bientot ailleurs et doit courir dans le meme champ que Gustave. C'est la creance de ses plus confidens et que la guerre de Pologne ne durera pas longtems. D'Avaugour till Brienne d. 17 Juli.

[2]) Oxenstiernas bref till Carl X d. 24 Sept. 1655.

[3]) Denna instruktion, som saknas i registraturet, finnes i afskrift på Upsala Bibliothek.

ANDRA KAPITLET.

Det Polska och Ryska kriget.

Polen kunde denna tid af svenskarne anfallas med vida större lätthet än i Gustaf Adolfs dagar. Denne konung hade måst sjöledes föra sin här till fiendens land och uppåt Weichseln tränga i dess inre trakter. Numera var svenska Pomern endast af några få dagsmarscher genom Brandenburgska Pomern skildt från polska gränsen. På Lifländska sidan var allt försvar för landet genom ryssarnes infall brutet. Konungens plan var också, att samtidigt från tvenne sidor, nemligen från Pomern och Lifland inbryta i det af ryssar och kossaker förut så försvagade Polen, der redan den inre söndringen skulle förmå flere delar af landet till frivillig underkastelse, och på samma gång lägga flottan för Danzig, för att likasom det skett i Gustaf Adolfs krig, upptaga tull och söka förmå staden till att underkasta sig Sverige. Under tiden skulle Ryssland genom den dit afgångna beskickningen afhållas från fiendtligheter och kurfursten af Brandenburg genom fortsatta underhandlingar vinnas för ett förbund. Tvenne välrustade härar, båda nästan lika starka, voro samlade för utförandet af denna plan från tyska sidan. Den Pomerska hären stod under Wittenbergs befäl och räknades till 17,000 man, till större delen tyskt folk: den

svenska, 15,000 man stark, fördes af konungen sjelf. Den tredje hären, den Lifländska, var deremot både svag och illa försedd: — man uppgaf dess styrka till 7,000 man. Flottan var icke heller synnerligen väl rustad. Den svagaste sidan var, såsom vi antydt, finansernas otillräcklighet för uppgiften att nära och underhålla dessa stridskrafter.

De första fiendtligheterna mot Polen föreföllo vid Lifländska gränsen och på en punkt der Sveriges anfall just sammanstötte med ryssarnes. Fältmarskalken Lewenhaupt uppbröt från Riga den 19 Juni och intog den 1 Juli genom ett plötsligt anfall, Dünaburg i Polska Lifland, hvilken stad kort förut varit af ryssarne belägrad. Nu gaf den sig efter en enda dags motstånd till svenskarne, hvarefter adeln i den kringliggande trakten underkastade sig svenskt beskydd [1]). Riksmarsken Gustaf Horn, som då ännu förde öfverbefälet, nöjde sig likväl med att i Dünaburg inlägga en svensk besättning och drog de öfriga trupperna tillbaka för att i stillhet afbida skördens tillväxt: ett förhållande för hvilket den gamle fältherren fick af konungen skarpa förebråelser.

Wittenberg mönstrade den 4 Juli sin här, sammansatt af dels de i Pomern inqvarterade dels de

---

[1]) »Den ryska generalen här i nejden Nasokin hafver ett stolt bref tillskrifvit assessor Bylow öfver Dünaburgs eröfring, utan tvifvel af fruktan att han för sin försummelse bekommer till tack ryska traktamentet och blifver hjertligen piskader. Han hafver så sällsamt och ridicult sin attaqve formerat och väl på en half mil från Dünaburg begynt sin belägring, varande dock i allt icke 1200 man, mest canaille». M. G. De la Gardies bref till riksdrotsen, 13 Juli 1655.

utur Bremen ankomna nyvärfvade trupper [1]), vid Damm på högra Oderstranden och tågade följande dagen, 17,000 man stark med 12 större och 60 mindre stycken, efter att hafva af kurfursten begärt fritt genomtåg, in i Hinter-Pomern. Den 11 Juli öfverskred han under pukors och trumpeters ljud den polska gränsen. Han ställde sin marsch rakt på floden Netze, hvarest vid Oustzie, en ort beqväm att försvara öfvergången öfver denna flod, 15,000, enligt andra uppgifter [2]) 24,000 man af polska adelshären, under Palatinerna Opalinski och Grusinski, voro lägrade. Den svenske fältherren ställde sin här i slagtordning, ryckte fram så nära till floden som möjligt om aftonen den 14 Juli och lät under natten uppföra batterier. Men morgonen derpå kom vid dagens anbrott en trumpetare från fienden med begäran om stillestånd och underhandling. Redan samma dag var det fördrag undertecknadt, hvarigenom Polska hären underkastade sig [3]) med palatinaterna Posen och Kalisch den svenska konungens beskydd. Carl X skulle inträda i alla de rättigheter, som förut tillkommit Polska kronan, hvaremot polackarne försäkrades om fri utöfning af sin

[1]) Af svenskt fotfolk voro vid denna armé: en brigad garde under Bengt Horn, en brigad vestgötar under Carl Scheding, två brigader smäländningar under Irwin, en brigad vestmanländningar under Drakenberg, en brigad helsingar under Gustaf Oxenstierna, två brigader nerikes och wermlands knektar, samt en brigad östgötar under Fersen.

[2]) Relation om fältmarskalken Wittenbergs marsch in i Polen. Riksarkivet.

[3]) Under Radziejowskis bemedling, såsom det heter i ackordspunkterna, hvilka förvaras i afskrift i Upsala Universitets bibliothek, bland Scher. Rosenhanes samlingar.

religion och åtnjutandet af sin gamla frihet, samt derom att embeten endast skulle bortgifvas åt infödda [1]). En stor del af adeln var likväl missnöjd med denna kapitulation och det polska fotfolket, som blef öfverlåtet till svenskarne, skingrades småningom. Polska rytteriet gick hem och de fasta städerna öfverlemnade sig åt svenskarne. Wittenberg fortsatte sin marsch till Posen, hvarest han intågade den 21 Juli, vidare uppför Wartha till Scroda, och efter tvenne veckors förlopp, då konungen nalkades, till Conin, der han stannade för att såsom det hette, så mycket bättre »fatta Preussen», under det Radziejowsky med ett par tusen man tågade förut, för att förmå de närliggande palatinaterna till underkastelse. Denne sednare hade velat, att Wittenberg skulle gå rakt på Warschau, emedan konung Johan Casimir hvarken hade någon armé hos sig eller egde hopp om verksamt understöd af sitt folk; men Wittenberg ansåg ej rådligt att gå längre fram förr än konungen kommit.

Dagen förr än Wittenberg mönstrade sin här vid Damm, hade konungen afrest från Stockholm till Dalarön, der 15,000 man, deribland nio regementer inhemskt fotfolk voro färdiga att inskeppas. Flottan, bestående af 40 skepp [2]), som förde 1,394 kanoner,

[1]) Dessa af Wittenberg ingångna vilkor misshagade Carl X, men han gaf likväl på dem en provisionel bekräftelse, den 1 Aug. 1655. »Det är intet alla senatores uti de tvenne Palatinatibus, fast mindre hela Nobilitas derunder begripen, utan de hafva *protesterat deremot,* så att ingen reciproque obligation kan på deras sida göras till K. M:s säkerhet», — skrifver Björnklo, till M. G. De la Gardie ur fältlägret vid Conin, den 2 Aug. Riks-ark.

[2]) Af dessa förde det största skeppet, Kronan, 70 kanoner.

gick till segels den 10 Juli och den 14, samma dag, som Wittenberg kom till Netze, anlände konungen till den lilla Greifswalderön, nära till Ruden, der Gustaf Adolf först hade beträdt Tysklands jord. Den 15 Juli klockan tre eftermiddagen ankrade konungen med skeppet Sceptern på redden vid Wolgast. Här emottog han, få dagar derefter, på en gång underrättelse, att de polska palatinaterna hade underkastat sig, och att en holländsk flotta under Tromp afgått till Sundet. Lyckans sol log mot konungen, under det molnen sammandrogo sig vid den aflägsna horizonten.

Ifrån Wolgast gaf Carl X befallning till M. G. De la Gardie att med sin här falla in i Litthauen, förmå innevånarne till underkastelse och gå rakt på Wilna eller Kowno [1]. Efter den kännedom konungen egde om tillståndet, tog han för afgjordt att samma förhållanden skulle inträda i Litthauen som i Stor-Polen, men ålade De la Gardie granneligen taga sig i akt för att ingå sådana vilkor som Wittenberg: han borde endast taga alla i beskydd och hemställa vilkoren till konungen. Han fick äfven befallning att försäkra hertigen af Kurland om svenskt beskydd, i fall denne furste ville öfverlåta sitt krigsfolk åt konungen.

Carl X utsatte samlingsplatsen för sin här vid Damm. Han höjde tonen i sin underhandling med Brandenburg, och fordrade att kurfursten skulle hålla 10,000 man under vapen, deribland 4,000 under ko-

---

[1]) Egenhändigt bref i M. G. De la Gardies arkiv, numera förvaradt i Riks-arkivet.

nungens befäl, vidare icke ingå förbund med någon annan makt utan Sveriges bifall, samt till underpant för sin trohet öfverlemna städerna Pillau och Memel med der upptagande tullar [1]). På den sistnämnda fordran strandade underhandlingen redan före konungens uppbrott från Stettin; kurfursten af Brandenburg förstärkte sin här och fortsatte underhandlingarne med Holland och Polen.

Ännu var likväl endast en början gjord till Polens underkastelse och konungen framgick derföre med mycken försigtighet. Han befallte, i det han den 31 Juli bröt upp från Damm, Wittenberg att icke fördjupa sig i Polen förr än de båda härarne voro förenade. Han skulle i stället vända om och tåga konungen till mötes. Den 4 Augusti gick Carl X öfver Polska gränsen, och den 8 befallte han Carl Gustaf Wrangel, nyss utnämnd till »riks-viceamiral» att med flottan gå för Danziger redd och der taga tull [2]). Några dagar derefter skref han till Wrangel att han borde kunskapa huru stark holländska flottan kommit till Östersjön, tilläggande: »Ären J bastant mot Holländarne, så kören dem ifrån Eder; men lät blifva om Danskarne äro med dem». Till de svenska kommissarierna hvilka befunno sig i Stettin för att underhandla med de Polska sändebud som varit i Stock-

---

[1]) Riks-registraturet.

[2]) Huru tryckande konungens penningebehof var, visade sig då han två dagar derefter assignerade på dessa ännu oupptagna preussiska tullar 100,000 r:dr. Några dagar sednare begärde han låna en lika stor summa af Corfitz Ulfeld, som då vistades i Pomern. Danzigerboarne tillintetgjorde emellertid konungens afsigt derigenom att de tills. vidare frivilligt afstodo från sin handel. Riks-registr.

holm, afgick befallning att de skulle begifva sig till Thorn, »efter det lätteligen måtte komma dertill att trakteras om vår protektion, hvarom bättre handlas i Polen än i Stettin». Just som konungen bröt upp från sista nattlägret i Brandenburgska landet hade de kurfurstliga gesandterna återkommit med nya instruktioner från sitt hof. De följde sedermera tåget och underhandlade vid nattlägren med Bengt Oxenstierna och Björnklo. Underhandlingen var nära att afslutas[1]), men bröts ännu en gång, emedan konungen väl eftergaf sin fordran af Pillau och Memel, men i stället äskade vasall-ed af kurfursten[2]).

Konungen lät den 6 Augusti fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock med fotfolket och en del af rytteriet gå ifrån sig, för att följa en annan väg, skickade ett parti att intaga Bromberg, hvars besittning försäkrade inträdet i Preussen och gick sjelf vidare uppåt Polen med 3,000 man till häst. Den 11 inryckte konungen i Gnesen. Hans tåg var ett ständigt triumftåg. Från alla håll tillströmmade den Polska adeln och begärde hans beskydd. De jemförde honom med »den gode konung Uladislaus» och prisade sig lyckliga att vinna hans skydd i stället för att vara underkastade ryssarnes grufliga framfart, hvilka just nu berättades hafva eröfrat Wilna och tåga fram mot Grodno.

---

[1]) Konungens bref till Wrangel d. 8 Aug. Registr.

[2]) Häraf, äfvensom af de föreslagna vilkoren i den första underhandlingen med Brandenburg synes man kunna sluta, att Carl X inom sig redan bildat den plan, som han visar sig sedermera hafva följt i afseende på Polen.

Sålunda inträngde från motsatta håll tvenne krigiska makter i hjertat af den genom ett åttaårigt krig förlamade Polska staten, under det konung Johan Casimir, omgifven af missnöje och oro, blottad på alla pålitliga trupper, förgäfves uppbådade adeln i Sendomir och Sieradien [1]). Han hade icke varit i stånd att samla mer än 5,000 man. — Svenska besättningar inlades i Posen, Gnesen med flere städer, och den 14 Augusti inträffade konungen vid Wittenbergs armé [2]), som uppställd i slagtordning med jubel helsade sin herre [3]). Hären bröt upp dagen derpå och marscherade till Kolo, der den gick öfver Wartha, och stod sedermera stilla till den 20.

---

[1]) Konungen i Polen har låtit göra uppbåd i Woiwodskaperna, Sendomir, Sieradien och Lanciz, men är likt att de sitta stilla, emedan de hafva någon disgust till konungen. Björnklos relation om Carl X:s marsch. Riks-registr.

[2]) »Jag kom i går hit till arméen med 3,000 hästar och ärnar jag i morgon gå till Colo och så genast till Lancicia, der jag förnimmer, att sig ett litet läger skall församlat hafva, hvilka jag skall söka med Guds hjelp köra ifrån hvarandra, eller der de icke vilja stå, skall jag genast taga min marsch till Warschau, låtande grefve Stenbock följa efter med sin armé som består mest uti infanteri, på det, der jag skulle bekomma något stort på halsen, helst utaf Tatare och Wallacher som man vill säga af, jag då genast kunde draga honom till mig och söka att träda i en hufvudaktion, hvarutinnan jag Guds hjelp och bistånd visserligen förmodar. När det ju skedt är, varder den ena arméen gående åt Krakau, den andra åt Preussen Weiseln utföre». Carl X till M. G. De la Gardie, Conin 15 Augusti.

[3]) General Carl Sparre i sitt egenhändiga diarium om polska kriget, säger att konungens arméer tillsammans voro 30,000 man starka, 22,000 man till fot och 8,000 till häst. Enligt general-major Essens relation voro de svenska infanteri-regementer, konungen hade hos sig, följande: Garde 2 brigader, uppländningar 2, vestgötar 1, dalkarlar 2, östgötar 1, österbottningar 2, södermanländningar 2, småländningar 2, jemtländningar 2.

Johan Casimir, helt och hållet nedböjd, skickade till svenska lägret i Kolo sin kammarherre Przymski för att i en bedjande ton anhålla om fred och om inställande af svenska härens marsch. Carl X mottog den utskickade i en högtidlig audiens; men det befanns, att han ej medförde någon fullmakt till fredsunderhandling, och således kunde ingenting afgöras. Det var vid detta tillfälle som Polska sändebudet frågade, om hans konung finge, såsom han ämnade, infinna sig i svenska lägret, och som Carl X småleende svarade, att då han nu vore så nära på vägen, ville han spara sin frände den mödan.

Ett af de afsedda anfallen hade således fört konungen in i hjertat af Polen. Det angrepp, som skulle verkställas från Lifländska sidan, hade deremot icke samma framgång. Gustaf Horn, som redan den 1 Juli låtit besätta Dünaburg, hade, såsom vi nämnt, derefter dragit trupperna tillbaka in i svenska området, i stället för att fortsätta anfallet mot Litthauen. Det synes som den gamle fältherren icke skulle hafva helt och hållet böjt sig för konungens vilja[1]. De la

[1] Konungen förebrår honom i bref af d. 26 Aug. att han »ej låtit sig vårda att fullfölja vår dessein — hafvandes ombrageraat ryssarne och ej avancerat mot Polen». »Jag vill veta hvem som har den dristigheten att opponera sig mot våra ordres», tillägger han. De la Gardie säger ock: »Man hafver härtill här ej sig kunnat finna i K. M. intention och derför eviterat så mycket möjligt alla fiendtliga actioner mot Polen, men nu sedan riksmarsken af mig någorlunda K. M. dessein och consilier bättre intagit, råder han med all makt att man skall förekomma ryssen och sig landet bemäktiga; vore önskligt att det förr vore skedt». Till riksdrotsen P. Brahe, Neumünde d. 14 Juli 1655. Den 27 Augusti befaller konungen De la Gardie att »söka redressera det dröjsmål och den oaktsamhet som mot våra klara ordres på den orten förelupit».

Gardie, som den 13 Juli ankom till Neumünde för att öfvertaga befälet, fann allt krigsfolket förlagdt i qvarter i Lifland. Polen var här likasom vid vestra gränsen helt och hållet försvarslöst. »Polackarne äro råd- och kraftlöse», skrifver De la Gardie, »här höres af ingen anstalt till motvärn, några få deras trupper äro till synes och draga sig alla åt Wilna. Landet står oss öppet». Svårigheten var här att kunna förekomma ryssarne, men likväl icke stöta dem för hufvudet, då afsigten i sjelfva verket var att utan krig med dem mota deras framsteg. De la Gardie sammandrog trupperna, hvilka befunnos utgöra endast 7,000 man, illa försedda, för att falla in i Litthauen. »Hvad nu af mig och fältmarskalken (Lewenhaupt) är resolveradt», skrifver han d. 2 Aug. »är detta: att vi än denna vecka ärna med armén gå öfver Düna vid Kockenhusen, sedan på Radziwilisky, sedan, rakt följandes strömmen, till Kaun, der vi ärna lägret formera och en considerabel fästning att bygga. Gud förbjude Moscoviten oss att förekomma». —

Men det var just detta som skedde. En dyrbar, oersättlig tid var förspilld. Just under dessa veckor, som svenskarne legat stilla, inträngde ryssarne i Litthauen och intogo Wilna; afskärande derigenom svenskarnes operationslinea. Den uppgjorda planen gick om intet. Sedan några få af Litthauens store, (förnämligast de evangeliska läran tillgifne, missnöjde, ärelystne furstarne Janus och Bogislaus Radzivil,) underkastat sig Sverige, besatte Lewenhaupt Radzivileras fästning Birsen och några andra gränsestäder, men vågade ej framtränga längre in i landet utan

drog sig åter tillbaka [1]. Derpå följde långa underhandlingar. Det arma Litthauen, sönderslitet af tvenne fiender, tvekade till hvilkendera det skulle vända sig om beskydd. Riksrådet Bengt Skytte, »konungens legat vid arméen i Lifland», — märkvärdigt nog samme rådsherre som sju år tillförene gifvit underrättelse om Litthauens benägenhet att underkasta sig svenskt herrskap — förde nu underhandlingarne med den Litthauiska hären, hvilka icke slötos förr än tvenne månader derefter [2], då en betydlig del af Litthauen redan var i ryssarnes våld.

Medan sålunda på De la Gardies sida svenska vapnens framsteg voro hämmade, fortsatte konungen sitt segerlopp. Hans plan var att gå rakt på Johan Casimir, som stod vid Lowicz, skingra hans makt och intaga Warschau, samt derefter låta en del af sin här gå åt Krakau, under det han sjelf vände sig mot Preussen. Johan Casimirs hela hopp hvilade på möjligheten att vinna tid för att hinna få förstärkning och utländsk hjelp, Carl Gustafs åter på den största möjliga snabbhet. Den 23 Augusti stod den första träffningen vid Sobota. Carl X slog Polackarne på flykten och förföljde dem in på följande dagen. Den

---

[1] Ännu i samma bref, der De la Gardie omtalat Radziwilernas öfvergång och sin operationsplan, tillägger han i ett postskriptum: »hjertat blöder i mig när jag det påtänker att just i det vi stå i förtröstning hela Litthauen oss att tillhandla och det nu att inkräkta redo äre, moscoviterna denna store progress förtager och oss en så stor afsaknad gör. Den store tvekan och cunctation här hafver varit, förorsakar oss denna desavantage».

[2] I September gjorde G. A. Lewenhaupt en ridt till Keidan med 1500 hästar, »för att tillse om Radzivilerna kunde föras till enighet». Bref från G. A. Lewenhaupt till C. G. Wrangel den 16 Sept. 1655. Skokl.

24 befallte konungen Wittenberg att följa Johan Casimir, och taga Palatinaterna Sieradien och Rawa i skydd, men icke aflägsna sig längre än till Wolbors, innan man fått närmare kunskap om ryssarnes framsteg och om förhållandet till Brandenburg. Om Woivodskaperna ville underkasta sig, föreskrefs nu att de skulle hylla K. M. och Kronan Sverige[1]). Konungen begagnade under tiden den första förskräckelsen för de svenska vapnen, tog med sig tre regementer ryttare och tolf kompanier fotfolk, och gick dermed rakt på Warschau. Han skickade en trumpetare att uppfordra staden, som genast (30 Aug.) gaf sig på nåd och onåd. Här förekom åter den svenska segerlyckan ryssarne. Dessa voro redan på marsch från Grodno och hade hunnit så nära, att ett ryskt parti få dagar derefter visade sig endast åtta mil från Warschau, men vände om vid underrättelsen att staden var intagen af svenskarne.

Den svenske konungen stod i Polens hufvudstad, der rika krigsförråder tillföllo honom[2]). Hans framgång var lysande: den bländade Europa; och likväl kände han redan den brist, som begynnte, midt i segerloppet, förlama hans krafter och som under krigets fortgång allt mera blef för honom bittert kännbar. Konungens här var, ehuru den ej lidit någon förlust i striden, redan försvagad, dels af marschens besvärligheter dels genom efterlemnade

[1]) »Om religionen är en delikat sak», skrifver konungen, »vore bäst man declinerade annat utlåtande än att K. M. deri ej tänker göra ändring». Till Wittenberg, 25 Aug. Registr.

[2]) 120 kanoner af bronze med en stor myckenhet af ammunition och proviant.

garnisoner. Nya värfningar skulle fylla bristen, men penningar till dessa tröto. Redan begynnte ock en del af adeln i Palatinaterna Posen och Kalisch att resa sig och förhindra värfningarne.

Carl X hade ärnat dröja endast några dagar i Warschau, under det han der lät förfärdiga en skeppsbrygga, hvilken han ville begagna för att öfvergå Weichseln då han företog sin marsch åt Preussen. Men redan tvenne dagar efter Warschaus intagande kom underrättelse från Wittenberg, att han fann sig för svag för att kunna följa Johan Casimir, hvilkens styrka nu dagligen växte och redan sades stiga till mer än 20,000 man, [1]) samt att Wittenberg sjelf var sjuk. Då beslöt Carl X, som fann sin härsmakt för ringa för att kunna delas, att förändra sin plan och sjelf taga befälet öfver den armé, som skulle förfölja polska konungen. Krigets skådeplats syntes honom helt och hållet draga sig till öfre Weichseln. Han medtog allt sitt rytteri: endast några regementer af detta lemnades hos Stenbock, hvilken med nio brigader fotfolk och allt artilleri skulle tills vidare intaga och befästa den starka ställningen vid Novodwor, sju mil norr om Warschau vid floderna Weichsels och Bugs sammanflöde. De la Gardie fick befallning att med sin här bryta in i Polen, följa först Narews, sedermera Bugs lopp och vid Novodwor stöta till Stenbock, på det att deras båda härar sedermera förenade skulle utföra eröfringen af Preussen. Hvilken väsendtlig del af konungens plan denna anordning var, finner man af de tätt upprepade befall-

[1]) Wittenbergs bref till Carl X, d. 29 Aug. Riks-arkiv.

ningarne derom [1]. »Sådant hafver sina särdeles orsaker och vigtiga skäl»: heter det i konungens bref; »Allt beror på snabbhet. Jag befinner, att hufvudverket, när det vinner sin fortgång, gifver öfvervigten öfver alla andra considerationer och när verket så förevetter som det nu är fatt, måste man blifva vid ett beslut» [2]. Men De la Gardie hade icke konungens eldiga verksamhet och hejdades dessutom af de svårigheter vi ofvanföre omtalat. Denna hufvudsakliga del af konungens plan blef således outförd.

Segern glänste emellertid på de svenska vapnen öfver allt der de fördes af konungen sjelf. Sedan han insatt en svensk regering i Warschau, — Bengt Oxenstierna blef guvernör öfver staden och de underkastade Palatinaterna, — skyndade han att undsätta Wittenberg. Johan Casimir hade under tiden repat mod och redan begynnt oroa det svenska lägret vid Opoxno, då Carl X med sitt rytteri anlände till förstärkning. Okunnig om hans ankomst, var Johan Casimir med 10,000 man på väg att anfalla svenska lägret. Han hade kommit det på en mil nära, natten till den 6 September, då han, vid underrättelsen om den svenska konungens anmarsch, stadnade och intog sin ställning på en väl belägen höjd. Svenskarne uppbröto vid gryningen och framtågade till anfall genom flera ganska svåra pass. Men »med klingande spel och stor lust gick armén löst på fienden», säger en af Carl X:s fält-öfverstar [3]. De hade längtat efter

[1] I bref till De la Gardie af d. 30 Aug., 4, 8, 29, 30 Sept. De la Gardies arkiv.

[2] »Hufvudverket står uppå Preussen», säger han i ett sednare bref af d. 3 Nov.

[3] Essen i sin relation. Riks-ark.

tillfället att mäta sig med sina motståndare. Segren blef icke länge tvifvelaktig. Drabbningen (vid Czarnowa) beskrifver Carl X i ett egenhändigt bref sålunda: »fienderna äro nästan allenast af våra kanoner och förtrupper så undfångne vordne, att, oansedt de några gånger sökte att recolligera sig, hafva de likväl måst i en stor confusion qvittera fältet och äro således några mil af oss förföljde, hvaröfver de ock hafva måst förlöpa sitt läger och lemna oss största delen af bagagen i sticket, i hvilken action också några hundrade af dem äro omkomne»[1]. Efter denna träffning skingrades det Polska rytteriet till största delen och Johan Casimir vände sig med de öfriga till Krakau, i snabba dagsmarscher förföljd af svenskarne.

Den 15 September stod Carl X för Krakau. De Polska trupper, som lågo framför staden, brände sitt läger och flydde öfver Weichseln. Öfverste Bretlach, som förde svenska förtrupperna, inträngde i de brinnande förstäderna utan motstånd, ända till den inre stadsporten, som stod honom öppen. Rådlösheten hos de försvarande syntes honom så otrolig, att han, endast af misstanke om försåt, vände om. Konungen bemäktigade sig derefter flere af förstäderna tillika med bron öfver Weichseln och begynnte stadens belägring. Ännu låg den styrka, Johan Casimir samlat, i ett läger sju mil från staden. Carl X angrep, enligt den grundsats han städse iakttog, den försvarande hären först, innan han företog belägringen, och vid floden Donajek stod (den 21 September) den

[1]) Till M. G. De la Gardie, 8 Sept. 1655.

tredje träffningen emellan polackar och svenskar. Qvartianer, husarer och valacker utgjorde de förras förnämsta styrka. Svenskarne begynte nu vänja sig vid deras stridssätt. Efter en skarp sammandrabbning vände polackarne ryggen, lemnande hela sitt läger i svenskarnes våld. Blott det svenska rytteriets trötthet efter den långa marschen hindrade konungen från att vidare fullfölja segren. Så stor var söndringen emellan Johan Casimir och hans undersåtare, att han vid detta tillfälle icke ens var närvarande i striden. Träffningen vid Donajek utsläckte hans sista hopp; han undgick lyckligen general Douglas, som med ett starkt parti var utsänd att fånga honom, uppnådde med några tyska sqvadroner Ungerska gränsen och begaf sig derifrån till Oppeln i Schlesien, för att på afstånd betrakta sitt rikes öde.

Polen var nu i fullkomlig upplösning. Härförarne fällde sina svärd och hyllade segraren. Palatinaternas store underkastade sig, dels den svenska konungen personligen i Krakau, dels hans ombud i Warschau [1]). Carl X hade utöfvat vedergällningsrätten mot Johan Casimir; denne, som ett år förut gjort anspråk på hans rike, hade nu förlorat sitt eget.

Att hylla en svensk furste var i sjelfva verket ingen främmande tanke för polackarne, som i nära sjuttio år haft konungar af Gustaf Wasas ätt. I ett valrike, hvilket så strängt skilde emellan konungens person och staten, hystes icke stora betänkligheter vid att, då den förre konungen sjelfmant flytt lan-

[1]) Samtidigt erbjödo tjugutvå Polska senatorer kronan med ärftlig rätt åt kejsaren. Puffendorf, Res a Carolo Gustavo gestæ, Norimb. 1696. p. 111.

det, svärja trohets-ed åt hans besegrare. Polens konung var Carl Gustaf likväl genom denna underkastelse ännu icke: republiken såsom ett helt hade icke antagit honom. Valet och kröningen fattades.

För Sveriges framtid öppnade sig emellertid genom dessa händelser nya utsigter. Skulle, under en ny Union, samme konung åter beherrska Sverige och ett annat rike? Eller skulle delar af Polen afsöndras och förstärka den svenska makten, samt derigenom en slutsten fogas till Sveriges på andra sidan Östersjön uppbyggda välde?

Sådana frågor gjorde sig de svenskar, som på närmare håll sågo förhållandena. Konungens afsigter kände ingen. Icke ens hans egen rikskansler egde vid denna tid om dem kunskap[1]). Med bekymmer såg han konungen aflägsna sig så långt söderut. »Jag låter orördt», skref han då han lyckönskade konungen till segern vid Czarnowa, »hvad grund E. M. genom dessa högt eclatante actioner till sina öfriga förehafvanden hafver lagt och det hoppet åt sina män gifvit, att E. M. med hastighet och framgång de orter öfverdragandes varder, som E. M. nästbelägne och högst nyttige äro»[2]).

Det vissa var, att försäkrandet af denna lysande framgångs frukter kostade en dyrbar tid och att midt under dess högsta glans de mörka tecknen till olycka redan begynnte hopa sig. Den 8 Oktober gaf sig Krakau, som Stefan Czarneckis tapperhet

---

[1]) Detta visar sig af Erik Oxenstiernas bref till Carl X, Warschau d. 15 Sept. 1655.

[2]) Dens. d. 24 Sept.

dittills hade försvarat [1]. 2,500 man svenskt fotfolk och 600 dragoner under kommando af generalmajor Würtz besatte staden. De qvartianer [2], som stodo under Koniecpolskis och Wiesnowieckis befäl, underhandlade genom sina ombud med konungen och närmade sig småningom till Krakau. Den 16 Oktober svor denna armé, 5,000 man stark, Carl X trohet [3].

Men en vida starkare polsk här under Potocki, som legat i fält mot kossakerna, nalkades på samma gång i ändamål att undsätta Krakau. Det var i förstone tvifvelaktigt, huruvida äfven den skulle underkasta sig [4]. Tillika förnam man, att tatarerne voro i antåg och ville anfalla svenska hären [5]. Ingenting hördes om De la Gardies ankomst. Alla dessa omständigheter fördröjde Stenbocks tåg mot Preussen, som var en så ytterst vigtig del af krigsplanen. Samma orsak, som först hade föranledt konungen att sjelf vända sig till södern, qvarhöll honom der: nemligen Wittenbergs sjukdom [6]. Större, redan hotande

[1] Czarnecki, som med den 3,000 man starka garnisonen fick fritt aftåg, nödgades af Carl X att, under det trupperna defilerade, stiga upp i konungens vagn, och här hade konungen med sin hjeltemodiga fiende ett långt samtal. General Carl Sparres diarium. Riks-ark.

[2] Polens ständiga krigsmakt, så kallad emedan en fjerdedel af kronogodsen var till deras underhåll anslagen.

[3] Bland de öfverstar, som härvid gingo trohets-ed till den svenska konungen, var äfven Johan Sobieski, sedermera konung i Polen.

[4] »Med Potocki står jag i tractat: om han ej vill gå in på vilkoren, ärnar jag taga mina qvartianer med mig och tvinga honom». Carl X till Er. Oxenstierna, 20 Oct. 1655.

[5] »Tartaren är i anmarsch och synes att bli ännu en dans af i vinter». Till dens. 13 Oct.

[6] »Wittenberg är så sjuk att jag måste qvarlemna honom här. Eljest blefve jag ej vid denna armén». Till Er. Oxenstierna, d. 13 Okt.

svårigheter voro penningebristen och den oupphörligt frambrytande fiendtligheten i landet. »Arbeten i Warschau, att de ständer som underkastat sig, äfven må förse vår armés behof, som eljest går i grund», skrifver konungen till Erik Oxenstierna i medlet af Oktober. Två gånger måste G. O. Stenbock slå de fiendtliga skaror, som samlade sig i Masuren [1]). I Stor-Polen belägrade Polackarne Lancicz och missnöjet tillvexte så, att general-löjtnant Müller med en större styrka måste ditsändas för att hålla de orolige i tygel. Kriget begynnte redan antaga den grymma karakter, hvaraf det sedermera utmärktes. Sjelfva Warschau stod i fara för de fiendtliga hopar, som samlade sig och oupphörligt ökades [2]).

Det olyckliga Polen hade dukat under för sin inre tvedrägt och för de fiender, som från olika håll mot detsamma förde sina vapen. Ryssarne beherrskade redan större delen af Litthauen och Wolhynien samt Lublin. Kossakerna stodo vid Lemberg. Kurfursten af Brandenburg, en tvetydig vän, närmade sig med sin här till West-Preussen: svenskarne innehade det öfriga. Lifvet andades väl ännu i den sönderslitna statskroppen, men det var ej underligt om en tid förgick under dess första försök att åter samla sina uttömda krafter.

Den 20 Oktober bröt Carl X upp från Krakau med 4,000 ryttare af sina egna, och qvartianernas

---

1) Första gången den 20 Sept. på andra sidan Bug, der 15,000 Masurer bjödo honom spetsen.

2) »Vi hoppas, att K. M. ankomst i dessa qvarteren skall döfva en hop partier, som här och der sticka sig fram i öfre Polen», skrifver Biörnklo från Warschau den 8 Okt.

här under Koniecpolski. Den öfriga delen af sin armé: 6,000 man till häst och fot anförtrodde han åt general Douglas, som skulle förlägga den omkring Sendomir för att underhålla förbindelsen med kosackerna och förena sig med de antågande qvartianerna [1]).

Elfvatusen Polackar under Potocki hyllade konungen [2]) på fältet vid Nowemiasto den 28 Oktober. Straxt derefter begärde de förnämste befälhafvarne gods i förläning af Carl X och fingo dem. Derpå gingo de i sina qvarter och konungen ställde sitt tåg på Warschau, der han inträffade den 5 November.

Under tiden hade De la Gardie genom Bengt Skytte fortsatt underhandlingen med Litthauerna, hvilka, sins emellan oeniga, länge tvekade om det beslut, som borde tagas. De synas hafva velat afvakta utgången af konungens fälttåg i Polen. De stora framgångar, han på sin sida vann, inverkade dock slutligen äfven här, så att den 10 Oktober, tvenne dagar efter Krakaus öfvergång, de i Radzivilernas stad Keidahn församlade Lithauiska ständerna genom en afslutad konvention underkastade sig den svenska

[1]) Carl X egenhändiga bref till C. G. Wrangel, Proschwirtz, 23 Okt. 1655. Att konungen väl kände det osäkra i sin ställning, visar slutet af detta bref: »Allt härtill går det ännu väl: Gud gifve vidare lycka och att detta verket måtte *en gång rätt sätta sig*».

[2]) Potocki skickade ett sändebud för att af Carl X begära en underhandlingsort och kommissarier. En svensk officer, som då afgick till Potockis armé, beskrifver, huru detta sändebud efter återkomsten aflade sin berättelse för generalerna och öfverstarne, tillsammans 200 till antalet. »De ropade alla med hög röst, att de ville med lif och blod försvara konungen af Sverige», hvarefter hölls ett stort dryckeslag och lösen gafs ut: Carolus Gustavus. Riks-ark.

konungen. Större delen af landet innehades likväl af ryssarne och det var i sjelfva verket endast några distrikter i den nordvestliga delen af Litthauen, som kommo under svensk lydnad. Emellertid hade först den tidspillan, som uppkommit genom svenska truppernas återtåg efter Dünaburgs eröfring och sedan den långsamhet med hvilken Litthauiska underhandlingen utvecklat sig, inverkat högst förlamande på krigets gång i det hela. Tåget till Preussen, som eljest kunnat utföras samtidigt med konungens egna krigsföretag i söder, hade till följe deraf måst alltför länge uppskjutas. Nu, efter afslutandet af fördraget i Keidahn, anträdde ändtligen De la Gardie med 8,000 man det af konungen så ofta anbefallta tåget till Polen, och gick den 30 Oktober öfver Memelströmmen vid Violona, ställande marschen på Lomze i Podlachien. I Litthauen lemnade han en flygande corps af 2,000 man gammalt krigsfolk och 6,000 man nyvärfvade under baron Thurn, och ledningen af Sveriges angelägenheter på dessa orter uppdrogs till en början åt Bengt Skytte, som stadnade i Litthauen för att fullborda hvad som ännu kunde återstå af underhandlingen med detta rikes ständer samt för att vara uppmärksam på tilldragelserna i Ryssland och Polen [1]).

I trenne arméer tågade nu svenskarne mot Preussen: konungen från Warschau, Stenbock framför honom ned åt Weichseln, De la Gardie från Litthauen [2]).

---

[1]) Bengt Skytte till P. Brahe. Violona, den 31 Okt. 1655. Skokl.

[2]) Den sistnämnde nalkades långsamt, i det han under tåget ständigt hade till höger om sig brandenburgska, till venster

Konungen var beredd på att i Preussen finna en ny fiende: den store kurfursten. Fredrik Wilhelm hade, sedan Carl Gustaf af honom fordrat läns-ed, vändt sig till hans motståndare och fortfarande underhandlat med Johan Casimir samt med Holländarne, hvilkas Östersjöflottas ankomst han med ifver påskyndade. Slutligen hade han, 8,000 man stark, tågat in i Vest-Preussen, der sammankallat ständerna och med dem afslutat ett fördrag, som förband honom och dem att med förenade krafter göra svenskarne motstånd i händelse desse skulle försöka att bemäktiga sig någon del af Preussen. Derefter besattes sex Preussiska städer af kurfurstens folk. Det var alltså den fjerde främmande makten, som stod under vapen inom Polens gränsor.

Redan den kurfurstliga härens inryckande i Preussen ansåg Carl X såsom en svår förolämpning, efter de underhandlingar, som blifvit förda emellan honom och Fredrik Wilhelm. Uppsnappade bref förvissade honom än ytterligare om kurfurstens fiendtliga tänkesätt. Han uppmanade nu genom sin resident i Berlin kurfursten att gifva ett kategoriskt svar och att tillbakadraga sina trupper inom sitt eget land. Men det ansågs för säkert, att kurfursten skulle upptaga stridshandsken och att han dervid räknade på främmande hjelp. Allt syntes således närma sig till en afgörande kris och De la Gardie befalldes att med all makt fortskynda sin marsch för att förena sig med konungen [1]).

---

ryska trupperna, framför sig Sapieha med de konfedererade; — »Det var», skrifver han sjelf, »en ond marsch».

[1]) Carl X egenhändigt till M. G. De la Gardie, Nov. 1655.

Den egendomliga förening af snabbhet och försigtighet, som vanligen utmärkte Carl X:s handlingssätt, banade honom äfven nu vägen till framgång. Han närmade sig, förstärkt af 5,000 polackar under Koniecpolski, i ilande marscher gränsfloden till Preussen, Drebenz, och gick rakt på det väl befästade Strasburg. Genom dessa rörelser ville han afskära de brandenburgska trupperna från gemenskapen med det hertigliga Preussen[1]). Kurfursten skulle sålunda hafva blifvit tvungen att lefverera en batalj, om han stått qvar vid Strasburg eller Graudenz. Men så snart han märkte svenskarnes annalkande, drog han sina trupper tillsammans för att ur det polska Preussen gå tillbaka in i sitt land. Konungen inträngde sålunda utan motstånd allt djupare i landet, och ständigt i den riktning, som förde närmast det hertigliga Preussen. Brandenburgarne veko undan öfverallt; den ena staden efter den andra öppnade sina portar. Den 19 November visade sig konungen utanför Thorn; den 24 öfverlemnades till honom, utan att ett skott blifvit lossadt, stadens nycklar och den 25 Nov., samma dag som Carl XI föddes, höll konungen sitt intåg i denna ansenliga och välbefästade stad. Han stod på höjden af sin lycka: utsigterna vidgade sig åt alla håll: de syntes nästan obegränsade.

Från Thorn gick tåget vidare nedåt Preussen till Freistadt och Riesenburg. Vid Saalfeld ville konungen fatta posto för att afvakta de deromkring förlagda brandenburgska truppernas anfall, under det att han drog till sig De la Gardie. Den 8 Decem-

[1]) Riksregistr.

ber förenade denne härförare sig med konungen [1]). Den 11 i samma månad gaf sig det fasta Elbing, som ännu från trettioåriga krigets tid bibehöll en varm välvilja för svenskarne och som hade, jemte Thorn, satt sig emot Preussiska ständernas förening med kurfursten.

Åter hade de svenska vapnen vunnit en storartad framgång. Ännu mera oemotståndlig än förut syntes deras makt framtränga för att utvidga Sveriges välde. I sjelfva verket har Carl X aldrig tviflat om vapnens rätt. Hans tidehvarfs tänkesätt voro i detta afseende hos honom i fullt mått rådande: han betraktade sina grannar såsom hemliga eller uppenbara fiender, hvilka endast väntade efter ett tillfälle att angripa honom. Kunde han förekomma dem, ansåg han det vara sin rätt. Endast genom krig förmådde han det. Vapnens lycka fällde utslaget.

Det kan icke nekas, att ju segrarens stolthet, efter dessa framgångar, växte i konungens själ och att hans planer hvälfde sig allt vidare. Men aldrig har han skiljt sin ära från fäderneslandets och midt i framgången rörde honom en känsla af den högre makts beskydd, hvilken han tillskref sina segrar. »Eröfringen af denna stad är af stor importance och hafver jag orsak att tacka Gud, som mig så nådeligen och underligen välsignat», skref han dagen efter sitt intåg i Thorn till sin svåger.

---

[1]) Konungens här var, enligt fransyska sändebudets uppgift, vid denna tid 10,000 och De la Gardies 6 à 7,000 man stark. Man ser, huru mycket kriget redan, utan några större fältslag, hade försvagat deras makt. Kurfursten hade troligen, om han beslutat sig att anfalla någondera af dem före deras förening kunnat tillfoga svenskarne betydlig skada.

Europa förvånades. Man talade allmänt om ett stort nordiskt rike, som Carl X skulle upprätta. En del trodde, att när han blifvit befästad på den polska thronen, skulle han gå mot Ryssland för att fråntaga det Smolensk och dess öfriga nya eröfringar. Hos andra återupplefde känslan af den stora religiösa motsats, som under ett nyss slocknadt tidehvarf hade delat Europa. De talade om ett stort evangeliskt förbund, som Carl X ville bilda mot alla katholska makter och det berättades derjemte om ett af påfven anstiftadt allmänt katholskt motförbund.

Af största intresse förblifver alltid den frågan: hvad tillämnade egentligen Carl X? Ville han såsom Sigismund förena Polen med Sverige såsom ett särskildt rike under sina gamla lagar? Eller ville han måhända, då nu mera helt andra förhållanden inträdt och Polen var ett eröfradt land, göra det till ett lydrike under Sverige? Eller ville han *icke* behålla Polen? — En säker ledning vid besvarandet af dessa frågor synes oss vara gifven i några handlingar skrifna med rikskansleren Erik Oxenstiernas hand och funna bland hans papper [1]), hvilka tvifvelsutan äro frukter af konungens öfverläggningar med sin kansler. De sprida tillika ett klart ljus öfver de följande förhandlingarne, emedan de innehålla de grundtankar, hvilka i alla dessa igenfinnas, endast med någon, större eller mindre, af omständigheterna föranledd förändring. Efter hvad man af dessa handlingar kan sluta, gick konungens plan visserligen ut på att *stycka* Polen, men icke för någotdera af of-

[1]) I Riksarkivet.

van antydda ändamål. Utan han ville med Sverige, såsom svenska provinser — i likhet ungefär med Estland eller Lifland — införlifva en del af Polens länder, nemligen i första rummet hela sjökusten intill floderna Netze, Wartha, Bug och Niemen, hvilka skulle bilda en naturlig gräns för Sveriges besittningar. Derigenom skulle således Vest-Preussen, en del af Posen, Cujavien, en del af Masovien, en mindre del af Litthauen samt Polska Lifland hafva blifvit svenska länder. Härtill skulle, enligt ett ytterligare förslag, hafva kommit Lilla Polen, såsom en kärna för underlydande välden. Dessa nya svenska besittningar skulle styras af guvernörer i likhet med Sveriges öfriga östersjöländer: den rena evangeliska läran skulle der införas och till ländernas försvar på gränsen inrättas ett slags militär-kolonier af svenska och tyska soldater, hvilkas yrke och förmåner skulle vara ärftliga. Med det öfriga af Polen skulle förfaras på tvenne sätt. En del, den närmaste, skulle bildas till tre eller fyra furstendömen, hvilka kunde med länsrätt innehafvas af underlydande furstar, helst ur Sveriges konungahus och utgöra lika många förmurar för Sveriges välde: så Masovien, Podlachien, Polesien och Litthauen. En annan del var bestämd åt närgränsande makter, som skulle vara Sverige behjelpliga vid bibehållandet af sina vidsträckta eröfringar. Dessa makter voro Brandenburg, Rakoczy, Kossakerne. Märkligt nog, nämnes icke Ryssland.

Det faller genast i ögonen, att den kuststräcka, som efter denna plan skulle komma att tillhöra Sverige, afbröts af tvenne under Polen lydande länsstater: Preussen och Kurland. Dessa skulle för alltid

med länsband fästas vid Sverige, eller ock, ännu heldre, tillbytas Sverige mot vissa delar af det inre Polen [1]). Märkvärdigt är, att hvad Carl X sålunda i byte velat erbjuda Brandenburg nästan helt och hållet sammanfaller med den del af Polen, som preussiska monarkien i en sednare tid, då Polen undergick det af Carl tillämnade öde, verkligen erhöll. Häraf är emellertid klart, hvarför Carl X lade så stor vigt derpå, att kurfursten af Brandenburg skulle såsom Preussens hertig erkänna sig länspligtig under Sverige. Det var en nödvändig länk i denna tankekedja. Likartadt var förhållandet med Kurland.

En allians med sjömakterna skulle slutligen befästa alla dessa nya förhållanden.

Om denna plan skulle hafva gått i fullbordan, så hade ett samband blifvit knutet emellan de från lifländska härmästarne förvärfvade och de i tyska kriget vunna svenska provinserna. Sverige hade dergenom kommit att helt och hållet omfatta Östersjön, hvilken i ordets egentliga bemärkelse skulle hafva blifvit en svensk insjö. Klart är, att Sverige dergenom icke blott i militäriskt hänseende skulle hafva beherr-

[1]) »Scopus är att E. K. M. måtte behålla hvad innan om Netzen, Bugen eller Narewan är, och går dädan öfver till Niemen och åt Arcem Drujam, som ett inseparatum incorporatum Sveciæ dominium, och kunde dertill tagas Minor Polonia såsom ett hufvudverk. Att såsom inseparabilia vasallagia eller gouvernementer förblifva Podlachia, Polesia och tota Litthuania och Masovia ab hac parte vistulæ, merendels till konungasöners förstendömen och underhåll. Media att erhålla denna scopum är först egen militie, — sedan allianceer». Till tanken att behålla hela Polen finnes icke något spår. En annan plan, enligt hvilken det öfriga Polen skulle förblifva sjelfständigt, synes äfven varit påtänkt.

beherrskat denna del af Europa. Genom Östersjöhandeln hade det hållit i beroende de angränsande ländernas industriela lif. I främsta rummet Holland måste af sådant skäl blifva planens afsvurna fiende. Å en annan sida skulle besittningen af Sveriges tyska provinser hafva blifvit så befästad, att allt hopp om deras återeröfrande försvunnit, och på denna grund var åter kejsaren en fördold eller uppenbar, alltid oförsonlig motståndare. Dessa båda makter blefvo äfven, som man skall finna af det följande, Carl X:s bittraste fiender.

Icke ens Frankrike, Sveriges gamla bundsförvandt, såg gerna den starka och oberoende ställning, till hvilken den nya makten på detta sätt syntes uppstiga. »Konungen meddelar icke sina planer åt sina vänner», skrifver missnöjd den franska gesandten från svenska lägret, »han hör knappt deras framställningar, aktande blott sitt eget intresse och dem som vilja tjena honom och låna sin hand till hans stora planer. Det är en högst egen bundsförvandt [1]). Utan tvifvel skall han vända sig till den som minst afundas honom och som vill hjelpa till hans ytterligare planer». Då det berättades, att kejsaren erbjudit Carl X sitt förbund och det fransyska sändebudet, troligen för att utleta hans tankar, yttrade: »då kan E. M. välja (emellan de tvenne stora förbunden i Europa)», svarade konungen med ett uttrycksfullt leende: »Jag skall välja — *i sinom tid*». Carl X, som fann Frankrike iakttaga en alltför obestämd politik i afseende på Sverige, ytt-

[1]) »C'est un etrange allié». D'Avaugours bref i fransyska ministerarkivet.

rade sig derom allvarsamt, till och med hotande, och ett bref från Paris till fransyske ministern D'Avaugour, skrifvet i början af år 1656 säger, att kardinal Mazarin ej kunnat sofva på lång tid sedan han derom fått underrättelse.

För att utplåna dessa ofördelaktiga intryck hos Carl X skref kardinalen kort derpå till D'Avaugour och meddelade, att det nya förbundet med Sverige var beslutadt samt försäkrade i en undfallande ton, att franska regeringen icke företagit något till Polens hjelp och att ryktet om ett stort katholskt förbund var ogrundadt. »Ludvig XIV», tillägger han, »skall uppeggas till stora gerningar af Carl X:s exempel».

Sannt är emellertid, att katholicismens ande vaknade till verksamhet, förskräckt öfver den krigiska protestantiska maktens framsteg [1]). Mazarin sjelf omtalar i det nyssnämnda brefvet till fransyska minstern hos Carl X, att påfven blifvit högeligen orolig öfver svenskarnes stora framgångar i Polen, att han uppmanat flere regenter att skynda till dess hjelp och att det katholska presterskapet äfven i Frankrike hade understödt Johan Casimir.

[1]) Dessa farhågor voro i sjelfva verket icke utan grund. En reduktion af andliga gods kunde icke annat än ligga ganska nära svenskarnes föreställning. »Man öfverlägger redan i de svenskas hemliga rådplägningar huru man skall kunna indraga presterskapets stora inkomster, samt huru man skall kunna fördrifva jesuiter och munkar. Konungen säger, att i förbund med Cromwell skall han vara alla katholska makter vuxen, mot hvilka han alltid bär skarpa ord på sina läppar. Han är eljest en försigtig och omtänksam furste, men i fråga om religionen lägger han inga band på sig». D'Avaugour till Brienne. Svenska lägret den 19 Dec. 1655.

Men den tid var redan förbi, då de stora religiösa makter, som delade Europa och hvilkas strid ännu i dag icke är utkämpad, vände krigets vapen emot hvarandra. Religionskrigens tidehvarf var redan ett döende tidehvarf. Till olycka för Carl X var emellertid den verldsmakt, som med industrien uppväxte för att i religionens ställe söndra de Europeiska staterna till strid, äfven den, lika mycket hans fiende. Handelns fria gång var i allt för stor fara att lida intrång genom Sveriges välde öfver Östersjön. Holland kunde icke annat än blifva hans motståndare. Från Holland kom den kraft, som närde både kurfurstens af Brandenburg och Danzigs motstånd, då Carl X sträfvade att bemäktiga sig Preussen [1]). Man kan äfven säga att Rysslands fiendtlighet mot Sverige till en viss del kom från handelsförhållanden. Ty i den mån Ryssland närmade sig beröringen med det vestra Europa, fann det sjökommunikationen öfver Archangel allt mer besvärlig. Czaren hade redan bildat planen att draga dess handel till de Lifländska hamnarne och såsom herre öfver dessa blifva mäktig på hafven.

Å en annan sida och af rent politiska skäl, eggade Österrike Ryssland till angrepp mot den svenska makten.

Ser man, i denna af de svenska vapnen åstadkomna stora Europeiska brytning, öfver till det egentliga Sverige, hvad finner man der, om icke

1) »Holländarne äro mycket surprenerade öfver K. M:ts framsteg. De hade tänkt att studsa dem genom det Brandenburgska väsendet», skrifver Christer Bonde till Per Brahe från London, d. 4 Jan. 1656. Skokl.

samma förundransvärda afbrott emot de vidsträckta utländska planerna som i Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas dagar? — Armod, söndring, missnöje, icke sällan utbristande i uppror [1]), — se der taflan af Sveriges inre tillstånd under dessa lysande segrar! Vid första betraktandet skulle det kunna tyckas som om landet sjelft nästan varit främmande för dessa framgångar. Likväl utgingo de ur det innersta af Sveriges krigiska kraft, lika så visst som hjertat af fäderneslandets framtida öde gömdes i Gustaf Adolfs och Carl X:s krigares bröst. Det gällde den heta, ännu oafgjorda striden om hvad som skulle kallas Sverige, och hvilken plats detta nya välde skulle intaga i Europa.

Det fransyska sändebud, som under denna tid uppehöll sig i Carl X:s läger, målar i berättelserna till sitt hof honom och hans makt i följande drag: »Denne konung arbetar otroligt både med själ och kropp och förfar i allt med så stor klokhet, kraft och varsamhet, att man med beundran ser honom styra sina företag och sina rådslag. Han synes i sanning vara född till de stora saker som hans ärelystnad ingifver honom. — Han befaller redan öfver Polackarne lika oinskränkt som öfver sina egna undersåtare och tjenas af dem med samma nit. Det är undransvärdt till hvilken grad han vunnit de förnämstes hjertan och han har förvärfvat sig en sådan myndighet öfver den Polska nationen, att dess naturliga hat och motvilja mot den svenska förvandlat

[1]) »Sju tingslag i Jemtland ha gjort upplopp. Det må straffas med böter och förmaningar». Konungen till landshöfdingen Johan Oxenstierna d. 31 Juli 1655. Riks-registr.

sig till en nära vänskap. — Han tror sig vara upphöjd öfver allt hvad han kunde hafva att frukta, genom de stora stridskrafter, han församlar, och det lider intet tvifvel att dessa skola till våren vara tillräckliga för att bibehålla de redan gjorda eröfringarne och öka dem med nya. — Understödd af den Polska adeln som tillströmmar från alla håll, är han i stånd att utföra storverk, och hans utomordentliga ärelystnad skall otvifvelaktigt egga honom att företaga dessa. Polens underkufvande kommer honom redan att tänka på andra eröfringar och han utgifver så många tillståndsbref för värfningar i Polen, i Tyskland och Lifland att det väcker allmän förvåning. Han kan få så mycket trupper han vill» [1]).

Men — såsom vi redan antydt — den svenske konungen hade stött emot en makt, hvars styrka under alla hans företag oaflåtligt lät känna sig med hämmande kraft: det europeiska stats-systemet. Detta system hade under religionskrigens tid småningom alltmera utvecklat sig; allt starkare var den förening, som begynnte sammansluta Europas makter med hvarandra och bilda emellan dem ett jemnvigts-förhållande. Hvar och en framgång, som hotade med en rubbning i denna jemnvigt, tillbakavisades, om än först efter någon tid och långsamt, dock oeftergifligen af den inre kraft systemet redan vunnit. Redan det Habsburgska huset, som i de olika perioderna af katholicismens segrande återverkan mot protestantismen, hade försökt att resa ett öfvervälde i Europa, hade måst erfara styrkan af denna i verldsdelens all-

[1]) D'Avaugour till Ludvig XIV, i Nov. och Dec. 1655.

männa förhållanden inneboende, allt mera tillväxande kraft. De tvenne krigiska makter, som företrädesvis hade tillbakavisat ett sådant det Habsburgska husets öfvervälde, försökte i sin ordning att genom eröfringar rubba Europas jemnvigt; men det var endast för att genom sitt eget öde bekräfta samma erfarenhet. Så gick det Sverige under Carl X: på samma sätt sedermera Frankrike under Ludvig XIV.

Carl X var emellertid långt ifrån främmande för dessa förhållanden. Han kände dem väl, under det han rastlöst fullföljde sina planer. Emellan honom och den store kurfursten var frågan till stor del en fråga om den rätta tiden. Kurfursten hade räknat på att Polackarne skulle försvara sig bättre och att en del af dem skulle förena sig med honom; derigenom skulle han hafva blifvit stark nog att göra motstånd till våren, då en verksammare hjelp kunde komma. Konungen åter såg, att kejsaren ännu detta år ej var nog rustad för att gifva en så beskaffad hjelp och att den inbrytande vintern snart skulle utestänga de Holländska krigsskeppen [1]), under det kölden banade vägen för hans här öfver tillfrusna sjöar och strömmar. Brandenburgska trupperna hade dragit sig tillbaka ända till Königsberg, i hvilken stad kurfursten befann sig med sin hufvudstyrka: rytteriet. Carl X ville genom ett djerft slag göra slut på de långvariga underhandlingarne med denne furste, af hvilkas utgång han ansåg sin ställning hufvudsakligen bero, för att sålunda förekomma de makter,

[1]) Fördraget emellan Generalstaterna och Brandenburg afslöts den 27 Juli 1655. Aitzema, Saken van Staat en Orlog. VIII, 396.

som till våren troddes komma att stärka Brandenburg genom sitt bistånd. Han öfverlät åt Stenbock att med en del af krigshären fullborda Vest-Preussens eröfring[1]) och derjemte, i händelse kejsaren eller kurfursten skulle hota Sveriges tyska länder, lemna Pomern nödigt skydd, sammandrog hastigt alla öfriga trupper och gick med dem i snabba marscher rakt på Königsberg. Redan den 16 December hade han hunnit till Kreuzburg, några få mil från denna stad.

Carl X och Fredrik Wilhelm stodo nu emot hvarandra, efter en så lång kedja af fram och tillbaka vacklande underhandlingar. Ställningen var egen och högst kritisk. Kurfursten, försäkrad af andra makter om hjelp, byggande sitt hopp på framtiden, såg sig af den närvarande faran tvingad till ett val af förbund, hvilket han så länge sökt undvika. Carl X, den hittills oemotståndlige härföraren, omstrålad af segrens glans, skönjde redan det hotande oväder som uppsteg bakom honom i Polen. Han måste frukta framtiden, men det närvarande ögonblicket var hans. Starkare än någonsin yrkade han derföre på ett afgörande beslut. De svenska trupperna inneslöto Königsberg: proviant och fourage begynte snart att tryta. Lemna staden vågade icke kurfursten, af fruktan att den, uppfylld af missnöjda som den var, skulle gifva sig åt fienden. Grefve Schlippenbach, hvilken, i egenskap af svenskt sändebud, förut hade

[1]) Stenbock intog Mewe och Dirschau, gick Danzig förbi till Kassuben, samt förlade der och i Pomerellen sina trupper. Marienburg, den enda fästning i Preussen, som ännu höll sig, gick öfver den 6 Mars 1656. Diarium öfver Stenbocks krigståg i Riksark.

vistats vid kurfurstens hof, skickades först af Carl X att inleda en underhandling, och kort derefter rikskansleren Oxenstierna för att föra den till slut. Det var de tvenne samtidigt uppsträfvande protestantiska makterna, hvilkas förhållande till hvarandra här skulle bestämmas. Kurfurstens sändebud hade redan förut mött Carl X i Mottenhagen och med honom uppgjort utkastet till en traktat, på de vilkor, att kurfursten skulle taga Preussen såsom län under Sverige och deremot erhålla stiftet Ermeland. Nu inberättade Oxenstierna, att kurfursten ville förändra detta så, att han blefve fri från länsbandet och deremot afstode från Ermeland. »Intrigerna här vid hofvet motväga hvarandra i denna sak nästan mera än i någon annan», skrifver han till konungen [1]), och nyårsaftonen var han verkligen färdig att lemna Königsberg med oförrättadt ärende. Men Carl X:s svar innehöll en bestämd fordran, att det uppgjorda förslaget skulle vidblifvas [2]). Tillika drog han största delen af sin här ännu närmare till Königsberg, bemäktigade sig Welau och öfvergången öfver Pregelfloden, samt gaf Stenbock befallning att med allt sitt rytteri skyndsamt komma honom till hjelp. Konungens ord, understödda af kraftfull handling, blefvo afgörande: förslaget i Mottenhagen genomgicks ånyo och antogs af kurfursten med undantag af några få punkter, isynnerhet afseende Braunsberg, hvilken stad kurfursten ville jemte Ermeland behålla, men konun-

---

[1]) »Verket är mäkta ombrageust». Den 26 December.

[2]) »Vår nådiga vilja och resolution är, att j hållen eder vid Mottenhagiska projektet och låten inga reale stycken gå derifrån». Konungen till Erik Oxenstierna, 31 Dec.

gen åter å sin sida icke medgifva honom. »Så melankolisk har kurfursten och hela hofvet ställt sig i dag deröfver, som ingen gång tillförene», skrifver Oxenstierna den 4 Januari. Konungen, hvars vilja i de flesta punkterna segrat, gaf slutligen efter i denna [1]). Oxenstierna framkastade ännu något om hvad han kallade »hufvudbytet», — hvarmed menades det ofvanföre antydda bytet af hertigliga Preussen mot vissa delar af Polen — men fann det ännu för tidigt att närmare tala derom, och det stannade för denna gång vid hvad som blifvit i Mottenhagen föreslaget.

Genom denna traktat, som, ehuru underhandlingen fördes i Königsberg, fått namn af fördraget i Welau, hvarest konungen undertecknade, gaf Carl X åt Preussen en alldeles ny ställning. Han löste detta land från den tvenne sekler gamla förbindelsen med Polen och fästade det i stället genom länsrätt vid Sverige [2]), dock så att kurfursten ej skulle räknas bland Sveriges ständer, eller vara förbunden att inställa sig vid dess riksdagar. Han söndrade vidare kurfursten ifrån sina fiender, genom den artikel i fördraget, som förklarade alla af Brandenburg till Sveriges skada ingångna förbindelser tillintetgjorda. Slutligen erhöll han halfva tullinkomsten i Preussens sjöstäder samt löfte om en hjelptrupp af 1,500 man. Deremot vann kurfursten det länge önskade stiftet Ermeland, ehuru äfven det endast under länsrätt. —

[1]) »E. M:t har genom Braunsberg gjort en fullkomlig acquisition af kurfurstens hjerta». Erik Oxenstierna till konungen d. 7 Januari.

[2]) Detta bevisar äfven, att Carl X följde den ofvan framställda plan. Hade han velat bibehålla Polens krona, kunde suveräneteten öfver Preussen utan svårighet hafva vid den förblifvit.

Förbundet ansågs af Oxenstierna isynnerhet vigtigt som en *begynnelse* till närmare förening med kurfursten. »Jag är i den otvifvelaktiga mening», skrifver han, »att Eders Maj:t lär efter handen få lämpa hela detta väsendet efter sitt uppsåt, hvilket jag närvarande underdånigst skall upptäcka». Konungen betygade i varma ordalag sin tacksamhet för den »nyårsgåfva», riks-kansleren härmed gifvit honom, och lyckönskade honom till den tjenst han gjort fäderneslandet, då han bragt en så stor kurfurste under Sveriges krona [1]). Allt mera befästades sålunda den svenska makten söder om Östersjön: större delen af Vest-Preussen lydde Sverige omedelbart, Ost-Preussens hertig var dess vasall. Curland visade sig benäget att ingå samma förbindelse [2]). Utan tvifvel var det med en djup glädje som Carl X den 31 December, samma dag som kurfursten gaf efter, förordnade Erik Oxenstierna att vara, såsom hans store fader för honom, svensk general-guvernör i Preussen [3]). Han

---

[1]) »Vi sände eder punkterna med kurfursten, hvarvid många illviljandes deseiner blifva tillbaka», skrifver konungen till rådet, d. 29 Jan. 1656.

[2]) »Hertigen af Kurland har nu förklarat sig, mot bibehållande af sina rätt- och friheter, vilja gifva sig under H. M:ts protection», skrifver Bengt Skytte, som förde underhandlingen med honom, till M. G. De la Gardie. Mitau den 1 Mars 1656.

[3]) Om de stora svårigheter, under hvilka denna styrelse fördes, vittna rikskanslerens bref till konungen under den närmast följande tiden. Städernas innevånare och de evangeliske voro väl i allmänhet Sverige tillgifna: men de öfriga opålitliga. Landet var utsuget och allt i fullkomlig oordning. Oxenstierna föreslog, att en öfver-domstol skulle inrättas: att civila styrelsen måtte lämpas efter svenskt sätt med general-guvernörens kansli och kammare, att en protestantisk biskop måtte tillsättas, samt att krigsväsende, post och tull måtte närmare ordnas.

hade uppnått sitt mål. Men just i samma ögonblick uppsteg den storm, som allt mer skulle växa och slutligen åter beröfva honom hans vunna, lysande fördelar.

Äfven Carl X skulle besanna den gamla satsen, att en säker lycka växer endast långsamt. Ingen af de omgifvande staterna hade gerna sett hans framgång: icke ens den, som samtidigt befann sig i krig med hans fiende. Ryska czaren ansåg Polen vara svagt nog utan Sveriges anfall och harmades deröfver att denna makts mellankomst beröfvade honom en del af hans säkra byte. Redan begynte stridigheter att yppas emellan de sammanstötande svenska och ryska trupperna. De ville besätta samma städer i Lithauen. Danmark, som fruktade att snart se ordningen skulle komma till sig, var dock å andra sidan belåtet, så länge anfallet gällde andra: det höll sig tills vidare stilla och rustade. Tvenne makter hade, såsom vi redan omtalat, mera bestämdt fiendtliga tänkesätt: kejsaren och Holland. Kejsaren kunde ej annat än frukta, att detta krig, likt det förra som Sverige hade fört i Polen, skulle slutligen hvälfva sina vågor öfver till Tyskland. Hans arfländer, ännu i full gäsning efter de nyss genomförda stora förändringarne i religionen, voro icke utan sympathier för svenskarne [1]). Det katholska presterskapet eggade ho-

---

Memorial af Erik Oxenstierna om administrationen af Preussen, i riks-arkivet.

[1]) Det var ännu icke mycket öfver tio år sedan Torstenson hade vid tåget mot arfländerna räknat på en förening med de evangeliska i Österrike. A. Salvii bref till P. Brahe, Osnabrück d. 3 Mars 1645. Ännu 1655 flyktade protestantiska prester från Böhmen med hustrur och barn till Sverige. Ett kongligt bref om kollekt för en sådan, d. 27 Juli 1655 i Registr.

nom till strid. Men ännu var kejaren icke färdig att kasta sig i ett krig med Sverige: han skydde det icke minst för det ännu fortfarande kriget emellan Frankrike och Spanien, i hvilket han icke kunde bistå Spanien om hans vapen blefve annorstädes tagna i anspråk. Han beslöt derföre att söka genom andra makter sysselsätta Sverige, och uppmuntrade Danmark, men isynnerhet Ryssland att bryta freden: under tiden bedref han med ifver sina rustningar. Äfven i Holland visade sig diplomatien, såsom ofta före utbrottet af ett stort krig, synnerligen verksam. Holländarne ville mot Sverige anstifta ett förbund emellan England, Danmark och republiken, och afslutade verkligen en förbindelse med Brandenburg; de höllo Danzig vid godt mod och afsände till Danmark en stor ambassad under Sveriges outtröttlige fiende, den kraftfulle Conrad v. Beuningen. De gjorde slutligen en hotande rörelse genom afsändandet af sex krigsskepp till sundet och rustade till våren, ehuru långsamt, en vida mera betydande flotta [1]).

England var den enda makt, som såg Sveriges stora framgångar utan afund. Cromwell hördes yttra, att Carl X kunde gerna för honom utvidga sitt välde till Kaspiska hafvet. Men från vänliga tänkesätt till verksamt bistånd var afståndet stort nog. Cromwell hade allt för många orsaker att hysa farhågor för Holländarnes inblandning i Englands inre angelägenheter och hans skattkammare var alltför uttömd, för

[1]) En verklig fiendtlighet utöfvade Holländarne redan detta år, genom borttagandet af svenskarnes koloni i Norra Amerika. Derom framdeles mera.

att han lätteligen skulle hafva ingått det föreslagna förbundet, som hade till ändamål att freda Östersjön från främmande flottor. Holland motarbetade också med all makt Sveriges sändebud i London. För öfrigt ville äfven Cromwell inleda konungen i andra företag och föreslog honom ett stort förbund till Evangeliska lärans försvar mot de katholska makterna[1]).

De starka rustningar, som sålunda företogos i åtskilliga länder, bådade emellertid till våren ett allmänt upplågande krig. Dess första gnista tändes i Polen sjelft. Carl X:s anfall hade blottat Polens svaghet: i det nu vaknande motståndet skulle det visa sig, hvilken styrka detta land ännu gömde inom sig. Ehuru slappa de band som sammanhöllo riket hade visat sig då fråga var om att motstå de första våldsamma stötarne, bodde likväl ännu i dem en lifskraft, som småningom återtog sin spänstighet till motstånd emot det fortfarande förtrycket. Innan ett halft år hade förflutit från svenskarnes intåg i Polen var den frivilliga lydnadens tid förbi. Redan de spridda oroligheter, som genast i begynnelsen utbrusto, hade yppat, att underkastelsen ingalunda var allmän, utan att den fastmer blott var en af dessa hastiga förändringar på ytan, som en herrskande makts närvaro ofta åstadkommer, utan att någon varaktig förändring försiggår på djupet. Alla förhållanden sträfvade snart tillbaka till sitt förra skick. De store älskade sin frihet; om Johan Casimir hade misshagat

[1]) »Allianser erbjudas oss af England, Frankrike och Siebenbürgen; protektorn har af sig sjelf offererat oss foedus off- et defensivum pro defensione rei evangelicæ. Vi äre böjde för defensivum». Till riksrådet, Lancicz, Jan. 1656.

dem för det intrång han gjorde i denna, så stötte dem snart Carl Gustaf med sin högtfarande ande ännu mera. Religionens helgd låg det katholska presterskapet om hjertat: det kunde icke annat än hata kättarne [1]. Alla ville freda sin egendom; men den tryckande penningebristen gjorde det för Carl X omöjligt att af egna tillgångar besolda sina till stor del värfvade, i trettioåriga kriget förvildade skaror. Han måste underhålla dem genom anvisningar att i vissa delar af landet sjelfva upptaga hvad de behöfde. Detta föranledde utpressningar, som först väckte uppenbart motstånd. Missnöjet klädde sig i vapen: våld möttes med våld och snart glimmade öfverallt en fördold eld under askan. Johan Casimir försummade icke att underblåsa denna genom åt alla håll utskickade sändebud och manifester. Carl Gustafs frånvaro gaf den luft. Den slog först ut i full låga, då Potockis här, som halft ovillig hade öfvergått till svenskarne, sedan den någon tid förfriskat sig i de anvisade qvarteren, på en gång bröt upp och tågade söderut in i Röda Ryssland (det nuvarande Galicien), under det den ett utgifvet manifest förklarade, att den endast i följd af tvång svurit svenska fanan och nu uppmanade alla Polackar att gripa till vapen. Alla de mäktiga krafter, som sätta ett folk i rörelse: religion, nationalitet, frihetskänsla understödde denna uppmaning. På flere ställen reste sig befolkningen. Man hörde,

[1] »Påfvens nuntius och presterskapet hafva medan konungen var i Preussen, dels genom lock, dels genom hot och allehanda kyrkstraff, suspension från skriftermål och bannlysningar sekunderat Lubomirski och uppväckt rebellion». Carl X till rikets ständer d. 20 Febr. 1657.

att Tatarerne på turkiska sultanens befallning voro i antågande för att bispringa konung Johan Casimir. Hela öfre Polen var i en så stark rörelse, att general Douglas icke vågade afbida det yttersta, utan bröt upp redan den 8 December ur sin ställning vid Sendomir och tågade i en bitter köld natt och dag, med betydlig förlust af folk, artilleri och tross, tillbaka ända till Lowicz, dit han ankom den 19 i samma månad. Storkanslern Lubomirski och flere af de Polske magnaterna började att samla krigsfolk. Ändtligen, i slutet af året, öfverskred Johan Casimir med en liten skara ryttare åter Polens gräns och förenade sig med Lubomirski, för att uppsöka Potockis här och Tatarerna.

Dessa rörelser beteckna vändpunkten i Carl X:s Polska krig. Den lätta, drömlika framgångens tid var förbi: den bittra stridens begynte. Man kan förebrå Carl X, att han, följande lyckan så långt den bana bar som hon öppnade, hade framkallat stormen, men ingen kan neka att han mötte den med mannamod.

Nu framträdde först, i hela sitt omfång, följderna deraf att konungens plan för den nästföregående hösten förfelats. Om den svenska hären ifrån Litthauen då hade inträffat i tid, och tillsammans med Stenbocks trupper företagit eröfringen af Preussen samtidigt med konungens tåg mot Krakau, så hade Carl X nu, från medelpunkten af riket, kunnat lättare förekomma utbrottet af den farliga uppresningen och förbereda en fred. Vanligen föreställer man sig, att underrättelsen om den vaknande oron i Polen kom såsom en öfverraskning under glädjefesterna som för-

draget i Welau föranledde. Men det var redan med full kännedom af den hotande faran i söder, som Carl X underhandlade och slöt detta förbund. Redan den 21 December, således tre veckor före afslutandet af fördraget i Welau, befaller han Stenbock att lägga sina trupper i qvarter och låta dem njuta fjorton dagars ro, på det de sedan måtte kunna så mycket bättre marschera: »ty jag märker väl», tillägger han, »att, så snart jag är riktig med kurfursten, att jag då genast måste möta det oväder, som der ofvanifrån kan uppstiga. *När detta stormvädret är öfver,* skall jag sedan väl söka min avantage mot Dirschau och Danzig» [1].

Den 17 Januari bröt konungen upp från sitt högqvarter i Schlippenbeil, sedan han utnämnt sin bror hertig Adolf Johan till generalissimus öfver arméerna i Preussen och Polen, och tågade genom Wartenberg och Schrinski rakt på Weichseln: utan att ännu hafva bestämt sig, om han skulle först fullborda eröfringen af Preussen eller gå vidare upp åt öfre Polen. Men i Soldau, således innan han ännu hunnit Weichseln, erhöll han underrättelse att Johan Casimir hade tågat fram till Zamoiscie och sändt Lubomirski till Tatar Chan. Han beslöt då att tills vidare stadna vid armén och genast taga sin marsch till Lowicz för att der fatta sitt beslut, »antingen att gå vidare med armén för att skingra fiendens förehafvande eller ock att gå åter till Thorn och vidare utföre till sjökanten» [2]. Den 27 Januari stod

[1] Drottningholms Ark.
[2] Carl X:s egenhändiga bref till Erik Oxenstierna, 23, 25 Jan. 1656.

stod konungen vid Weichseln, i Wiszogrod, der Douglas mötte honom. Han inhemtade då vidare, att Johan Casimir befann sig vid Landshut, hade hos sig Potockis armé och hade dragit fotfolk och artilleri ur Lemberg och Kaminiek, så att han troligen komme att samla en större krigsmakt än han någonsin tillförene kunnat föra mot svenskarne. Stephan Czarnecki, förut bekant genom försvaret af Krakau, en ibland de få krigs-öfverstar, som aldrig hade kunnat förmås att hylla Carl X, svärmade omkring landet, reste allmogen och samlade adeln. Efter dessa underrättelser beslöt konungen, som den 28 ankom till Lowicz, att fortsätta sitt tåg uppåt landet i hopp att genom sin snabbhet kunna dels förekomma dels skingra denna hotande sammandragning af fiendernas krafter. Han byggde dervid på den förutsättningen att »Polackarne icke om vintern komma straxt ihop». Man ser, huru konungen, mot sin plan, af omständigheternas tvång och steg för steg leddes att företaga detta farliga och så ofta klandrade tåg.

Den 31 Januari 1656 bröt Carl X upp från Lowicz och marscherade så fort, att han redan den 7 Februari gick öfver den tillfrusna Weichseln vid Kasmirs. Det lyckades honom ock verkligen att på andra sidan floden upphinna Czarnecki, som i den tanken att konungen icke så hastigt skulle kunna vara i hans närhet, stod med 12,000 Polackar vid byn Golumbo. Svenskarne, som voro föga mer än 5,000 man starka (emedan hären samma dag marscherat flere mil och så många blifvit efter), ordnades (den 8 Febr.) genast till anfall. Den högra fly-

geln fördes af Henrik Horn, den venstra af grefve Waldemar, en naturlig son af konung Christian IV. Vid drabbningens början upphäfde polackarne efter sin vana vilda krigsrop. Czarnecki, i spetsen för sin högra flygel, genombröt svenskarnes venstra, men blef af de här ställda inhemska svenska och finska regementerna, äfvensom af qvartianerna, hvilka i detta slag tappert stridde för Carl X, snart slagen på flykten. På sin högra flygel gåfvo polackarne blott en enda salva och vände sedan ryggen; de förföljdes nära fem mil och ledo en ansenlig förlust. En stor myckenhet blef på platsen. Flere föllo under förföljandet: många drunknade uti Weichseln eller Wiprek: de öfriga skingrades på olika vägar.

Carl X ansåg denna strid hafva varit den hårdaste, äfvensom segern för den fördelaktigaste, som han dittills vunnit i Polen. För öfrigt synes först efter detta slag och de underrättelser fångarne gåfvo, hela vidden af den fara konungen gick till mötes, hafva blifvit uppenbar. En följd af dessa underrättelser var det hos konungen mognade beslutet att söka ingå närmare allians dels med Brandenburg, hvars nyss slutna förbund med Sverige fienden förmenade snart skola blifva upplöst, dels med fursten af Siebenbürgen[1]). I afseende på vilkoren fasthåller konungen hufvudsakligen samma grundtanke, som vi förut antydt och hänför sig till den på ett sätt, som

[1]) »Jag märker helt väl hvad oväder snart här uppstår. Ty måste jag i tid vara betänkt om en viss författning och förbindelse till några vissa vänner att ock, oansedt deras hjelp ej kunde vara så mycket considerabel, att jag ändock dem måtte separera utaf andra som dem mot mig employera ville». Carl X till riks-kansleren. Kasmirs, 8 Febr.

visar att han fortfarande hyst den äfven i sin lyckas bästa dagar, endast med de afvikelser, som de vexlande omständigheterna nödvändigt måste medföra. Den 8 Februari, samma dag som slaget stått, befaller konungen sin riks-kansler att erbjuda kurfursten, »på det han må engageras i verket med», större delen af palatinaterna Posen och Kalisch; dock så, »att allt land som ligger emellan Netze och Wartha, måste för *Sverige* behållas». I ett bref från Lublin den 12 Februari, då de återstående qvartianernas trohet syntes vackla, erbjöd han kurfursten, mot afträdande af Preussen intill floden Posarge, »de fyra palatinaterna» såsom sjelfständig stat med titel af konung i Stor-Polen: »dock att hvad som innan Netzen ligger blir *mig* alldeles behållet». Det var det tilltänkta »hufvudbytet». Palatinaten Rawa och Cujavien »kan man», säger konungen, »ej mista för särdeles orsaker skuld, som jag i min uppresa considererat hafver. Jag ärnar söka traktera med Rakoczy nästan uppå samma sättet» [1]. Likaså synes konungen nu hafva velat med löfte om ett stycke af Polen fästa vid sitt förbund kossakerna, hvilka vacklade i sin vänskap och voro nära att genom stora löften vinnas af Johan Casimir. Den 13 Februari, i ett bref skrifvet fem mil från Lublin på vägen åt Zamoizcie, framkastar konungen slutligen ett alldeles nytt förslag, nemligen att kurfursten skulle med svensk hjelp intaga det sydöstra Polen [2],

[1] Carl X till Erik Oxenstierna egenhändigt. Orig. i riks-arkivet. Den officiela skrifvelsen till riks-kanslern af samma datum är den enda, som blifvit upptagen i riks-registraturet, och ur denna källa genom Puffendorf bekant.

[2] »Nemligen de ytterst belägna palatinaterna Podolien, Brzest, allt det som emellan Niemen, Bug och Dniestr ligger och jag

och »alltså vara en förmur för mig emot barbarerna».

Riks-kanslern ingick till följe af dessa befallningar i underhandling med kurfursten. Men vid dåvarande osäkra ställning och så länge Carl X sjelf ej var i närheten, befanns det omöjligt att förmå honom till ett afgörande beslut [1]). Konungen aflägsnade sig, under det han framställde dessa alltmera omfattande förslag, ständigt längre uppåt öfre Polen. Han hade varit sinnad att efter segern vid Golumbo sjelf begifva sig tillbaka till Preussen, men han fann sin närvaro vid armén oundgänglig, för den söndring emellan generalerna som eljest syntes vara på väg att utbrista; isynnerhet sedan generalissimus hertig Adolf Johan af en knäskada blifvit föranlåten att för flera veckor intaga sängen [2]).

Segrens känsla blandar sig hos konungen alltmer med mörka aningar. Rysslands fiendskap blef allt mera sannolik. Holland och Danmark voro högst osäkra vänner. Johan Casimir syntes lyckas i sitt förehafvande att på sin sida draga kossakerna. Rikskansleren tillstyrkte väl att genom Radziejowski göra ännu ett försök att bibehålla dem vid Sveriges förbund. Men konungen hyste redan ett alltför stort misstroende

ej förunnar kossakerna, äfvenså Wolhynien, utom den del af detta palatinat, som jag kunde cedera kossakerna; kurfursten kunde njuta detta landet sub titulo Magni Ducis eller regis.»

1) »Ingenting är angelägnare än kurfurstliga traktaten och ingenting går trögare. Kurfursten sjelf är väl E. M. bevågen men faktionerna söka att draga honom derifrån». Erik Oxenstierna, Marienburg 18 April 1656.

2) Konungen till Erik Oxenstierna, 8 Febr.

till denna man[1]). Fälttåget fortgick emellertid genom stora faror, under romantiska äfventyr, i en hård och minnesrik kamp emellan de fåtaliga krigarnes mod å ena sidan, och årstidens mödor, befolkningens alla fiendtligheter å den andra.

Konungens här blef ständigt svagare. Natten till den 14 Februari lemnade Koniecpolski med en stor del af qvartianerna hans läger. Genast derefter sände Carl X till G. O. Stenbock befallning att låta några regementer af sin armé, vid pass 3,000 man tåga det fortaste de kunde, konungen till mötes; men dessa framkommo icke. Svenskarne besköto Zamoizcie med glödande kulor, men måste, då de icke hade groft artilleri och då den hårdt tillfrusna marken hindrade alla belägringsarbeten, uppgifva anfallet. Tåget gick vidare söderut till Jaroslaw, der konungen dels hoppades finna ett rikare land för härens underhåll, dels kunde vara närmare att afvärja tatarernas väntade infall. Den 28 Februari ankom Carl X till Jaroslaw. Czarnecki följde, oupphörligt oroande svenskarne med små anfall, men undvikande hvarje större träffning. De polska bönderna anföllo alla som skiljde sig från hären. Hunger, köld, trötthet förenade sig med sjukdomarne att förtära den svenska styrkan. Besvärligheterna växte än mer då det i första dagarne af Mars begynte

[1]) »Vore än möjligt draga kossakerna till sig — om E. M. ville att Radziejowski försökte. Jag har ej förgätit E. K. M:ts nådigsta betänkande, men han sättes i ett fall der han intet kunde för E. K. M. förderfva». Erik Oxenstierna till Carl X.

töa och de upplösta, djupa vägarne knappt kunde begagnas [1]).

Jaroslaw blef den sydligaste punkt i Polen, som Carl X uppnådde. Hans afsigt hade varit att framtränga till Lemberg, för att derifrån möjligen lättare vinna ett förbund med kossakerna, men han måste afstå från denna plan af farhåga att alldeles blifva afskuren från kusten och från gemenskapen med de sina. Ännu den 1 Mars fasthöll konungen sin plan att lemna armén och begifva sig till Preussen. Snart måste han likväl uppgifva denna tanke [2]) och endast söka rädda sin krigshär. Denna var nu icke mera än 8,000 man stark. Förhoppningen att i ro få njuta de fördelaktiga qvarteren var felslagen. Uppresningen i Polen blef allt mer och mer allmän. Czarnecki förstärktes icke blott af Potockis folk utan ock af Koniecpolskis och Sapiehas från Carl X öfvergångna qvartianer; Lubomirski med Stor-Polens makt var redan i antåg från ett håll, den Litthauiska hären under Sapieha Witebski från ett annat. Carl X beslöt, sedan han den 8 Mars gått för att uppsöka fienden och erbjuda honom drabbning, men icke kunnat förmå honom hålla stånd,

[1]) Under ett anfall den 5 Mars var Czarnecki nära att intränga i det svenska lägret: konungen sjelf var den förste, som satte sig till häst och förde sitt folk mot de anfallande.

[2]) »Jag ville önska jag kunde vara både här och der, men det är omöjligt att jag så snart kan släppa't här; ty måste jag söka föra det ut i Herrans namn och hoppas Gud skall stå mig bi. Gud gifve årsens tid vore annorlunda beskaffad, skulle jag näst Guds hjelp hafva raskat öfver de sällar och sökt förtaga dem deras patzerridande». Carl X till G. O. Stenbock d. 6 Mars 1655.

att åter närma sig Weichseln och Stor-Polen, för att dels taga sina garnisoner i akt, dels draga till sig förstärkningar under Adolf Johan. För att förekomma förlusten af Stor-Polen och Masuren fick Stenbock befallning att, utom de svenska och finska regementerna, låta allt krigsfolk som han hade hos sig, gå till Warschau.

Uppgiften var nu mera att utan förlust verkställa återtåget. Konungen sände det gröfre artilleriet och en del af krigsförrådet före sig på båtar utför floden San. Nära dennes sammanflöde med Weichseln ligger staden Sendomir. Dess slott innehades redan af en svensk garnison, som af konungen fick befallning att slå en brygga öfver floden. För att afhålla den från alla sidor anryckande fienden tog Carl X sin marsch till Sendomir emellan floderna San och Weichseln. Den 12 Mars 1656 anträdde han sitt återtåg. Men hären kunde på den första dagen ej tillryggalägga mer än två mil. Vägarne i detta morasiga land voro af det milda vårvädret nästan alldeles upplösta, så att vagnarne nedsjönko i gyttja ända till axeln. Redan andra dagen måste flera hundrade af dem brännas, hvarefter armén bivuakerade på ett öppet fält utanför byn Trzinka. Czarnecki, som upptäckt konungens plan, tågade på venstra sidan om honom för att afskära honom från Weichseln, och oroade honom oupphörligt i flanken.

Det betecknar fastheten af Carl X:s sinne, att han midt under alla dessa svårigheter, hvilka skulle synts många förtviflade, oförändradt vidhöll sina

stora planer [1]). Den 14 Mars uppställde konungen åter sin här i slagtordning och erbjöd fienden drabbning, men förgäfves. Det var icke genom öppen strid Czarnecki hoppades förstöra svenskarnes makt. Man måste då fortsätta tåget under samma omständigheter som förut. I korta marscher framskred hären på tre dagar till den lilla staden Niscow, tre mil från Sendomir. Hungren plågade; en stor del af trossen var förlorad. Trötthet hade nära uppriffvit hären. Den slog läger på en beqväm ort, som skyddades af trånga defiléer och rytteriet gick ut på en längre fouragering. Oförmärkt nalkades då Czarnecki: han hade med några tusen ryttare redan slagit förvakten och lyckats intränga i lägret, då konungens vaksamhet äfven denna gång räddade lägret. Han aflossade med egen hand tvenne kanonskott, befalte slå larm och förde det i hast samlade fotfolket mot fienden. Snart flögo flere regementer ryttare honom till hjelp och fienden tillbakaslogs med temligen stor manspillan.

Efter denna träffning öfvergick Sapieha, som nu ansåg svenska härens undergång förhanden, med 3,000 qvartianer till Czarnecki, till hvilken han meddelade en noggrann kunskap om svenskarnes tillstånd och planer. Carl X lät då förkunna för sina soldater att de skulle bereda sig till den hårdaste strid; — »nu gäller», hette det, »att dansa för bruden:» blott af tapperheten kunde de vänta sin räddning. Den svenske konungen var instängd emellan tvenne stora

[1]) »Vi måste söka maintenera de synnerliga conqueter, den högste Gud oss har behagat förläna», skrifver han till Erik Oxenstierna, från Trzinka den 14 Mars.

strömmar, hvardera bevakad af en talrik fiendtlig här. Vid Weichseln stod Czarnecki med polackarne, vid San den litthauiska armén. Fienden var mästare af hans krigsplan. Innan konungen uppnått Sendomir, der den förutsända styrkan hade uppställt sitt artilleri under slottet och börjat uppföra en förskansning för att skydda öfvergången öfver floden, gick Czarnecki tre mil ofvanför staden öfver Weichseln. Han ville derigenom hindra konungens, af Sapieha förrådda, afsigt att efter öfvergången af denna flod framtränga mot Warschau.

Carl X tågade med sin här förbi Sendomir och slog läger nedanför staden, vid sjelfva föreningspunkten af de båda floderna. Vid midnatten förkunnade tvenne kanonskott för svenskarne i Sendomir, att konungen var kommen. Major Christer Carlsson Liljenberg, som förde båt-transporten, och fem dagar före konungen anländt, hade upplagt härens krigsförråd i slottet och begynnt bygga en bro, allt under upprepade anfall af polackarne under Lubomirski. Då denne likväl icke med sin kanoneld förmådde uträtta något mot slottet, antände han slutligen de vid floden befintliga sädesmagasiner, i hopp att branden skulle sprida sig till slottet. Men vinden vände sig med detsamma och dref lågorna i stället mot staden, hvilken nästan hel och hållen nedbrann.

Konungen lät på en gång företaga bro-arbeten vid båda floderna. Generalmajor Bülow ledde arbetet vid San: öfverste Carl Sparre vid Weichseln, gent emot Sendomir. I spetsen för hela sitt rytteri tågade konungen ur lägret till bron vid Sendomir. Staden var nyss afbränd: Czarnecki kort förut an-

kommen. Denne fältherre hoppades att genom slottets eröfring (der öfverste Kronlod förde befälet), på en gång beröfva svenska hären dess krigsförråd och hindra dess öfvergång öfver Weichseln. Stormningen begynte den 24 Mars. Konungen lät från sin sida om floden ett batteri af tolf kanoner spela på polackarne för att gifva de belägrade luft. Men Czarneckis talrika styrka vann tydligen allt mera öfverhanden: en del af hans dragoner fingo sitta af och intaga husen som lågo nedanför slottet: de begynte redan afskära slottets besättning från all gemenskap med floden. Konungen fann det nu omöjligt att längre försvara slottet. För att endast rädda besättningen och så mycket som möjligt var af krigsförrådet, skickades öfverstelöjtnant Törnsköld med 300 man på båtar öfver Weichseln. Desse tappre gingo midt under fiendens kulregn öfver floden, banade sig, midt emellan stenhusen, som innehades af fiendtliga dragoner, väg till slottet, och lyckades under oafbrutet handgemäng att nedföra till sina båtar största delen af krigsförrådet, deribland 180 fat krut. Lubomirski och Czarnecki, hvilka nu märkte konungens afsigt att uppgifva slottet, läto sina trupper från alla sidor snabbt rycka an, för att på en gång eröfra slott och båtar. Men Törnsköld drog besättningen, som icke var mer än hundra man stark, i god ordning tillbaka till båtarne. Endast eftertruppen gick förlorad: de öfriga räddade sig i den fiendtliga härens åsyn öfver floden till svenska lägret. Polackarne stormade från alla sidor in i det toma slottet och togo det under skall af pukor och trumpeter i besittning — då plötsligt mera än femtio fat krut och

några tusen granater, vid hvilka de uttågande svenskarne lemnat brinnande luntor, antändes och slottet med de stormande sprang i luften. Stad och nejd fylldes af rök. Jorden bäfvade under den svenska hären, som från motsatta stranden åskådade förstörelsen. 2,000 polackar troddes hafva omkommit i slottet.

Den påräknade stödjepunkten för svenskarnes öfvergång öfver Weichseln var emellertid förlorad. Czarnecki hade förenat sig med Lubomirski och stod färdig till anfall. Kringflygande bud åt alla håll förkunnade den instängda härens undergång och genljudet af dessa budskap upprepade i Europas aflägsnare länder, att hären vore upprifven och konungen död. Konungen måste uppgifva planen att öfvergå Weichseln för att på den sidan uppnå Warschau. Han lät afbryta det begynta broarbetet vid Sendomir, rifva skansen och ville i stället försöka öfvergången öfver San. Broarbetet hade här, till följe af fiendens ständiga anfall, endast långsamt framskridit och icke hunnit längre än till en ö, som var belägen nästan midt i strömmen. Ännu efter fyra dagars arbete gick bron således blott öfver den ena flodarmen och nästan alla timmermännen hade stupat. Ögonblicken voro dyrbara. Polackarne vid Sendomir kunde hvilket ögonblick som helst gå öfver Weichseln och förena sig med litthauerna. Den svenske konungen, som innan han lemnade Weichselstranden, hade uppsökt och slagit Sapieha med fjorton kompanier qvartianer, uttänkte då ett af de djerfvaste företag han utfört under sina krig, nemligen att midt i fiendens åsyn gå öfver floden utan bro och utan

tillgång på mer än trenne båtar. Han lät den 25 Mars om aftonen föra upp femtio kanoner på stranden och dels framför, dels bakom dem uppställa hela sitt rytteri, i slagtordning, alldeles som om ingen flod skilt honom från fienden.

Under tiden gick fotfolket under konungens eget befäl med flygande fanor och klingande spel öfver bron till den förr omtalta ön och till begynnelsen af den på andra sidan om denna under arbete varande bron. Så snart det blifvit skumt, begynte artilleriet spela: allt insveptes i rök: trummor och trumpeter skallade. Under bullret och röken öfvergingo öfverstarne Gustaf Kruse och Didrik La Chapelle med 300 man utvaldt fotfolk först öfver bron, sedermera på de båtar som funnos, till den motsatta stranden. Der skulle de, kosta hvad det ville, fatta posto, tills under skygd af mörkret och kanonelden, en större styrka kunde öfvergå och komma dem till hjelp. Den djerfva krigslisten lyckades öfver förmodan. De 300 svenskarne, skyddade af ett buskverk på stranden, landstego, stormade ett fiendens fältverk och intogo det. Fienden, under mörkret förvirrad af kanonaden, af konungens marsch ut på ön, och det samtidiga anfallet på stranden, var i begynnelsen oviss hvad han skulle företaga. Litthauerna uppställde sig emellertid och kanonerna spelade från deras väl besatta verk, så att hela stranden syntes stå i ljusan låga. Svenska fotfolket led betydligt. Men då fienden plötsligen såg svenskarne inne i sina egna förskansningar, kunde de icke föreställa sig annat än att bron blifvit färdig och att konungen med hela svenska armén kommit öfver: förskräckelsen verkade

så starkt, att de i full förvirring grepo till flykten och öfvergåfvo sitt läger med kanoner, förråder, tross och fanor. En korporal och några soldater af helsinge regemente summo öfver floden och kommo tillbaka med några flere båtar samt med underrättelsen om fiendens aftåg. Tvåhundra hästar och en förstärkning af fotfolk öfverfördes genast på båtarne. Under natten fulländades bron öfver den andra flodarmen, så att före dagningen några regementer rytteri gingo öfver. Klockan tio följande förmiddagen stod konungen med hela svenska armén på andra sidan floden San.

Hären var räddad [1]. Den uppfriskade sig i Litthauernas rikt försedda läger och rytteriet fortsatte derpå, under det att ammunitionen och fotfolket på båtar fördes utför Weichseln, tåget landvägen till Warschau, dit konungen den 5 April ankom [2]. Czarnecki hastade, så snart han förnam konungens afmarsch, ned åt Weichselns venstra strand, utspridde öfverallt att han lemnat Carl X efter sig som en besegrad fiende, samlade sålunda en betydlig del af Stor-Polens adel, upphann och slog den 28 Mars, vid Warka, markgrefven af Baden, som hade tågat konungen till mötes från Preussen, och gick att belägra Posen [3].

---

[1] Konungen var, som vanligt främst i elden. En kula gick emellan hans båda ben så att den öfversköljde honom med jord, men skadade honom icke. »Det vådligaste i detta krig är den fara, för hvilken konungen oupphörligt blottställer sin person», skrifver D'Avaugour d. 5 Maj 1656.

[2] Krigshändelserna under detta tåg mot södra Polen äro hufvudsakligen framställda efter general-qvartermästaren Gorgas' relation, hvilken förvaras i riks-arkivet.

[3] Cl. Rålambs bref till M. De la Gardie. De la Gardieska arkivet.

Under detta tåg hade den svenska tapperheten, såsom ofta, lyst med sin klaraste glans just i motgångarnes och eländets mörker.

Men ställningen var likväl efter detsamma väsendtligen förändrad. Fälttågets ändamål var förfeladt. Konungen hade velat hindra polackarne att samla sig: i stället hade de lärt känna sin styrka. Carl X hade vidare haft för afsigt att bilda tre stora läger för att hålla Polen i lydnad: ett vid Jaroslaw under Adolf Johan, ett vid Warschau under Wittenberg, ett nära Krakau under Douglas[1]). Allt detta måste nu uppgifvas. Ehuru polackarne ännu icke ville våga någon större drabbning, innan de hunnit få mera infanteri och värfvadt tyskt folk, hade de likväl samlat nytt mod. Deremot var Carl X:s här så försvagad, att den knappt steg till mera än 4,000 man[2]). Blodiga strider utbröto öfverallt i landet[3]).

[1]) Enligt Sekret. Canterstens bref citeradt af M. G. De la Gardie, d. 8 Apr. 1656.

[2]) »Infanteriet var af marscher och travailler mycket aftaget, särdeles de småländska regementerna, som alltid varit brukade». Öfverste G. Kurcks berättelse i rådet d. 19 April 1656.

[3]) Ett exempel på dessas vildhet såg man i staden Wielun, der svenska besättningen nattetid öfverrumplades af polskt adelsrytteri, förstärkt af sammanrotade bönder. Alla gator stängdes och ett allmänt mördande begynte. När dagen bröt in, rusade polackarne upp i husen och mördade utan åtskillnad alla som funnos tala tyskt språk: folket gisslade dem till döds och kastade de döda kropparne att sönderslitas af svinen. Den evangeliska presten halshöggs. Mördandet fortsattes fyra dagar. Sådana ohyggligheter, på många ställen upprepade, förbittrade svenskarnes sinnen och konungen utfärdade d. 28 Maj ett påbud, med löfte att hvar och en som dödat en adelsman, eller som utlemnade honom lefvande, skulle erhålla dennes halfva gods, och hvar och en bonde som dödat en upprorisk adelsman, få friheten och sex års besittning af hans egendom. Detta plakat förblef utan påföljd.

En stor del af Polen var åter i Johan Casimirs lydnad [1]). Vid främmande hof gjorde Carl X:s motgång ett högst ofördelaktigt intryck [2]) och gaf luft åt den på många håll jäsande oviljan.

Endast tvenne dagar rastade konungen i Warschau och tågade, sedan han anförtrott försvaret af denna stad åt Wittenberg, den 7 April åter ut för att söka fienden hvar han kunde träffa honom. De

[1]) Äfven den del af Litthauen som svenskarne innehaft — denna del var i sjelfva verket ej betydlig: »af Litthauen är en ringa del i K. M:ts devotion», skrifver De la Gardie näst för utbrottet 8 Apr. till P. Brahe), — följde Polens exempel. Äfven här var det dels utpressningarne, dels den religiösa skiljaktigheten, som verkade oro. Underrättelsen om konungens olyckliga tåg bragte egentligen missnöjet till utbrott. »Rebellionen här i Samoiten och de 3 Poviaterna är universel, bestående så väl i de förnämstes som gemenes revolt», skrifver d. 21 Maj De la Gardie, som ännu till d. 20 April hade utsatt ett möte i Birsen med de Litthauiska ständerna; »Oreaken dertill föregifves vara hårda prejerier och exaktioner och kan fuller något deraf sannt vara, men rätta grunden och fundamentet dertill är jesuiternas och samtliga clericorum instigationer». De svenska trupperna, som lågo för mycket spridda i sina qvarter, öfverraskades alla på samma dag och många nedgjordes. Förlusten ansågs dock större än den var. »Jag tackar Gud att det stora åskvädret är med så ringa perte förbigånget: ehuruväl att öfverstc Igelström skattar skadan på alla orter till 1,000 hästar». B. Skytte till M. G. De la Gardie, Mitau 28 Apr. 1656. Riks-ark.

[2]) Grefve N. Brahe, som denna tid vistades i England, berättar, att Holländska ambassadören i London, genast efter det ryktet spridde sig om svenska arméens undergång, enkom besökte svenska ministern P. J. Coijet, för att underrätta honom att Carl X var död och hans här förgången. Coijet svarade lugnt, att det säkert var en falsk underrättelse. »Icke heller», tillade han skämtande, »hade man sett någon portenta, som pläga förkunna så höga potentaters död». Holländaren återtog: »portenta har man redan sett och är det portenta nog att konungen vill bli mästare öfver Östersjön och på så kort tid kullkasta ett så mäktigt rike som Polen». N. Brahes bref till Per Brahe, London 17 April 1656.

följande veckorna förgingo under de vidlyftiga marscher, som konungen för detta ändamål gjorde i Stor-Polen, medan Czarnecki oföränderligt vidhöll sin grundsats att icke ingå i öppen strid. Den 19 April begaf sig konungen ändtligen till Preussen dit han så länge ärnat sig, lemnande befälet öfver hären åt sin broder, samt under honom åt Wrangel och Douglas. Sedan Carl X icke mera var i lägret och sedan qvartianerna förenat sig med Pospoliten [1]), höll Czarnecki ändligen stånd och en mil från Gnesen stod, den 27 April, en drabbning, i hvilken polackarne ihärdigare än någonsin förr kämpade mot svenskarne. Fiendens styrka räknades till 12,000 man. Båda arméerna hade, innan de kunde komma hvarandra nära, att defilera genom svåra pass och slaget begynte derföre först tvenne timmar före solnedgången. Qvartianerna, som stodo på fiendens venstra flygel, angrepo med stor häftighet svenskarnes högra, och denna var nära att blifva bragt i oordning, då reserven kom den till hjelp. Pospoliten åter, på fiendens högra flygel, seende svenska infanteriet framför sig i en fördelaktig position, vågade icke öfvergå det pass, hvilket ännu återstod innan de kunde komma i elden. Så voro qvartianerna lemnade allena, och måste efter en tapper strid gripa till flykten. Svenskarne kunde, i anseende till den inbrytande natten, icke långt förfölja den flyktiga fienden. De sågo ännu i skymningen huru den i stor oordning sökte skydd under Gnesens murar [2]). Öfver 3,000 af polackarne hade blifvit på platsen.

[1]) Den uppbådade adelshären.
[2]) Öfverste Carl Sparres relation. Riks-ark.

platsen. Denna seger försäkrade för en tid svenska armén om öfvervigten i Stor-Polen och fienden vände sig åter mot Warschau.

Ännu innehade svenskarne Polens båda hufvudstäder och betydliga delar af landet, isynnerhet Stor-Polen och Preussen, men de måste vara beredda på oupphörliga strider. Med vårens inbrytande, då tiden för ett nytt fälttåg nalkades, mörknade äfven den politiska horisonten. Af holländarne väntade man intet godt och en högst betänklig underhandling, som fördes emellan Polen och Ryssland under kejserlig bemedling, syntes hota Sverige med nära förestående faror. Konungen var outtröttlig, i strid som i underhandling. Han fullföljde vidare sin förut fattade plan att förbinda med sig Polens grannar. Erik Oxenstierna fick befallning att drifva på underhandlingen med Brandenburg, och Gotthard Wellingk skickades för att med Rakoczy afsluta ett förbund. Sedan konungen i Elbing mött sin gemål, begaf han sig först till den preussiska hären för att arbeta på det som för krigets fullföljande var det vigtigaste [1]: Danzigs betvingande. Sedan han inneslutit staden och tagit flera fästen i dess grannskap, vände han sig den 21 Maj åter till armén i Stor-Polen, och vann genast dagen derefter en fördel öfver Czarnecki, hvilken vi beskrifve med konungens egna ord:

[1] »Danzig importerar oss mera än nästan allt annat, isynnerhet för bristen på medel: efter inga licenter kunna före dess eröfrande tagas». B. Skytte till P. Brahe, Elbing d. 24 Juni 1656.

»Jag har i förgår», skrifver han till Stenbock, »haft den lyckan att råka Czarnecki med hela sin armé af qvartianer, bestående af tolf regementer förutom Weihers trupper och folket utur Pomerellen, och har Gud dem genast kört bort för mitt ansigte med den confusion, att hvar sökte sin väg och oansedt att Czarnecki och de förnämsta hafva varit sinnade att leverera en batalj, så hafva de dock ej kunnat bringa deras underhafvande till stånd utan hafva låtit efter sig en stor hop officerare i sticket och äro några hundra blefne i förföljandet; och har jag af fångarnes berättelse måst förfara huru fienden haft sin största dessein att gå nedföre till att undsätta Danzig, der min armé icke hade följt dem på foten efter» [1]). Derefter tog konungen sin marsch åt Thorn och lemnade den 27 Maj åter befälet till sin bror med befallning att söka undsätta Warschau och slå ett läger vid Novodwor, från hvilken ställning han tillika kunde observera Litthauen och Preussen. Sjelf begaf sig konungen till Preussen [2]), dels för att tillse

[1]) Egenhändigt till G. O. Stenbock, Pakost den 24 Maj 1656. I Drottningholms arkiv.

[2]) Denna konungens beständiga rörlighet från den ena armén till den andra klandras skarpt af det fransyska sändebudet, som den 1 Juni skrifver till sitt hof: »konungens rådgifvare borde erinra honom att han bör vara fältherre och låta dem som hafva tjensterna utöfva dem. Sedan jag sett honom i verksamhet under den förflutna veckan; har jag tagit mig friheten säga honom att det rätta sättet icke vore att fästa sig vid ett enda ställe i sender, som han gör, utan att välja för sig en plats hvarifrån han kan öfverse och styra det hela». Men mot dessa anmärkningar kan sättas konungens erfarenhet att det gick illa öfverallt hvarest han icke eggade eller sammanhöll. Lika mycket hade samma sändebud att invända deremot att konungen ej skonade sin person eller sin helsa.

belägringsarbetena vid Danzig, dels för att vara närmare till de pågående underhandlingarne.

Danzig bragtes, i följd af den svenska belägringen, genom invånarnes näringslöshet, deras oenighet samt bristen på penningar och folk, i verkligt trångmål. Staden anropade Holland och Danmark om hjelp. Och dess fara påskyndade äfven afslutandet af förbundet emellan dessa båda makter [1]), hvarefter general-staternas sändebud i Köpenhamn gåfvo holländska östersjöflottan befallning att skyndsamt gå till Danzigs hjelp.

Underhandlingarne började vid dessa invecklade förhållanden att blifva af allt större betydenhet och ingripa under det följande oupphörligt i krigets gång. I främsta rummet stod underhandlingen med Brandenburg [2]). Kurfursten betänkte sig som vanligt. Uppmaningarne från Sveriges fiender, tillika med farhågorna för Rysslands och kejsarens förmodade deltagande i kriget inverkade starkt på hans tänkesätt. Å andra sidan lockade de utsigter till sjelfständighet och till nya landvinningar, svenska förbundet för honom öppnade. Upptäckten af ett bref

---

»Men när man gör honom föreställningar härom, talar han endast om försynens vilja». D'Avaugour.

[1]) Till Danzigs understöd och östersjöhandelns säkerhet, samt under löfte att skydda hvarandras länder för de anfall, som af föredraget kunde blifva en följd. Du Mont, Corpus Diplom. T. VI. P. II. pag. 145.

[2]) »De Brandenburgske har jag hårdast att fås vid. De vilja allt härtill ej tro annat än farligt om vårt tillstånd och jag har sökt alltid hålla dem fast, att de ej måtte komma ur skrankorna, de ha legat uti. Sedan E. M. är i nejden, hoppas jag det bästa». Erik Oxenstierna till konungen, den 24 April.

från polska konungen till de preussiska ständerna, som Erik Oxenstierna meddelade honom, sänkte dock vågskålen betydligt till Sveriges fördel.

Sverige å sin sida föranleddes, likasom vid förra underhandlingen med kurfursten, af den hotande faran att ingå i förbundet på vilkor, som voro för denna furste i hög grad fördelaktiga. Oaktadt vinterfälttågets olyckliga utgång, som så betydligt hade försvagat svenska hären, ehuru svenskarnes makt i öfra Polen var nästan tillintetgjord och en betydande fiendtlig styrka numera stod i fält, ehuru från kejsaren och Ryssland betydande faror hotade, fasthöll konungen sina planer med samma styrka som förut [1]. Men utsigterna voro dock alltför hotande och svenska krigsmakten alltför försvagad, för att Carl X skulle hafva trott sig endast med egna krafter kunna verkställa dessa planer. Farorna närmade sig från alla håll: fiendernas krafter växte och allt bebådade en kris, på hvars utgång Sveriges alla grannar aktade. Underrättelse ankom, att den holländska flottan utlupit för att gå till Östersjön. Rysslands anfall hotade. Kurfursten kunde uppställa 16 till 18,000 man och deraf föra i fält 10,000 [2]: allt väl öfvade

[1] »Emot Polen äro consilia fattade», skrifver B. Skytte, »att man den kronan hel sönderdelar, så att förutan det H. M. sig sjelf förbehåller, nemligen hela Weichselströmmen intill Krakau och Poloniam Minorem, har H. M. concederat Electori en souverain Stor-Polen och offererar Siebenbürgen de närmaste sig belägna provinser. Kossakerna vill H. M. ock göra till ett fritt folk och med muscoviten sluta alliance, till att maintenera hvarandra vid sina conqueter. Furst Radzivil vill ock H. M. en district gifva». Till P. Brahe, 24 Juni 1656.

[2] Björnklos uppgift i bref af den 15 Juni 1656, samma dag traktaten afslöts. De högre officerarne voro nästan alla gamla

trupper. Den 6 Juni skrifver Carl X: »Jag efterger kurfursten Braunsberg och önskar att det må komma till slut, ju förr ju heldre, *emedan det jäser på alla orter*».

Samma dag hade konungen fått från sin broder underrättelse om Warschaus fara och omöjligheten att med den ringa styrka svenska armén då hade, undsätta staden. Den 8 kommo de Brandenburgska sändebuden till Marienburg och den 15 Juni afslöts det nya fördraget. I kraft af detta fördrag skulle kurfursten bistå konungen vid alla anfall inom större delen af Polen och Sveriges tyska länder, om honom så godt syntes med all sin makt, men i alla händelser med 4,000 man ställda till konungens fullkomliga disposition. Carl X utfäste sig deremot att skydda kurfurstens länder med minst 6,000 man och båda furstarne lofvade att ej utan hvarandras bifall sluta fred med fienden. Genom ett särskilt fördrag erhöll kurfursten med full suveränitet de fyra palatinaterna i Stor-Polen: Posen, Kalisch, Sieradien och Lancicz.

Så mycket hade alltså konungen måst eftergifva af sin förra plan, att han icke i byte mot andra länder utan blott för att vinna kurfurstens verksamma bistånd, afträdde till honom de fyra palatinaterna i Stor-Polen. Deremot bibehöll han suveräniteten öfver Preussen, hvaraf man kan se att han var orubb-

---

svenska öfverstar, som tjenat i tyska kriget. »Brandenburg har en ståtlig armé. Alla hans regements-officerare ha varit under kronan Sverige, våra gamla öfverstar: general-majorerne Kannenberg och Brisewitz, öfverstarne Krus, Brunel, Pfuel». Christer Horn till riksmarsken G. Horn, Riga d. 16 Nov. 1655.

lig i det hufvudsakliga af sin plan på Östersjöländerna. Konungen mötte den 17 Juni kurfursten i Holland för att uppgöra krigsplanen och derefter tågade svenska och brandenburgska trupperna från olika håll till Novodwor för att der förena sig med Adolf Johans här och tillsammans befria Warschau.

Omkring denna hufvudstad sammandrog sig nu kriget. Johan Casimir hade till dess belägring samlat stridskrafter från alla sidor och han väntade nu dagligen den Tatariska krigshärens ankomst. Svenskarne kommo för sent för att undsätta Warschau: den 24 Juni fick konungen i Nowemiasto underrättelse, att staden hade kapitulerat den 21 i samma månad [1]). Såsom fästning var Warschau af föga betydenhet, men dess förlust var svenskarne till märklig olägenhet genom stadens anseende såsom hufvudstad, genom de många betydande män som blefvo krigsfångar samt genom förlusten af tross och krigsförråd.

Carl X beslöt att leverera en afgörande drabbning. Han ansåg sig efter föreningen med kurfursten vara stark nog dertill och polackarne hade genom sin myckenhet och sina framgångar samlat mod att möta honom. Förbittringen var å ömse sidor stor. Om polska kriget hade varit ett krig af den natur

[1]) Efter mera än trenne månaders belägring och tvenne afslagna stormningar. Likstenarne hade blifvit begagnade till handqvarnar. Af besättningen voro vid utmarschen ej mer än 400 friska, 1,400 sjuke och sårade. Se general-majoren Johan Wrangels utförliga berättelse till sin fader riks-viceamiralen C. G. Wrangel, daterad Graudenz d. 7 December 1656. Tr. i Handlingar till upplysning af svenska krigshistorien. Andra Stycket. Stockholm 1788.

att det kunnat genom en hufvuddrabbning afgöras, så var, som det syntes, tiden dertill inne.

Just i detta afgörande ögonblick trädde dock en främmande makt emellan de stridande för att hindra deras sammanstötning. Underhandlingarne om fred mellan Sverige och Polen genom fransysk bemedling hafva begynt just då man väntade det afgörande slaget och de hafva i sjelfva verket varit af vida större betydenhet än man i allmänhet föreställt sig. Samtidigt hvälfde sig Nordens största intressen, frågorna om Rysslands förstoring, om Östersjöhandelns frihet fram att inverka på denna väldiga strid. Dessutom var Sveriges icke blott utrikes utan äfven inrikes politik fästad vid dessa fredsunderhandlingar. Under det Mazarins mening var att efter freden med Polen förmå Carl X till ett nytt krig i Tyskland [1]), styrkte de svenska rådsherrarne till fred, bland annat af det skäl, att de hyste farhågor för konungens genom kriget stigande makt, hvilken fruktades ej minst för den redan begynta reduktionen [2]).

---

[1]) D'Avaugour fick vid denna tid fullmakt att underhandla om ett nytt förbund emellan Sverige och Frankrike. Hans instruktion gaf honom tillåtelse att försäkra Sverige om en subsidiesumma af 150,000 r:dr årligen. Men om Sverige bröt med kejsaren, så skulle Frankrike gifva 400,000 r:dr och skicka 10,000 man till Rhen, samt, i händelse af fredens afslutande med Spanien, höja subsidierna till 600,000 r:dr och arméecorpsens numerär till 20,000. Men första vilkoret för allt detta var fred med Polen. Franska Utr. Ark. Men då franska sändebudet sökte intala Carl X nödvändigheten att ställa sig emot kejsaren i anledning af det stundande romerska konungavalet, smålog han och sade att det ej var så brådt dermed som med det verk, han hade för händer.

[2]) »On m'assure que la plus grande part de ses Senateurs n'ambitionne pas seulement de le voir en paix, mais aussi le voir desarmé et retourné en son royaume. Et lui qui sait bien

Den 28 Juni ankom Carl X med sin här till lägret vid Novodwor. Den kurfurstliga armén var då ännu icke framkommen. »Jag har funnit trupperna i temlig contenance», skrifver konungen till rikskanslern; »fienden gör sig stora planer, att gå till Lifland, till Stor-Polen eller till Thorn. Men jag hoppas nu vara honom vuxen och stäcka hans stora desseiner». Konungen beslöt att genast och utan afvaktan af kurfurstens ankomst angripa fienden, medan dennes styrka var delad på båda sidor om Weichseln [1]) och Tatarerna ännu ej komna. I denna afsigt bröt han upp redan följande morgon, men de starka öfversvämningarne, som gjorde det omöjligt att slå en bro öfver Bug, tvungo honom att uppgifva sin plan och invänta brandenburgska trupperna. Under tiden kom underrättelsen, att ryssarne brutit freden, utplundrat Nyen och belägrat Nöteborg. »Detta är ett stort slag», skref rikskanslern, »det träffar närmast intill och inom kläderna. Gud vände sitt straff i nåder, styrke E. M. och bevare vårt kära fädernesland, vändande olyckan på deras hufvud, som detta oss påbörda vilja»! Ingermanland, Lifland, Finland, lågo, illa försedda, öppna för fiendens infall. Det var högst sannolikt att Danmark skulle föranledas att anfalla. Konungens första tanke och beslut, se-

---

parfaitement comme la puissance des roys est mesurée par leur milice, en entretiendra quoique on dise». D'Avaugours bref den 15 Juni 1656. — B. Skytte, som af konungen kallades från sitt gouvernement Reval till Polen, och som kort derpå fick tillåtelse att resa hem till Sverige och sedan till varma baden i Spa, ansågs hafva fallit i onåd för sin benägenhet till fred. D. Behmers bref till P. Brahe.

[1]) Johan Casimir med Czarnecki och qvartianerna stodo på venstra Weichselstranden, Litthauiska hären på den högra.

dan han anordnat försvaret, var att, »på allt görligt sätt och under hvilka drägliga vilkor som helst», sluta fördraget med general-staterna (för att derigenom förekomma Danmarks anfall); den andra att antaga Frankrikes bemedling af fred med Polen. Erik Oxenstierna förde i Elbing[1]) den holländska underhandlingen: för den polska befallte konungen Schering Rosenhane att infinna sig i Thorn, dock att ändamålet med hans ditresa tills vidare hölls hemligt[2]). Den 6 Juli skref den fransyska sekreteraren Courtin ur Carl X:s läger till sitt lands minister: »Jag besvär er att icke förlora ett ögonblick att komma hit. Det är högst nödvändigt för att förekomma bataljen. Båda parterna önska eder ankomst. Men ni måste resa mellan båda lägren, emedan ingendera vill en uppenbar bemedling». Den 16 Juli afreste också De Lombres, den ene af de tvenne fransyska medlarne, till konung Johan Casimir.

Carl X:s tanke var emellertid, att vapnens framgång skulle bäst böja sinnena till fred och han ordnade derföre, så snart kurfurstens här kommit, allt

[1]) Oxenstierna styrde under hela denna tid Preussen med en nästan oinskränkt myndighet. Huru starkt de religiösa förhållandena inverkade, ser man äfven deraf att Carl X den 24 April befallte att jesuiterna skulle utdrifvas ur Thorn »och andra orter i Preussen der vi ha att befalla, eftersom de för ingen del här i landet och aldraminst i Preussen tjena». Det fransyska sändebudet beklagar sig ock öfver svenskarnes fiendtlighet mot katholikerna: »de hafva sitt eget hufvud i denna punkten», skrifver han, »och säga att ingen skall föreskrifva dem lagar i deras eröfringar».

[2]) Egenhändigt bref till Erik Oxenstierna, den 4 Juli. I samma bref befalles riks-kanslern att meddela D'Avaugour pass och att söka göra honom Sverige benägen vid fredsunderhandlingen.

till en afgörande drabbning. Den 17 Juli om aftonen begynte de förenade arméerna, tillsammans 22,000 man starka, att defilera öfver Bug vid Novodwor och marscherade derefter den 18 så skyndsamt som möjligt mot Warschau, i ändamål att angripa den Litthauiska arméen under Gosiewski innan han hunnit förena sig med den polska.

Midt under marschen, middagstiden den 18 Juli, möttes konungen af den fransyska medlaren, som återkom från Johan Casimirs läger. Han meddelade, att denne konung visat föga benägenhet till fred och förklarat, att han ville hellre uppoffra sitt lif än till Sverige afträda någon del af Preussen; lika litet ville han ingå en förlikning med kurfursten. Då fortsattes marschen. När hären hunnit tvenne mil nära Warschau, erfor man af upphemtade fångar, att Litthauiska armén redan förskansat sig vid Praga[1]), och att Gosiewski der slagit en skeppsbrygga öfver floden för att förena sig med hufvudhären. Carl X förmodade genast, att fienden nu ville antaga en hufvuddrabbning. Så var ock förhållandet. Olyckan och den främmande inkräktningen hade slutligen gifvit Johan Casimir den styrka till motstånd, som man efter vanliga förhållanden skulle hafva väntat vid det första anfallet. Den svenska hären åter var efter ett års framgångar så försvagad, att den, endast förstärkt med kurfurstens trupper, kunde bjuda fienden spetsen. 22,000 svenskar och brandenburgare skulle strida mot 100,000 polackar och tatarer. Kurfursten ansåg det också vara förmycket vågadt att angripa,

---

[1]) En på högra Weichselstranden belägen förstad till Warschau.

men Carl X bestämde sig genast till strid, glad öfver tillfället att i öppet fältslag få sammandrabba med en fiende, som så ofta gäckande undvikit honom.

Sålunda ordnades den förenade hären genast till slag. Den högra flygeln förde konungen sjelf; under honom kommenderade prins Adolf Johan, general Douglas, markgrefven af Baden och Pfaltzgrefven Philip af Sulzbach. Den venstra, som till största delen bestod af brandenburgskt folk, anförde kurfursten biträdd af C. G. Wrangel. Fyra svenska regementer till häst, nemligen Uplands, Smålands, Östgöta ryttare och Fabian Berndes finnar, jemte tjugutvå esqvadroner värfvade tyska ryttare utgjorde högra flygeln; Vestgöta kavalleri tillika med tre esqvadroner värfvade tyskar och trettiotvå esqvadroner brandenburgare stodo på den venstra. Uplands, Helsinge, Södermanlands, Vestgöta och Smålands knektar med tio brigader kurfurstligt fotfolk bildade centern, som fördes af den brandenburgska generalen Otto Christopher Sparre. En förtrupp af 1,000 svenska och brandenburgska ryttare ställdes under befäl af general-majoren grefve Claës Tott, som fick befallning att gå på ehvad hinder än måtte möta. Efter sålunda träffade anordningar ställdes marschen rakt på det Litthauiska lägret. Det led redan emot aftonen, då Tott, en half mil från Praga, stötte på Litthauernas förvakt, hvilken han tillbakaslog och förföljde. I det starka dam, som solhettan uppjagat, märkte han icke, att han under förföljandet slutligen kommit tätt under fiendens förskansning. Fiendtliga trupper strömmade ur lägret mot de trötta, fåtaliga svenskarne. Men Tott

ordnade de sina och angrep fienden med det eftertryck, att han med stor förlust jagades tillbaka in i lägret, hvarefter Tott kallblodigt, i trots af fiendens kanoneld, fattade posto under hans bröstvärn, till dess ändtligen hela den Litthauiska hären satte sig i rörelse. Då drog sig den svenska truppen långsamt, under oupphörligt fäktande, tillbaka.

Under tiden nalkades svenska hufvudhären och först den högra flygelns första linea under Pfalzgrefven af Sulzbach. Äfven han bedrogs af det himlen förmörkande dammet, så att han icke stadnade förr än ett musköthåll från lägret, i en sådan trängsel emellan Biallalenka-skogen och Weichseln, att knappt fem esqvadroner kunde uppställas i bredd. I denna ställning måste han, emedan hela armén bakom honom var i anmarsch och gjorde ett återtåg utan största förvirring omöjligt, hela aftonen och en del af natten uthärda fiendens kanoneld, hvilken likväl ej gjorde den skada man kunnat vänta. Å sin sida lät konung Johan Casimir, då han märkte att Carl X med hufvudhären var tillstädes, hela sin polska styrka defilera öfver bron till Litthauiska armén, hvilket varade hela natten och en del af följande dagen. Skärmytslingarne med svenskarnes längst framskjutna trupper fortforo, till dess polackarne gjorde ett försök att från sin på lägrets högra sida belägna hufvudskans, genom skog och moras, taga svenska förtrupperna i ryggen och afskära dem från hufvudhären. Carl X kom sjelf, med några esqvadroner, de angripna till hjelp, och med fiendens flykt slutade den första dagens strid. — Solen gick ned. Den svenske konungen lät en del af sitt fotfolk med

något artilleri ställa sig gent emot fienden framför rytteriet, som hela natten under temlig förvirring förblef i samma ställning som förut. Man hörde af fångarne, att de båda fiendtliga härarnes förening försiggick och många bland befälhafvarne, som det synes äfven kurfursten, afrådde den svenska konungen från att våga drabbningen. Men han svarade med leende mun: »tviflen j, att vi skola komma med lifvet från sammandrabbningen med denna starka fiende, så vill jag med Guds hjelp lära er att eröfra från honom fältet och segern» — och dervid blef det.

Hären hvilade under vapnen. Den andra dagen skulle det afgörande slaget stå. Segren förbereddes genom de svåra taktiska rörelser, som den förenade svensk-brandenburgska hären med en utmärkt ordning utförde och genom hvilka den först kom i en fördelaktig ställning för anfallet på fiendens läger. Först utvidgades härens uppställning, derigenom att kurfursten drog sig längre till venster och intog en höjd vid Biallalenka-skogens yttersta kant, under det konungen qvarstod i sin förra ställning och endast med sitt artilleri besvarade fiendens eld. Sextusen Tatarer gingo genom skogen för att söka taga svenska hären i ryggen, men konungen dref dem med reserven tillbaka och nedgjorde en stor del. Vid sitt återtåg sökte de angripa kurfurstliga hären i flanken: det misslyckades: emellertid antände de skogen, som brann i ljusan låga, under det de genom kärr och moras sökte vägen tillbaka till de sina. Mot middagen uppställde sig en stor del af polska hären i slagtordning för att anfalla kurfursten.

Då beslöt konungen att draga sin flygel genom skogen *bakom* kurfurstens här och förbi densamma, hvilken rörelse med beundransvärd skyndsamhet och noggrannhet utfördes, så att de förenade härarne nu bildade en alldeles ny slagtordning och hade räddat sig ur faran af sin förra ställning. Svenskarne innehade nu venstra flygeln, kurfursten den högra. Och derpå svängde hela hären, med denna nya högra flygel till stödjepunkt, fram, till dess den stod nästan vinkelrätt mot sin förra ställning och i flanken på fiendens läger [1]). Båda flyglarne hade dervid sitt fält-artilleri framför sig, hvarmed de vexelvis gåfvo eld, för att skydda hvarandras rörelser. Denna manöver utfördes under upprepade anfall från fiendens sida, som oupphörligt sökte kringgå och i ryggen angripa den mest blottställda venstra flygeln. Först störtade sig 2,000 husarer och 4,000 qvartianer i fullt sporrstreck från en närbelägen höjd ned mot venstra flygeln, som de trodde vara brandenburgare. Men Carl X dref dem med stor förlust tillbaka. I samma ögonblick skulle 10,000 Tatarer från skogen taga samma flygel i ryggen, men kommo för sent, så att konungen som redan tillbakadrifvit polackarne, med sitt garde och trenne andra regementer slog dem på flykten, nedhögg en stor del och jagade de öfriga i moraset [2]). Knappt var detta förbi förr än

[1]) »Vid Warschau har konungen genom sina manövrer betagit fienden alla fördelar af berg, moras, vatten, vind, sol och stoft», säger Ehrensten i sina personalier.

[2]) Under denna strid var det som konungen, endast åtföljd af ryttmästaren Trafvenfeldt, omhvärfdes af sju Tatarer, men räddade sig, sedan han med egen hand nedlagt trenne af sina fiender.

en ny afdelning af Tatarer från Pragaskogen inföll i konungens flank. Äfven dessa mötte Carl X, med några esqvadroner, i egen person och jagade dem tillbaka öfver höjden, från hvilken de kommit.

Vid skenet af brinnande byar, rörde sig emellertid hären oupphörligt i den omtalta riktningen framåt, och stod ändtligen i en halfmånformig ställning färdig att angripa fiendens läger, då natten inbröt och tystade striden.

Hufvuddrabbningen återstod. Vid dagningen sammandrog Carl X alla sina regementer och bildade samma slagtordning som föregående dagen, med högra flygeln stödd på byn Brudna och fronten mot skogen vid Praga. Snart erfor man, att fienden hade besatt denna skog, der gjort förhuggningar och förskansat sig i skogsbrynet, men han ville icke presentera sig i fältet. Carl X beslöt att storma hans ställning. Han befallte först general-fälttygmästaren Sparre och general-major Jacob Casimir De la Gardie att med 1,200 dels svenska dels brandenburgska knektar och några hundra ryttare intaga skogen. Den eröfrades vid första anfallet och den derstädes posterade fienden jagades på flykten, sökande hufvudhären. Konungen, som under tiden alltjemt sakta tågat framåt med armén, lemnade fienden icke tid att hemta sig från sin förvirring, utan befallte genast öfverste Taube att med sitt regemente gå rakt på den framför honom liggande höjden och fiendens der uppförda skansar. Honom följde till venster general-majorerne Horn och Bülow med två brigader till fot och några regementer till häst, och derpå rörde sig hela den högra flygeln under kurfursten och

Wrangel i samma riktning. — Nu skulle den slutliga träffningen begynna, då fienden, vid åsynen af denna de förenades rörelse, plötsligt utrymde höjderna med de der uppförda skansar och i stor hast drog sig tillbaka mot Weichseln. Men då svenskarne och brandenburgarne syntes på höjderna, upplöste sig fiendens slagtordning i en vild flykt. Största delen tog vägen förbi Praga utåt Weichseln. En del sökte sin räddning åt ett annat håll emellan Praga och Biallalenka-skogen. Dessa upptäcktes likväl genast af Wrangels snabba blick och blefvo till största delen nedhuggna eller jagade ned i kärren. Det polska infanteriet fick, bortskymdt af det förfärliga dammet, rådrum att nästan utan förlust draga sig öfver det busk-beklädda, morasiga fältet till Weichsel-bryggan, och ehuru Sparre och flere befälhafvare satte efter, lyckades det dem att i skydd af en massa der sammanhopade trossvagnar komma öfver bron. Dammolnen hade dolt fiendens rörelser. Carl X stod ännu stilla med venstra flygeln och väntade att blifva anfallen af fienden, då han, när dammet lade sig, med förvåning blef varse, att denne hade utan strid flytt fältet, och lemnat artilleri, läger, tross åt segraren. Han lät då sitt folk förfölja, men det lätta polska rytteriet hade redan för stort försprång och fotfolket var skyddadt af floden. Svenskarne hade under tre dagar och två nätter varit oupphörligt i fältet och behöfde hvila. Man räknade att af den segrande hären ej mera än några hundra man fallit, af fiendens 8,000. Konungen satte hären i en säker ställning emellan floderna Weichsel och Jeczor, att unna

den

den någon hvila [1]. Följande dagen (den 21 Juli) öppnade Warschau sina portar.

Segren betäckte de svenska vapnen med ny ära. »De voro fem mot en», säger ett bref från Warschau till fransyska sändebudet, »likväl segrade den svenska konungens kraft och hans truppers förträfflighet» [2]. Men följderna voro alldeles icke så fördelaktiga som man skulle vänta af en stor seger vid den fiendtliga hufvudstadens portar. »Slaget vid Warschau», skrifver fransyska sändebudet till sitt hof, »har snarare varit en förskingring af fienderna än ett nederlag, och jag har sett så få döda på slagfältet, att artilleriet visserligen borde hafva gjort mer skada än det der synes» [3]. Johan Casimir flydde till den del af riket, som under den föregående vintern först hade rest sig till hans fördel och samlade mellan Sendomir och Lublin åter sina skingrade trupper. Kur-

[1] Slaget vid Warschau är här beskrifvet hufvudsakligen efter Er. Dahlbergs egenhändiga, i Riks-arkivet förvarade berättelse.

[2] Den fransyska agenten har med dessa ord utan tvifvel riktigt angifvit segrens förnämsta orsaker. Kurfursten säger ock, i sin egenhändiga relation, att han näst Gud hade att tacka »H. K. M. höga conduite» för segern. Konungens berättelse om slaget är högst enkel och lyder så: »Vi underrätte Eder, att vi i går morgse ändtligen slagit konung Johan Casimir ur sin fördel vid Weichselbryggan och fullkomligen på flykten med pospoliten, qvartianer, husarer och några regementer tyska knektar: hvarföre vi innerligen tacka Gud». Carl X egenhändigt till Er. Oxenstierna, d. 21 Juli.

[3] »Polackarne», säger han vidare, »duga ej att slås med andra än dem som löpa i kapp med dem sjelfva och deras befälhafvare kunna ej ursäktas för att ej bättre ha anfallit dem de så ofta berömt sig af att vara fyra eller femdubbelt öfverlägsna. Men det är ej mängden som afgör, utan ordning och beslutsamhet».

fursten vägrade att med Carl X gå emot honom och fullfölja segren: han fruktade faran för sitt eget land och måhända äfven svenskarnes alltför stora öfvervigt. Icke nöjd dermed att de svenska befälhafvarne i Posen, Kalisch, Kosten, Lancicz och Pensin fingo befallning att öfverlemna dessa orter till brandenburgska garnisoner, begynnte han nu att tala om suveräniteten öfver Preussen såsom pris för sitt fortfarande bistånd. I militäriskt hänseende drog konungen således knapt någon annan fördel af segren än den att han under två eller tre veckor kunde underhålla sina trupper i Stor-Polen. De politiska följderna af slaget vid Warschau blefvo mera betydande, genom uteblifvandet af Danmarks eljest hotande anfall. I stället för att gå framåt drog sig den segrande hären tillsammans i ett mindre område. Konungen lät rasera Warschaus fästningsverk [1]), drog sina besättningar ur en mängd fästen som nedbrötos och lät sina trupper intaga en defensiv ställning ifrån Lowicz i Stor-Polen till Pultusk, för att skydda Weichselns nedre lopp, Narew och Bug. Den inskränktare krets af länder, svenska vapnen sålunda omslöto öfverensstämde nära med den, som varit konungens plan att behålla. Likväl bibehölls äfven Krakau, ehuru numera en enskilt långt framskjuten punkt; antingen ville konungen derigenom upprätthålla sina vapens

[1]) Nu lät konungen, hvad som icke vid första intagandet hade skett, bortföra en mängd dyrbarheter från Warschau. Den 1 Augusti befalltes generalmajor Bülow jemte generalen vid artilleriet Gustaf Oxenstierna att nedbryta portiken i trädgården vid kungliga slottet i Warschau och föra marmor- och jaspis-pelarne samt målningar och hvad eljest utan skada kunde transporteras, ombord på fartyg. Registr.

anseende och oroa polackarne eller ock med stadens besittning vinna Rakoczy.

Polackarne voro emellertid äfven försvagade efter slaget och de fransyske medlarne trodde sig böra begagna ställningen å båda sidor för att med förnyad ansträngning arbeta på freden [1]. Carl X var dertill icke obenägen: han hade efter drabbningen genom flere högt uppsatta personer låtit försäkra Johan Casimir, att han vore böjd att begynna underhandling. Äfven å polska sidan visade sig i förstone en fredlig stämning och en af de polske store, Grusinski hade på sin konungs vägnar tillkännagifvit, att han ville underhandla.

I början af Augusti erhöll det fransyska sändebudet i svenska lägret vid Radom del af de vilkor för freden, som Carl X uppställde. Han var villig att underhandla under fransk bemedling. Sändebudet begaf sig genast till Johan Casimir i Lublin. Men redan den 18 Augusti skref han derifrån till Carl X: »Vi hafva här funnit flere svårigheter än vi väntat. Hvad Grusinski meddelat, har blifvit helt och hållet förnekadt. Sinnena äro mycket upphetsade öfver nedbrytandet af slott i stora och lilla Polen, äfvensom öfver ryktet att Warschau skulle plundras och brännas. Vi vilja ej dölja, att de lockas med stora löften af Ryssland och af kejsaren, om de icke sluta freden, ehuru deras sanna bästa borde der-

[1]) Erik Oxenstierna yttrar ock vid underrättelsen om slaget vid Warschau i sitt bref till konungen: »segrens förnämsta välsignelse är, att nu synes ögonblicket vara inne att afhandla om fred». Elbing d. 30 Juli.

till förmå dem. Lidelsen och hämndbegäret kunna lätt föra dem till att besluta det värsta».

Johan Casimirs svar blef, att han icke kunde öppna någon underhandling förr än svenskarne hade utrymt allt hvad de innehade i Polen och Preussen. Han begärde vidare, att utom Frankrike, äfven kejsaren, Holland och Danmark skulle vara medlande makter, ehuru den förstnämnde redan stod under vapen, och Holland i förening med Danmark nyss afgifvit en fiendtlig förklaring mot Sverige i afseende på staden Danzig.

Det var hufvudsakligen främmande uppmaningar som närde Johan Casimirs motvilja för freden och företrädesvis löften från just de makter som sedermera utplånade Polen ur de sjelfständiga staternas antal: Ryssland (som redan underhandlade med Polen om fred), och Österrike. Båda dessa makter fordrade för öfrigt redan nu hvar och en för sitt regenthus en försäkran om polska kronan. Förgäfves sökte den fransyske medlaren ådagalägga huru mycket nyttigare för Polen en fred med Sverige skulle vara än vänskapen med Ryssland.

Genom polska drottningens inflytande utverkade medlarne ändtligen så mycket, att underhandlingen i Wilna om fred med Ryssland skiljdes från underhandlingen om förbund med samma makt, på det man skulle kunna erfara, om under tiden fred vore att vinna med Sverige. Men förgäfves föreställde de, att genom Johan Casimirs svar preliminär-underhandlingen med Carl X sammanblandades med hufvudtraktaten. Polackarne, som under tiden sågo ryska

trupper eröfra Dünaburg och belägra Riga, fruktade allt för mycket att stöta czaren för hufvudet om de ingingo i en underhandling med Sverige och bestodo derföre på nämnda vilkor, hvilket de i sjelfva verket aldrig kunde vänta att Carl X skulle antaga. Kejsarens löften och det beskydd Holland och Danmark gåfvo Danzig, stärkte dem än mer i dessa beslut [1]).

Om hämnden eggade polackarne att framställa sina fordringar, ansåg Carl X äran icke tillåta honom att bevilja dem. Den 1 September lemnade sändebuden Lublin och återkommo den 15 i samma månad till den svenska konungen, som då vistades i Frauenburg. Deras berättelse omtalar huru de vid sin ankomst icke vågade meddela Carl X Johan Casimirs svar; de förberedde honom derpå endast i allmänna ordalag och framförde först följande dagen svarets innehåll. Carl X bibehöll fullkomligt lugnet i sina yttranden, men hans uppsyn förrådde öfverraskning och bekymmer [2]). Å ena sidan föranledde honom den hotande förlusten af Lifland och Ingermanland, kanske Finland, att önska fred: å den andra sidan kunde han, efter så stora ansträngningar och omkostnader och då han ännu innehade en så betydlig del af Polen, svårligen afstå från sina planer på Preussen. Att en allvarlig öfverläggning hos konungen verkligen härom egt rum och hvilka

[1]) Franska ministerns relation till sitt hof om underhandlingen, daterad Frauenburg d. 18 Sept. Fransyska Utr. Arkiv.

[2]) Att Carl X verkligen ville en förlikning och väntade sig mycket af denna underhandling med Polen, visar sig af flera omständigheter. »Tractatus cum Polonia magni est momenti», säger han sjelf i rådet, den 4 Sept.

skäl som talade för och mot freden, ser man af ett betänkande [1]) af rikskanslern, som utan tvifvel blifvit uppsatt på konungens befallning. Såsom skäl för fredens antagande anföres deri först faran af det ryska redan pågående kriget, och det hotande anfallet från Danmark, kanske Holland, »under det romerske kejsaren spelar sitt spel i Tyskland efter eget behag och torde på sistone en gång gifva Sverige hjertstöten». Men dertill kommo vidare stora bekymmer öfver fiendernas ställning och härens aftagande styrka [2]). Mot antagandet af de erbjudna vilkoren talade åter: att möda och kostnader då blifvit förgäfves förspillda, samt att hufvudändamålet, som varit att blifva mästare i Östersjön och ställa Sverige i säkerhet för alla vidare anfall från polska sidan, ginge förloradt. Polen blefve snart åter lika mäktigt som förr, det vore endast retadt för framtiden: penningeförlägenheten vore också icke afhjelpt utan snarare ökad i fall armén ginge till Lifland och således skulle lefva på eget land. Slutsatsen var, att man skulle söka drägligare vilkor, så i afseende på formen som innehållet af underhandlingen och under

---

[1]) Consideration och betänkande öfver närvarande tillstånd särdeles om conquesterna skola cederas. Skrifvet med E. Oxenstiernas hand och förvaradt bland hans papper i Riks-ark.

[2]) »Alla medlen äro redan utödde», heter det, »landet malecontent och oförmögenheten så stor, att hvarken kan soldatesken klädas, underhållas eller blifva encouragerad, mycket mindre genom värfningar förökas, tvärtom, i det så många fiender äro, försmäktar han genom de mångfaldiga marscherna». Den svenska hären hade äfven, efter konungens egen uppgift, lidit mycket genom slaget vid Warschau. Dess styrka räknades vid denna tiden icke högre än [illegible] man.

tiden stärka sig dels genom krigsrustningar dels genom förbund mot Polen och mot Österrike [1]).

Ännu ett medel, utom de nämnda, att stärka konungens makt var tillfredsställandet af de missnöjda inom landet genom reduktionens inställande. Derom erinrar Erik Oxenstierna just vid denna tid, så väl i ofvannämnda rådslag som i bref till konungen, under det han tillika ursäktar sig för att hafva vidrört detta ämne, »väl vetande», säger han, »huru ömt det på alla sidor är». Vid denna tid gafs också den befallning till reduktions-kollegium [2]), efter hvilken reduktionens hittills raska verkställighet märkbart aftynade. Den är att anse såsom en återverkan af de yttre motgångarne och särskildt af den misslyckade underhandlingen med Polen på rikets inre förhållanden.

Konungen hade återvändt till Preussen, dels för att vara närmare till det ryska kriget, dels för att vaka öfver underhandlingen med holländarne.

Denna vigtiga underhandling hade begynnt den 10 Juli 1656. Om ryssarne hade fruktat Sveriges grannskap i Litthauen, kejsaren dess inflytande i Polen, Brandenburg dess herravälde öfver Preussen: så betraktade Holland med icke mindre bekymmer Sve-

---

[1]) »Kanslern Oxenstierna, med hvilken vi hafva haft långa konferenser, synes oss, liksom konungen, mycket obeslutsam. Efter hvad vi kunnat sluta af hans samtal är det som mest återhåller konungen, hans ära, som ej tillstädjer att öfvergifva Preussen utan ersättning och i följd af en nästan oerhörd underhandlingsform: hvarigenom han, efter så många gjorda omkostnader och vunna fördelar likasom skulle sjelf erkänna sitt krig vara orättmätigt». D'Avaugour.

[2]) Daterad Frauenburg den 6 Sept. 1656. Riks-reg.

riges makt i Östersjön. Lätteligen kunde, om detta välde än vidare utvidgades, tullarne komma att antingen förhöjas eller ofta förändras [1]) och i allmänhet den utländska handeln betungas i ändamål att gynna den uppsträfvande svenska industrien [2]). Holländarne hade för att motarbeta Carl X:s framgångar, länge underhandlat med Danmark, Ryssland, Brandenburg. De läto nu, när Danzigs oberoende stod på spel, en flotta af 48 örlogsskepp under amiral Opdams befäl, löpa in i Östersjön [3]), och affärdade tillika en beskickning, som under det flottan lade sig för Danzig, skulle med Carl X öppna underhandling om ett nytt fördrag emellan Holland och Sverige. Beskickningen stod utan tvifvel i sammanhang med hvad Sveriges ovänner för öfrigt, isynnerhet Danmark och kejsaren förehade; närmast afsåg den dock general-staternas egna ändamål. De förenade staterna kände sig besvärade af 1645 års förbund, hvilket, såsom hufvudsakligen riktadt mot Danmark, stridde mot deras nu fattade vänskap för denna makt. Vidare ville de förebygga faran af konungens eröfringar, derigenom att de för sina fartygs laster

[1]) Vaillant, Dissertatio historico-politica de partibus a Republica Batava in mari baltico ab anno 1655 usque ad annum 1660 actis. Hagæ MDCCCXLVI.

[2]) Samma förhållanden hade föranledt missförstånd mellan holländarne och Gustaf Adolf. De hotade till och med att undandraga honom sitt bistånd om tullarne ej upphäfdes. Han hade icke desto mindre bibehållit dem och den skada som dessa tullar, isynnerhet den i Danzig, tillfogat den Nederländska handeln var ännu i friskt minne.

[3]) Redan tidigt på sommaren var denna styrka i Sundet och svenska flottan då ännu ej utrustad. Herman Fleming föreställde i rådet farorna deraf; den holländska flottan kunde lätt taga Gottland, Öland eller Ösel. Rådsprot. den 5 Juni 1656.

fordrade likhet i tullen med de inhemska. De utsträckte äfven sina önskningar utöfver de befarade nya förhållandena och mot de gamla redan stadgade, då de begärde att också i det egentliga Sverige ingen förhöjning i tullarne skulle ske utöfver den förra tariffen. Utan all anledning var icke denna begäran, emedan det hade visat sig, att tullen understundom vid ett ögonblickligt behof våldsamt höjdes — en åtgärd, af hvilken den inländska industrien i främsta rummet led — men en sådan fordran syntes dock Carl X gå svenska regeringens frihet i regleringen af landets tullar allt för nära samt syfta till att qväfva den gryende inhemska industrien. Konungen såg sig hejdad i sin käraste plan; otåligt fördrog hvad han ansåg som ett ingrepp i regeringsmakten inom sitt rike. Och likväl var det, isynnerhet vid den likgiltiga ställning som Cromwell intog, för honom en tvingande nödvändighet att undvika ett krig med Holland. Axel Oxenstjernas yttrande: att *mot* Holland kunde Sverige icke föra krig, syntes bekräftadt genom Carl X:s: »Vi måste hafva Östersjön säker: skattande vi den oreda som af denna traktats misslyckande skulle uppkomma, af mera consequence än allt hvad både Polen och Ryssland emot oss uppvigla» [1]).

Hollands anspråk betecknade tidskiftet af dess högsta blomstring. Det kände sig allt mera starkt genom sin handel och syftade till att, såsom Europas förnämsta sjömakt, hålla de öfriga staternas industri under ett slags förmynderskap. Osäkert är,

---

[1]) Till Erik Oxenstierna d. 12 Juli 1656.

huru långt dess krafter i denna riktning kunnat utveckla sig, om icke just vid samma tid England uppstått såsom dess medtäflare om verldshandeln. Med England hade den mäktiga republiken på andra sidan kanalen redan fört ett handelskrig; snart skulle ämne till ett sådant uppkomma äfven emellan den och Frankrike. Hollands statsmän voro för öfrigt ingalunda enige i afseende på handlingssättet mot Sverige. Många, tillgifna det gamla evangeliska förbundets grundsatser sågo ogerna detta förbunds medlemmar söndras från hvarandra: de voro icke böjda för att uppträda mot en gammal bundsförvandt. Detta tänkesätt var t. ex. rådande i provinsen Zeland, under det Holland, och isynnerhet Amsterdam visade stor motvilja mot Carl X:s företag och emot Frankrikes och Sveriges växande makt snarare slöto sig till Hollands gamla fiender, spaniorerna [1]. Denna söndring begagnades emellertid skickligt af Erik Oxenstierna, som af konungen ställdes i spetsen för de svenske underhandlarne. Genom den Zeländske ledamoten af beskickningen erhöll han mer än en nyttig underrättelse.

Underhandlingen öppnades i Elbing. Dagen efter sedan sändebuden utbytt sina fullmakter, ankrade den holländska flottan på Danziger redd [2]) Under-

---

[1]) »I Hollands regering spaniolisera många». Carl X:s skrifvelse till P. J. Coijet d. 27 April 1657. Riks-reg.

[2]) Denna flottas ankomst hade på flera ställen i Sverige väckt en panisk fruktan för ett plötsligt öfverfall. Så i Stockholm, då holländskt folk sades vara landsatt vid Södertelje och i anmarsch: så i Östergötland, der Norrköpings borgerskap lät slå larm och budkaflar utgingo till allmogen vid ryktet att fienden landstigit nära Nyköping. Råds-prot. d. 25 Juni. Johan Gyllenstierna till P. Brahe, Söderköping d. 1 Juli 1657.

handlingen vände sig bland annat omkring denna stads blifvande ställning: holländarnes plan var att göra den till en sjelfständig stat, oberoende af både Sverige och Polen. Deras osynliga styrka hade länge uppehållit Danzig i striden: nu verkade flottans närvaro så mycket att svenskarnes fiendtligheter mot staden afstadnade. Man talade äfven om att flottan skulle bemäktiga sig en ö i Östersjön och der öfvervintra.

Underhandlingen i Elbing var en ibland de svåraste och farligaste. Erik Oxenstierna lyckades i sjelfva verket att i flera punkter vinna sitt mål och han var ej utan utsigt att erhålla än mer. Men de åt alla håll mörknande utsigterna tvingade svenskarne att afsluta. Dagligen kommo de mest oroande underrättelser. Den 24 Augusti skrifver konungen, nyss kommen till Preussen: »Gud vet huru våra saker stå här nu och tror jag icke att vårt fädernesland har stått i många år i ett sådant farligt tillstånd: menskligtvis till att salvera tjenar allenast ett hastigt slut med holländarne». Dertill kom vidare, att det mot Sverige mest fiendtliga partiet i Holland, som ville svenskarnes fullkomliga utdrifvande ur Preussen, kunde hvart ögonblick vinna öfverhand och tillintetgöra hela underhandlingen [1]). Påskyndadt af dessa underrättelser afslöts

---

[1]) Fyra dagar tidigare heter det i konungens bref: »Jag bekommer dagligen tiender huru verket uppvicklas emot mig och alla mina vänner förlåta mig och fienderna ökas — ty är ej nu tid att draga ut med slutet; eljest äre de capable att kasta hela vår stat öfverända ty jag vet huru svårt mig verket faller att hålla upprätt och ingen mig under armarne griper». Egenhändigt till Erik Oxenstierna.

den 1 September 1656 det nya fördraget med Holland. Det hade i sjelfva verket lyckats Oxenstierna att der få sådana inskränkningar i holländarnes första fordringar införda, att dessa förlorade nästan all för Sverige menlig betydelse. Holländarne skulle behandlas såsom den mest gynnande nation, och blott i den händelse att tullarne framdeles höjdes, förbehöllo de sig en likhet med inhemska. Men derifrån undantogos de särskildta privilegier, som voro tillagda vissa kompanier, en inskränkning af största vigt då nästan alla de förnämsta handelsvarorna i Sverige voro i sådana kompaniers händer. Båda makterna förbundo sig att reglera tullsatserna *»ungefär»* efter den tariff, som var gällande vid det förra fördraget [1]). Danmark och Brandenburg inneslötos väl efter Hollands begäran i traktaten, men å andra sidan äfven Frankrike och England. Holländarne uppgåfvo planen att göra Danzig oberoende: likväl skulle också denna stad inneslutas i traktaten, dess trohet mot konung Johan Casimir oförkränkt, men tillika under förbehåll af dess förbindelse med Preussen.

Sålunda var faran för Hollands fiendtlighet afböjd och den skada för Sveriges handel och inkom-

[1]) Konungen gaf till följe häraf genast den 6 September befallning till Kommerse-kollegium, att jemte Kammar-kollegium lämpa de förhöjda bestämmelserna i tulltaxan efter dem som voro gällande 1640 och 1645. Tullen på utgående koppar sänktes åter från 14 R:dr till 8. — Christer Bonde yttrade den tanken att den sista tulltaxan var för starkt förhöjd. »En lägre tull skulle promovera commercierna». Han genomgick derefter tullböckerna och fann, att 1640 års tulltaxa gifvit lika stor statsinkomst som den sednare, »emedan skillnaden var så stor emellan främmande och inhemska». Rådsprot. d. 27 Febr., 6 Mars 1657.

ster man af densamma befarat, i det närmaste förekommen. Fördraget hade äfven en stor inverkan på Danmarks politik. Detta rike hade intagit en alltmera ovänlig ställning och syntes färdigt att anfalla. Men redan efter slaget vid Warschau begynnte det att draga sig tillbaka, och syntes nu vara färdigt att bibehålla freden.

Fördraget i Elbing — omkring hvars bibehållande, förändring eller upphäfvande, Sveriges underhandlingar sedermera i hufvudsaklig mån vände sig under ett tiotal af år — var den sista statshandling i hvilken rikskanslern Erik Oxenstierna deltog. Denne statsman angreps kort derefter i Frauenburg af fältsjukan. Sjukdomen förvärrades genom bristen på tjenliga läkemedel samt på ändamålsenlig bostad, och kanslern afled den 23 October s. å. Hans minne har icke i Sveriges häfder blifvit så bemärkt som det förtjenat. Under loppet af tvenne ovanligt händelserika år hade han varit innehafvare af rikskanslersembetet och ingripit i alla vigtigare statssaker. Hans förnämsta verk är afslutandet af de trenne traktaterna: i Welau, i Marienburg och i Elbing, i hvilkas uppgörande han hade en väsendtlig del. Carl X förlorade i honom en vän, för hvilken han hyste verkligt förtroende och i hvars sköte han ofta utgöt sina bekymmer. Konungen värderade högt den oegennytta och det anspråkslösa nit, som kom honom att icke sky egna uppoffringar för att upphjelpa den bekymmersamma financiella ställningen [1]. Efter honom

[1] Så t. ex. skrifver han till konungen den 30 Juli 1656: »om vårt trångmål säger jag intet, utan söker i stället att afhjelpa det. Jag har upphandlat något penningar på min egen kre-

utnämnde Carl X ingen rikskansler. Konungen försåg egentligen sjelf detta embete, i det han med sina sekreterare omedelbart handlade alla utländska angelägenheter.

Huru kritisk Carl X:s ställning var, äfven efter det afslutade fördraget mot Holland, visa klarare än något annat, öfverläggningarne med hans i lägret vistande rådsherrar. Protokollerna öfver dessa öfverläggningar, förda mellan vapnens buller, skrifna på en blandning af flera språk [1]), med en brådskande, stundom nästan oläslig hand, framvisa i lefvande bild den ställning, i hvilken svenskarne befunno sig. Man tycker sig höra Carl X, hans krigare och statsmän, under lägrets oro och den öfverströmmande mängden af brokiga underrättelser från alla håll samråda om ställningen, betrakta farorna en efter annan, och kort men kraftigt uttala sina meningar. Bekymren voro många och stora. Ryssland hade redan anfallit [2]), och Danmarks fiendskap hotade. Kurfursten vacklade ännu och ovisst var, om han ej skulle öfvergå till Polens sida. De nödiga medlen till krigets utförande saknades [3]). I Sverige spordes

dit». Han bjöd sina egna juveler och sitt silfver i pant, ehuru förgäfves.

[1]) Till stor del på latin. Såsom ett prof på denna latins beskaffenhet kunna anföras de uttryck, i hvilka konungen gaf tillkänna sitt missnöje med sakernas gång i Lifland. »Rex: fundatus sum ab uno et alio, qvod a nonnullis preteritum neglectum, exiguo judicio et particulari ialusia». Längre fram: »Gedanum non sedebit qvieta, si accipit luft», o. s. v.

[2]) »Motus Russus a Cæsare et Curlando». Rådsprot. d. 3 Sept.

[3]) Redan den 4 Juni 1656 ingick Kammar-kollegium, i hvilket Herman Fleming förde ordet, till rådet med anmälan, att det ej mera funnes några utvägar till förseende af krigs- och amiralitets-kollegiernas behof, och den 8 Aug. s. å. upplystes

oroliga rörelser[1]. De enda utsigter till något bättre som visade sig, voro å ena sidan underhandlingen med Polen, å en annan sida de redan ifrågaställda förbunden med Rakoczy och kosackerna.

I denna ställning öfverlades förnämligast derom, huruvida konungen skulle lemna det polska kriget och i egen person utföra det ryska, — ett beslut som på allvar ifrågasattes. Ett annat förslag var, att, om icke Carl X skulle rent af lemna Polen, han åtminstone skulle med hären intaga en ställning vid Memel eller vid Brzesc, för att derifrån kunna hastigare vända sig åt det håll der hans närvaro snarast kräfdes[2]. Men farorna, om konungen öfvergaf Polen, befunnos alltför stora. Preussen skulle öfversvämmas af fienden, de nyvärfvade trupperna uteblifva, Danzig resa hufvudet, Rakoczy och Chmielnizki afskräckas, kurfursten troligen anfalla. Carl X synes hafva tvekat om beslutet och begärde flere gånger sina rådsherrars yttrande.

De tillstyrkte slutligen alla, att konungen skulle sjelf stanna i Preussen men skicka en hjelpsändning till Lifland.

---

det, att i sjötullen och kopparrentan hade uppkommit en minskning af 280,000 D. S. emot hvad som varit beräknadt: från Finland inflöte inga rentor, emedan de behöfdes till landets försvar. En »jemkning» i staten måste derföre företagas. Kammar-kollegii skrifvelser, i Riks-arkivet.

[1]) »Rex: mihi necessum in Sveciam ire, nam intelligo, qvod ibi motus». Råds-prot. d. 3 Sept. 1656.

[2]) »Om jag hade», säger Carl X, »8,000 ryttare och kurfursten ville gifva mig 4,000 man fotfolk, skulle jag med Guds hjelp våga en drabbning med ryssen, vore han ock 120,000 à 200,000 man stark».

Konungens önskan var att i förening med kurfursten åter intränga i Polen och om fienden ville hålla stånd, än en gång slå honom; eljest härja landet samt proviantera Pultusk och Novodwor. För den händelse att danska makten skulle oroa Sverige var han redan nu betänkt på att anfalla Jutland.

Men konungens planer strandade mot den brandenburgska kurfurstens motstånd. Denne furste drog sig allt mer och mer tillbaka: då dertill det ryska anfallet tog i anspråk en del af svenska konungens stridskrafter, kände denne sig för svag att ensam våga något större företag. Snart gingo de slagna fienderna åter anfallsvis tillväga och sökte genombryta den försvarslinea svenskarne utåt Narew, Bug och Weichseln hade för sig utstakat.

Medan kriget i Polen sålunda aftynade, brann deremot det ryska kriget med all den förtärande styrkan hos en låga som finner ny och frisk näring. Försvarskrafterna i de svenska provinserna på andra sidan Östersjön voro ingenting mindre än tillräckliga. Guvernören i Ingermanland Gustaf Evertson Horn skildrar, under år 1655, landets tillstånd sålunda: »Fästningarne Nöteborg, Kexholm, Ivangorod, Narva äro förfallna. Mången man, som bor på landet, har bättre portar för sina gårdar än jag har funnit här för kronans fästningar. I Sverige har man presenterat stora plantor och desseiner på papperet, men intet är verkstäldt. Soldaterna gå barfota och nakna: de ha på nio månader icke fått mera än en månads sold. I staten är en brist af 36,000 D. S. In summa, här ligger allt öfver ända; så äro ock de andlige

mot

mot de verldslige och sig emellan oense, lag och rätt helt och hållet bortglömd, så det med skäl kan kallas confusum chaos»[1]). Magnus Gabriel De la Gardie med alla sina vackra, till en del lysande egenskaper var icke mannen att upphjelpa ett så förfallet verk. Han skickade till konungen ett utförligt förslag, huru Ingermanland skulle kunna undsättas, men verkställde deraf intet. Horn fick på alla sina föreställningar om hjelp af honom intet svar[2]). Han hade icke ens kunskap, mot hvilken sida fienden vände sitt anfall.

Här likasom i Polen ingick i striden ett religiöst element. Alla bönder, som tillhörde den grekiska kyrkan, öfvergåfvo sina hem eller mottogo ryssarne som vänner. Desse voro äfvenledes i godt förstånd med borgare i Narva af grekiska bekännelsen. Många trodde till och med att ryske patriarken var den förnämste upphofsmannen till kriget.

I Litthauen hade under vintern 1655—6 uppstått allt flere kollisioner emellan svenskar och ryssar. Ryssarne fördrefvo de svenska vakterna och bloke-

---

[1]) »Största orsaken till detta är att landshöfdingen mera sett på de stora herrars onåd, hvilkom hela detta landet inom ett års tid var tilldelt, än kronans billiga intresse. — Om detta icke förändras, lärer innan kort detta landet vara helt omvändt af dessa betjenter och amtmän, som nu hafva dispositionen af allt». Guvernören G. E. Horn d. 23 Jan. 1656.

[2]) »Nu begynner gref Magnus efter K. Maj:ts befallning correspondera med mig om ett nöjaktigt defensionsverk men post festum. — Jag får af gref Magnus en hop af förslag till defensionsverk: men så synas desamma vara något vidlyftiga och bestå ibland på en del folk, som nu först utskrefne äro i Finland, dels på ett regemente som jag först skulle låta inöfva här i landet». G. E. Horn, den 10, 20 Mars.

rade Druia [1]), der en svensk officer hade befälet. De svenska sändebuden i Ryssland fängslades och bemöttes på ett sätt, som, tillika med de starka rustningarne, ofelbart syntes båda krig. Redan i April började ryska partier ofreda gränsorna [2]).

Äfven här var det officerare ur Gustaf Adolfs skola, som i främsta rummet försågo krigstjensten; den gamla Leslie, Hamilton, m. fl. voro i rysk tjenst. Ändtligen den 3 Juni gingo ryssarne öfver Ingermanländska gränsen, nedhöggo svenska gränsvakten och visade sig redan dagen derpå med 250 större och mindre fartyg utanför Nöteborg. Fästningen, ehuru af naturen stark genom den strida ström, af hvilken den var kringfluten, hade endast en ringa besättning. Fienden spridde sig i Ingermanland utan att finna motstånd, emedan svenskarne saknade rytteri. Hela den ryska delen af befolkningen föll till fienden [3]) och svor czaren trohetsed: den svenska och finska hemsöktes med eld och svärd. Alla kyrkor och adelsgårdar brändes och en del af finnarne förmåddes genom tvång att antaga den grekiska religionen. Samtidigt brändes Nyen och en rysk styrka framträngde till sju mil nära Narva [4]). I

[1]) Den 20 Mars. G. Bjelke skref redan den 28 Febr. från Moskwa: »Det är i hvars mans mun, att stora förberedelser göras till krig».

[2]) I försvarsanstalterna på svenska sidan syntes ingen kraft. »I Finland går som annorstädes sömnigt och långsamt till. Ingen ordning finnes. Den ena landshöfdingen befattar sig ej med den andras saker». G. E:son Horn. 9 April.

[3]) Endast ur Kexholms län öfvergingo under detta och följande år, enligt en detaljerad förteckning, icke mindre än 4,107 familjer till Ryssland. G. E:sons Horns bref till riksmarsken G. Horn, d. 29 Okt. 1657. Bilag.

[4]) Med stor tapperhet afvärjdes fienden, såsom ofta under svenska krigen, i enskilta träffningar. Så, då 190 nyvärfvade ryttare

Kexholms län skedde likaledes infall och härjningarne sträckte sig ända mot Österbotten. Hela Finland var i förskräckelse.

Ingermanland fredades emellertid någorlunda sedan krigsfolket blifvit uppsatt, hvilket skedde först då fienden befann sig i landet. En utomordentlig domstol nedsattes att dömma öfver dem som förrädiskt underhandlat med fienden och deras egendom indrogs.

Den 3 Juli begynnte fienden, 2,500 man stark, belägringen för Kexholm. Öfverste Burmeister tågade ut från Wiborg för att undsätta det med 1,200 man, mest finska bönder. Vid Rautus kyrka anföllo honom ryssarne nattetid, men blefvo efter fyra timmars strid tillbakaslagne med en förlust af 200 man. De finska bönderna slogos med den största tapperhet. Omsider ankom nu äfven en del af svenska flottan i skären.

Det hårdaste anfallet var det som träffade Lifland. Czaren sjelf förde mot detta land en här som var, efter hans egen uppgift, 100,000 man stark. Riga, Pernau, Dorpt voro hufvudorterna i Lifland, och af dessa städer var endast den förstnämnda i någorlunda godt försvarsstånd. Revals besättning bestod blott af ett kompani. På de sista landtdagarna voro väl medel beviljade till fästningarnes upphjelpande, men riksskattmästaren klagade, att med verkställigheten

med 40 dragoner vid Koporie angrepo och skingrade den flere tusen man starka fienden. Befälhafvaren för det ena af de svenska kompanierna fäktade slutligen sjelf fjerde då hans öfriga manskap öfvergifvit honom. Fienden förlorade 170 man. G. E. Horn. 30 Juni.

gick trögt och långsamt till[1]. Konungen hade redan den 31 Januari utnämnt Helmfeldt till guvernör i Riga: nu skickades Bengt Horn att försvara Reval: tvenne regementer afsändes från Polen att förstärka Narvas garnison.

Från tvenne sidor inbröt den ryska hären i Lifland: å ena sidan intogs (genom förräderi) Neuhausen och belägrades Dorpt: å den andra begynntes anfallet med belägringen af Dünaburg. Kommendanten i denna fästning, öfverstelöjtnant Willigmann värjde sig med mannamod. Han slog de trupper som blifvit skickade emot honom och uppsatte de eröfrade fanorna såsom segertecken på muren. Fienden sköt då staden i brand och lyckades, sedan kommendanten sökt sin död i lågorna, att eröfra den[2].

---

[1]) »Gud vet hvad last mig ligger här på halsen, att föra ett sådant defensionsverk utan medel och folk mot tvenne så mäktiga fiender»: skrifver han till P. Brahe. Han klagar derefter öfver sina arga illviljandes ondska och malitie; »men», tillägger han, »en gång skall ställas under ögonen huru jag här hafver måst träla under en svår börda och de hafva mera aggraverat än lättat, som hade bordt vara mig till assistance. — Liflands fatalis periodus är för handen, der Gud icke sin allmakt ervisar och Muscoviten såsom Sennacherib en ring i näsone lägger». Den 4 Juli 1656.

[2]) »Omsider hafver fienden skjutit derin granat-kulor, hvilka hafva äfven fallit i det hö, som var der inne församladt för hästarne, och sedan höet var anstucket, antände det husen och kom dermed hela staden i brand: af hvilket tillfälle soldaterna, förorsakade af en stor hetta, som dem på alla sidor qväfde, qvitterade posterna och lupo till att släcka elden. Kommendanten, detta seende, får uti en fana, springer med den uppå vallen, svänger den och ropar åt soldaterna att ställa sig in på posterna igen att göra sin devoir emot fienden, men de andra akta icke sådant. Emellertid gör fienden sitt bästa att tvinga den orten på allahanda sätt. När då kommendanten

Derefter berändes Kockenhusen af 12,000 ryssar. Här förde öfverstelöjtnant Sperling befälet. Czaren lät uppfordra staden genom en trumpetare. Svenskarne svarade med en kanonkula som borttog trumpetarens hufvud. Då anlade ryssarne (den 14 Augusti) batterier omkring staden och sköto bresch: en allmän stormning följde: den öfverlägsna fienden framskickade oupphörligt friskt folk och nedhögg den svenska besättningen till sista man.

I fältet var allt motstånd fåfängt. Generalmajor Streiff angrep väl på sin reträtt från Kirempe, med ej fullt 400 man, 3,500 ryssar ej långt från Wolmar, gjorde under fyra timmars tid sex anfall, slog fienden på flykten, nedgjorde 300 man och tog nio fanor [1]). Men fiendens myckenhet växte oupphörligt. — Det svenska rytteriet som stått vid Evest, måste söka sitt skydd under Kirchholms murar. Landet härjades i alla riktningar. Den lilla svenska hären drog sig under oupphörliga träffningar tillbaka mot Riga och slutligen inom dess förskansningar.

Czaren hade velat begynna Rigas belägring på samma dag som den hade blifvit år 1621 innesluten af Gustaf Adolf: nemligen den 15 Augusti. Detta blef honom omöjligt; men sex dagar sednare, den

ändtligen ser extremiteten vara förhanden och att det vore omöjligt att maintenera längre den platsen emot fienden, så fattar han en prestman den hos honom stod, uti armen och springer så midt uti elden och dermed impatronerar sig fienden orten». M. G. De la Gardies relation d. 12 Aug. 1656. Skokl.

[1]) »Sådana små partier äro väl förelupne och många fångar af dem inbragte, men det kläcker dock intet och är ingen afsaknad hos fienden». M. G. De la Gardies bref.

21 Augusti visade sig ryska hären utanför Rigas murar. 2,000 ryttare och dragoner, 1,800 man fotfolk och ett antal borgare, tillsammans ej öfver 5,000 man, var all den styrka som fanns till Rigas försvar. Fiendens här skattades till 90,000 man. De la Gardie försökte, ehuru trupperna voro så svaga, mot generalernas råd[1]) att bibehålla sig i de vidlyftiga och ännu ej fullbordade utanverken; men redan följande natten afbrändes de och trupperna måste i oordning draga sig in i den egentliga staden, — ett handlingssätt för hvilket De la Gardie fick af konungen emottaga hårda förebråelser[2]) tillika med en an-

[1]) »Meijer et Helmfeldt sese opposuerunt». Konungen i rådet den 3 Sept. 1656.

[2]) I allvarsamma uttryck lät konungen flere gånger under detta krig sin svåger förnimma sitt missnöje. »Det är præpostere handladt, att när fienden är infallen, först göra præparatorierna. Lejonhufvud och J haden kunnat in loco märka, hvart Moskoviten ville med sin makt. J hafven ju oss försäkrat att J villen sända öfverste Welling med hans dragoner till Narva, hvilket icke skedt är, derigenom den orten står i fara. Anbelangande medel är eder nogsamt kunnigt i hvad tillstånd rikets rentor voro då vi tillträdde regementet». Än skarpare blefvo konungens ord, då riksskattmästaren hade tillåtit sig det yttrande att konungen borde lemna sina eröfringar i Preussen och i stället skynda till Liflands hjelp. »Vi märke med största förundran att J fördriste Eder att jugera öfver våra actioner, såsom gåfvo vi Lifland till spillo för några ovissa conqveter. Vi kunne ej här släppa allt handlöst derföre att Moscoviten anfallit, utan måste det ena göra och det andra icke låta. *Om J och andre som i förra tiden haft att säga öfver riksens medel, hade hulpit afvärja och icke befordrat deras förspillande,* så hade Wi i detta oförmodliga fallet haft bättre grund att gå på». När slutligen, efter ryssarnes aftåg från Riga, De la Gardie vidlyftigt försvarade sig hos konungen, fick han till svar en hel förteckning på sina fel. »Eder skrifvelse är af stor varietet, utvisande irresolution. Magazinet hade vid fiendens ankomst bordt vara formeradt, reträtten var ej ordentlig, då provianten och en del stycken förlorades.

visning att »i militärväsendet förtro sig till generalmajor Helmfeldt efter han det verket väl förstår» [1]).

Fienden lägrade sig vid Düna och begynnte uppföra belägringsarbeten, hvilka snart närmade sig vallen. Angreppet skedde på tvenne sidor: dels med sju regementer mot slottet, dels med det öfriga fotfolket åt flodsidan. Men snart märkte man, att ryssarne hvarken voro så manstarka som först uppgifvits, ej heller gingo till väga med den insigt, belägringskriget fordrade. Med förundran sågo de belägrade, att fienden hvarken sökte bemäktiga sig Dünamunde, hvarigenom svenskarne skulle hafva blifvit afskurne från sjön, ej heller den vigtiga Kobrons skans på andra sidan Düna. Sjelfva hufvudanfallet på Riga skedde utan ordning och ledande plan: löpgrafvarne fördes oskickligt; batterierna ställdes »confusement»; hvar och en befälhafvare gjorde sitt anfall såsom honom godt syntes. De belägrandes artilleri spelade än på tornen än på vallarne, än mot staden och gjorde stor skada på kyrkor och hus, men föga afbräck på försvarsverken. Också lyckades de belägrande icke att framtränga öfver fästningsgrafven: till stormning skedde intet försök. Den förstärkning af sexton kompanier fotfolk som ankom under Königsmark och som på båtar gick floden uppföre, lifvade ytterligare de belägrades mod. Oaktadt fiendens starka kanonad och bombkastning ansågo svenskarne sitt till-

---

För underslef beskylla Wi eder ej, men väl att j öfversett med andras: och slutligen hvad edra lamentationer och querulerande angår, så hade varit bättre, att j pure och simpliciter låtit oss veta tillståndet». Riks-registr. 5, 28 Juli, 4 Nov. 1656.

[1]) Konungens skrifvelse den 15 Sept. Registrat.

stånd mera som »en hederlig arrest», än som en belägring. Sedan ryktet kommit, att Carl X med en ansenlig här var i antåg för att undsätta Riga, började czaren, emot slutet af September, att låta sina trupper draga sig tillbaka. Svenskarne gjorde då ett starkt utfall, i hvilket 2,000 ryssar stupade. Ändtligen, efter sex veckors belägring, uppbröt den ryska hären, som under detta anfall ansågs hafva förlorat 14,000 man, den 6 Oktober 1656, lemnande efter sig intrycket af en stor, men ännu barbarisk, af ordningens ande icke betvingad makt.

Först den 17 November drogo fienderne af från Nöteborg och Kexholm, hvilkas långvariga belägringar blifvit afvisade med det kallaste mod [1]). Deremot lyckades de att (den 12 Oktober) genom kapitulation vinna Dorpt, der en garnison af 600 man, hvilka slutligen sammansmält till endast 140 friska, under befäl af öfverste Waldemar Unger, hade uthärdat tio veckors belägring af en här som räknade 18,000 man, och tvangs att gifva sig endast af brist på krut. Denna förlust var en stor olycka för Lifland. Gemenskapen emellan Riga och Reval var derigenom

---

[1]) Kommendanten på Nöteborg, Major Frans Grave dog under belägringen; på sitt yttersta lät han kalla till sig alla officerarne och förmanade dem att hålla sig till sista man. Den 10 Okt. uppfordrade ryssarne fästningen, under stora löften. Det svarades: »äpplen och päron gifvas: icke sådant slott». I början af November begärde ryske befälhafvaren åter flere gånger ett samtal. Blef svaradt: »Vi hafva icke behof att tala med honom». Den 9 fick han likväl ett samtal. Svarades: »han skulle sin flit göra utanföre: vi vele väl svara och fäkta». Relation om Nöteborgs belägring, bilagd G. E. Horns brefsamling. Skokl.

afskuren och det inre af landet framgent öppet för fiendens förstörande härjningar.

Finland försvarades af fältmarskalken grefve G. A. Lewenhaupt. Han gick slutligen från Wiborg och samtidigt med honom Gustaf Evertson Horn från Narva fram emot fienden, äfvensom C. G. Wrangel med flottan åt Retusaari. Stora voro icke stridskrafterna. Den förstnämnda hären kunde vara ungefär 1,600 man; Wrangel hade på flottan vid pass 200 soldater och Horns armé bestod af 400 ryttare och 300 man till fot. Icke destomindre tog fienden af detta anfall en stor skräck och utrymde vid Horns annalkande Nyen, hvarefter Horn endast marscherade af och an i landet för att skydda landtfolket under bergningen.

Pesten, krigets förfärliga följeslagare, spridde sig härjande i de belägrade fästningarne och utåt hela kusten af Östersjön der kampen fortgick. I Nöteborg voro vid belägringens slut blott 72 man friske, i Kexholm 171. Öfverste Baumeisters regemente skulle vara efter rullan 600 man till häst, men af dem kunde icke mer än 70 göra tjenst[1]). Hela landet emellan Kexholm och Nöteborg var af kriget så förstördt, att man på en sträcka af trettio mil icke ens kunde finna halm, än mindre något annat till underhåll för folk och hästar[2]).

[1]) Alla trupper i Finland så i fält som på fästningarne utgjorde i Februari 1657: 1,100 man rytteri, 300 dragoner och 1,150 till fots, tillsammans 2,550 man friske.

[2]) Horn klagar fortfarande i bref från Wiborg d. 21 Mars 1657, att »det så slätt beställdt är med vår militie såsom ock eljest i landt- och civilsaker stora oredor».

Vi hafva nämnt Carl X:s afsigt att undsätta Riga och de skäl som föranledde honom att uppgifva den. Krigets vändning i Polen hindrade framgent dess verkställande tills det blef för sent. Det var, såsom ofvanföre är omtaladt, förnämligast de brandenburgska truppernas afgång, som hade försvagat konungens här och rubbat hans planer efter slaget vid Warschau. Dessa trupper hade skilt sig ifrån svenskarne för att uppställa sig utåt Narew, men de öfvergåfvo snart äfven denna ställning och drogo sig tillbaka in i Ost-Preussen. Derigenom bröto de den uppgjorda försvarslinien och lättade fiendens anfall. Då sedermera den svenska hären än ytterligare försvagades genom undsättningar till Lifland [1]), så var det icke underligt att kriget i Polen under sednare delen af året 1656 fick en tynande gång.

Johan Casimir lät tvenne härar samtidigt anrycka mot Preussen: den ena, förd af Litthauiska Underfältherren Gosiewski, gick mot kurfurstliga Preussen, den andra, under konungen sjelf, tog sin marsch åt Pomerellen och Danzig. Carl X, under det han sjelf iakttog den sednare härens rörelser, befallte (i början af Sept.) G. O. Stenbock i förening med Pfalzgrefven af Sulzbach tåga till det kurfurstliga Preussen, draga till sig Radzivils och Ridderhjelms trupper samt efter omständigheterna antingen anfalla Gosiewski för att skydda Preussen, eller ock undsätta Riga.

---

[1]) »Vi hafva sändt 1,000 knektar till Riga och 500 skottar till Pernau. Grefve Douglas har äfven rest åt Riga. Vi ämna med första skicka Fabian Berndes och småländska regementet till häst till Finland. Den Lifländska resan måste vi inställa denna höst». Konungen till rådet. Frauenburg d. 4 Sept. 1656.

Det förra ändamålet upptog Stenbocks hela uppmärksamhet. Han hade ej hunnit längre än till Poppan, djupt in i de stora skogar som skiljde kurfurstliga Preussen från Polen, då han fick underrättelse att furst Bogislaus Radzivil, generalmajor Ridderhjelm med några svenska regementer, och en del brandenburgare under grefven af Waldeck blifvit af Gosiewski slagne vid Licca [1]). Stenbock samlade de flyende och gick att uppsöka den segrande fienden. Han upphann honom vid Philippowo och vann der den 12 Okt. efter kort strid en afgjord seger. Denna händelse räddade furst Radzivil, som eljest varit ämnad att på jesuiternas råd massakreras. Kort derefter kom underrättelse att ryssarne upphäft belägringen för Riga, och Stenbock fick befallning att ej gå vidare till Lifland, utan återvända till Preussen.

Under tiden hade Johan Casimir med sin här tågat Weichseln utföre till Preussen. Danzig emottog honom med jubel: han anföll Dirschau. Carl X dröjde tills vidare att gå öfver Weichseln för att anfalla honom [2]).

I samma mån som vapnens buller tystnade, växte underhandlingarnes lif och de utvidgade sig allt mera, ju starkare förhållandena på alla sidor berördes af kriget. Sällan har främmande makters hållning så

---

[1]) Denna olycka, som betydligt höjde polackarnes mod och ytterligare aflägsnade hoppet om fred, hade kunnat förekommas om konungens ordres blifvit följda. D'Avaugour till Mazarin d. 13 Okt. 1656.

[2]) För att stärka sin sjömakt begärde Carl X vid denna tid att få anställa den fransyska sjöhjelten Du Qvesne i svensk tjenst. C. G. Wrangels bref till D'Avaugour, d. 26 Dec. 1656.

mångfaldigt inverkat på Sveriges öde. Hvar och en af dem insköt i de underhandlingar som voro å bane mellan de krigförande, något motiv af vigt; hvar och en underhandling var ett stridsfält, på hvilket de skiljda intressena möttes och, om äfven i sig sjelfva främmande för Sverige, likväl utöfvade ett mäktigt inflytande på dess politiska ställning.

Den lilla svenska makten i Preussen sjönk allt mera tillsammans inom sig sjelf. Rysslands anfall mot Östersjöprovinserna hade endast med stor svårighet kunnat afvärjas. Under dessa omständigheter slöto Polen och Ryssland, med kejserlig bemedling, stillestånd i Wilna (den 24 Okt.) och dermed föll det stöd Sverige, alltifrån krigets början hemtat derifrån att dessa makter voro i strid med hvarandra. — Ett förbund mot Sverige höll i stället på att bilda sig emellan dem. Dertill kom den åter sannolika utsigten att Danmark snart skulle öka antalet af Sveriges fiender.

I denna bekymmersamma ställning, erbjödo Frankrike och England Carl X sin allians med vilkor att han skulle vända sina vapen emot kejsaren, hvilken i sjelfva verket hade gifvit honom många anledningar till missnöje. Han afhörde förslagen och han underhöll underhandlingen, men ingick icke i förbundet, emedan han skydde att indragas i en strid som han måste anse vara för sig främmande. Med ofrånvänd blick betraktade han, ehuru kämpande med ständigt växande svårigheter, sitt föresatta mål [1].

---

[1]) »Il ne considère rien que son entreprise présente et ceux qui y l'aideut». D'Avaugour till Mazarin 4 Jan. 1657.

Han var sinnad att vinna det eller gå under [1]). Enligt fransyske ministerns berättelse har äfven svenska rådet ansett att Preussen borde behållas, om ock Sverige skulle utsätta sig för faran att förlora Lifland [2]).

Hufvudfrågan var: fred eller krig? De tvenne stora stater, hvilkas täflan om öfvermakten ännu utgjorde den starkaste spännkraften i Europeiska statssystemet, lade tyngden af sitt intresse i motsatta vågskålar. Frankrike arbetade med all makt för freden emellan Sverige och Polen: dess sändebud fick upprepade befallningar att befrämja den och Mazarin afbidade med största otålighet framgången af dessa bemödanden. Kejsaren deremot var verksam öfverallt: i Polen, i Ryssland, i Brandenburg för att underhålla kriget.

Allt mera sjönko i denna kritiska belägenhet Sveriges krafter och det var, straxt efter afslutandet af stilleståndet i Wilna, ett ögonblick då Carl X sjelfmant erbjöd Polen fred och öfvertalade franska sändebudet att för detta ändamål ännu en gång uppsöka

---

[1]) »Qvelque mal qu'il en recoive (de l'Empereur) il n'en fera paraitre aucun ressentiment, qu'il ne soit hors des affaires qui l'occupent, où il veut reussir avec eclat et profit, ou y perir». D'Avaugour till Brienne d. 20 Okt. 1656.

[2]) »Je sais de bonne part qu'avant meme la nouvelle de la paix de Moscovie, le senat de Svede ayant mis en balance quelles de leurs provinces leur etaient les plus cheres et les plus considerables, il fut conclu tout d'une voix que comme la Prusse pouvait etre facilement defendue, premierement par mer et encore plus aisement par terre, puisqu'on y entre de plein pied de la Pomeranie, il valait mieux risquer la Livonie et la Finlande que de qvitter prise avec la Prusse, sauf de revenir en un autre tems a la revanche des Moscovites». D'Avaugour, d. 20 Okt. 1656.

Johan Casimir medan han befann sig i Danzig. Å andra sidan voro polska adeln och soldaterna missnöjde öfver tvånget att ligga i fält öfver vintern: de hade lidit af hunger, köld och sjukdomar. Missförstånd yppades emellan Johan Casimir och hans fältherrar, emellan soldaterna och befälet. Många polackar voro benägne för fred. Det syntes i sjelfva verket som Polen, om det rådfrågat endast sig sjelft, skulle hafva ingått den. »Vi skulle kanske vinna målet», skrifver fransyska sändebudet den 14 November 1656 till Mazarin, »om ej tvenne intressen stodo i vägen. Det första är Litthauernas och deras, som bo Ryssland nära; detta finner jag förlåtligt. Det andra är kejsarens, som vill qväfva Sveriges och Brandenburgs makt, på det att de ej skola blifva honom för starka i tyska riket och derför vill sysselsätta dem i Polen, — hvilket jag anser oförlåtligt. Kejsaren är den som uppmuntrar konungen i Polen att påstå återlemnandet af Preussen».

Det var således, då Sverige syntes vara ej långt från att fullborda sina gamla planer, förnämligast det djupt liggande motståndet hos Österrikiska hofvet mot de uppväxande protestantiska makterna, som ställde sig i vägen.

Först i slutet af November[1]) gaf polske konungen sitt svar. Han begärde som förut, att Carl X skulle på förhand förklara sig afstå från alla eröfringar, och fordrade för öfrigt, dels att kejsaren och Danmark äfven borde vara medlande makter dels att Brandenburg skulle uteslutas från underhandlingen.

---

[1]) D'Avaugours och De Lombres bref, den 7 Dec. 1656.

Det förra var ett konstgrepp af kejsaren för att förebygga Frankrikes och Sveriges befarade anfall mot honom: det sednare sades vara oeftergifligt, emedan kurfursten vore Polens vasall.

När detta svar ankom till svenska lägret, var genom de hvälfvande underhandlingarnes skiften Carl X:s ställning redan väsendtligen förändrad. Han hade (den 10 November) afslutat ett nytt fördrag med Brandenburg och nästan samtidigt dermed (den 5 i samma månad) fått underrättelser, som grundade en säker förhoppning att vinna de bundsförvandters hjelp, med hvilka han af gammalt velat utföra sitt krig emot Polen. »Jag har nästan intet hopp om framgång», skrifver nu D'Avaugour från Carl X:s läger, »och jag slutar detta icke så mycket af konungens anförda skäl, ehuru de kunna vara starka nog, som af den stora förändring, hvilken inträffat i hans ställning sedan han förmådde oss att resa till Danzig. Han har nu fästat kurfursten af Brandenburg vid sig genom en ny traktat; han hoppas genom honom återställa freden med Ryssland, och sannolikt erhåller han Rakoczys och kossakernas hjelp. Då återkommer han till sin naturliga böjelse, hvilken klokheten under de mest förtviflade omständigheter endast med svårighet kunnat besegra. Han tror sig nu kunna ej allenast bibehålla sina eröfringar utan äfven återtaga sina stora planer. Denna förändring inträffade just då han fann sig i den mest betänkliga ställning» [1]).

[1]) »J'ajoute à cela, que de tous ceux qui l'approchent maintenant, qui sont tous hommes nouveaux, il n'y en a pas un qui ne le flatte et qui ne lui nourrisse l'esperance, au lieu de la

Segern vid Warschau hade, som vi antydt, knappt blifvit vunnen förr än kurfursten af Brandenburg begynnte tala om större fördelar. Han begärde suveräniteten öfver Preussen såsom belöning för sin fortfarande trohet. När man känner Carl X:s afsigter vid sina eröfringar i Polen, är det lätt att inse hvilken motvilja han måste hysa för att göra ett sådant medgifvande: denna punkt innebar i sjelfva verket en alltför stor rubbning i hans plan för att han utan yttersta nödvändighet skulle hafva uppgifvit den. »Ordet suveränitet har jag icke en gång velat besvara», skrifver han[1]) till Schlippenbach, som han skickat till kurfursten. En underhandling öppnades i Braunsberg. Men hemliga eller uppenbara fienders bemödanden trängde allt närmare in på Brandenburg och sökte draga det från svenska förbundet. Polen och Ryssland hotade med infall i dess länder. Holländarne gjorde allt för att förmå kurfursten att affalla från Sverige och derigenom lätta Preussens åter-eröfring för Polen. I Brandenburgs råd vunno alla de i styrka, som förut varit motståndare till det svenska förbundet. Spänningen blef så stark, att det efter olyckan vid Licca ett ögonblick såg ut som förbundet verkligen skulle upplösas: den förnämste af de från kurfursten skickade underhandlarne, baron Schwerin reste till och med från Braunsberg, utan att säga ett ord åt den svenske rikskanslern. Men underhandlingens trådar sam-

moderer par le souvenir et les reflections de l'inconstance de la fortune». D'Avaugour, d. 3 Dec. 1656.

[1]) Den 13 Sept. Riks-registr.

sammanknötos åter. Konungen gaf slutligen vika, och efter vidlyftiga förhandlingar slöts den 10 November 1656, i Labiau, det märkvärdiga fördrag som försäkrade kurfursten om den begärda suveränitets-rätten och derigenom lade första grundstenen till ett konungarike Preussen. Genom en hemlig öfverenskommelse afstod konungen mot en viss penningesumma från delaktigheten i de preussiska tullarne. Den hjelp kurfursten borde gifva, bestämdes till lika styrka som genom fördraget i Marienburg. För öfrigt förband sig kurfursten att i den blifvande freden medverka dertill att Vest-Preussen och Kassuben samt hela Lifland och Kurland, med Semgallen och Samogitien, tillfölle Sverige och lofvade att för sin del afstå de fyra palatinaterna i Stor-Polen om deras bibehållande mötte alltför stora svårigheter. Detta fördrag var ett stort offer åt sakernas förändrade ställning: det innebar en väsentlig rubbning af Carl X:s planer.

Fursten af Siebenbürgen Georg Rakoczy, son till den furst Rakoczy som i trettioåriga kriget var svenskarnes bundsförvandt, hade redan långt förut erbjudit Carl X sitt bistånd. Konungen hade fortsatt underhandlingen enligt sin förut nämnda afsigt, men det var först efter ryska krigets utbrott och den förlägenhet hvari han befann sig efter slaget vid Warschau, som han med större ifver dref på förbundets afslutande. Rakoczys första fråga till den svenska konungens sändebud var: hvilka delar af Polen konungen ville till honom afstå; och Carl X bestämde, i samma mån som behofvet af hjelp blef mera tvingande, ett allt större område, så att han slutligen i

fördraget tillade honom icke allenast Röda Ryssland, Podolien och Wolhynien, utan hela landet ifrån Polens södra gräns ända till Narew och Bug. Polackarne och de kejserlige motarbetade väl dels genom löften dels genom hotelser Sveriges bemödanden, men Rakoczy omfattade med så mycken begärlighet tillfället till förstoring på Polens bekostnad, att han icke allenast den 6 Dec. 1656 afslöt fördraget [1]) utan äfven bröt upp för att verkställa det, innan det blifvit ratificeradt. Med kossakerna hade Rakoczy nyss förut ingått förbund och de befästades af honom i sin redan förut tillkännagifna vänskap för Sverige [2]).

Märkvärdigt är, att alla Polens grannar vid denna tid eftersträfvade polska kronan, och än mer att den verkligen erbjöds dem alla. Detta anbud framfördes till Rakoczy af Lubomirski; det var förut gjordt åt kejsaren i Wien, och freden emellan Polen och Ryssland hvilade hufvudsakligen på czarens förhoppning om Polens krona. Den tid var i sjelfva verket icke mera aflägsen, då utländska makter skulle bestämma thronföljden i Polen. Carl X var kanhända den förste främmande furste hvars blick mätte hela

---

[1]) »Solum interesse persvadet Ragoczium». Carl X i rådet, d. 4 Sept. 1656. För öfrigt var Rakoczys förbund i begynnelsen påräknadt äfven såsom fördelaktigt i afseende på Ryssland och Turkiet. »Att han icke considereras som nu allenast i polska väsendet nyttig utan ock för ryssen, att han förmår Portam Ottomanicam att han permitterar Moldavien, Tartaren och de andre att vara på vår sida». Råds-prot.

[2]) »Abboten Daniel kom i dag till mig och sade att kossakerna blott vänta mina sändebud för att anfalla antingen Ryssland eller Polen, hvilketdera mig behagar; jag är deraf embarasserad, emedan jag får intet svar från polska hofvet och måste således taga pater Daniel med mig utföre». Carl X egenhändigt till Erik Oxenstierna. Zakrozin d. 19 Aug. 1656.

djupet af den polska statens inre förfall. Otvifvelaktigt är äfven, att hans företag banat vägen för det utländska inflytande som sedermera påskyndade denna stats upplösning. Men hvad Sverige genom honom försökte göra på ett år, utförde Ryssland på ett århundrade. —

Ur denna väfnad af underhandlingar framgick åter krigets beslut. Konungen hade nästan alltifrån slaget vid Warschau sjelf hvilat från krigsföretag, under det hans generaler undsatte Riga och skyddade kurfurstens länder. Den svenska hären var genom sjukdomar och besvärligheter sammansmält: medel saknades att förstärka den genom värfningar. Konungen ville derföre skona och uppfriska den så vidt möjligt, under det han aktade på underhandlingarnes gång. Ändtligen, när den ifrågasatta freden med Polen syntes blifva om intet, men förbundet med kurfursten, Rakoczy och kossakerna deremot vara säkert, bröt konungen upp [1] att söka fienden. Svenska och polska krigshärarne stodo gent emot hvarandra och deras sammanstötning hindrades blott af Weichseln. Men denna flod syntes vilja gäcka stridslusten hos de anfallande. Svenskarne arbetade först på en bro: men isgången förstörde den. Konungen försökte då öfvergå på isen. Men nu inträffade åter ett hastigt töväder, som gjorde äfven detta omöjligt. Än en gång arbetade man på bron och än en gång förstördes den af isstyckena. Ändtligen den 17 Decem-

[1] »Man tänker åter endast på krig grymmare än någonsin. Båda konungarne arbeta på att bilda sina förbund. Osäkert är hvilkendera som kan förekomma den andra». D'Avaugour, den 11 Dec. 1656.

ber gick konungen öfver Weichseln vid Mewe. Hans afsigt var att söka förmå Johan Casimir, som nu med 30,000 man stod vid Danzig, till en afgörande drabbning. Men vid svenskarnes annalkande utbröt missnöjet i polska lägret och den gamla tvedrägten reste åter sitt hufvud. En qvinna sammanhöll den sönderfallande polska makten. Drottningen förmådde kronfältherren att afsäga sig befälet och lemna det till den kraftfulle Czarnecki, som hade större anseende hos soldaterna; derigenom återställdes enhet och styrka inom hären. Hon anmodade vidare konungen att stadna i Danzig och reste sjelf till Kalisch, der Österrikes sändebud skulle möta henne. De polske generalerna med rytteriet bröto upp för att gå till öfre Polen, under det fotfolket stadnade hos konung Johan Casimir vid Danzig. Carl X, hvars hufvudstyrka bestod i artilleri och fotfolk, kunde icke följa det polska rytteriet, isynnerhet på en årstid, då de frusna sjöarne och kärren gåfvo tillfälle att komma fram öfverallt. Men han lät på det noggrannaste observera Danzig och skickade öfverste Rutger von Ascheberg att med 750 ryttare följa det polska kavalleriet på spåren. Ascheberg lyckades uppfånga ett bref från Czarnecki till Johan Casimir, hvaraf han fann att polska rytteriet låg spridt i fyra läger i byarne omkring Conitz. Han uppgjorde straxt planen till en djerf öfverraskning och tågade med sin lilla styrka utan uppehåll genom hela påföljande natten. Klockan tre om morgonen, dagen före julafton, öfverföll han plötsligen den by der furst Wiesnowickis regemente 1,400 man starkt låg inqvarteradt, antände byn och angrep den

sofvande fienden. Det nattliga skådespelet blef förfärligt. Lågorna förtärde lägret med folk och hästar. De som räddade sig ur branden, blefvo svärdets rof. Knappt hundrade undkommo. Uppmuntrad af framgången, angrep Ascheberg likaledes de trenne öfriga lägren, hvilka alla lågo en fjerdedels eller en half mil från Conitz. Anfallet spridde öfverallt förvirring och förödelse. När dagen anbröt, voro Wiesnowickis och Sandomirskis folk och en stor del af qvartianerna i grund upprifna, 1,200 hästar uppbrända och 2,500 tagna. Om Ascheberg haft hos sig en större styrka, hade han kunnat förstöra hela den fiendtliga hären [1]. Hans företag rubbade emellertid planen för deras vinterqvarter och Carl X skattade denna framgång lika högt som fördelen af en vunnen batalj.

Czarnecki tog sin väg åt kurfurstens land, för att antingen genom plundring och brand hämnas på denna furste eller ock tvinga honom att återgå till vänskap med Polen. Carl X å sin sida manövrerade för att tillintetgöra denna plan. Hastigt drog sig Czarnecki öfver Weichseln och in i Cujavien för att locka konungen efter sig och sedan plötsligen kunna falla öfver Preussen. Men Carl X gick i stället rakt på Kulm: han fann der trupper af Czarneckis här: de retirerade mot Neumark, men stötte äfven der på svenska partier. Då drog sig Czarnecki undan och gick in i Masovien; hans plan var tillintetgjord.

Alldeles såsom före slaget vid Warschau hade äfven nu fredsunderhandlingen begynnt, just då hä-

[1] Aschebergs egen berättelse till C. G. Wrangel, Slochow d. 24 Dec. 1656. Skokl.

rarne tågade mot hvarandra till strid. Den fransyske medlaren förmådde Johan Casimir att medgifva en hemlig underhandling. Carl X förklarade sig dermed nöjd, men förbehöll sig likväl att först öfverlägga med sina bundsförvandter. Under marschen förnyade D'Avaugour hos den svenske konungen sina framställningar och utverkade slutligen fullmakt och instruktion för Bengt Oxenstierna och Mathias Björnklo, att infinna sig i Marienburg för att företaga den polska underhandlingen [1]).

Ännu syntes talet af Sveriges fiender icke vara fullt. Österrike, som länge hotat i bakgrunden af det motstånd hvilket i Europa reste sig mot Sverige, trädde alltmera i dagen såsom en uppenbar fiende. Mazarin hade redan i slutet af det nyss tilländalupna året föreställt Carl X, att kejsarens dröjsmål med att öppet förklara sig som fiende, kom af ingen annan orsak än att han ännu ville med större frihet röra sig i tyska rikets angelägenheter och isynnerhet att han behöfde använda sin styrka till Spaniens understöd i dess krig mot Frankrike. Äfven den spanska grenen af det Habsburgska huset ingrep i den politik som rörde Sverige. Spanien närde kejsarens fiendtlighet mot svenska makten. Samma hof underblåste genom det insteg, som det hade vunnit i Holland, denna republiks ovilja. Likaså var Spanien verksamt i Danmark, hvars hållning blef allt mera tvetydig och en liflig underhandling fördes om dess inneslutande i förbundet mot Sverige [2]). Med säkert

---

[1]) D'Avaugour till Brienne, svenska lägret d. 16 Jan. 1657.

[2]) Brienne säger i sitt bref till D'Avaugour den 9 Mars 1657, att Danmark blifvit mera uppmuntradt till fredsbrott af de

öga mätte Carl X dessa nya faror. De kunde icke förmå honom att afstå från Preussen. Han lade i andra vågskålen Brandenburgs, Rakoczys och kossakernas förbund och han fann, att de nya fienderna icke kunde så hastigt komma att deltaga i striden som hans nyss förvärfvade vänner; med dessa bundsförvandters hjelp hoppades han hafva vunnit någon afgörande fördel förr än kejsaren brutit freden.

Brandenburgs allians var honom framför allt vigtig. »Ingenting gör intryck på konungen», skrifver det fransyska sändebudet, »om icke Brandenburg skiljer sig från honom. Derpå arbetar nu konungen i Polen med all makt, genom Ryssland, genom Österrike, genom Danmark. Utgången skall visa sig vid det möte emellan konungen och kurfursten, hvarom grefve Schlippenbach anhållit».

Den 15 Januari sammanträffade Carl X i den Preussiska staden Holland ännu en gång med Fredrik Wilhelm och öfverlade med honom under de närmast följande fyra dagarne om deras gemensamma angelägenheter. Under dessa dagar kom underrättelsen, att Rakoczy med kossakerna redan brutit upp och var i full marsch in i Polen. Kurfursten förklarade sig nöjd med de förslag Carl X gjorde, och derefter utgafs Sveriges och Brandenburgs förklaring rörande polska freden. Den innehöll vilkor, som medlaren ansåg så ofördelaktiga för Polen, att han uppsökte Carl X för att deri erhålla någon mildring. En sådan lyckades han i sjelfva verket vinna

---

Spanska sändebuden Rebolledo i Köpenhamn och Fuentes i Wien än af någon kejserlig minister.

och de båda fransyska sändebuden begåfvo sig åter till Danzig, der Johan Casimir ännu vistades. De funno honom temligen böjd till eftergift i öfrigt, men alldeles orubblig i det påståendet, att Carl X skulle på förhand återlemna alla sina innehafvande eröfringar, — ett påstående, hvari utan tvifvel främmande makter och isynnerhet kejsaren, fortfarande styrkte honom.

Man ser de täflande stora makterna allt mera ingripa i striden ju mera kritisk ställningen blef. Kejsaren gaf, för att förlänga kriget i Polen, Johan Casimir löfte om hjelp [1]) och uppmuntrade Danmark till krig genom förespeglande af ett förbund, hvari äfven Spanien skulle ingå och hvari det skulle inleda Holland. Mazarin åter lofvade nu genom grefve Claës Tott, som Carl X skickat till Paris, en ansenlig penningesumma, inlade hos sin bundsförvandt Cromwell ett kraftigt förord för att äfven han skulle med penningar bistå Sverige, och skickade ett särskilt sändebud till Haag och Köpenhamn för att söka afböja Danmarks fredsbrott [2]).

På frågan om Preussen strandade likväl underhandlingen äfven denna gång. Czarnecki marscherade på fyra dagar några och fyratio mil för att föra Johan Casimir med fotfolket och artilleriet ur Danzig till öfre Polen och dermed var utsigten till

[1]) Den fransyska utrikes ministern underrättade till och med, att ett stort antal af de förnämsta i Polen hade erbjudit kejsaren att få nämna hvem han ville till Johan Casimirs efterträdare, samt att kejsaren skulle få förena Stor-Polen med sina stater på samma sätt som sina arfländer. Brienne till D'Avaugour den 9 Mars 1657. Så djupt var Polen sjunket.

[2]) Mazarins bref, 13 Mars 1657.

fred åter försvunnen[1]. Carl X gjorde väl icke numera anspråk på ett fullständigt utförande af de vidsträckta planer, han utkastat på en tid då han ännu hade hela Polen i sin hand, men han förblef orubblig i beslutet att bibehålla hvad han ännu innehade, nemligen Preussen. Han såg sig i spetsen för en af de mest krigsvana härar i Europa och han kunde icke förmå sig att sjelfmant släppa ur sina händer en eröfring, som bildade slutstenen till Sveriges förut intagna länder. »Gud har välsignat Sveriges vapen», säger han i instruktionen för de deputerade till landskapsmötena i Sverige[2]; »mot Norrige och Danmark äro Jemtland, Halland och Gottland, mot Polen och Ryssland, Estland, Lifland och Ingermanland förvärfvade, ståendes att förmoda att Gud skall än beskära Konglig Majestät resten af sjösidan till och med Preussen. I Tyskland äro Pomern, Bremen och Verden Sveriges förmurar. Fienderna vilja skilja Sverige från dessa och stänga det inom dess gamla gränsor. Om någon förmente att bäst vore låta nöja sig med Sveriges gamla provinser, må han betänka hvad det i privata lefvernet med sig hafver att vara omgifven af orättvisa och trätedryga grannar; bäst är att behålla förmurarne och sätta fienden att göra i hans eget land. Skulle K. M. släppa allt handlöst, är intet annat att förmoda än att andra skulle vilja

[1] Johan Casimirs i Danzig framställda förslag till franska medlaren befanns »præposterum, insolens och illusorium», helst det icke ens stämde öfverens med det som holländska ambassadören hade fått. Konungens proposition till rikets ständer, d. 20 Febr. 1657.

[2] Gifven Marienburg d. 27 Febr. 1657. Registr.

trampa Sverige under fötterna och beröfva det sin andliga och verldsliga frihet».

Vid samma tid afslöts ändtligen Johan Casimirs fördrag med Österrike. Priset var en försäkran till kejsarens yngre son om successionen till polska kronan. Förut hade kejsaren utfästat sig att med 4,000 man komma Polen till hjelp; nu lofvade han 10,000. Afslutandet af denna traktat aflägsnade än ytterligare hoppet om fred med Polen [1]). Kejsaren antog en hög ton mot Rakoczy och uppmanade honom att afstå från företaget mot Polen.

Under det underhandlingarne fortgått, hade hufvudstyrkan af svenska hären legat i sina qvarter. Endast en del af densamma stod i fält under Stenbock, hvilken, oftast i förening med den brandenburgska generalen Sparre, opererade för att betäcka det hertigliga Preussen mot fiendens infall. De kunde likväl icke hindra, att Tykoczin, en vigtig fästning i Podlachien togs af fienden; kommendanten, Didrik Rosen, sprängde sig i luften med hela garnisonen och med 400 stormande polackar.

Staden Danzig hade vägrat att ingå i den Elbingska traktaten. Den fortfor att visa sig fiendtlig mot svenskarne och oroa deras vinterqvarter. Konungen beslöt då att bryta dess motstånd genom ett medel, som redan Johan Casimir, under den tid han var i fiendtlig ställning mot staden hade ämnat använda [2]), nemligen att genom försänkningar i den arm af Weichseln som flöt förbi Danzig, helt och

[1]) »Porten är nu stängd till fred med Polen sedan traktaten med kejsaren är sluten», skrifver Mazarin d. 3 April 1657.

[2]) D'Avaugours bref, d. 21 December 1656.

hållet afleda floden till dess andra utlopp. Arbetet företogs, men det ledde icke till åsyftad påföljd, emedan vårfloden redan infallit och isarne sönderbröto fördämningarne. —

Allas ögon voro riktade på Rakoczy, som med en talrik här framträngde i Polen. Sedan en rysk invasion från öster, en svensk från norr sönderslitit detta land, närmade sig nu från söder en ny fiende, hvilken likasom de förra, i begynnelsen tycktes underkufva allt utan motstånd. Likväl kunde man förmoda, att den numera bättre rustade polska hären snart skulle angripa honom, och då det tillika hördes, att polska sändebud vistades i hans läger för att draga honom från Sveriges vänskap [1]), beslöt konungen att bryta upp för att genom sin närvaro stärka fursten i förbundet och tillika förhindra, det icke polackarnes hela makt måtte falla öfver hans här. Redan innan detta beslut verkställdes, var Danmarks fredsbrott högst sannolikt. Konungen öfversände, förr än han bröt upp, till det hemmavarande rådet en fullständig plan för Sveriges försvar [2]), gaf Wrangel, som var skickad till Pomern för att taga de tyska provinserna i akt, fullständiga förhållningsordres [3]) för det fall att Danmark angrep, sammankallade rikets ständer, — likväl, emedan han sjelf ej kunde

---

[1]) »Hit är berättadt att polackarne arbeta på att få sluta med Rakoczy a part, och ha till den ändan haft sina utskickade hos honom. Sådan't har bevekt K. M. att skynda sig härifrån upp i Polen, att låta fursten af Siebenbürgen se och höra af K. M. ankomst». Biörnklos bref till P. Brahe, d. 14 Mars 1657. Skokl.

[2]) Gifven i Graudentz, Febr. 1657.

[3]) Marienburg den 16 Febr. 1657. Egenhändigt. Skokl.

hemkomma, icke till allmän riksdag utan till landskapsmöten [1]), — aflät ett bannebref till M. G. De la Gardie [2]), lät preussiska städerna svärja sig trohetsed och anförtrodde styrelsen öfver de trenne palatinaterna i Preussen åt sin broder Adolf Johan, samt befälet öfver de qvarlemnade tyska trupperna åt fältmarskalken Stenbock, med befallning att om så behof gjordes, gå till de tyska ländernas bistånd mot Danmark.

Hoppet att ännu finna det hårdt belägrade Krakau i svenskarnes våld och farhågan att hejdas af en turkisk beskickning hade förmått Rakoczy att i den otjenligaste årstid företaga sitt tåg mot Polen. Lemberg underkastade sig hans beskydd. Flere andra städer gåfvo sig likaledes frivilligt och han ansåg sig derigenom säker, utan att i dem inlägga garnisoner eller förändra befälhafvare. Men den allmänna underkastelse, han hade trott sig komma att finna i Polen uteblef, och hans förnämsta hopp hvilade således på det svenska förbundet, vid hvilket han likväl sjelf aldrig ville oåterkalleligt binda sig. Hans tåg ställdes på Krakau. Polackarne under Lu-

---

[1]) Proposition till rikets ständer på particuliera möten, gifven d. 20 Febr. 1657. Riks-reg.

[2]) Den 3 Mars 1657. Riks-reg. Ordalagen voro ganska skarpa: »Åter kommen J med edra vanliga lamentationer likasom vore ord kraftigare än sjelfva sakens beskaffenhet. Det stora besvär J klagen att Eder tjenst hafver med sig, hafver Eder bordt förut betänka och vill numera sedan man med fienden är engagerad, något annat till än en hop ord och onyttiga quereler. J kunnen och nogsamt vara försäkrade, att om J hafven besvär på Eder sida, man ej heller annorstädes är sådant förutan, dock måste man deraf ej blifva försagd och låta händerna sjunka, utan gripa verket dess manligare an».

bomirski, hvilka i fem månaders tid hållit denna stad innesluten, upphäfde belägringen vid den ungerska härens annalkande. General Würtz öfverlemnade till Rakoczy stadens nycklar, men då den svenska garnisonen ändock qvarstadnade och fursten dessutom icke ville åt sitt oerfarna folk anförtro vården af en så vigtig post, bad han Würtz att förblifva vid Krakaus försvar. För öfrigt hade han icke ens underrättat Carl X om sitt intåg i Polen. Würtz var den som hade gifvit konungen underrättelse derom, och han fick äfven befallning att följa furstens tåg, att bistå honom med militäriska råd, och söka förmå honom till vidtagande af nödiga försigtighetsmått. Oaktadt alla föreställningar kunde han likväl icke öfvertala Rakoczy till en åtgärd så nödvändig för hans säkerhet som den, att bemäktiga sig åtminstone några fasta städer för att bibehålla öppen gemenskap med sitt eget land [1]).

Carl X tog med sig på sitt tåg upp åt Polen de finska och svenska ryttare-regementerna med tolf lätta kanoner. Så sammansmälta voro likväl numera dessa regementer, att först sedan grefven af Waldeck hade tillkommit med tre brandenburgska regementer till häst och ett dragonregemente, hvilka tillsammans ansågos utgöra 3,000 man [2]), konungens hela styrka uppgick till 7,000 krigare. Svenskarne voro således efter all anledning föga mer än 4,000. Det fransyska sändebudet fick konungens tillstånd att följa honom, utan tvifvel för att, i händelse ett tillfälle till för-

[1]) Memoires de Terlon, p. 27.
[2]) Konungen gaf Waldeck, för att fästa honom närmare vid sig, befäl öfver härens ena flygel.

delaktig fredsunderhandling med Polen skulle yppa sig, han skulle genast kunna begagna det. Den 13 Mars marscherade Carl X från Thorn, der han uppehållit sig några dagar, mönstrade den 14 vid Brzest Cujavski den förenade hären, och gick derefter rakt på Krakau, der han förmodade att finna Rakoczy. Någon visshet egde man icke om riktningen af dennes tåg. Oroande underrättelser kringflögo, att fursten redan blifvit slagen af polackarne. I sjelfva verket var ingenting mera sannolikt än att desse, som både under Czarnecki och Lubomirski stodo i fält, skulle angripa antingen konungens här eller furstens före bådas förening. Carl X sammankallade alla sina öfverstar till ett krigsråd och var redan fullt besluten att med sin lilla här gå löst på polska armén, i händelse den ville ställa sig emellan honom och Rakoczy. Men innan detta hann till verkställighet, erfor man att Rakoczy obehindradt hade kommit ända till Opatowz vid Weichseln, och var sysselsatt att slå en brygga öfver denna flod [1]. Konungen gick efter denna underrättelse vidare söderut: och intog i vägen den 23 Mars, efter tvenne timmars belägring, Petrikow, i hvilken stad lades brandenburgsk garnison, emedan den hörde till ett ibland de palatinater som genom traktaten voro till kurfursten öfverlåtna. Konungen var i sjelfva verket ännu i stor fara att med sin ringa styrka blifva afskuren från svenska garnisonerna och från Weichseln, då han ändtligen i Wolchowa (den 26 Mars) fick underrättelse, att Rakoczy uppbrutit, gått öfver Nidda-ström-

---

[1]) D'Avaugours bref, Sobota d. 19 Mars 1657.

men och tågat för att uppsöka Lubomirski, som efter hans tanke skulle befinna sig vid Soliz eller Opatow. Konungen vände sig då genast rakt mot öster och följde storfursten efter. Polackarne gjorde intet försök att hindra föreningen. Den 1 April ankom furst Rakoczy med 3,000 ryttare till Carl X:s högqvarter Moidlbosize, nära slottet Chrzistopora, några mil nordvest om Sendomir. Han helsades med kanonskott och handgevärssalvor af den i slagtordning uppställda svenska armén. Furstens följe lyste af de praktfullaste drägter; örnfjädrar och ädelstenar prydde deras hufvudbonader. Hans här var manstark: den utgjorde nära 60,000 man: men den utgjorde en brokig sammansättning af ungrare, kossaker, moldauer, vallacher, heidukar, szekler [1]), och var i hög grad oöfvad. Lägret upptog en ofantlig rymd. Vagnarne som skulle fortskaffa trossen, dragne hvardera af åtta till tio par oxar, behöfde ett par tusen kossaker till betäckning. En gång förr, i tyska kriget hade Carl X arbetat på ungrarnes disciplinering: äfven nu sökte han att inöfva dem i det svenska krigssättet och att tygla kossakerna, hvilka icke buro vördnad för något heligt och hvarken skonade ålder eller kön. Konungens och furstens alla bemödanden att förekomma oordningar voro likväl fruktlösa.

För tredje gången stod Carl X i öfre Polen, nu förstärkt med en talrik, ehuru halft barbarisk armé, hvilken han hoppades föra till seger på slagfältet, medan den politiska synkretsen omkring ho-

[1]) 24,000 ungrare, 35,000 kossaker, enligt furstens af Anhalt relation. Riks-ark.

nom blef allt dunklare. Mazarin gaf den underrättelsen, att Danmark endast väntade på afslutandet af ett försvars- och anfallsförbund med kejsaren för att bryta freden. Holland, ställdt under spanskt inflytande visade sig allt mera fiendtligt. Österrikes anfall syntes nära för handen.

Då inträffade plötsligen kejsar Ferdinand III:s död [1]). Redan sedan någon tid sjuk, afled han hastigt af förskräckelse för sitt yngsta barns lifsfara vid en vådeld i kejserliga slottet. Det var som ett åskslag hade rensat den molnfyllda luften. För Österrike betydde vid denna tid ett regentombyte vida mer än för de flesta andra stater, emedan ett kejsarval sällan kunde komma till stånd utan svåra och långsamma underhandlingar. Hvart och ett sådant val dämpade derföre för en tid Österrikiska husets makt och gaf luft åt alla dess fiender. För Sverige, som från så många håll hade rönt följderna af kejsarens ovänskap, ljusnade utsigterna derigenom betydligt. Carl X meddelade genast underrättelsen åt fransyska sändebudet och tillade, att nu vore tiden inne då man borde söka utestänga Habsburgska huset från kejsarevärdigheten [2]). Om Frankrike

vore

[1]) Den 2 April 1657.

[2]) D'Avaugours bref d. 9 April. Jfr konungens skrifvelse till rikets råd, Zawichost den 11 April 1657. »Det vore tid att träda från Hus Österrike som nu i några secula haft denna digniteten till de evangeliskes förfång». Riksreg. Konungen ville ock uppmana de tyska kurfurstarne att frångå Österrikiska huset och i stället välja kurfursten af Brandenburg eller hertigen af Savoyen. Carl X fick sedermera sjelf af Frankrike en vink, att i fall han ville söka kejsarkronan, det skulle vara Ludvig XIV behagligt. Mazarins bref till D'Avaugour, d. 29 Juni s. å.

vore sinnadt att söka åstadkomma något sådant, ville han genom vapen och underhandlingar dertill förhjelpa. De protestantiske furstarne uppmanade honom till ett infall i de kejserliga arfländerna. Det syntes vara all anledning att förmoda, det Johan Casimir, beröfvad hoppet om stöd af Österrike, skulle blifva benägnare till fred, så mycket mer som holländarnes hjelp • äfven syntes oviss i följd af deras nyligen uppkomna oenighet med England. Af de polska generalerna voro flere stupade: mellan de öfriga herrskade tvedrägt.

Med blickarne fästade på dessa nya utsigter fullföljde Carl X sina operationer i förening med Rakoczy. Denne furste, eggad af sin ärelystnad att anfalla Polen, men icke synnerligen bekant med dess förhållanden, var i sjelfva verket en föga pålitlig bundsförvandt. Han smickrade sig med de största förhoppningar och ville ännu ej bekräfta det ingångna förbundet, under det han dock var så beroende af Carl X:s krigsmakt, att han med sin talrika här icke ansåg sig säker, om den icke likasom eskorterades af svenskarnes lilla styrka. Icke nöjd med hvad som erbjöds honom i förbundet, gjorde han fortfarande ständigt större fordringar och hindrade sålunda fördragets ratifikation [1]. Hans folk var ovant vid kriget och längtade tillbaka till sitt rika hemland. Det var icke heller förpligtadt

[1] Carl X skickade emellertid, på hans uppmaning, sändebud till Tatar Chan och till Chmielnicky samt gaf sina gesandter i Constantinopel fullmakt att afsluta ett fördrag med Porten. Då var Sverige i krig eller aktiv underhandling med hela Europa, om man undantager Italien.

att tjena längre än fyra månader utan sold och en sådan förmådde Rakoczy icke gifva. Kossakerna, som äfven hade penningar att fordra, togo sig deraf snart en förevändning att i tusental öfverge hans fanor och blott söka berga sitt byte ur Polen. Fursten ville i förstone icke en gång öfvertaga försvaret af Krakau, hvars besättande han i förbundet hade betingat sig. Men konungen utbrast med någon häftighet: att om Rakoczy ville vara konung i Polen, borde han ock sjelf vakta sina städer, hvarpå fursten skickade Janus Betlen med 3,000 man till Krakau. Den svenska besättningen under general Würtz kunde sålunda blifva disponibel och bilda en för den i fält stående hären väl behöflig förstärkning. Men då den skulle anträda sitt aftåg, befanns vägen till Preussen redan vara stängd af Czarnecki, och Würtz måste således med sitt manskap stadna qvar i Krakau, hvilket snart åter inneslöts af fienden.

De förenade härarne bröto upp för att gå öfver Weichseln. Planen var, att antingen förmå fienden till en hufvuddrabbning, eller om han vek undan, belägra de vigtiga fästningarne Zamoizcie och Brzest. Man öfverenskom, att hvardera hären skulle slå sin bro för öfvergången öfver floden: svenskarne utförde ock efter aftal sitt arbete [1]) och gingo öfver vid Zawichost (den 8 April). Men ungrarne blefvo icke

[1]) Vid denna brobyggnad såg man ett karakteristiskt drag af polackarnes ridderliga anda. En del af polska adelsrytteriet sköt från den motsatta stranden på svenskarne för att oroa dem under arbetet. Konungen red fram för att rekognoscera. Hans följe varnade honom för att begifva sig inom skotthåll, men han aktade som vanligt icke derpå. Då red en polsk öfverste Korizki, som ännu var qvar i svensk tjenst, ned till

färdige med sin bro, som skulle uppföras[1]) tre mil derifrån vid Smielowo. De måste slutligen draga sig till den svenska bryggan för att öfvergå på denna: hvarigenom tre dyrbara, oersättliga dagar förspilldes.

Nu först var föreningen verkställd mellan dessa tvenne, hvarandra så olika härar. I seder, språk, klädedrägt, skiljde sig de nationer, af hvilka de utgjordes. Den ena, talrikare än någon af de härar som under de sista fälttågen visat sig i Polen, saknade nästan all krigisk ordning. Den andra var kanhända den fältvanaste här i Europa, men bestod af en hand full folk. Från höjden vid Zawichost nära Weichselns strand kunde det vidsträckta lägret öfverskådas: man kunde derifrån se flere tusen vakteldar färga horisonten. Svårigheterna vid att anskaffa lifsmedel för en

---

stranden och ropade till sina landsmän, att konungen var der, uppmanande dem att ej göra honom någon skada. De polske adelsmännen stego af hästarne, aftogo sina hattar och bugade sig för att helsa konungen tre gånger till jorden. Derefter stego de till häst och redo med blottade hufvuden bort. Konungen, för att besvara artigheten, förbjöd de sina att skjuta. Furstens af Anhalt berättelse. Riksark.

[1]) Under detta arbete gjorde Carl X för första gången ett besök i Rakoczys läger. »En lust var det att se och höra», säger en af Carl X:s krigsöfverstar, »med hvilket öfverljudt jubelskri och välkommen de uppställda härarne på sitt manér helsade H. M., hvilket med kanonernas dån och instämmandet af de många besynnerliga instrumenter, pukor, skallmejor, basuner, violiner, »polska bockar» och handpukor gaf ett helt främmande och ovanligt samljud. Furst Rakoczy red merendels med blottadt hufvud framför H. M. och på båda sidor bakom konungen de tvenne fältherrarne Kemini Janus och Antonio Sdanowicz och efter dem de svenske officerarne. Som alla ungerska och kossakiska officerare när konungen passerat förbi deras trupper, slöto sig till hans följe, så blef detta allt större och större och utgjorde slutligen en svit af några tusen ryttare, med hvilken konungen mot middagen anlände till furstens qvarter». Furstens af Anhalt berättelse.

så betydlig härmassa voro ganska stora och för att undvika dem föreslog Carl X, att de tvenne arméerna skulle tåga på några mils afstånd från hvarandra; men Rakoczy kunde aldrig förmås att följa denna plan, utan tog sitt högqvarter vanligen endast en half mil från konungens.

Allt berodde på skyndsamhet. Men Carl X, den snabbaste af härförare, var nu fjättrad i sina rörelser af en oordnad, långsam förbundshär. Fienden hade fått tid att draga sig undan. Han gick norrut öfver floden Wiprek. De förenade uppgåfvo då sin afsigt att belägra Zamoizcie och beslöto att med allt sitt rytteri i forcerad marsch följa efter fienden och falla honom i flanken. Svenskarne gingo främst. Komna öfver Wiprek, funno de ändock icke den fiendtliga hären. Han hade vikit undan till Podlachien och satt sig vid Wezerodh nära Bug. Konungen fruktade ett infall i Preussen och påskyndade än mer sin marsch. Den 19 April stod den svenska hären i Latowize. Man erfor då, att fiendtliga hären ämnade gå öfver Weichseln vid Warschau för att stöta till den styrka som der befann sig under Johan Casimirs befäl. De förenade furstarne höllo genast, under bar himmel, krigsråd och beslöto vända sig vester ut samt gå rakt på fienden, för att instänga honom på den trånga rymden emellan Weichsel och Bug nära deras sammanflöde. Deras snabba rörelser tvungo polackarne att helt och hållet uppgifva sin förra plan. Den fiendtliga hären delade sig. Czarnecki med en mindre styrka gick till Warschau: hufvudmakten, förnämligast den litthauiska armén, vände sig åt Bug för att vid Brok öfvergå denna flod. Carl X skic-

kade från Minscow den 20 April grefven af Waldeck och fursten af Anhalt med 5,000 svenska och ungerska ryttare att anfalla den förra, och följde sjelf i ilande dagmarscher de sednare [1]). Men fiendens snabbhet gäckade äfven denna gång alla bemödanden. Han räddade sig vid Brok öfver Bug.

Svenskarne hunno fienden så nära, att, då de framkommo till venstra stranden af Bug, syntes på den högra ännu fiendtliga trupper i uppbrott. De förenade härarne vadade öfver floden, men uppnådde endast några få af de eftersta bland fienden. De stadnade då vid Krzemin för att njuta någon hvila efter det ansträngande tåget [2]).

Genom dessa rörelser af så talrika härar, hvilka till största delen icke iakttogo någon krigstukt, förstördes det olyckliga Polen i grund [3]). Afsigten att tvinga fienden till en hufvuddrabbning var emellertid förfelad.

Efter några dagars förlopp ville konungen fortsätta tåget mot fienden, som hade vändt sig till Brzest, men kunde omöjligt dertill förmå Rakoczy. Denne ville först invänta sin tross, och hären stod stilla ända till den 7 Maj. Under tiden hade fienden

[1]) Vid detta tåg var det som konungen, då han väntade batalj följande morgonen, anordnade ett »starkt avantgarde» af 400 svenskar under generalmajor Schönleben: när han anmodade Rakoczy att låta en lämplig styrka fotfolk stöta till dem, frågade denne, om 20,000 man vore nog? Och de 20,000 ungrarne med de 400 svenskarne utgjorde i sjelfva verket förtruppen.

[2]) G. O. Stenbock befalltes med artilleri och tross infinna sig hos konungen. Registr. Krzemin d. 26 April.

[3]) »Polen är ett ruineradt land, der ingenting mer finnes att taga». D'Avaugour. Krzemin, d. 26 April 1657.

åter förändrat plan. Sapieha med 12,000 Litthauer hade gått till Kaminieck och Potocki med hufvudhären uppför Weichseln åt Sendomir. Konungen föreslog då Rakoczy, att han med sin armé skulle tåga söderut mot Kaminieck, så ville svenskarne belägra Brzest. Men Rakoczy vägrade. Då föreslog honom konungen att belägra Brzest; svenskarne skulle förfölja fienden. Men icke heller detta biföll fursten. Båda hårarne gingo då att tillsammans belägra Brzest, under förhoppning att fienden hellre skulle våga ett fältslag än förlora denna vigtiga fästning, hvilken genom sitt läge vid floderna Bugs och Muchavicz' sammanlopp beherrskade kommunikationen på en gång med Litthauen, Masovien och Ukräne. Fienden undvek dock äfven nu en drabbning. Deremot skickade konungen en stark corps, under befäl af Jakob Kasimir De la Gardie och grefven af Waldeck, före sig mot Brzest och det lyckades, hufvudsakligen genom tjenstgörande general-qvartermästaren Erik Dahlbergs mod och skicklighet [1]), att förmå kommendanten, ehuru han i den starka fästningen hade en besättning af 3,000 man, till kapitulation (den 13 Maj 1657). Staden öfverlemnades åt fursten af Siebenbürgen. Den var för honom, i anseende till dess läge, en besittning af stort värde, ehuruväl tillika svår att behålla emedan han icke innehade någon annan polsk fästning närmare belägen än Krakau.

Sedan Carl X hade till Rakoczy öfverlemnat dessa tvenne betydande fästningar, förnyade han den

---

[1]) Se den märkliga berättelsen om Brzests öfvergång i Dahlbergs dagbok. Stockh. 1823.

begäran han flere gånger framställt om ratifikation af det ingångna förbundet. Men Rakoczy, sannolikt dårad af hoppet att kunna vinna ännu mera än detta fördrag innehöll, gaf ett undvikande svar och ville icke heller, enligt fördraget, ingå i underhandling med konungens bundsförvandt kurfursten af Brandenburg [1]). Han förde under tiden misstänkta underhandlingar med polackarne. I hans armé yppade sig tecken till en farlig söndring emellan ungrare och kossaker, hvilken han emot Carl X:s upprepade råd icke gjorde någonting för att afhjelpa.

Kort före sin ankomst till Brzest erhöll konungen underrättelse, att danskarne begynnt fiendtligheter mot Sveriges besittningar i Tyskland och oroade Holstein. Länge hade detta nya krig hotat. Tidigare på våren hade väl en utsigt visat sig till förlikning med Danmark, men Carl X hade aldrig derpå kunnat förlita sig, utan städse behållit i sinnet sannolikheten af ett krig med denna granne. Det var ett krig, som ännu vida närmare än det ryska rörde det egentliga Sverige. Från norska sidan kunde danska härar göra infall i Sverige utåt hela dess gräns. Jemtland, Westergötland, Småland voro i första handen blottställda för deras anfall. Danska flottan kunde, isynnerhet om den understöddes af en holländsk sjömakt, helt och hållet afbryta Sveriges gemenskap med östersjöländerna. Och slutligen förmodade man, att danskarne skulle, förenade med österrikiska trupper, genom ett infall i Pomern söka afskära Carl X från kommunikationen med sina tyska

[1]) Terlon, pag. 51.

länder. Alla dessa omständigheter [1]) gjorde det för Carl X till en tvingande nödvändighet att med sin förnämsta styrka afvärja det danska anfallet.

Dertill kom hvad i dessa tider, då härförarne voro så beroende af sina till stor del värfvade och utländska härar, måste vara af väsendtlig vigt, — att det förstörda Polen icke mera kunde underhålla en armé. Konungen förhastade sig likväl ingalunda vid förändringen af sin krigsplan [2]). Han ville först vara fullt försäkrad om Danmarks fiendtliga afsigter och han behöfde sin styrka så fulltalig som möjligt. I synnerhet fattades honom fotfolk, och han önskade att draga till sig de knektar som under Würtz legat i Krakau. Ännu någon tid voro således hans krigsrörelser riktade hufvudsakligen mot polackarne.

Tvenne dagar efter intagandet af Brzest skilde sig konungens armé från Rakoczys. Adeln i Stor-Polen hade, sedan de förenade härarne öfvergått på högra Weichsel-stranden,. åter begynnt samla sig; konung Johan Casimir och Czarnecki stodo med en betydlig styrka vid Lowicz. För att slå dem eller åtminstone förekomma ett anfall på Preussen, gick nu Carl X vester ut [3]) och Rakoczy stadnade nära

---

[1]) »De tiderna hade ett surt och horribelt utseende», säger Ehrensten i sina personalier öfver Carl X.

[2]) »De regementer som äro destinerade åt Pomern mågen J än ej draga ihop, ty med detta verket måste man icke præcipitera sig, fastom min H. svärfar finner sig något incommoderad». Till G. O. Stenbock, d. 11 Maj 1657. Riksreg.

[3]) »Czarnecki har skiljt sig från de öfriga polska generalerna och gått till Warschau. Han uppsöker sin konung, som lär samla en talrik här af tyskar och polackar. Detta skall efter min tanke ofelbart snart föranleda konungen af Sverige att gå öfver Weichseln, för att iakttaga hvad som tilldrager sig på den

Brzest, för att observera Litthauerna. »Man skiljdes från hvarandra med temligen mycken köld», skrifver fransyska sändebudet [1]), »ehuru deraf ingen olägenhet kan uppkomma då denna skilsmessa är föranledd af fiendernas söndring i tvenne härar och vid underrättelsen om dessas förening, de förbundne åter kunna draga sina krafter tillsammans».

Stenbock närmade sig emellertid, enligt den gifna befallningen, till Plotzk med sin armé, som hufvudsakligen bestod af artilleri och fotfolk. Konungen skickade Uplands, Smålands, Westgöta, Östgöta ryttare samt några värfvade regementer under markgrefven Carl Magnus af Baden att förstärka honom och gaf befallning, att dessa båda fältherrar genast skulle gå öfver Weichseln vid Plotzk oeh sedermera tåga rakt på fienden. Sjelf stadnade konungen tills vidare vid Krzemin för att vara ungrarne närmare. En falsk underrättelse att polska hären gått öfver Weichseln, förmådde honom väl att hastigt närma sig till denna flod för att understödja markgrefven, men han återvände den 18 till Krzemin. Den 20 Maj inträffade åter Rakoczy med sin krigsmakt i svenskarnes närhet [2]). Den 21 infann sig på erhål-

---

sidan», skrifver D'Avaugour till Brienne, redan d. 6 Maj. Han tillägger: »men Stenbock måste komma för att förena sig med Rakockzy innan konungen vill begifva sig härifrån. Stenbock är den bästa infanteri-general som finnes i Polen. Också måste, efter min tanke, man understödja Rakoczy ganska starkt om man vill vara säker på honom».

[1]) Till Mazarin. Lägret vid Brzest, d. 13 Maj 1657.

[2]) »Rakoczy var så rädd att vara ensam mot Litthauerna, att han kommit efter och här förenat sig med oss», skrifver D'Avaugour till sitt hof från Osnowska vid Bug, d. 20 Maj 1657.

len kallelse Stenbock hos konungen till öfverläggning om planen för krigets fortsättning. Rakoczy hade sändt sin förnämsta minister Kemini Janus till konungens läger vid Krzemin, med tillkännagifvande, att han af fruktan för ett infall i Siebenbürgen af Tatarerna, nödgades fatta posto närmare sina gränsor och ställa sig i kommunikation med Krakau. Han ville derföre gå söderut till Zawichost, der han först med svenskarne hade gått öfver Weichseln och frågade om Carl X ville låta sina trupper följa honom dit samt understödja honom i bemödandet att skydda sitt eget land. Derpå svarade konungen, att deras allians var riktad emot Polen och mot de makter som kunde vilja inblanda sig i dess krig, men att konungen lika litet kunde bistå storfursten i försvaret af hans länder som han sjelf egde rätt att begära storfurstens hjelp för sina. Den Siebenbürgiske utskickade fann sådant vara billigt och sade blott, att man ej borde kunna förtänka storfursten, om han drog sin här närmare till sina gränsor för sitt eget lands försvar: Carl X svarade, att det stod honom fritt att göra hvad han ville, men för sin del kunde han ej gifva honom mera folk än hans krafter medgåfve och han redan hade lofvat. När ungraren fann omöjligheten att till södra delen af Polen erhålla hjelptrupper af Carl X, beslöts det, att svenska hufvudarmén under Stenbock skulle förblifva förenad med Rakoczys här, men agera omkring nedre Weichseln och Bug. Sjelf ville konungen begifva sig till Preussen, för att söka förmå kurfursten till ståndaktighet vid förbundet. Konungen tillkännagaf uttryckligen för fursten, att han ej kunde

undvara alla de trupper som nu befunno sig hos Stenbock, men att han väl skulle låta en del af dessa gå med honom, om en del af brandenburgska trupperna sändes af kurfursten [1]).

Konungen bröt derefter upp mot Preussen, lemnande hufvudhären under Stenbocks befäl. Ännu hade han icke öfvergifvit tanken på en strid med polackarne. Redan den 24 Maj fick Stenbock befallning, att förstärkt af 3,000 Wallacher, genom dag och natt skynda till konungen, emedan han på underrättelsen att en stor polsk makt hade satt sig öfver Weichseln, ville gå löst på densamma [2]). Följande dagen upplystes det likväl, att fienden blott kastat några få trupper öfver Weichseln och hastigt gått tillbaka, då han stötte på konungens folk under markgrefven af Baden.

Den största vigt hvilade åter på den brandenburgska kurfurstens beslut. Han begynnte allt mera draga sig tillbaka från all medverkan med svenskarne och ville endast använda sina trupper till försvaret af sitt eget land. Utgången berodde hufvudsakligen på den frågan, huruvida folk kunde af honom erhållas eller icke. Men de regementer som redan voro förenade med svenskarne visade en tvetydig hållning, och då markgrefven af Baden, vid tidningen om polackarnes öfvergång öfver Weichseln, vände sig mot dem, gick brandenburgarnes befälhafvare Görzke väl till en

---

[1]) Konungens egenhändiga bref till G. O. Stenbock, den 15 Juni 1657. Detta vigtiga bref, som innehåller en utförlig framställning af konungens sista förhandlingar med Rakoczy, finnes icke i registraturet, men förvaras i original på Drottningholms Bibliothek.

[2]) Registr.

början med honom, men vände om på vägen. Konungen sökte förgäfves genom Schlippenbach förmå kurfursten att låta en del af sitt folk följa svenska hären uppåt landet, för att om möjligt vore, söka göra fienden något afbräck. Men kurfursten vägrade dertill alldeles sitt bifall. Han var redan nära att åter öfvergifva det svenska förbundet.

Stenbock och Rakoczy marscherade emellertid tillsammans ifrån Krzemin, gingo öfver Bug och Narew samt slutligen, vid Zakrozyn, öfver Weichseln. Rakoczy, understundom modfälld, icke sällan öfvermodig, lyssnade ej till de råd, Carl X flere gånger gaf honom att i tid begifva sig närmare sina gränsor [1]), utan företog i stället på egen hand belägringen af Warschau, för hvars intagande han likväl snart fann sig föranlåten att anlita svenskarnes hjelp. När staden, dagen efter dessas ankomst (9 Juni) hade kapitulerat, tilltrodde han sig dock icke behålla den, emedan en besättning af betydligare styrka ej kunde der finna underhåll och det beslöts derföre att rasera fästningsverken. Under tiden kom från

---

[1]) Redan den 3 Juni skrifver Carl X till G. O. Stenbock: »Jag önskar fursten vore väl vid sina gränsor och uti tid», och den 6 Juni till densamma: »Fån J visshet att de kejserlige äre ingångne i Polen, så råder fursten att han i tid knoppar sig tillbaka och går längs Bugen hem till sitt, nyttjande detta tillfället af det höga vattnet att de icke så lätt kunna följa honom. Der han icke sådant vill akta, så sätten J man min armé i säkerhet och drager den öfver Weichseln tillbaka, ty jag kan intet consentera till någon combat med de kejserliga innan vi ha mera fotfolk af kurfurstens hos oss, som är nu intet hopp att bekomma och långt att afvänta. Men vill fursten intet följa råd, så låter honom gå allena och remonstrera honom att jag ej kan låta min armé gå dit, dädan den ej kan komma i säkerhet». Registr.

flera håll underrättelsen att en stor österrikisk armé inbrutit i Polen [1]). Man erfor ock, att dess bestämmelse var att förena sig med de danska trupper som skulle gå mot Pomern, och helt och hållet stänga för Carl X gemenskapen med Tyskland. Då befallte konungen den svenska hären (Brandenburg fann man numera icke kunna förmås till att lemna några trupper) under Stenbock, hvilken efter all sannolikhet icke kan hafva varit mera än omkring 4,000 man stark, att lemna Rakoczy, som med tårar i ögonen emottog denna underrättelse. Den 13 Juni skiljdes de svenska trupperna från de siebenbürgiska och kossakiska härarne [2]).

På grund af Rakoczys klagan har den förebråelsen äfven af svenska författare blifvit riktad mot Carl X, att han för sin fördel lockat den Siebenbürgiske fursten till förbund med sig, samt att han med afsigt dragit hans här långt in i Polen och derefter öfvergifvit honom. Man förgäter då, att Rakoczy var den som först erbjöd Sverige förbund och dervid otvifvelaktigt lika mycket afsåg sin fördel som den svenske konungen sin, — att, efter sitt infall i Polen fursten försummade alla de politiska och militäriska råd, som gåfvos honom för krigets utförande, — att han under hela tiden visade sig föga fästad vid det svenska förbundet, hvilket han icke en gång ville ratificera, samt att härarnes marscher i Polen na-

---

[1]) Konungen befallte förstöra landet för att hindra österrikarnes antågande. Till G. O. Stenbock. Thorn d. 10 Juni 1657.

[2]) Åtta dagar derefter inskeppade sig Stenbock till Sverige, för att taga öfverbefälet öfver de trupper som skulle utföra försvarskriget mot Danmark.

turligtvis måste bestämmas af krigets gång och af ändamålet att sammanträffa med den fiendtliga armén, hvars riktning angaf deras. Det synes äfven hafva varit en alldeles för långt sträckt fordran, att Carl X, vid ett uppkommande nytt krig som hotade hjertat af hans rike, skulle, i stället för att värna sitt eget lands gränsor, använda de fåtaliga trupper han egde, att försvara en här af 50,000 man, som, ifall den blifvit ändamålsenligt anförd, med lätthet hade kunnat värja sig sjelf. Man bör icke heller förbise, att Rakoczy var en sjelfständig furste, hvilken hvarken kunde nödgas ingå förbund utan fördel för sig, eller behöfde aflägsna sig från sina egna gränsor längre än hans egen säkerhet tillät. Säkert är äfven, att Rakoczy med någon klokhet lika lätt hade kunnat finna sin väg tillbaka till sitt land som han funnit den in i Polen, isynnerhet sedan han nu innehade tvenne af svenskarne till honom öfverlemnade fästningar, båda bland de starkaste i landet[1]. Det är icke svårt att upprräkna de af honom sjelf begångna, upprepade, nästan oförklarliga fel, hvilka voro orsaken att hans här först söndrades, sedan ingick en skymflig kapitulation med en vida svagare polsk styrka och slutligen af Tatarerna nästan helt och hållet förstördes. Rakoczys ärelystnad hade fört honom in i det polska kriget: hans egen oklokhet förde honom med förlust och vanära derutur.

---

[1]) »Det är ock väl att K. M. har lemnat fursten några officerare som hos hans folk hafva god kredit att dem animera». Stats-Sekret. Behmer till P. Brahe, 1 Aug. 1657.

Sveriges krig mot Polen afstadnade emellertid icke, utan fullföljdes nästan utan afbrott intill konungens död. Men det fördes af svenskarne helt och hållet försvarsvis och det bortskymdes af de stora krigshändelser som i andra trakter förefollo: då striden derefter fördes på en gång i Polen, i Östersjö-provinserna, i Danmark och inom Sveriges egna gränsor. För Polen blef Carl X:s krig i framtiden af de mest betydelsefulla följder, emedan detta olyckliga rike icke förmådde värja sig för Sveriges anfall annat än genom en eftergifvenhet mot sina öfriga grannar, som banade väg för dessas framgent växande inflytelse i dess inre angelägenheter. Tidpunkten för Rysslands bestämda öfvervigt öfver Polen, kan räknas just från detta krig. För öfrigt utbrast öfver de evangeliska i Polen, då svenska hären drog sig tillbaka, en gruflig förföljelse. De anklagades att hafva dragit den nordiska fienden in i landet; deras egendom sköflades, deras kyrkor vanhelgades, de utestängdes från riksdagen; många miste lifvet[1]). För Sverige blef polska kriget isynnerhet derigenom vigtigt, att i detsamma härdades den segervana krigsmakt som sedermera vann de följdrika framgångarne i Danmark.

Frankrike sökte fortfarande förmå Carl X att i första rummet angripa Österrike. Flere tyska furstar erbjödo honom äfven sitt förbund. I konungens omgifning fattades icke de, som talade för ett krig i Tyskland. Det har kanhända funnits ögonblick, då

[1]) Klagoskrift från en evangelisk adelsman å sina trosförvandters vägnar till de svenska fredsunderhandlarne i Preussen 1659. Skokl.

Carl X tvekat hvart han först skulle vända sina vapen — mot Danmark eller mot Schlesien [1]). Men första vilkoret för ett anfall mot kejsarens länder var den brandenburgska kurfurstens medverkan. De mest lysande anbud gjordes för att förmå denna furste att stå fast vid det svenska förbundet: den fransyske ministern reste till och med på Carl X:s anmodan till Königsberg för detta ändamål. Men kurfursten fortfor att iakttaga en tvetydig hållning. Derefter och sedan den danska krigsförklaringen ankommit, gjorde konungen sig färdig till uppbrott, lemnade den 23 Juni Thorn, gick den 26 med hela armén från Bromberg och utsatte till den 10 Juli mötet för sina trupper vid Demmin i Pomern, fullt beslutad att från den tyska sidan bryta Danmarks krafter och afhålla det från anfall på det egentliga Sverige.

Tvenne år voro nu nästan på dagen förflutna, sedan konungen lemnade Sverige. Hurudant tillståndet der var under stridens skiften i Polen, på hvad sätt kriget återverkade på ställningen hemma och huru för öfrigt de inre förhållandena utvecklade sig äfven oberoende af krigets öden, måste vi tillse, innan vi ingå i framställningen af striden med Danmark. —

TREDJE

[1]) D'Avaugours bref från Pultusk den 8 Juni 1657. Nils Brahe skrifver vid samma tid från Elbing till sin farbror, riksdrotsen: »Grefve Schlippenbachs consilia non togæ socia sed belli et armorum sunt, efter han vill att konungen ginge med hela sin makt uppåt Ungern eller ock Böhmen och prevenierade huset Österrike förr än det blefve stabilieradt med en ny kejsare».

TREDJE KAPITLET.

Inre förhållanden. — Reduktionen.

Det polska kriget medförde i förstone, då det icke berörde och icke ens hotade landets gränsor, för Sverige icke de stora lidanden, af hvilka denna mensklighetens plåga vanligen plägar åtföljas. Det fördes till en betydlig del med främmande penningar[1]) och med utländskt folk. De första segertidningarne kommo tätt efter hvarandra och väckte öfverallt glädje och förvåning.

En stark ansträngning af rikets krafter var detta oaktadt oundgängligen förenad med krigstillståndet. Utskrifningar och värfningar medförde en kännbar minskning på folk och de vid riksdagen åtagna skatterna tyngde. Handeln kunde icke bibehålla sin förra liflighet, då man såg holländska flottan i Östersjön och fruktade dess fiendtlighet. Under tiden fortfor den jäsande oro, i hvilken landet befunnit sig vid konungens anträde till regeringen. Bland allmogen spridde sig den föreställningen, att den genom konungens aflägsnande förlorat sin försvarare och att under hans frånvaro ingen rättvisa

[1]) »H. M. har nu snart i tvenne år fört kriget här uti Polen utan att draga några ansenliga medel hemifrån». Till Kommissarierna för Landskapsmötena i Sverige d. 27 Febr. 1657.

vore att förvänta [1]). Rådet vågade derföre icke göra början med upptagandet af de nya skatterna: qvarntullen och slagtaraccisen [2]). Bristen på tillgångar för krigets behof begynnte emellertid redan att kännas tryckande. För flottans utrustning måste man på förhand tillgripa det följande året medel. Kammarkollegium klagade att, sedan den inkomstkälla uttorkat som förut funnits i försäljningen af gods, blef bristen allt mera betydlig. Allmogen vore för fattig att utgöra flera pålagor. Stockholms magistrat, som uppkallades i rådet och tillspordes om någon penningehjelp, svarade ock att borgerskapet var dertill allt för mycket utarmadt [3]).

Då ryska kriget tillkom, försämrades ställningen betydligt. Man kunde icke mera beräkna några rentor såsom inflytande från Finland, emedan de måste användas till landets försvar. Spanmålspriserna uppdrefvos. »Här är hvarken kredit, handel eller vandel», skrifver rådet till konungen redan den 6 Sept. 1656. Det har mot den tryckande penningebristen endast tvenne utvägar att föreslå: förpantning af kronogods och en ny bevillning af ständerna.

Under sådana yttre och inre förhållanden var det som den vid riksdagen beslutade reduktionen skulle gå för sig. Under krigets buller och glansen af lysande segrar å ena sidan, under tryckningen af

---

[1]) Riksdrotsen i rådet, den 9 Okt. 1655.

[2]) »Beslöts att dröja med qvarntullsordningen, emedan snart kunde yppa sig en revolte ibland allmogen och synes väl allaredan att den är inte vid godt humeur utan mer inclinerar till elaka tankar än goda». Rådsprot. d. 5 Dec. s. å.

[3]) Rådsprot. d. 4 Dec.

ett jäsande missnöje och en svår statens förlägenhet å den andra fortgick detta arbete, som i sjelfva verket innehöll denna tids innersta samhällsstrid. Skiftningarne af denna strid äro icke mindre märkvärdiga än slagtningarnes öden: de kräfde icke mindre mod och skicklighet än striderna på fältet och de hafva för framtiden bestämt icke blott samhällsmaktens ställning utan äfven förhållandet emellan olika samhällsklasser.

Samma dag konungen hissade segel för att gå ut i kriget, den 10 Juli 1655, hade han från Elfsnabben gifvit sin instruktion för reduktions-kommissarierna [1]) och nämnde kammar-presidenten Herman Fleming [2]), att »föra ordet och dirigera verket» [3]). Redan sex dagar derefter afgick till samtliga landshöfdingar reduktions-kollegii påbud, att alla de hvilka innehade gods, efter 1604 komna ifrån kronan, skulle förete sina åtkomsthandlingar, samt särskildt till landshöfdingarne i Upland, Westmanland och Södermanland, att de som innehade donationer, köp och byten

[1]) Redan nu väcktes fråga om hvad som 1680 gick i verkställighet, nemligen att låta ständernas fullmäktige deltaga i reduktionen. Stats-sekreteraren Behmer skrifver till konungen den 21 Juli 1655: »Eljest har jag förnummit af några af borgerskapet, att de gerna skulle något förnimma af berörde reduktion. Och emedan så väl de som presterskapet göra sina stånd: thy hemställer jag E. M. underdånigst, om ej E. M. skulle behaga taga någon borgmästare af denna staden som ock någon förnäm man af preseståndet dertill, jemte de förrige».

[2]) Fleming var i sjelfva verket, i följd af det arbete för reduktionen han efter konungens befallning redan utfört, äfvensom genom sin ställning såsom president i Kammar-kollegium, närmast till denna farliga och maktpåliggande plats.

[3]) Denna instruktion var ganska kort och gifven endast tills vidare: ofta finner man jemte densamma åberopade konungens muntliga befallningar.

i de fem s. k. förbudna länen omkring Mälaren, (nemligen Svartsjö, Gripsholms, Eskilstuna, Ulfsunds eller Kungsörs, och Strömsholms län), skulle med sina handlingar inställa sig till d. 24 derpåföljande Augusti.

Genast efter den utsatta dagen, den 27 Augusti begynnte reduktions-arbetena. I kollegium voro då endast tio ledamöter närvarande: trenne rådsherrar, trenne andra af adel och fyra tjenstemän i kammarkollegium. Sekreterare var Thegner. Ordföranden, eller som han äfven kallas, »direktorn öfver reduktionsverket», Herman Fleming var själen i arbetet. Med rastlös ifver föreslog han nästan alla åtgärder som kommissarierna vidtogo: med oblidkeligt nit genomdref han reduktionsbeslutets ordagranna tillämpning utan afseende hvarken på hög samhällsställning eller på ringhet och behof, hos dem som deraf träffades. Konungens egen broder hertig Adolf Johan, riksrotsen, riksmarsken, funno hos honom lika litet undseende som den ringaste bland kronans tjenstemän. Han handlade orubbligt efter den grundsats, som han sjelf i reduktionskollegium uttalat: folkets väl är högsta lag [1]). De starkaste kämparne mot honom inom kollegium voro Erik Gyllenstierna och Gustaf Bonde.

Det var föröfrigt lätt att förutse, det ett verk af den vidlyftighet som detta, som så djupt ingrep i

---

[1]) Salus populi suprema lex esto. Red-koll. prot. 17 Mars 1657. »Man måste nu ej afse personerna utan de skäl, som finnas i brefven». 13 Nov. 1655. Då fråga var väckt om fjerdepartsrentan skulle utkräfvas af hertig Adolf Johan, föreslogs af presidenten och antogs af kollegium, att man »ej kunde gå hertigen förbi utan han skall betala fjerdeparten af sina vederlags gods». 21 Apr. 1656.

alla förhållanden och så nära rörde de mest ömtåliga intressen, skulle stöta på stora svårigheter. Före besluten fordrades de noggrannaste och utförligaste upplysningar, så väl af kollegierna i Stockholm som af de intresserade sjelfva; för verkställigheten voro dels undersökningar i landsorten dels i öfrigt åtskilliga åtgärder af en mängd embetsmyndigheter erforderliga — och öfverallt måste man vara beredd att möta hinder. Att framdrifva reduktionen genom alla dessa svårigheter, dertill fordrades icke blott kraft hos de arbetande, utan äfven och förnämligast stödet af en förstärkt konungamakt. Att en sådan låg i Carl X:s hand är otvifvelaktigt. Men det är å andra sidan lika klart, att denna konungens makt i betydlig mån hvilade på hans framgångar i kriget: och följden måste blifva, att äfven reduktionen till en stor del berodde på huru länge dessa fortforo. Derföre finner man ock, så länge konungen var stark genom sina segrar, reduktionen gå med rask fart framåt: men sedermera, då förhållandena förändrade sig, förlora i styrka. På Carl X:s allvarliga *vilja* att främja reduktionen innehålla tidens handlingar alltför många bevis, att man derpå skulle kunna tvifla; hans kraft att genomdrifva den förminskades deremot i samma mån som motgångarne växte.

Konungens instruktion var, såsom vi redan nämnt, föga utförlig och endast förberedelsevis gifven. Reduktions-kollegium tog derför till sin efterrättelse hufvudsakligen riksdagsbeslutet. Till ledning för arbetet upprättades först en Jordebok öfver alla gods som tillhört kronan år 1603, med anteckning när och under hvilka vilkor de voro afsöndrade. Vidare

anbefalltes ransakningar i orterna af häradshöfding och nämnd om de hemman som voro från konungs- och ladugårdar omistande. Landtmätare förordnades att affatta kartor öfver de trakter omkring städer, bergslager äfvensom andra frikallade orter, som borde till kronan återkallas. Bergs-kollegium anmodades att upprätta en Bergs-jordebok [1]) öfver alla de hemman som tillhört eller bordt tillhöra bergslagerna, och bergsråden begåfvo sig genast på resor, för att derom inhemta noggrann kännedom. Ledamöterna i reduktions-kollegium förbundo sig — efter Flemings yttrande att konungen förklarat sig ämna i den af-gifvande instruktionen sådant påbjuda, — att hålla hemligt allt hvad i kollegium föreföll.

Först företogs reduktionen af de förbudna orterna och deribland i främsta rummet af de fem länen. »Konungen vill hafva länen rena», hette det. Dernäst återkallades sådana gods som voro omistande för bergslagen och för amiralitetet. Icke blott många bland de store, såsom Axel Oxenstiernas arfvingar, Magnus Gabriel De la Gardie, m. fl. träffades af återkallelsen, utan för öfrigt nästan alla samhällsklasser: embetsmän, prester, en stor mängd officerare. I sammanhang dermed ställdes den fordran, som i sjelfva verket var oskiljaktig från en sådan återkallelse: nemligen att embetsmännens löner skulle hädanefter riktigt utgå. Månget underslef upptäcktes. Äfven deras meriter som fått gods måste undersökas, för att utforska om dessa förtjenster blifvit vid gåf-

[1]) Denna hade således icke enligt den förut gifna befallningen blifvit fulländad.

vans utverkande riktigt uppgifna, och förhållandet fanns icke alltid vara så som det blifvit framstäldt.

Reduktionen fortgick under det återstående af året 1655 med frisk fart. Fleming var nästan oemotståndlig. Han understöddes af Seved Bååt och vice presidenten Månesköld; allt hvad han föreslog blef beslutet. Erik Gyllenstierna var den ende som vågade, ehuru med ringa framgång, sätta sig emot honom. »Man måste», yttrade han, »gå sakta till väga». Man kunde »förvirra humörerna». Bland de intresserade vore en del stora, af hvilka det icke vore godt att uttaga betalning. Undersökningarne blefve ock något besvärliga: »Gud gifve vi intet gå så långt tillbaka, att vi reda oss aldrig ut». Förgäfves. Fleming genomdref ännu i allt sin vilja. Emot slutet af året, sedan riksrådet Gustaf Bonde begynnt deltaga i arbetena, växte motståndet inom kollegium [1]). Utom detsamma visade sig från början en tydlig motvilja för att efterkomma dess beslut. Ännu vid årets slut voro icke hälften af de förläningsbref, som rörde de förbudna länen, inkomna. Å andra sidan fanns det landshöfdingar som skredo till indragning af gods innan kollegiets beslut fallit, och hvilka måste hejdas i sin ifver.

[1]) Så gjorde t. ex. vid frågan om de vidlyftiga undersökningarne rörande byten, Bonde ett starkt motstånd. »Att submittera mig på tinget under någon bonde-ransakning om min vederlagsgärd och dess qvalitet kan jag ej väl lida. Kronan kan bättre mista en daler än jag. Verket skulle härmed traineras. Om jag bytt mig till öde för fullsutet, hvem skall betala mig?» Men Fleming förklarade, att, om ej förslaget antogs, kunde han icke befatta sig med något beslut angående byten och det blef dervid.

Emellertid var till det första årets slut de fem förbudna länens reduktion i det närmaste fulländad. Inom bergslagen voro 476, och under amiralitetet 927 hemman återkallade. Inalles hade återgått till kronan 2,403 hemman med 66,781 daler silfvermynt renta [1]). I sin berättelse till konungen af den 28 Dec. ursäkta sig kommissarierna, att reduktionen gått *alltför långsamt* och ändock hade den, i förhållande till hvad som skulle medhinnas de följande åren, gått så fort.

Under första hälften af 1656 fortgick reduktionsarbetet ännu med samma styrka, ehuru under växande svårigheter. Den skulle nu utsträckas till de öfriga s. k. omistande orterna. Det beslöts, att icke allenast alla de gods och lägenheter, som drottning Christinas resolution af 1649 frikallat under bergslagen, skulle dit återgå, utan ock derutöfver alla andra gods, som af ålder varit räknade för bergslag eller »ännu finnas nyttiga och tjenliga dertill» [2]). Nu förordnades jemväl genom skrifvelse till alla landshöfdingar, att de skulle tillhålla donatarierna att inlefverera fjerdedelen af all den renta som de bekommit sedan den 6 Nov. 1632, med tillagd förmaning att »allt måste tillgå med fog och lämpa, utan kronans skada och deras förtret som kunde förmena sig ske för när» [3]).

Den första striden gällde, hvilka orter i sjelfva verket vore omistande, hvilket ofta fanns tvetydigt. »Många orter», yttrade H. Fleming, »hafva nästför-

---

[1]) Tabell bilagd reduktions-kollegiets berättelse 1680.
[2]) Reduktions-kollegii protokoll d. 11 Febr.
[3]) Reduktions-koll. registratur d. 28 Juni 1656.

lidne tider varit hållne för mistandes, som likväl äro omistandes. Gud förlåte dem som derhän hafva bragt det»[1]. Man började med bergslags-reduktionen i Upland, hvarest Olands, Frösåkers, Närdinghundra och en stor del af Norunda härader äfvensom Wäddö och Bro socknar ansågos höra till bergslagen, emedan deras rentor, till bergsbrukens befrämjande, utgingo i kol och ved.

Härvid förekom frågan om reduktion af Torstensonska grefskapet Ortala; hvilken indragning efter någon strid beslöts. Flere försök skedde att förmå kollegium! frångå detta beslut[2]. Slutligen infunno sig inför kommissarierna riksråden Forbus och Mörner, för att å enke-grefvinnan Beata De la Gardies vägnar begära att hon måtte få behålla Ortala. Men Fleming, obeveklig som alltid, frågade dem, om det kunde anstå riksråd att låta skicka sig i saker som stridde mot riksdagsbeslutet och uppläste i stället för svar, fjerde punkten af detta beslut. Fältherren G. Horn infann sig personligen för att bevisa, att hans gods ej borde vara underkastade reduktion;

---

[1]) Dervid anmärkte Bonde: »Det är mycket värre gifva igen än bära upp», och Seved Bååt svarade: »Vi äre alla tagesjuke men ingen är gifvesjuk». Den 12 Febr. Vid en dylik fråga, som rörde lifstids- och behagligtids-förläningar, yttrade Fleming: motiverna till reduktionen äro att kronans rentor behöfva ökas och måste någorstädes tagas. Det anföres emot, att dessa ej äro nämnda i riksdagsbeslutet, *men så äro de ej heller undantagna».* — Det föreslogs då att fråga rikets råd. Presidenten yttrade: »Det kan ej ske förrän rikets råd äro af K. M. befullmäktigade att besvara questioner i reduktionen». Erik Gyllenstierna: »Jo jo, så stor makt hafva de». Men beslutet blef att man skulle göra förfrågan hos K. M.

[2]) Knut Posse sade sig hafva afrådt Torstenson från att begära sitt grefskap i Bergslagen.

men med lika liten framgång. Riksdrotsen Per Brahe förlorade flere hemman. Riksrådet Seved Bååt, sjelf ledamot i reduktionen, försvarade ej ens sina gods.

Sådana beslut måste allt mera misshaga de mäktigaste i riket. Nu var derjemte den tid inne, då lyckans stjerna syntes blekna för konungen och man begynnte frukta för anfall på Sveriges egna gränsor. Holländska flottan visade sig i Östersjön och de mest bekymmersamma öfverläggningar höllos i rådet om åtgärder för att värja sjökusten. Reduktionen afstadnade någon tid, derföre att Fleming måste deltaga i dessa öfverläggningar. Motståndet vann större styrka och begynnte mera öppet framträda. Gustaf Banér väckte i rådet fråga derom, att fjerdeparten ej mer måtte infordras, »efter många äro som K. M. eftergifvit deras fjerdepart [1]) och som nu äro i verklig tjenst». Rikets råd instämde med honom deri, men Fleming »höll det omöjligt, då man hade K. M:ts stricte befallning» [2]). Riksdrotsen angrep Fleming i sittande råd och förekastade honom den stränghet, med hvilken Torstensons grefskap blifvit återkalladt, äfvensom att man »ej gjort skillnad på folket», utan anbefallt verkställighet genom landshöfdingen i stället för att skrifva till grefven sjelf. »Jag har måst höra onda ord af riksdrotsen», yttrade Fleming derefter i reduktions-kollegium, »men jag vill aldrig undandraga mig eller vackla i mitt embete, eller derivera invidien in på någon annan». Han uppmanade derefter med värma samtliga kommissa-

[1]) En mängd ansökningar om sådana friheter hade i sjelfva verket blifvit af konungen beviljade.
[2]) Rådsprot. d. 26 Juni 1656.

rierna att de ville med honom »så befordra det hatade verket, att Guds ära, konungens tjenst och rikets välfärd, derunder så många hundratusen menniskor begripas, befrämjas måtte» [1]). Hvarpå han långt ifrån att gå tillbaka, föreslog att man genast skulle skrida till verkställighet af de fattade besluten [2]). Oaktadt Bondes och Behmers motstånd antogs äfven hans förslag. Men ännu i samma dags sammankomst yttrade Fleming: »han såge väl hvart ut det ville»; utan tvifvel förutsåg han redan reduktionsverkets och sitt eget fall. I sitt bref till konungen kort derefter [3]) anförde kommissarierne, att kollegii beslut blefve anfäktade och att de måste höra, »som skulle af reduktionen någon oroligheter och K. M:ts otjenst vara att befrukta», hemställande derför att »detta kollegium måtte ej mindre än Hofrätterna genom en offentlig förklaring tagas i K. M:ts hägn och ingen tillåtas det med ord och affekter efter behag angripa eller dess beslut annorlunda än inför konungen undersöka och qvälja». De ville gerna med tysthet förbigå den ovilja som mötte reduktionen, »så vida hon icke blifver för mäktig och gör verket fruktlöst, efter som vi befinna oss vara

---

[1]) Red.-koll. prot. 15 Juli 1656. Erik Gyllenstierna och Seved Bååt sade härvid: »vi hafve ingen annan att svara, för det som kommissionen angår, än K. M. och rikets ständer». Men G. Bonde yttrade: »Om jag finner mig besvärad så vill jag ej klaga mig för rikets ständer. Gud nåde dem som skulle klaga sig för dem och hafva bönder, borgare och prester till domare».

[2]) »Resolution utan execution är som klocka utan kläpp». Prot. d. 15 Juli.

[3]) Den 13 Aug. 1656. Red.-kollegii registr.

få personer och för svaga mot deras anlopp som af intressen och egen begärlighet låta sig förleda».

Otvifvelaktigt är, såsom vi ofvan nämnt, att konungen allvarligt ville reduktionen och dess snara verkställighet. Hans plan var likasom Carl XI:s att grunda rikets försvar på de reducerade godsen [1]. I Juni 1656 lät han säga kommissionen, att han högt åstundade, det arbetet ju förr desto hellre och om möjligt följande vår måtte vara fullbordadt. Så snart trodde man då ett arbete kunna fulländas som sedermera utsträcktes öfver en så lång följd af år. De högljudda klagomålen öfver reduktionen framträngde emellertid snart till konungen. Vi hafva redan anfört Erik Oxenstiernas bref till honom vid denna tid. I Polen gick samtidigt konungens verk till rygga. Det ryska kriget hade nyss utbrustit. Den växande krigsfaran gjorde det alltmera nödvändigt att ej uppväcka missnöje bland de högre befälet, helst deras löner icke synnerligen noggrannt utföllo. Den 6 Sept. aflät Carl X, som då ännu icke hade emottagit reduktions-kommissariernas nyssnämnda bref, en skrifvelse hvari han anbefallte dem att gå lindrigare till väga [2]) samt alldeles undantog Torstensons och Kö-

---

[1]) »Vi vilje söka att vi och efterföljande Sveriges konungar måga återfå och behålla *ett visst och orörligt fundament till riksens defension*». Till rikets råd, den 10 Okt. 1656. Reg.

[2]) »Vi befinne, att några äro, som sig beklaga att i somliga stycken går dem för när: ty hafva vi betänkt, att det är en odieus sak, hvarföre är till Eder vår nådige vilje och behag, det J uti denna saken rättskaffens umgå och Eder comportera med det fog, som vi Eder tilltro». Frauenburg d. 6 Sept. 1656. Herman Fleming skrifver derefter till konungen den 17 Sept. s. å.: »Att några äro som sig beklaga, det dem i somliga stycken går för när, måste jag, oansedt med beklagan, att så

nigsmarks grefskaper, hvilka han ifrån begynnelsen ämnat befria från reduktionen. Det är utan tvifvel vid denna tid som konungen fällt det bekanta yttrandet, att, om Torstensons hus låge på sjelfva borggården, skulle det icke reduceras [1]).

Den mängd tvistiga frågor som uppkommit under tillämpningen af det i många stycken dunkla och tvetydiga riksdagsbeslutet, föranlät emellertid reduktions-kollegium att den 23 Sept. 1656 sända en af sina ledamöter, G. Berg, till konungen med förfrågningar, huru vissa punkter skulle förklaras. På dessa gafs konungens resolution d. 6 Oktober 1656. För öfrigt tillkännagaf konungen sin vilja att blifva tid efter annan underrättad om reduktionens fortgång och befallte kommissarierna blott i tvistiga fall förfråga sig hos honom.

Då detta beslut ankom, var likväl reduktionens kraft redan bruten. Motståndet inom kollegium växte, såsom nämndt är, allt mer. De hinder som mötte utom detsamma, voro ännu flere. I Kammar-kollegium fullgjordes icke de uträkningar som derifrån begärdes. Bergs-jordeboken, utan hvilken bergslagernas reduktion icke kunde fullföljas, blef icke färdig i Bergs-kollegium. Riksjägmästaren, som skulle upprätta förteckning på kronans parker, ursäktade sig

---

orättrådigt parti äro till, således tåla som jag det intet kan bättra. Men det får jag E. M. derpå i underdånighet försäkra, att, — med underdånig trohet och lydnad det skall iakttagas, som E. M. bref förmäler att i dubieuse saker jag skall bruka all tjenlig moderation och saktmodighet». Riks-ark.

[1]) Königsmarks grefskap Stegeholm, hvilket äfven ansågs beläget i bergslag och således i omistande ort, fritogs likväl icke för utgörande af fjerdepartsrentan. Registr. d. 1 Dec.

att den icke kunde afgifvas, förr än han fått Kongl. Maj:ts förklaring öfver vissa frågor. De anbefallda härads-ransakningarne hade ännu i slutet af 1658 till största delen ej inkommit [1]). Slutligen dröjde donatarierne sjelfve, oaktadt alla påminnelser, att inlemna sina dokumenter, och fjerdepartsrentan inflöt icke. Herman Fleming kämpade ännu en tid mot alla dessa svårigheter. Han förmådde likväl icke uträtta mera, än att under år 1656 reducerades blott 91 hemman till 5,815 D. S. renta eller icke en tiondedel af hvad som under år 1655 blifvit till kronan återkalladt.

Den danska krigsfaran tillkom, och reduktionen fick åter ett hårdt slag, då konungen tvingad af penninge-förlägenheten ändtligen måste tillgripa en utväg, mot hvilken han länge värjt sig: att pantsätta kronogods [2]), och således på visst sätt åter be-

[1]) En del af dessa hade dock ingått. Ett exempel på de missbruk som dervid kommo i dagen må nämnas. En kronoäng vid Linköping, donerad till Axel Lilje, skulle reduceras. Ransakningen vid Bankekinds härad, d. 5 Oktob. 1655, visade att ängen alltid lydt under konungens stall, ehuru afkastningen understundom varit använd till rytteriets utredning, samt att donationen till Lilje lydde på 70 lass hö, då ängen gaf 300. Red.-prot. d. 10 Juli 1657.

[2]) Den 10 Okt. 1656 hade konungen svarat på rådets hemställan om denna åtgärd: »Hvad J föreslån om en ansenlig försträckning på pantsatta gods, är emot beslutet om godsens revocation, hvarföre ock ingen derpå lär vilja våga sina penningar. Kronan skulle ock derigenom framdeles råkat djupare i medellöshet: bättre är derföre declinera ett consilium, som skulle borttaga kronans märg». Men nöden hade ingen lag. I kongl. brefvet d. 14 Maj 1657 fick kammar-kollegium fullmakt att pantsätta antingen fjerdeparten eller ock någon fast renta af gods till »adel, krigsmän eller andra». Godsen utbjödos af Kammar-kollegium till 8 procent, men ännu på första månaden hade ej mera än 9,000 r:dr derpå erhållits, i följd antingen af den ringa penningetillgången eller af det genom reduktio-

träda den bana som de förra regeringarne öppnat, men den närvarande sedan trenne år öfvergifvit. I början af året 1657 afstannade reduktionen nästan alldeles, äfven af det skälet, att Flemings närvaro oundgängligen kräfdes i rådet och i kammar-kollegium. Ändtligen (den 27 Juni s. å.) hemställde han, »alldenstund så väl inom som utom rådet talas och föregifves det humeurerna med reduktionen förvirras och medlen, som derutur komme, likväl intet förslå, om reduktions-kollegium ville upphöra med sitt arbete?» Derpå följde en votering, hvarvid en del af ledamöterna röstade för uppskof, men de fleste med Fleming beslöto att arbetet skulle fortsättas, helst kronan var i stort behof af tillgångar, »eftersom kontributionernas myckenhet i längden icke kan hafva bestånd och krigsmakten annorlunda blifva underhållen». Detta beslut skulle alla underskrifva och ingen draga sig undan för delaktighet i detsamma.

Men detta var äfven den sista ansträngningen för att bibehålla reduktionen i gång. Den gjordes tvenne veckor förr än konungen tågade ur Polen [1]). Sedermera kommo bekymren för det danska kriget och slutligen pesten, som afbröt arbetena intill början af

---

nen rubbade förtroendet till dylika transaktioner. I Augusti hade 79,486 D. S. försträckt kapital influtit, för hvilken summa 231 hemman med 6,358 D. S. renta voro pantsatta. Kammarkoll. Handl.

[1]) Konungen gjorde åter undantag från reduktionen. »Efter vi förnimme att der är något betänkande med reduktionen af gods i Österbotten och särdeles med de stora länen, grefve- och friherreskapen derstädes, är till eder vår nådiga vilja och befallning att med återkallande af samma grefve- och friherreskap hafves anstånd». Till H. Fleming. Marienburg d. 27 Febr. 1657. Fleming hade härom hemställt.

December. Under 1657 reducerades endast rentor af 1,936 D. S. Efter den tiden är om reduktionen under Carl X:s regering nästan intet att förmäla. Under det följande året finner man öfver dess arbeten endast några få protokoll och för 1659 slutligen blott ett enda. —

Vi hafva varit något utförliga i denna framställning af reduktionens verkställighet under Carl X, dels emedan de hufvudsakliga källorna, ur hvilka den måste hemtas, varit hittills nästan obegagnade, dels emedan dessa förhållanden så starkt upplysa de följande hvälfningarne i denna det svenska samhällets lifsfråga, af hvilken berodde ej allenast dess politiska utan äfven dess sociala framtid. Först då man känner de försök, som skedde till reduktionens genomförande under en tid då den utan alltför stark rubbning kunnat försiggå och de hinder som tillintetgjorde den, kan man förstå den förstörande våldsamhet med hvilken reduktionen, likt den alltför länge dämda floden, sedermera banade sig väg. Det hade synts i begynnelsen af Carl X:s regering som den förväntan skulle gå i fullbordan, hvilken reduktionens både vänner och fiender dervid fästat. Det visade sig likväl, att så snart motgångarne i kriget begynnte, motståndet mot reduktionen blef tillräckligt starkt att hejda dess verksamhet. Detta motstånd gick, efter konungens förtidiga död, än längre och sökte, sedan Herman Fleming blifvit utesluten ur förmyndare-regeringen, att helt och hållet förqväfva den beslutade reduktionen.

I

I många framställningar om denna tid finner man uppgifvet, att 1655 års reduktion icke blifvit verkställd. Denna uppgift saknar likväl all grund. Redan under Carl X:s regering återkallades genom nämnda reduktion kronogods och hemman till 77,988 Dal. S. renta [1]. Huru verkställigheten af 1655 års riksdagsbeslut sedermera fortgick dels under förmyndarestyrelsen, dels än mer under Carl XI:s egen regering, tills detta arbete förenades med den reduktion som försiggick enligt 1680 års beslut, skola vi i det följande finna.

Då, såsom vi antydt, näringarnes lif i förstone icke väsendtligen stördes af kriget, blir det förklarligt, huru just under stridens buller tvenne inrättningar af största vigt för rikets industriela framtid kunde stiftas. Den första Bank i Sverige och Manufakturverket i Eskilstuna äro grundlagda under brinnande krig. Båda voro frukter af beröringen med Östersjöprovinsernas lifligare industri. Johan Palmstruch och Reinhold Rademacher voro båda från Riga.

Alltifrån den tid, då näringarne i Sverige började att vinna en större utveckling och penningerörelsen följaktligen att blifva starkare, blef behofvet af en bank känbart [2]. Gustaf Adolf hade först uttalat det i sin proposition till städernas fullmäktige år 1619. Från detta förslag till Bankens inrättande förflöto nära fyratio år. Axel Oxenstierna erinrade

---

[1] Enligt uppgifter bilagda Reduktionskollegii relation till konungen år 1680.

[2] De äldsta banker i Europa äro de Italienska. Genuas bank är, likasom Venedigs, från 1400-talet. Derefter följde banken i Amsterdam 1609 och i Hamburg 1619.

år 1635 åter om behofvet af en sådan inrättning och 1646 gaf drottning Christina till och med privilegium på en lånebank [1]). Detta blef dock obegagnadt. Emellertid fortfor bristen på rörelsekapital att trycka näringarne: man betalte tio, stundom tjugu procent för lånta penningar. Nu förnyades förslaget af kommissarien i Kommerskollegium, Johan Palmstruch, hvilken om hösten 1656 öfverreste till Preussen för att söka konungens tillstånd till inrättandet af banker i Sverige. Hans framställning vann afseende och den 31 Oktober 1656 meddelades honom privilegium på trettio år, att först i Stockholm och sedermera i andra rikets städer inrätta vexel- och lånebanker. I Juli månad följande år öppnades vexelbanken, och ett fjerdedels år senare ansåg sig Palmstruch kunna begynna lånebankens operationer [2]). Otvifvelaktigt är,

---

[1]) Schwerin, Författningar rörande Bankoverket. Stockholm, 1828. S. 363.

[2]) »Nu är jag i verket, att i Guds namn anställa vexelbanken i nästa vecka i Eders Excellens sal. kusins hus vid Norrbro, som eljest skulle stå tomt. När vexelbanken två à tre månader varit i gång, skall man kunna belåna några 100,000 Daler i Lånebanken eller Lombarden, äfven på fast pant». Johan Palmstruch till C. G. Wrangel 13 Juli 1657. Häraf är tydligt, att Palmstruch för lånerörelsen hufvudsakligen påräknade andras penningar. Detta visar sig äfven af ett bref från G. Bonde till konungen, några år senare, hvari han säger, att de trafikerande stött sig på den afgift som var föreskrifven vid penningars öfverflyttande på andras räkning eller uttagande, och att verket icke ville »anlåta sig till någon fortgång» så länge denna afgift fordrades. Palmstruch tillät sig derföre, att, till konungens godkännande, suspendera afgiften, »då verket genast till en sådan gång sig anskickade, att man med utlåningen straxt derefter kunde en begynnelse göra, hvilken således har succederat, att till datum vid 100,000 D. S. äro utlånta». G. Bonde till konungen, 20 Aug. 1659. Riks-Ark.

att en stor lättnad i rörelsen genom båda bereddes [1].

Borgaren i Riga, Reinhold Rademacher, hade i Juli månad år 1654 fått privilegium på inrättandet af jern- och stålmanufakturer. I Riga stad, der dessa först kommo i verksamhet, hade han likväl motstånd af flerehanda art att bekämpa. Kriget medförde nya svårigheter och han beslöt derföre att öfverflytta sin fabrik till Sverige. Om sommaren 1656 anlände han hit, medförande en koloni af några och trettio mästare med deras familjer, tillsammans omkring etthundrafemtio personer. Han begärde att med sitt folk få nedsätta sig vid Eskilstuna, och Kommerskollegium förordade på det högsta detta »nobla verket» [2]. Konungen, som då befann sig i Frauenburg, befallte tilldela arbetarne vissa boningsplatser vid Thorshälla ström och donerade till Rademacher tio hemman. Af dessa fick han likväl endast fem och bland dem voro tre öde, så att han icke sällan befann sig i stor förlägenhet och fara var, att hans verkmästare skulle öfvergifva honom samt arbetet alldeles afstadna. Kommerskollegium egnade emellertid åt detta »ojemförliga verk» en fortfarande omsorg» [3].

Deremot utsläckte kriget redan i sin begynnelse en annan förhoppning, som hade synts lofva landets

---

[1]) Den Palmstruchska banken var icke helt och hållet oberoende af staten. Den 19 April 1659 förordnades rikskammarrådet G. Bonde till öfverinspektor öfver Bankoverket i Stockholm.

[2]) Kommerskollegii skrifvelse till K. M. den 24 Juli 1656. I Komm.koll. Arkiv.

[3]) Så t. ex. afreste i Febr. 1657 presidenten i Kommerskollegium Chr. Bonde, tillika med riksfältherren Horn till Eskilstuna »för manufakturernas befordring». H. Flemings bref till Carl X.

näringslif en ny framtid. Det svenska nybygget i Norra Amerika gick förloradt. Den lilla kolonien, genast i början oroad af Engelsmän och Holländare, hvilka gjorde anspråk på samma landsträckor som den intagit, understundom äfven kämpande med Indianernas fiendskap, hade likväl begynnt utveckla sig och trifvas [1]). Nybyggarne eller som de kallades, frimännen odlade råg och korn, anlade trädgårdar och befunno sig i stort välstånd. Trenne skansar voro anlagda till deras försvar. Men nybygget lemnades af hemlandet helt och hållet åt sitt öde. I Juli 1653 hade på fem och ett halft års tid intet fartyg från Sverige besökt kolonien. Tillgången tröt sålunda på de varuartiklar, som skulle underhålla den lönande handeln med Indianerna. Kolonien var för svag att hålla sig uppe utan stöd: ännu 1647 räknade den blott 183 själar. Holländarne bemäktigade sig handeln, köpte jord bortom Svenskarnes besittningar och begynnte kalla landet Nya Nederland i stället för Nya Sverige [2]). Omsider utbröt denna ovänskap, sannolikt ökad af ett oförsigtigt uppförande å Svenskarnes sida, i öppen fiendtlighet. Vid samma tid som de holländska

---

[1]) »Om härvid allvar brukas, så blir det fäderneslandet till märklig nytta. Så härligt land har jag aldrig sett», skrifver guvernören Johan Printz till P. Brahe, 12 Apr. 1643.

[2]) Guvernören Printz' relationer 1647, 1650 och bref 1653. Skokl. Den 14 Aug. 1650 skrifver han till riksdrotsen: »De förnämsta platserna har jag intagit. Holländarne protestera deremot: de hafva begynnt bygga inom våra pålar, men jag lät nedrifva deras hus. De hafva hela handeln». Den 15 Juli 1653: »Holländarne äro nu härifrån, utom 26 familjer emellan Nya Elfsborg och Christina. Nybygget förloras, om vi ej få förstärkning». — Om sommaren 1649 sökte trehundra Finnar att blifva öfverförda till nya Sverige för landets uppodling. Rådsprot. 12 Juni 1649.

krigsskeppen skickades till Östersjön, straxt efter polska krigets utbrott, i slutet af Augusti månad 1655, visade sig holländska fartyg, förande ombord en väpnad styrka af 6 till 700 man, utanför de svaga fästen som försvarade nybygget. Eröfringen blef lätt. Den sista af dessa skansar, Fort Christina, kapitulerade den 15 September[1]. Det välmående landet plundrades. Carl X hyste väl den tanken att återtaga nybygget[2], hvars vigt han fullkomligt insåg, men hindrades ifrån ett sådant företag af allt för många andra sysselsättningar. Nya Sverige återvanns aldrig af moderlandet: men svenskt språk och svensk gudstjenst hafva der bibehållit sig ända till inemot våra dagar.

Den holländska flottans inlöpande i Östersjön och det ryska anfallet om sommaren 1656 bragte först krigsfaran nära det egentliga Sverige. I rådet uppstodo lifliga öfverläggningar om vidtagandet af nödiga försvarsanstalter. Äfven här återfinner man Herman Flemings rastlösa verksamhet. De flesta åtgärder som vidtogos till rikets försvar voro af honom föreslagna. Närvaron i Östersjön af en främmande flotta med föga vänliga afsigter gjorde det nödvändigt att i första rummet tänka på hufvudstadens säkerhet. Man begynnte med 200 man om dagen arbeta på skansen[3] utanför Södermalm; likaså var man betänkt på be-

---

[1] »De våras i Nova Svecia i förstone obesonnene actioner mot Holländarne hafva nu tagit en slätt ända, af hvilket landet som då var i godt tillstånd, helt utplundradt och ruineradt är». J. Printz till riksdrotsen d. 12 Apr. 1656.

[2] Carl X i rådet d. 15 April 1658.

[3] Af hvilken Skanstull sedermera fått sitt namn.

fästandet af Waxholm, Dalarön, Sandhamn och Landsort [1]).

Det svåraste bekymret var bristen på penningemedel. Ingen af de vanliga tillgångarne förslog och oordentlighet i uppbörden förminskade än mera kronans inkomster [2]). Rådet beslöt att landshöfdingarne skulle hvar i sin ort handla med adeln, allmogen, presterskapet och borgerskapet om hjelp till fäderneslandets försvar [3]).

Dessa landtdagar, de första under Carl X:s regering, höllos i de särskildta orterna i slutet af Juli månad 1656. Hvad som blifvit begärdt, beviljades icke utan motsägelse. På mötet i Stockholm erinrade adeln, att man »här i riket aldrig förr hade haft exempel på en fördubbling af rusttjensten», hvarföre, »till att salvera privilegierna», den som ville, borde i stället få erlägga bevillning af 50 R:dr. Någon svårighet gjordes ock vid att bevilja utskrifningen inom rå och rör: friheten derifrån vore »ett klenodium», men äfven i detta afseende bifölls slutligen hvad som var föreslaget. Besluten på mötet i Stockholm tjenade

---

[1]) Dagen efter midsommardagen 1656 spridde sig i Stockholm en allmän oro, emedan kyrkoherden i Sorunda skrifvit, att holländska flottan vid Södertelje landsatt folk, som sköflade landet och ärnade sig till hufvudstaden. Men ryktet befanns snart vara ogrundadt.

[2]) Rådsprot. d. 17 Maj 1656.

[3]) Sedermera ankom äfven konungens befallning af d. 4 Juli 1656, att landshöfdingarne skulle hålla landtdagar och söka utverka, först att den utskrifning, som borde företagas påföljande vinter, skulle hållas genast och gå på hvar tionde man äfven af frälset, samt lika inom och utom rå och rör; vidare, att adelns rusttjenst äfvensom presterskapets sednaste bevillning skulle fördubblas, samt att allmogens på riksdagen villkorligt åtagna bevillning måtte utgå så snart som möjligt. Registr.

de flesta öfriga till ledning [1]. Men på mötet i Linköping utbrast den gamla söndringen emellan stånden i full låga. Då landshöfdingen Johan Rosenhane, i stället för att muntligen föredraga ärenderna, hade författat en skriftlig proposition som afläts till alla stånd, gjorde presterskapet en framställning derom, att rådet öfverskridit sina rättigheter, enär det i konungens frånvaro sammankallat ständerna [2]. Förgäfves sökte landshöfdingen godtgöra sitt misstag: mötet åtskiljdes utan att hafva ingått på hvad som föreslogs [3].

Fullständigare underrättelser eger man om landskapsmötena det påföljande året: underrättelser, som tillika närmare upplysa huru det tillgick vid dessa, jemte de allmänna riksdagarne ännu lagligen fort-

---

[1] »Hvad man här förlidet år slöt, det hafva de andra ständerna måst undergå, och äro de derföre ej väl tillfreds med oss.» Jöran Fleming på mötet i Stockholm 1657.

[2] Rådsprotokollet d. 22 Aug. »Och är fuller presterskapet der i stiftet en stor orsak till detta uppstudsande, emedan de hafva låtit sig märka såsom vore detta nästan förgripligt af rikets råd gjordt, att genom landshöfdingarne låta förskrifva ständerna i hvar provins i K. M. frånvaro, uttydande detta såsom en herredag och kallande det Linköpings herredag. Och apprehenderade rådet hårdt denna deras motvillighet. Beslöts, att när alla bevillningar från öfriga provinser inkommit, skulle deraf öfversändas copia till deras landshöfding, då de väl beqväma sig.» — »Clerus är så sinnad mot adeln som Caligula mot romerska folket,» yttrade biskopen i Linköping vid 1650 års riksdag.

[3] »De hafva i Östergötland föga eller intet af det som proponerades, utan med åtskilliga klausuler och limitationer beviljat.» Rådets skrifvelse till konungen den 6 Sept. 1656. Presterskapets svar på propositionen, som finnes bilagdt rådets bref, är mycket skarpt och afslår nästan allt. Det heter deri, att presterskapet »vet icke» om det som blifvit föreslaget, är konungens vilja. »Presten är till för att predika Guds ord, icke för att utgöra skatter,» o. s. v.

gående provinciela sammankomster. I skrifvelse af den 6 Februari 1657 till biskopar och landshöfdingar tillkännagaf konungen att, eftersom de år, för hvilka rikets ständer beviljat krigshjelp, nu vore tilländalupna och konungen ej kunde komma hem för att hålla en allmän riksdag, han hade låtit sammankalla ständerna landskapsvis för att erhålla en fortsättning af de bevillningar, som på sista riksdagen blifvit åtagna. Den 27 Februari utfärdades från Marienburg »K. M. instruktion för kommissarier af rikets råd, angående möten i Sverige»[1]. Sådana möten skulle hållas sju i det egentliga Sverige, nemligen i Stockholm för Upland och Södermanland, i Jönköping för Östergötland och Småland, i Skara för Westergötland, Dal och Halland, i Arboga för Westmanland, Nerike och Wermland, i Fahlun för »dem af Kopparberget,» i Hudiksvall för Gestrikland, Helsingland, Ångermanland och Jemtland, samt i Torneå för Öster- och Westerbotten. Dessutom skulle i Åbo, Helsingfors och Wiborg Finlands ständer samlas. Alla fyra ståndens fullmäktige skulle till dessa möten förskrifvas. Kommissarierna borde tillse att stånden, änskönt de icke kunde kallas »så solennt och med trumpetklang, som på allmän riksdag,» skulle samfäldt höra konungens proposition och sedan derom öfverlägga hvart stånd för sig. Kommissarierna egde förordna landtmarskalk och talmän. Konungens »proposition till Svea rikes ständer, samlade på partikuliera möten[2]),» redogjorde utförligt för krigets gång och de utländska förhållandena. Hvad konungen begärde af ständerna,

[1]) Riksregistr.
[2]) Daterad den 20 Februari 1657.

var, att nästa års utskrifning skulle redan under då innevarande år hållas och utgå efter mantalet, »emedan efter gårdetalet förslår intet» [1]), samt att de bevillningar som blifvit gifna på den sista riksdagen måtte fortfarande utgå. Vid hvart möte borde bildas ett sekret utskott, till hvilket en närmare underrättelse om de utrikes förhållandena skulle meddelas.

Den 23 April 1657 sammanträdde landskapsmötet i Stockholm. De kongl. kommissarierna förordnade landtmarskalk [2]), hvarmed adeln var missnöjd och anförde, att på 1645 års utskottsmöte hade ridderskapet och adeln valt sin ordförande [3]): detsamma hade ock egt rum på flere andra möten. Adeln åtnöjde sig dock slutligen med hvad som skett, men den likaledes af kommissarierna utnämnde sekreteraren ogillades och ståndet valde en annan.

Landtmarskalken anmodade de i staden varande af ridderskapet och adeln som icke egde gods i Upland och Södermanland, att äfven deltaga i mötet. Icke desto mindre förnummos klagomål, att adeln icke nog talrikt besökte sammanträdena [4]). Fråga väcktes först om kommunikation med de öfriga mö-

[1]) »Utskrifningen i Sverige går icke öfver 3,000 man, i Finland 1,200. Den sista utskrifningen gick till 4,500. I Gustaf Adolfs tid steg den till 7 à 8,000. Men nu hindra friheterna för flera gods.» Konungens yttrande i rådet den 3 Sept. 1656.

[2]) Gustaf Rosenhane.

[3]) Vid Riksdagen 1655 hade adeln äfven i sina besvär upptagit den anhållan, att den måtte tillåtas sjelf välja landtmarskalk. Men detta utgick på yrkande af landtmarskalken Er. Fleming, hvilken derigenom fann sig förnärmad. J. Rosenhanes Dagbok.

[4]) Riddarhusfiskalen inlade slutligen en skrift med anmärknihgar deröfver, att så många vore frånvarande, hvilket af adeln illa upptogs. »Vi äre inga bönder: att fiskalen så klagar oss an för någon absentia,» yttrade Krusbjörn den 30 Apr.

tena, hvilka samtidigt voro samlade. Man fruktade rådets missnöje, tilläfventyrs äfven konungens, och saken uppsköts. Med de tre närmaste mötena: i Arboga, Jönköping och Skara, brefvexlade likväl adeln så lifligt som den tidens postgång tillät [1]).

Presteståndet, för hvilket erkebiskop Lenæus förde ordet, bestod af fjorton ledamöter. Alldeles som vid riksdagarne meddelade sig stånden med hvarandra genom utskott, äfvensom ridderskapet och adeln särskildt med rådet.

Mötet varade i två och en half vecka eller till den 12 Maj. Motståndet mot de begärda bevillningarne var hårdt nog. Adeln samtyckte väl, efter någon öfverläggning, till en ny bevillning efter rusttjensten, emot upphörande af den förra året medgifna fördubblingen. Men den ville ej åtaga sig utskrifning för sina bönder lika med skatte- och kronobönderna. Fåfängt hördes landshöfdingen Svante Banér varna med Polens exempel. »Vi ha en spegel i polska republiken» yttrade han; »hade de velat kontribuera i tid, så stode det nu bättre till.» Vid omröstningen yppade sig den gamla söndringen emellan klasserna, i det den tredje klassen beviljade hvad konungen begärt, men den första och andra afslogo. Kommissarierna gjorde adeln föreställningar och tillkännagåfvo, att på mötet i Jönköping hade allt blifvit beviljadt. Landtmarskalken hemställde derför å nyo om en likhet i utskrifningen, då den ändtligen bifölls [2]). Claës Stjern-

---

[1]) Rådet hade förordnat dubbel postgång emellan provinserna så länge mötena räckte.

[2]) Så stor skillnad gjorde dessa vilkor, att i Södermanland, hvarest utskrifningen förut endast gifvit 129 man, utgjordes, då

sköld, som häftigast hade satt sig emot den, ropade att han kunde väl ock skrifva under likheten, men han hade »stått på sig, emedan några gjorde sig så gröna, som de vore bättre patrioter, och ville styra riddarhuset» [1]).

Ännu svårare var det att vinna presternas och isynnerhet böndernas bifall. Bönderna sade, att de hade på tvenne år haft tre utskrifningar och ville nu gerna vara dermed förskonte. Redan vore många hemman öde, från hvilka bonden gått i kriget. Ville man leja, måste man för en karl betala 4 till 500 Daler. Riksrådet Knut Posse, som var kommissarie, klagade, »att man icke kunde komma någon väg med dem.» »Han hade i många år haft med dem att göra, men aldrig funnit dem så slemma som nu». Ändtligen sedan, utom kommissarierna, deputerade af adeln talat med bönderna och sedan underrättelse kommit om de på mötena i Jönköping, Arboga och Skara gjorda bevillningar, samtyckte allmogen till en lika stark utskrifning som adeln, efter mantalet.

De öfriga mötenas beslut [2]) voro i det väsendtligaste hvarandra lika och i enlighet med hvad konungen äskat [3]). Arboga möte yttrade sig i sitt svar

---

den gick efter mantalet, lika öfver frälse och krono, 350 man. Den utskrifning, som verkställdes efter de nu beslutade grunder, gick i hela riket till 4,450 man.

[1]) Riddarhusprot.

[2]) Daterade Jönköping den 2, Skara den 9, Arboga den 15 Maj, Torneå den 1, Fahlun den 4 Juni, Åbo den 13 Maj, Helsingfors den 3 Juni. Men mötet i Wiborg begynte först den 4 Juli. I Åbo talade tvenne bönder å allmogens vägnar: en svensk och en finne, hvar på sitt språk.

[3]) Beloppet af de beviljade medlen ansågs likväl otillräckligt för behofvet. »Det är till befara, att bevillningen torde ringa för-

äfven öfver den utländska politiken. I Dalarne och Westerbotten, der den ständiga roteringen redan var inrättad, förföll naturligtvis frågan om utskrifning. I Åbo beviljades endast utskrifning af hvar femtonde efter mantalet.

Märkvärdigt är för öfrigt, att redan under dessa landskapsmöten röster höjde sig för ett allmänt införande af den ständiga roteringen, hvilket förslag sedermera först år 1682 blef utfördt.

Den vid dessa möten medgifna bevillning af adeln beräknades till 60,000 Dal. S., presterskapets till 10,000 s. m. Tjärukompaniet lemnade ett lån af 10,000 R:dr. Men behofven voro derigenom långt ifrån fyllda Utomordentliga åtgärder måste vidtagas. Konungen anbefallte [1]) en förhöjning af utförseltullen på koppar och jern: och flere gånger öfverlades på konungens befallning i kammar-kollegium om en försämring af myntet [2]), hvilken likväl icke kom till verkställighet. Kammarpresidenten fick emot hösten befallning att upplåna 119,000 D. S., hvilket han icke kunde efterkomma genom andra medel än att han pantsatte sina egna gods [3]). Likväl klagade både civile och militäre embetsmän, att de icke utbekommo

---

slå, men när Kongl. Maj:t erhåller det K. M. begärt, så äro undersåtarne utan skuld.» Statssekret. D. Behmer till P. Brahe. Stockholm d. 29 April 1657.

[1]) Från Marienburg den 4 Mars 1657. Den höga tullen qvarhöll kopparen i landet, så mycket mera som priset i följd af krigen på samma gång hade sjunkit; regeringen hemma måste derföre mot hösten samma år åter sänka tullen med 2 R:dr, hvilket genast föranledde en ökad utförsel.

[2]) Så att dalern skulle slås till fem mark i stället för fyra.

[3]) Kammarkollegii skrifvelser till konungen under loppet af år 1657.

sina löner. Samtidigt sjönko tullinkomsterna. Köpmännen fruktade, efter fredsbrottet med Danmark, för att sända fartyg genom sundet och behöllo sina varor.

Från Graudentz skickade konungen i början af året en fullständig plan för det egentliga Sveriges försvar. Waxholm skulle befästas, likaså Slite hamn på Gottland, och en skans byggas i Dalarne. Emellan Göteborg och Jönköping skulle ett läger bildas och förråder uppläggas i Halmstad, Göteborg, Kalmar och Linköping. Den gamle fältherren Gustaf Horn skulle föra befälet öfver krigsmakten i Sverige och dessutom särskildt akta på Westergötlands och Hallands försvar. Riksdrotsen borde begifva sig till Jönköping, att värja gränsen mot Skåne, och visse utsedde af rikets råd vaka öfver försvarsanstalterna i Göteborg, Kalmar och Halmstad. Stockholms försvar anförtroddes åt Arvid Forbus; i Finland skulle Gustaf Evertson Horn föra befälet. Af konungens i polska kriget öfvade krigare hemskickades fältmarskalken G. O. Stenbock samt generalerna Henrik Horn, Harald Stake, Gustaf Oxenstierna och Gustaf Person Banér.

Det betänkligaste vid det nya kriget var, att tänkesättet i de nyförvärfvade provinserna, hvilka fienden ville söka återtaga, alldeles icke var pålitligt. På Gottland vågade man af detta skäl icke beväpna allmogen. I Jemtland sattes i fråga att afväpna den och detta skedde verkligen i Halland [1].

[1] »Eljest blifva de alla Snapphanar,» heter det i rådsprot. den 23 Febr. 1657. Afväpningen togs af allmogen mycket illa.

FJERDE KAPITLET.

Det första kriget med Danmark.

Försvagadt genom freden i Brömsebro, och ständigt oroadt af farhågor för ett nytt anfall af Sverige, i synnerhet sedan svenska makten nästan alldeles kringgått det genom besittningen af Pomern, hade Danmark från begynnelsen med bekymmer förnummit Carl X:s segrar i Polen och möjligheten att äfven Preussen skulle läggas under Sveriges välde.

I sitt inre svagt och oenigt [1]), vågade Danmark likväl icke angripa utan att vara försäkradt om stöd af mäktiga bundsförvandter. Carl X sökte i förstone, såsom nämndt är, indraga det i ett närmare förbund

»Bönderne i Halland äro helt förbittrade att man fråntagit dem deras gevär. De skola säga, att de väl finna gevär 'igen och att de hellre vilja dö än lefva under det svenska regementet»: skrifver B. Skytte den 8 Maj s. å. till P. Brahe.

[1]) »Indenrigs er der hverken Conduite, Courage, Orden, Penge, Credit eller Soldater.» Svenske residenten Dureels bref d. 22 Mars 1656. Hos P. W. Becker, Samlinger til Danmarks Historie under Kong Fredrik den Tredies regering af udenlandske Archiver. 1 Del. Kbhvn 1847.

med Sverige till Östersjöns säkerhet: underhandlingar derom begynnte äfven, men strandade på danskarnes begäran, att de förenade Nederländerna, mot hvilka förbundet egentligen var riktadt, skulle i detsamma inneslutas. Danmark motarbetade emellertid, på Carl X:s begäran, verkligen afskickandet af en holländsk flotta till Östersjön. I denna vacklande ställning ingrep Holland genom affärdandet af en stor beskickning till Danmark, i spetsen för hvilken sattes en emot Sverige föga vänligt sinnad statsman, Conrad van Beuningen. Denna beskickning inträffade i Köpenhamn den 4 Februari 1656 och efter dess ankomst stärktes märkbart Danmarks ovilja för det af Carl X föreslagna förbundet[1]). Den stora holländska flottan, förd af detta lands ryktbaraste hjeltar, lopp in i Sundet med Danmarks goda minne. Krigstankarne rörde sig i detta land ännu endast obestämdt; men sedan Carl X anfallit Danzig, mognade de allt mera. Danmark började rusta; det ingick med Holland ett fördrag till försäkrande af Danzigs oberoende, efter hvars afslutande den holländska flottan af beskickningen i Köpenhamn fick befallning att gå Danzig till hjelp. Danska hofvet syntes vara färdigt att bryta freden, men det återhölls först af Carl X:s seger vid Warschau och derpå af hans i Elbing afslutade fördrag med Holland. Det bemödade sig emellertid med all makt att förhindra ratifikationen af sistnämnda fördrag, och denna

---

[1]) »Hjertet er her godt, men Modet trenger til at bestyrkes», — skrifver Beuningen till General-staterna den 17 Febr. 1656. Becker l. c.

blef i sjelfva verket genom inflytelsen af det mot Sverige fiendtliga partiet i general-staterna allt längre undanskjuten. Danmarks beslut berodde nu på ryska kriget och utgången af Rigas belägring. Kurfursten af Brandenburg gjorde väl ännu ett försök att skilja det från Holland och förmå det till ny underhandling med Carl X. Men endast långsamt, motvilligt fördes denna nya underhandling. Hos danska konungen vaknade redan en förhoppning att kunna stäcka Sveriges vingar i dess segerfärt, samt att vinna upphäfvandet af dess tullfrihet i Öresund och åter lägga under sitt välde hvad som i de föregående frederna gått förloradt, isynnerhet Halland och Bremen. Ty detta sistnämnda lands afträdande till Sverige räknade Danmark äfven såsom en förlust för sig. Invånarne i Bremen ansågos vara den svenska styrelsen högst obenägna.

Vid slutet af år 1656 begynnte i Danmark redan att talas om krig och värfningar att anställas. Man ansåg Sverige utmattadt af polska kriget och ett tillfälle vara för handen, som kanske aldrig mera skulle erbjuda sig. Dertill kom att Fredrik III, mera bunden af sin handfästning än någon Danmarks konung före honom, i kriget såg ett medel att på rådets bekostnad höja sin makt [1]), — en förhoppning som också i det följande, ehuru genom oväntade

skiften,

[1]) »Dette væsen i Danmark drifves fornemmelig af kongen och dem der dependere af ham, især Hofmesteren, Ulrik Christian (Gyldenlöwe) og nogle de yngste af Raadet». Dureel, d. 24 Maj 1657.

skiften, gick i fullbordan. Men ännu voro såren öppna efter det föregående kriget: flottan var illa försedd, hären oöfvad. Man framgick derföre ännu blott med osäkra steg mot kriget. Danmark byggde isynnerhet på Hollands hjelp och föreslog denna stat en närmare allians, på hvilken Holland likväl icke ingick. Rustningarne fortsattes emellertid lifligt [1]). Ändtligen, när kejsarens och Spaniens bemödanden förenade sig med Hollands, togs Danmarks beslut. Alla dessa makters fördel fordrade Carl X:s aflägsnande ur Polen, och Sverige var nu mera så försvagadt, att Fredrik III ansåg sig utan fara kunna anfalla det. På mötet i Odense, i Februari 1657, beviljade ständerna frikostigt allt hvad konungen begärt för kriget. Derefter ansågs detta icke längre tvifvelaktigt. Underhandlingen med Sverige gick allt trögare och ändtligen gåfvo de danska fullmäktige den 2 Maj sitt kategoriska svar, att de icke kunde afstå från anspråken på ersättning för de oförrätter deras konung ansåg sig hafva lidit; hvarpå den svenske residenten lemnade Köpenhamn [2]).

Sålunda stodo dessa tvenne skandinaviska makter, hvilka genom inbördes strid i så långliga tider förlamat hvarandras styrka, åter rustade till kamp. Danmark dolde i sitt sköte svåra inre missförhållan-

[1]) »Her er alt nu qvickt og alert». Dureel d. 21 Jan. »Det värfvas så starkt som möjligt: de skånska fästningarne förses. Seland skall secundera Skåne, Fyen Jutland». Chr. Scheels dagbok, 2 Jan. 1657. Geheime-arkivet i Köpenhamn.

[2]) Skrifter vexlades ännu mellan de båda rikenas råd. Det svenska riksrådets svar var likväl nästan helt och hållet uppsatt af konungen.

den, som icke syntes kunna blifva utan inflytande på kriget [1]). Sverige, ehuru kämpande äfven det med mycken inre svaghet, hade likväl en krigsvan här och dess konung segrarens tillförsigt. Striden var ett försök å Danmarks sida att tillbakatränga Sveriges allt ifrån Unionens upplösning tillväxande styrka. Dess utgång syntes komma att bestämma de båda makternas framtida ställning till hvarandra och den blef i sjelfva verket mer än någon annan under århundradet afgörande.

Det har blifvit anmärkt, att den danske konungen anföll antingen för tidigt eller för sent. Om han begynnt kriget förr, hade Carl X ännu befunnit sig djupt inne i Polen: om han dröjt något längre, kunde Österrike och möjligen Brandenburg redan hafva varit i öppet krig. Anfallet riktades hufvudsakligen mot de tvenne länder, Danmark hoppades att eröfra. Man trodde sig veta, att dessas befolkningar ännu icke hade hunnit fatta någon tillgifvenhet för det svenska väldet [2]), och man hoppades, att Carl X skulle vara allt för mycket sysselsatt med kriget i Polen för att kunna komma sina anfallna länder till hjelp.

Krigsrörelserna begynnte till sjös. Den danska flottan, 40 segel stark, gick in i Östersjön och lade sig vid Bornholm. Till lands bildades fyra härar,

---

[1]) »Her er ellers mange mala domestica. Skulle Danmark geraade i krig, vil det sikkert komme i 100 Hazarder». Dureel.

[2]) Ett bref från Köpenhamn af den 16 Juni 1657 säger: att borgarne i Stade voro danskt sinnade och bönderna i Bremen mycket missnöjda för de tunga pålagor, de måste bära; »folket talar om det svenska oket». Kongl. Bibliotheket i Köpenhamn, Nya samlingen.

som skulle infalla i olika delar af Sveriges område. Den starkaste af dem, som räknade 16,000 man, var förlagd emellan Lübeck och Hamburg, med en reserv af 4,000 man i Jutland och Fyen. Största vigten lades således på infallet i Bremen. I Skåne, der konung Fredrik sjelf ville föra befälet, samlades enligt danska ministrarnes uppgift nära 12,000 man. 10,000 stodo vid Bohus, och slutligen 3,000 nordanfjells vid Trondhiem[1]). Efter krigsförklaringens utfärdande rörde sig samtidigt de båda förstnämnda härarne till infall i Bremen och Halland. Sju örlogsskepp lade sig för Göteborg för att hämma stadens handel och instänga amiral Gerdtson, som med några skepp låg i dess hamn. Planen var, att danska flottan skulle spärra de förnämsta hamnarne i Sverige och Finland och förhindra all införsel[2]).

Sveriges inre utseende framtedde fortfarande en stark kontrast emot de lysande segrarne utomlands. Bristen på medel förlamade allt. Ledningen af försvarsanstalterna i hela riket var, såsom vi nämndt, anförtrodd åt riksmarsken G. Horn, men denne fältherre afled, kort före krigets utbrott, i Skara, der han infunnit sig för att öfverlägga med de församlade landskaps-ständerna. Hans uppdrag öfvertogs då af riksdrotsen grefve P. Brahe, hvilken med utmärkt kraft och klokhet förde detta svåra verk[3]).

---

[1]) Jfr Beuningen, anf. st. s. 374.

[2]) Anf. st. s. 377.

[3]) Många vittnesbörd bekräfta, huru starkt hans närvaro inverkade på förvaltningen i Stockholm. Så skrifver riksrådet Seved Bååt till honom den 6 Juni 1657: »Ers Excellens, närvaro här vid consilierna desidereras mycket. Här går nu mycket confust till, utan tvifvel af den orsak att ingen till-

Rikets försvar hvilade, såsom mer än en gång förr, på dess allmoge. Riksdrotsen öfvertalade, ehuru med någon svårighet, bönderna i Småland att gripa till vapen. Landshöfdingen i Dalarne Lorents Creutz uppsatte af hvar tredje eller fjerde man ibland allmogen en corps, till hvilken de återstående skaffade underhåll. I Norrland bildade landshöfdingen Johan Oxenstierna ett s. k. utskott af 600 man. Det svåraste anfallet väntade man från Skåne.

Den 5 Juni ankom det danska fejdebrefvet till Halmstad. De svenska trupperna voro långt ifrån samlade. Riksdrotsen befann sig i Wärnamo, sysselsatt att mönstra de nyutskrifna knektarne: endast en svag postering stod vid Markaryd nära skånska gränsen. Från aflägsnare orter voro trupperna ännu på marsch. Den starka torkan lättade fiendens framträngande: åar och bäckar voro nästan utan vatten, skogarne af svedjandet på många ställen i brand.

I denna verkliga fara var det till stor del Brahes rådighet som beredde räddning. Han gaf genast befallning att allt hemmavarande krigsfolk i Wexiö och Jönköpings län skulle samla sig vid Ljungby: en skans byggdes vid Toftaholm. Drotsen uppdrog be-

ställes är, som man kan draga någon försyn för. Krigs-kollegiumet och Stockholms defension är illa beställdt: dertill hjelper mycket manquementet på medel. Arbetet på Waxholm står stilla». Så riksrådet Johan Gyllenstierna den 24 Juli: »Gud stå oss nådeligen bi, ty oss fattas intet mera än allt det vi skola påhålla och är confusion i all ting. Här är mycket tal och blir litet resolveradt». Så Schering Rosenhane d. 10 Juni: »Önskligt att Ers Excellens vore här. Eljest komma vi med detta kammarväsendet, derpå hela verket stadnar, aldrig till rätta. Ty somliga betänka och subtilisera så länge deruti att ingenting kommer till ändskap».

fälet i Westergötland åt Douglas, bergslagernas försvar åt Gustaf Oxenstierna, befallte Creutz, om möjligt gå anfallsvis till väga mot Trondhiem, och begaf sig sjelf genast till Markaryd vid skånska gränsen.

Dessa åtgärder återställde förtroendet i sinnena. Allmogen, som redan var betänkt på att söka skogen, stadnade qvar vid sina hem: krigsfolket, förut nära att upplösas, fattade mod. Brahe förblef vid gränsen, under det trupperna småningom samlades bakom honom. Han lät förhugga skogen och fullborda skansen vid Toftaholm.

Å andra sidan visade sig fienden trög och senfärdig i sina rörelser.

Ändtligen, i medlet af Juli, var den svenska styrkan samlad. Brahe ryckte in i södra delen af Halland. Hela hans styrka bestod af 3,700 man[1]), (2,000 stodo under Douglas i Westergötland). Snart nödgades han, af brist på fourage, bryta upp och gå in i Skåne. Han besegrade den 18 Juli danskarne i en träffning nära Engelholm, men då fienden derefter vek undan mot Helsingborg och landet äfven här var uttömdt, nödgades han återvända inom svenska gränsen. Landet söder om Lagan gjorde redan nu ett med fienden och snapphanar visade sig öfverallt.

I början af Augusti skedde ännu ett infall i Skåne. Brahe stod i tio dagar i fiendernas närhet vid Engelholm. Men dessa, ehuru öfverlägsna, höllo sig inom sina fördelar och ville icke ingå i den erbjudna striden. Den svenska riksdrotsen måste då än en gång tåga tillbaka inom gränsen. Den fiendtliga

---

[1]) P. Brahes bref till konungen, den 27 Juli 1657.

styrkan följde nu efter och lägrade sig i hans grannskap, mattande svenska hären genom oupphörligt upprepade små anfall. Danskarnes uppsåt tycktes vara att gå öfver Lagan och ställa sig emellan den svenska hären och Halmstad, hvarföre Brahe bröt upp och tågade till Halmstad. Derfter belägrade fienden Laholm.

Den 30 Augusti inträffade ändtligen Douglas från Westergötland med förstärkningar i svenska lägret och samma dag ankom från Stockholm Gustaf Otto Stenbock för att öfvertaga befälet[1]. Den 31 bröt hären upp för att gå mot fienden: vid middagstiden gjorde den halt vid Eldsberga nära Genevadsbro, på halfva vägen emellan Halmstad och Laholm. Fienden kom svenskarne till mötes: den hade lemnat sitt grofva artilleri vid belägringen och antog nu striden. Vid Genevads bro stod slaget. Det var hufvudsakligen en artilleri- och infanteristrid, som varade från klockan fyra eftermiddagen till tio på aftonen. Svenskarne hade fördelen af vinden och danskarne, som stodo högre, sköto ofta öfver dem. Slutligen trängde svenska hären på båda flyglarne öfver ån och danskarne måste med temlig manspillan rymma fältet[2]. Deras återtåg gynnades af natten. De stadnade icke vid Laholm utan återvände inom skånska gränsen. De halländska bönderne hade flytt till skogarna eller gått fienden tillhanda.

Efter detta slag lemnade Brahe befälet åt G. O. Stenbock och begaf sig på konungens befallning till Stockholm.

---

[1]) Stenbock hade den 18 Juli inträffat i Stockholm.

[2]) Svenskarne räknade hela sin förlust till 70 döda. P. Brahes berättelse till konungen.

Den fiendtliga hären vid Bohus gjorde flere infall i Sverige och brandskattade Westergötland. Deremot misslyckades svenskarnes tåg mot Norrige under Erik Stenbock. Efter en hel dags fäktning vid Hjertrums kyrka måste de åter draga sig tillbaka. Det tillämnade danska infallet i Jemtland och Dalarne uteblef för det första, emedan norska allmogen vägrade att deri deltaga och emedan landshöfdingarne Creutz och Oxenstierna gjorde min af att från svenska sidan gå anfallsvis till väga.

Det snapphanekrig, som tvenne årtionden sednare blef så ryktbart, var för öfrigt redan under denna tid i full gång. Det hade äfven nu sitt hufvudsäte i Göinge, hvars invånare ofta ströfvande och plundrande läto se sig på Hallands ås eller i Småland.

Efter segren vid Genevad gick Stenbock framåt och inträngde från småländska sidan i Skåne, men han kom icke längre än till Örkeljunga, emedan fiendens makt var allt för stor och hans rytteri saknade fourage. Han drog sig då tillbaka till Fagerhult och föranläts slutligen vid fiendens annalkande att återtåga inom Halländska gränsen. Den danska hären, öfverlägsen till antal och förd af konung Fredrik III sjelf, gick öfver åsen in i Halland. Stenbock ämnade från Knäred förekomma honom på vägen till Laholm, men fann oförmodadt (d. 3 Oktober) vid Kattarp fienden redan vara gången öfver Lagan. Svenskarnes förtrupper och högra flygel, som utgjordes af nyutskrifvet folk, ville icke fäkta och flydde i oordning. Det lyckades väl Stenbock att genom skickligt begagnande af en närbelägen höjd, hufvudsakligen med

fotfolket återställa drabbningen [1]), men han måste dock slutligen draga sig tillbaka, först till Knäred och sedan till Traheryd i Småland. Svenskarne hade förlorat 70 döda, några och 40 fångar [2]). Den danska hären framtågade nu utan hinder och stadnade utanför Halmstad, som den beredde sig att belägra. Det olyckliga Halland gafs helt och hållet till pris åt förödelsen. Danska trupper genomströfvade landet i alla riktningar, plundrande allt, förderfvande boningarne, skonande icke en gång kyrkorna. Warberg uppfordrades. Fienden syntes vara mästare af Halland och åsyfta en förening med den norska hären, då hans armé plötsligen (den 20 Oktober) bröt upp från Halmstad och drog sig öfver Knäred och Markaryd tillbaka in i Skåne. Det var svenskarnes framgång på andra sidan sjön som sålunda räddade de provinser af hemlandet, hvilka stodo i fara. Stenbocks här, som stått vid Traheryd och Annerstad för att der skydda gränsen, ryckte nu in i Halland [3]) och sedan han beordrat starka afdelnin-

[1]) Stenbock fick likväl för denna träffning förebråelser af konungen. »Jag har förnummit», skrifver han den 26 Oktober, »huru tillgånget är med sista rencontren — och är jag i högsta förundran att fienden i ett så confust verk sin lycka ej poursuiverade att kasta eder alldeles öfver ända. Jag undrar att J ej förr vetat af fiendens ankomst och att han sig från Seland förstärkt, då J bordt draga Er inom gränsen. Här måste en skarp examen hållas med dem som ej velat fäkta». Registr.

[2]) G. O. Stenbocks rapporter till P. Brahe 4 och 7 Oktober 1657. Stenbock saknade sina gamla kärntrupper: »Gud gifve K. M. snart komme till Sverige och förde några gamla ryttare med sig, så skulle man snart visa Juten vägen tillbaka igen».

[3]) Den danska arméns hårda framfart hade nu burit sin frukt. »De halländske bönderna äro nu helt gode svenske och önska allenast att de måtte ha gevär och tillåtas att revangera sig». G. O. Stenbock, d. 28 Okt.

gar till småländska gränsen, förlade han sitt högqvarter i Warberg, för att kunna hafva ett vakande öga på de orter som kunde hafva att vänta anfall ifrån Norrige, och på snapphanarne i norra Halland. Hären led af brist och af den äfven här utbrytande sjukdomen [1]), så att ställningen ännu syntes i hög grad bekymmersam [2]).

Den smittsamma sjukdom, som samtidigt med kriget hade härjat i Preussen, Lifland och Finland, hemsökte nu äfven det egentliga Sverige och utbrast omkring den 10 Augusti i Stockholm, der den rasade ända in i November och ej alldeles upphörde för än i början af följande året. Dess starka tilltagande derstädes föranlät hofvet att tillika med rådet och kollegierna flytta till Nyköping och der förblifva till våren 1658.

Här skulle, i denna af faror omgifna tid, rådet församlas. Men det är i sjelfva verket förundransvärdt, huru liten kraft och sammanhållning under brinnande krig visade sig i förvaltningen hemma. I början af Maj klagas från Stockholm, att icke sex riksråd voro i staden. I Nyköping höll rådet från den 18 Augusti intill den 25 September endast ett sammanträde och efter dess slut reste riksråden ge-

---

[1]) Äfven af bristande ordning. »Ers Exc. täcktes förmana officerarne att de inte få blifva ute från deras tjenster, som nu sker. Det aviseras hit att en stor orsak till ryttarnes undergång deraf skall härkomma att de som hafva auktoritet vid regementerna, icke äro tillstädes». Stats-sekret. Behmer till P. Brahe den 24 Okt. 1657.

[2]) »Så länge ryttarne meste parten gå till fot, knektarne gå nakne och man hvarken hästar eller folk hafver åt artilleriet, kan man icke någon väg komma». Sekret. Taubenfeldt till P. Brahe, Halmstad d. 14 Nov. 1657.

nast tillbaka ut på landet; den tröghet, hvarmed ärenderna handlades, kunde icke annat än menligt inverka på krigets gång [1]).

Först mot hösten inbröt den nordligaste danska hären från Norrige i Jemtland och Herjedalen, och lyckades eröfra dessa landskaper. Invånarne föllo till och hyllade åter danskt välde. Herjedalen återtogs likväl snart af landshöfding Creutz, som den 18 September bröt upp med 600 dalkarlar och »med lifsfara för berg, myror och steniga vägar» [2]) tågade öfver de öde skogar, som skilja Dalarne från Herjedalen. Fienden drog sig vid hans annalkande tillbaka: landet gaf sig utan motstånd, invånarne afväpnades och gjorde ny trohetsed till Sveriges konung. I Jemtland höll sig majoren Jon Andersson i Frösö skans, oaktadt flere förnyade stormningar, under det fienden var mästare af hela det kringliggande landet. Mången tapper bedrift har i dessa öde trakter gjort ära åt svenska vapnen, hvars minne, oupptecknadt af historien, småningom förklingat i den allt aflägsnare mundtliga berättelsen. —

[1]) »Det är att klaga att de gode herrar, som här borde vara och vigilera för fäderneslandets välfärd, handtera sakerna nimis frigide och icke göra sig den mödan att debattera dem rätt, utan hålla sig mesta delen ute på landet. Det är icke utan att verket hafver sina besvär, men så kunde de uti några saker afhjelpas der fliten och hågen vore tillbörlig. Dock kan det vara att hvar hafver sina förfall dem jag icke vet». Statssekret. Behmer till riksdrotsen den 24 Okt. 1657. Den 15 Sept. skrifver riksrådet Scher. Rosenhane från Stockholm: »Utomlands ifrån bekomma vi inga bref eller tidender och veta föga huru verlden skickar sig på andra orter. Hemstaten och huru i Stockholm plägar tillgå, är E. Ex. väl bekant och på de fel som der vanka synes ingen bättring».

[2]) Hans egna ord i berättelsen till P. Brahe.

Fälttågets utgång i det hela hvilade på den svenska konungen och på de krigsrörelser, han med sin här kunde utföra. Carl X hade under sista fälttåget låtit en förfärlig förstörelse gå öfver Polen. Han ville icke längre föra kriget i detta land, der de största segrar icke medförde någon varaktig fördel och der de värfvade trupperna ej mer ville tjena [1]). Österrike och Polen åter hade lofvat att der qvarhålla honom, — ett löfte på hvars uppfyllande danska regeringen tydligen räknade. Konung Fredrik III gjorde sig förvissad, att Carl X skulle, då hans här vore stängd från tåget till Tyskland, för sin person begifva sig dit sjöledes och lät, för att hindra denna öfverfart, sin flotta, på hvilken han sjelf gick ombord, närma sig till Danzig.

Faran var ögonskenlig. Med en fåtalig, utmattad, illa försedd här, på punkten att öfvergifvas af Brandenburg, hade Carl X redan emot sig trenne fiender och såg sitt rike anfallas af en fjerde, under det han var nära att afskäras från möjligheten att försvara det. Men ingen motgång nedslog hans okufvade sinne. Trogen sin grundsats: »jag tviflar ej att Gud hjelper oss, endast vi sjelfva vilja hjelpa oss», fattade han sitt beslut och utförde det med vanlig snabbhet. Ännu den 17 Juni visste man ej i konungens läger [2]), om han ämnade sig mot Schlesien eller mot Danmark. Den 20 fick han underrättelse

---

[1]) »Polska och ryska krigen äro mig och mitt rike besvärligare än det danska. Ty med dessa barbarer uträttas intet, man må slå dem aldrig så. Ingen tysk tjenar mera i Polen». Konungen till grefve Schlippenbach, egenhändigt, d. 25 Juli 1657.

[2]) N. Brahes bref till riksdrotsen P. Brahe. Skokl.

om Danmarks krigsförklaring och den 26 bröt han upp från Bromberg i spetsen för 6,000 man, lemnande styrelsen och öfverbefälet i Preussen åt sin broder Adolf Johan. Den 1 Juli var han redan i Stettin, och skref derifrån till sitt sändebud hos hertigen af Holstein: »om åtta dagar har jag satt rendezvous för armén vid Demmin och ämnar derifrån i Guds namn gå gerad på fienden, hvar han finnes»[1]), samt till sin broder i Preussen: »Jag hoppas det danska väsendet skall snart vara slut». Hans eldiga sinne såg fälttåget redan slutadt innan det hade begynnt. Den 10 mönstrade han sin här vid Demmin[2]) och den 18 Juli stod han till Europas förvåning på gränsen af Holstein. Konungens marsch hade gått så fort, att hundradetals hästar stupat[3]). Segrens rykte gjorde honom oemotståndlig. Han hade vid ingången till Holstein i passet vid Möln väntat att träffa fienden[4]) och ordnat allt för en batalj. Men den danska hären, från början mer än dubbelt så stark som den svenska, drog sig undan och konungen inträngde utan motstånd i Holstein, för att utföra den plan han fattat: att från tyska

---

[1]) Till Gambrotius, d. 3 Juli. Registr.

[2]) Konungen möttes här af Carl Gustaf Wrangel, hvilken utnämndes till konungens generallöjtnant öfver arméerna i Tyskland.

[3]) »Vår konungs marsch har varit öfvermåttan stark allt ifrån Thorn och hit, så att många hundra hästar måst sätta lifvet till». Wismar d. 20 Juli. N. Brahes bref.

[4]) »Inom få dagar hoppas jag komma i aktion med fienden: Gud stå mig bi!» skrifver konungen till P. Brahe från Wismar d. 16 Juli 1657. »H. M. hade allt ordinerat och formerat bataljen huru den uppå all händelse sig emot fienden skulle presentera». Dahlbergs Dagbok, s. 131.

sidan bryta Danmarks krafter och afvända faran från Sverige [1]).

Hans styrka låg i beskaffenheten af hans här. Antalet var otroligt ringa. Uplands regemente t. ex., som vid uttåget från Sverige varit 1,200 man starkt, bestod nu endast af 380 man med befäl. Utseendet var, som man kan tänka, föga präktigt. Men krigets vana och förtröstan om seger lifvade hären och mångdubblade dess krafter. Ur denna synpunkt kan man säga, att det polska kriget lagt grunden till eröfringarne i Danmark. »Jag hoppas med Guds hjelp», skrifver den tjugufyraårige Nils Brahe, nyss blifven öfverste, »om de veta stå, att våra smutsiga ryttare sku visa dem, hvad det är att vara van att fäkta: vi äre icke mycket starka, men de vi ha, äre utvaldt folk och fast ingen deribland, som icke trettio gånger har varit i hårda rencontrer [2]). —

I samma mån som krigets skådeplats flyttade sig, inträdde äfven en förändring i de diplomatiska förhållandena. Carl X:s bemödanden gingo förnämligast ut på att bibehålla Brandenburgs vänskap samt att närmare förbinda sig med de tyska furstarne äfvensom med Frankrike och England. Hans förhållande till Fredrik Wilhelm, till Cromwell och Mazarin blir allt mer afgörande. Tillika synes han, efter

---

[1]) Konungen till rådet, d. 20 Juni 1657.

[2]) Den 20 Juli 1657. Och den 1 Augusti: »Det bästa är att ingen hvarken gemen eller hög tviflar om ett godt utslag. Det är under att se på våra ryttare och soldater med hvad mod och hjerta de åstunda möta fienden så att man väl kan säga: continua victoria vincere didicit, vinci oblitos reddidit». (Genom beständiga segrar ha de lärt att segra och glömt hvad det är att besegras).

Österrikes fredsbrott, för en kort tid hafva slutit sig till de omfattande planer, till hvilka han eljest icke ville lyssna.

Brandenburg, som halft ovilligt hade ingått i Sveriges förbund under dess mest lysande framgång, begynnte då de mörka tiderna inbröto och fiendernas antal ökades, allt mer att vackla i sin vänskap. Konungen ansåg kurfursten vara sig personligen tillgifven [1]), men de fleste af hans råd voro Sverige obenägna. Om Sveriges fiender lyckades i bemödandet att draga Brandenburg på sin sida, så måste de svenska trupperna vid Preussens försvar komma i en högst betänklig ställning. Genom grefve Schlippenbach öppnade konungen för denna furste de mest lysande utsigter. Han erbjöd honom, sedan Österrike nu mera brutit freden, att med Sverige, Frankrike, flere tyska ständer samt fursten i Siebenbürgen ingå ett stort förbund mot Österrike, Polen och Danmark. Kurfursten synes i början hafva lyssnat härtill och tvenne af hans ministrar, grefven af Waldeck och baron Schwerin skulle infinna sig för att aftala om en delning af de eröfringar som borde göras. Äfven här antydde Carl X:s förslag hvad en kommande tid har fullbordat. Han erbjöd åt Brandenburg största delen af Schlesien äfvensom vissa orter i Westfalen. Sjelf ville han i tyska riket ingenting begära mer än Oldenburg och Delmenhorst,

[1]) »Ich beklage den guten Kurfürsten, denn ich seiner Affektion gegen mich genugsam versichert bin. Aber die Aposteln taugen nicht». Carl X till Resid. Wulfsberg, d. 25 Sept. 1657. Fem dagar sednare skrifver Mazarin: »L'Electeur a eté assiegé de toutes ces princesses et d'une partie de son conseil».

»som af uråldriga tider tillhört Bremen». — »Men Norrige», skrifver han, »som af ålder hört till Sverige och är af sitt naturliga läge dertill förordnadt, är det högsta jag desidererar och fri fart i Sundet» [1]).

De tyska furstarnes vänskap var vid de utbrytande fiendtligheterna mot Österrike högst önsklig, särskildt huset Lüneburgs, hvilket eljest, såsom närmaste granne till Bremen, lätt kunde blanda sig i danska kriget. Till dessa hof skickades Snoilsky för att underhandla [2]).

Carl X:s underhandlingar med Cromwell blefvo allt lifligare. Protektorn hade redan förut då Carl X af honom begärt ett lån, fordrat Bremen såsom pant. Konungen erbjöd honom nu Buxterhude och Leheskans i förpantning för 400,000 pund sterling, men begärde tillika att Cromwell skulle låta en flotta af trettio skepp gå till Sundet för att observera den holländska, och utkastade för honom planen till en stor allians mot det Österrikiskt-Spanska väldet. I detta förbund borde ingå, jemte England och Sverige: Frankrike, Holland och Portugal. Kriget skulle begynnas nästföljande sommar och föras både till sjös och lands. Konungen vore villig taga landtkriget på sig, (sjömakten skulle dirigeras af protektorn,) och »så pressera Österrike, att kejsarkronan kunde det frångå».

Öfverallt rörde sålunda Carl X vid de stora politiska intressen som upprörde Europa. De tyska furstarnes sjelfständiga ställning mot kejsaren, befä-

---

[1]) Till grefve Schlippenbach. Thorn den 18 Juni 1657. Registr.
[2]) Instruktion d. 31 Maj 1657. Riks.-reg.

stad genom vestfaliska freden, lemnade i sjelfva verket förhållandena inom riket ingen hvila förrän den preussiska makten ur dessa förhållanden utgick. De stora Habsburgska monarkierna, som af den återupplefvande katholicismen för en tid hade fått en förnyad lifskraft, syntes närma sig sitt förfall. Det var efter Österrikes fredsbrott som Carl X för ett ögonblick ingick i dessa de mest vidt omfattande af sina förslag. Men snart återvände han från de stora europeiska planerna till de tankar, som egentligen åsyftade befästandet och afrundandet af det svenska väldet.

Detta visar sig tydligast i hans förhållande till Sveriges äldsta bundsförvandt, Frankrike. Mazarin hade länge bjudit honom subsidier om han ville ingå i ett gemensamt krig mot Österrike. Han erbjöd nu 150,000 r:dr årligen och 400,000 r:dr om ett anfall gjordes mot de österrikiska arfländerna [1]). Men Carl X, under det han begärde hjelp isynnerhet i penningar [2]), var likväl icke på långt när så villig att ingå i detta förbund som i det med Cromwell, dels utan tvifvel för det bistånd England såsom stor sjömakt kunde gifva i företaget mot Danmark, dels äfven af farhåga för det beroende af sina egna intressen, i hvilket han städse ansåg Frankrike vilja hålla Sverige [3]).

Det

[1]) Mazarin till fransyska sändebudet, 20 Sept. 1657.

[2]) Emot slutet af året försköt Mazarin verkligen 100,000 r:dr. »Ehuru konungens finanser äro i mycket dåligt skick, har jag lyckats anskaffa denna summa, som jag negocierat af några köpmän», skrifver han den 16 Nov. 1657.

[3]) Längre fram fick Biörnklo fullmakt att afsluta förbund med Frankrike, mot vilkor af 600,000 r:dr subsidier under krig. Registr. 15 Okt.

Det fransyska sändebudet klagar alltjemt att Carl X mera fästade sig vid sina enskilta planer än vid de gemensamma.

Dessa planer undergingo vid samma tid en väsendtlig förändring. Man finner för första gången konungen benägen att afträda Preussen, ehuru mot ersättning[1]). Erfarenheten hade visat honom alla svårigheterna att af Polen vinna länder. Kriget kunde der icke underhålla sig sjelft och ett hastigt slut kunde icke ernås.

Hans tankar vände sig åt en annan sida: han ville utvidga Sveriges område på alla sidor till Östersjön och betäcka dess gräns mot de anfall, för hvilka det vid hvarje krig med Danmark var blottställdt. Man finner, att konungen allt ifrån det första infallet hade uppfattat den tanke, som sedermera låg till grund för fredsslutet och som genom detsamma ännu i dag inverkar på Sveriges ställning. »Konungen vill ej den danska kronan för sig», heter det i Friesen-

[1]) Han erbjöd det åt kurfursten af Brandenburg mot Hinter-Pomern, eller mot hjelp att intaga hela Lifland och Kurland. »Vill kurfursten ej, måste jag lemna Preussen åt någon annan, ty *jag måste ur det polska väsendet*, det må ske på hvad sätt som helst». Till Schlippenbach d. 25 Juli. Registr. Konungen hade infordrat rådets betänkande, huruvida Preussen skulle vid fredsunderhandlingen påstås. Rådets utförliga yttrande är af den 10 Maj 1657. »Vi skulle», heter det deri, »för flere orsakers skull fast ogerna råda att släppa en sådan klenod, isynnerhet nu, då man med Polen spelar schackmatt. — Men der lasten blir för svår och vännerna dra sig tillbaka och fienderna bli allt flere, och E. M. utan cession af Preussen icke skulle komma ur det polska väsendet, — då hoppas vi att E. M. ser mera på fäderneslandets conservation än på någon conquete». Rådet säger slutligen att beslutet måste bero af konjunkturen.

dorffs hemliga instruktion [1]). »Kongl. Maj:t åtrår endast Sveriges gamla provinser till hafvet: Skåne, Blekinge, Halland: af Norrige äro Bohus, Trondhiems och Aggerhus län nödiga för Sveriges säkerhet». Och samtidigt berättar det fransyska sändebudet, att konungen förtrott honom det han endast ville intaga de länder som stötte till Sveriges gräns men som af hafvet skildes från Danmark och Norrige [2]). Den danska konungen, som icke väntade Carl X:s snara ankomst, hade delat sin här. Niotusen man under marsken Anders Bille inföllo i Bremen, och borttogo nästan alla fästen i landet, medan det öfriga af hären stod qvar i Holstein och hotade Pomern. Konungen sjelf hade, som vi nämnt, för att hindra Carl X:s öfverresa till Tyskland eller Sverige, med flottan begifvit sig till Danzig. Ditkommen, fick han underrättelsen att svenska hären redan var på väg till Holstein. Han återvände då till Köpenhamn och lät flottan lägga sig vid pomerska kusten för att genom landstigningar oroa sjöstäderna och dymedelst föranleda svenskarne att splittra sina krafter.

---

[1]) Den 2 Augusti 1657. Riks-reg.

[2]) Le Roi de Svede m'a dit comme en confiance, qu'il ne pouvait faire une conquete plus a sa bienseance que de ce cotélà, qu'a la verité il ne se la proposoit pas de tout le royaume, ni ne *le desiroit pas aussi*, qu'il se contenteroit d'agrandir la Suede par les terres qui lui sont contigues et que la mer separe du Danemark et de la Norvége. D'Avaugour till Mazarin, Sept. 1657. Det var D'Avaugours sista depesch. Få dagar derefter, den 6 Sept. 1657 dog han (i Lübeck) och riddaren Terlon, en kavaljer af Mazarins svit, som blifvit skickad till Carl X för att lyckönska honom till hans giftermål, blef ackrediterad minister.

Den danska hären i Holstein drog sig vid svenskarnes annalkande tillbaka: vid Itzehoe uppfördes förskansningar, hvilka man hoppades skola värna Holstein mot de anfallande. De rika marschländerna ansågos betäckta af trenne derstädes uppförda fästen. Till Schleswigs och Jutlands säkerhet och för att förhindra upprepandet af ett sådant eröfringståg som Torstensons, hade danskarne vid Middelfartssund byggt den starka fästningen Fredriksodde.

Snabb, oemotståndlig, kullkastade Carl X alla hinder som man ville lägga i hans väg. Hans ankomst var så oförväntad, att han ännu fann den danska hären delad af Elben. Under det han unnade största delen af sin här [1]) någon hvila i nejden omkring Hamburg, sände han till Bremen C. G. Wrangel, som inom fjorton dagar rensade landet från fiender och återtog alla förlorade fästen utom Bremervörde [2]). Den 3 Augusti bröt konungen åter upp, intog utan svärdslag och raserade de skansar som skulle hafva tjenat marschländerna till försvar, vände sig derefter plötsligen mot norr och hade redan den 6 uppnått Itzehoe. Efter fyra dagars belägring [3]) besköts staden med glödande kulor och stod inom få timmar i ljusan låga. Det skedde i den danska riksmarskens åsyn. De uppförda verken förstördes. Hela Holstein låg öp-

[1]) Brandenburgska sändebudet, som sett Carl X:s här i Stettin, hade uppskattat de från Polen komna trupper till 8,000 man, hvilka skulle förstärkas med 2,000, värfvade i Pomern. Becker, s. 379.

[2]) Denna fästning innehades af danskarne ända till fredsslutet.

[3]) Den unge Nils Brahe, i spetsen för Uplands regemente, var den förste som fattade posto för staden, anlade löpgrafvar och derefter midt på ljusa dagen jagade fienden ur ravelinerna.

pet för svenskarne. Inom tvenne veckor voro mera än 3,500 af fienderna dödade eller fångna; många togo tjenst under de svenska fanorna.

Det danska fotfolket fördes nu ur marschländerna till Ribe och derifrån vidare till Fredriksodde. Det öfriga af den försvarande hären retirerade i oordning genom Haderslev och Kolding till samma punkt. En allmän förvirring och förskräckelse spridde sig i landet.

Men Carl X fullföljde utan uppehåll sin segerfart. Han besökte sin svärfader på slottet Gottorp, lemnade några regementer i närheten af Kiel, genomtågade i snabba dagsmarscher Schleswigska landet och stod den 23 Augusti för Fredriksodde. Denna fästning befanns vid närmare undersökning vara starkare än svenskarne hade föreställt sig: den försvarades af icke mindre än 6,000 man. Konungen afstod derföre från sin första tanke, som hade varit att storma, eller såsom det hette, angripa den utan ceremonier: han lät efter en dags kanonad sin här slå läger för att innesluta fästningen och på samma gång sätta landet i kontribution. Största delen af Julland måste underkasta sig. Carl X, som förutsåg en lång belägring, lemnade öfverbefälet åt Wrangel och begaf sig tillbaka till Wismar, der han kunde bevaka polackarnes och österrikarnes rörelser samt vara närmare till flottan.

Danmark, öfverraskadt, nedslaget, inom sig söndradt, önskade att underhandla. Det brandenburgska sändebudet likasom det fransyska, hvilka båda hade infunnit sig i Köpenhamn för att söka förekomma krigets utbrott, ville nu bemedla freden och snart deltog en utskickad från England i deras bemödan-

den. Carl X utnämnde äfven, på deras framställning, kommissarier för att föra underhandlingen: men den ene af dem var Corfitz Ulfeldt, den danske konungens oförsonlige fiende. Första utkastet till Sveriges fordringar i freden var af Ulfeldt uppsatt. Och för att beteckna huru fast han ställt sina planer, gaf Carl X åt båda underhandlarne (den andre var Sten Bielke) gods i *Skåne*[1]). Konung Fredrik III:s bundsförvandter förmådde honom emellertid till en vägran att ingå underhandling om särskildt fred och då Carl X å sin sida icke ville antaga förslaget om en allmän kongress, så förföll underhandlingen.

Utsigterna blefvo alltmera hotande. Krigets vågor syntes allt starkare hvälfva sig tillbaka öfver Sveriges egna länder. Österrike rörde sig ändtligen. Dess här under Montecuculi och Hatzfeld tågade norrut. Den träffade svenskarne först i Krakau, hvilken fästning Rakoczys trupper — det var kort förr än denne furste led sitt nederlag — åter hade lemnat. Numera fanns intet skäl att uppoffra folk på denna från svenskarnes öfriga besittningar så aflägsna fästning, och general Würtz kapitulerade på de vilkor, att besättningen skulle få fritt aftåg och af österrikiska trupper ledsagas genom Polen. Derpå tågade 6,000 österrikare under Montecuculi vidare utföre mot Preussen.

Polen gick också nu för första gången anfallsvis tillväga, då Czarnecki med 4,000 man inföll i sven-

---

[1]) Den 2 och 8 Sept. 1657. Memorial för danska traktaten, den 9 Sept. Registr.

ska Pomern och härjade landet ända till Uckermünde [1]).

Af kurfursten i Brandenburg berodde, såsom alltid, till stor del ställningen och svenska sändebudet Schlippenbachs bemödanden att qvarhålla honom vid Carl X:s förbund hade ännu ingen framgång. Det danska kriget syntes kurfursten, då ingen afgörande drabbning hölls, komma att blifva alltför långvarigt och Carl X:s ställning att allt mera försämras. De fiendtliga makternas löften och hotelser förmådde honom sålunda först till neutralitet och slutligen till ett förbund med Polen, hvilket afslöts i Welau den 19 September 1657, ehuru han ännu icke föröfvade uppenbara fiendtligheter mot Sverige.

Österrikarnes anfall mot Preussen, Rakoczys olycka, Krakaus öfvergång och Brandenburgs förlikning med Polen voro tilldragelser i hög grad ofördelaktiga för Sverige. Antalet af Carl X:s fiender hade nu växt till sin höjd: Polen, Ryssland, Danmark, Österrike voro med honom i öppet krig, Holland och Brandenburg hemliga ovänner. Ett förtroligt bref till riksdrotsen från denna tid visar huru konungen sjelf uppfattade sin ställning och med hvad sinnelag han bar den. »Med våra traktater går det intrikat», skrifver han. »Jag har näst Österrike ingen att mera skylla än Brandenburg. Det är Brandenburg som afhåller Danmark från att särskildt underhandla. Fast alla naboer hafva konspirerat till Sveriges ruin: man må-

[1]) På återvägen förlorade han likväl sitt byte och en del af sitt folk i följd af svårigheten att öfvergå de uppsvällda floderna. Akakia till Mazarin, Wismar 22 Nov. 1657.

ste på endera sidan med Guds hjelp söka upplösa denna gordiska knut.

Polen har aldrig varit miserablare. Der herrskar inbördes oenighet och misstro till bundsförvandterna, enkannerligen Ryssland och Österrike, som från båda sidor hafva fattat Polen. Lupum tenent auribus [1]. Österrike underhandlar redan med kossakerna mot Polen, hvilket jag fått veta indirekt af polska drottningen sjelf. En förlikning med mig måste då vara dem välkommen, helst om jag sjelfmant erbjuder dem Preussens återställande mot en billig ersättning.

Med Holland står det så, att det väl icke kommer till verklig fiendtlighet, men dock under hand hjelper Danmark. Jag måste hafva fred, antingen med Danmark, Polen eller Ryssland. Kunde jag få fred med dem alla, vore det fast bättre. — Jag kan ej komma härifrån under vintern [2], om icke allt skall gå till akters och i konfusion. Eljest faller hela svärmen på sjelfva hjertat, som är Sverige. Alltså synes vara bäst fäkta, så länge man kan, på contrescarpen och afvärja faran till att komma öfver grafven. Är contrescarpen borta, så vore allt motstånd fåfängt emot så många fiender: att med egna nationalfolket då försvara Sveriges så vidt begripna gränsor, vore omöjligt.

Betagen alla vidriga impressioner hos en och annan — heter det slutligen — »och försäkran om min trogna omsorg till fäderneslandets bästa och upprätt-

---

[1]) De hafva gripit ulfven vid öronen.

[2]) Redan i början af Juni hade rådet anhållit, att konungen ville komma in i riket, emedan »bördan blefvo dem för svår». Riksark.

hållande, för hvilkas skuld jag aldrig skall låta något vara ospardt med lif och blod, såsom Gud mig kraft och förstånd meddelandes varder intill min sista andedrägt. Jag hafver ock den fasta tillförsigt till Gud, att han mig ej förlåter, utan mig hjelper, om ock mot menniskors förhoppning, emot alla mina fiender, ehuru många de äro, om jag icke misströstar om Guds nåd och barmhertighet och icke försummar något, att hvar må göra sitt kall och embete som Gud honom satt och förordnat att uträtta» [1]).

Det var i sjelfva verket mot menniskors förhoppning som konungen ur dessa växande svårigheter räddades genom den mest lysande af sina krigsbragder. Först efter flere ansträngningar och misslyckade försök lyckades han i sin anfallsplan emot Danmark. Ännu djupt invecklad i polska kriget, hade konungen i första ögonblicket af ett befaradt fredsbrott fattat den tanken, att angripa Danmark i hjertat af dess makt på öarne. Denna tanke fasthöll han sedermera oaflåtligen under skiftande gestalter. Så snart han hade kommit inom Holsteins gränsor, gaf han befallning att hålla flottan redo, emedan han »hade med henne en särdeles entreprise i sinne» [2]). Först i början af September blef flottan färdig [3]). Den fördes af

---

[1]) Carl X till P. Brahe, 8 Nov. 1657. Vi tillägga ur ett samtidigt bref till Biörnklo: »England och Frankrike vilja blott nyttja mig emot Österrike, underkastad deras esclavage. Jag ser väl: man vill inveckla mig i ett långt krig. *Men jag åstundar komma i någon ro härefter och få anse mitt eget verk*».

[2]) Till P. Brahe, d. 1 Aug.

[3]) Flottan gick väl i medlet af Juli ut från Stockholm, men var, efter befälhafvande amiralens egen uppgift, så illa försedd med tågverk och segel, att den icke utan största fara kunde gå till

amiral Bielkenstierna och bestod af 24 kronans skepp och 8 (andra uppgifva 20) handelsfartyg, rustade till örlogs. För att »vara flottan närmare och om möjligt företaga en hufvuddessein» [1]) hade Carl X begifvit sig till Wismar. Just vid denna tid hade Cromwell gifvit stor förhoppning om ett närmare förbund och om en flottas afsändande till Sundet. Konungens plan, hvilken han muntligen aftalade med Wrangel innan han lemnade Fredriksodde, synes hafva varit att, under det Wrangel med de skepp, som under amiral Gerdtson lågo vid Göteborg och med bistånd af de engelska fartygen gjorde en landstigning på Fyen, skulle konungen med den stora flottan angripa Seeland och de öfriga öarne, hvarvid första tanken var att använda det fotfolk som kom utur Krakau. Slutligen fick P. Brahe befallning [2]) att samtidigt med hela sin styrka bryta in i Skåne.

Den svenska flottan visade sig i början af September i Östersjöns södra farvatten och höll den 12 i samma månad nära kusten af Möen en drabbning med den danska, hvilken följande dagen förnyades. Segren blef oafgjord. Bielkenstierna kunde icke komma till äntring i följd af flere bland de svenska skeppskaptenernas försumlighet.

Derefter gick Bielkenstierna till Wismar, dit nu Gerdtsons afdelning äfven fick befallning att begifva sig, hvaremot general-major Båth med de mindre far-

sjös. Äfven klagades öfver bristen på dugligt sjöfolk, isynnerhet skeppschefer och officerare som kände sjökriget. Ännu den 5 September låg flottan för motvind under Öland. Bielkenstierna till P. Brahe.

[1]) Konungens ord till C. G. Wrangel, den 3 Sept. Riksreg.

[2]) Den 15 Sept. Registr.

tygen skickades till Middelfartssund för att biträda vid landstigningen på Fyen. Danska flottan rymde sjön för en tid och lade sig bakom Falsterboref. Konungens företag fördröjdes emellertid först deraf, att Brandenburgs förbund med Polen och österrikarnes marsch mot norr syntes gifva anledning att frukta ett anfall på Pomern, för hvars undsättning konungen ville vara nära [1]) till hands: och sedermera gick danska flottan åter till sjös, bemannad med friskt folk och så förstärkt med ansenliga skepp att Carl X ej vågade angripa den. Han höll endast sin flotta samlad vid Wismar för att tvinga den fiendtliga att äfven förblifva tillsammans och lemna Wrangel öppet tillfälle att, om han erhölle erforderligt antal fartyg, utföra sitt anfall på öarne [2]).

Denne fältherre var redan på marsch för att öfver ön Als söka göra en landstigning på Fyen, då dessa underrättelser från konungen mötte honom. Han vände då om för att vänta tills flere fartyg kunde anlända.

Företaget mot öarne syntes således vara för en tid undanskjutet. I stället framkom ändtligen det fotfolk som hade legat i Krakau, förnämligast Helsinge regemente, förstärkt af en del soldater från flottan, den 23 Oktober till svenska lägret vid Fredriksodde och samtidigt emottog Wrangel konungens befallning, att om möjligt taga fästningen.

Fienden väntade ingenting mindre. Den var 6,000, svenska härens fotfolk efter Dahlbergs uppgift icke mera än 4,000 man starkt. Krypande på händer och

[1]) Till C. G. Wrangel, d. 25 Sept. 1657. Registr.
[2]) Till Wrangel, egenhändigt den 3, 10 Okt. Skokl.

fötter in i fästningsgrafven hade Dahlberg undersökt verken. I svenska krigsrådet beslöts enhälligt att genast följande natt företaga stormningen. Den skulle ske genom trenne samtidiga anfall, af hvilka Wrangel sjelf förde det första, general-löjtnant Jakob Kasimir De la Gardie det andra och general-major Berndes det tredje. Främst i det första gingo Upländningarne under Nils Brahe och Södermanlands regemente under Pehr Larsson Sparre. Till det andra hörde Helsingarne, förde af öfverste-löjtnant Sanicz och Westmanländningarne under Johan Essen. Den tredje anfallskolonnon utgjordes af afsutet kavalleri, hvaribland voro Östgöta ryttare. Anfallstecknet gafs derigenom, att ett hus i en närbelägen by sattes i brand. Svenskarne buro, för att igenkänna hvarandra, halm på sina hattar. Deras lösen var: Hjelp Jesus! Alla tre kolonnerna stormade på en gång. En afdelning rytteri under furstens af Anhalt befäl (deribland Uplands ryttare, som leddes af Erik Dahlberg), understödde Wrangels attack. De skulle rida ut i vattnet, som här var långgrundt och sålunda kringgå det der nedslagna pålverket. Vid den tredje raden af palisaderna befanns vattnet för djupt: några bland ryttarne, som hade försett sig med bilor, måste stiga af och hugga sig igenom. Svenskarne funno framför sig en fiendtlig brigad, som de kastade tillbaka, och inträngde i fästningen. Ögonblicket derefter hade det stormande fotfolket från alla sidor hunnit upp på vallen. Striden var het och blodig. Fienden fördrefs från det ena bollverket till det andra [1]. När dagen

[1]) Wrangels bref af den 30 Okt. 1657.

gick upp, svajade svenska fanan öfver Fredriksodde. 1,500 af de belägrade räknades döda på vallarne [1]). Mera än 2,000 togo med riksmarsken Bille sin tillflykt ytterst ut på udden mot Fyen, i hopp att kunna på fartyg rädda sig öfver till denna ö, men måste, då vinden var emot det och begynte blåsa upp, gifva sig till fånga. Endast 70 Svenskar uppgifvas hafva stupat. Den svårt sårade danska riksmarsken dog kort derefter [2]).

Genom denna seger, en af de vackraste i Carl X:s krig, voro svenskarne herrar öfver hela Jutland och öfvergången till öarne hade för dem blifvit vida lättare. Sveriges fiender funno ändamålet med det danska kriget förfeladt [3]). Den del af Danmarks rike som var intagen, gaf nu medel att bekriga de öfriga. Den svenska hären uppfriskade sig åter i ett rikt land och förstärktes, isynnerhet med kavalleri. Från Fyen, som icke hade en enda befästad ort, flyktade en stor mängd af invånarne till Köpenhamn. Fredrik III reste sjelf öfver till Fyen, förstärkte den der förlagda krigsmakten med trupper från Skåne och begynte att låta återställa de förfallna fästningsverken

[1]) Enligt N. Brahes bref, d. 29 Nov. 1657. Skokl. Den holländska ambassadören i Köpenhamn säger att 3,000 blifvit fångne och att motståndet varit svagt: så oväntadt hade anfallet varit att icke en gång kommendanten hade funnit tid att infinna sig på vallen.

[2]) »Såsom han intet dödeligen har varit blesserat, judicera alla honom vara döder blefven af förtret, i det han viste sig vara den värsta fiende Sverige hade och skulle nu på sådant sätt blifva sina fiender till rof». N. Brahes bref.

[3]) »Tabet af Fredriksodde er et haardt Slag for denne krone, som ganske tilintetgiør det Haab, man hade om et godt Udfald ved den polske diversion». Beuningen hos Becker, d. 11 Nov. 1657.

vid Nyborg. Han hemkallade sin flotta, ehuru folket, för att vara redo vid möjligen inträffande anfall, förblef ombord, och lät anställa nya värfningar. Till våren trodde han sig åter kunna vara rustad. Hans hopp stod till generalstaternas hjelp och till en af Österrike, Polen och Brandenburg utlofvad diversion i Pomern, genom hvilken man ansåg att de svenska trupper som lågo i Holstein och Jutland, skulle föranlåtas att utrymma dessa länder. Danska hofvet afslog derföre ännu den af Carl X föreslagna, särskilta underhandlingen, hvilken ifrigt förordades af Englands sändebud.

Men den svenske konungen fasthöll med stadigt öga sitt mål och samlade alla sina krafter för att uppnå det. Den 2 November skref han till sina gesandter i England: »åtminstone Skåne, Halland med dertill hörande öar, samt Bohus och Aggerhus län måste komma under Sverige» [1]) och dagen derpå gaf han Wrangel befallning att sammandraga alla trupper till landstigningar först på Fyen och sedermera på Seland. Den förväntade engelska flottan skulle dervid hufvudsakligen vara behjelplig. Konungen hoppades att ännu före vintern kunna gå rakt på Köpenhamn [2]).

---

[1]) Registr.

[2]) »Vi måste ingen tid försumma att gripa det verket (descenten) an. Gören derföre allt anstalt till en sådan dessein, sammandragen så många trupper J kunnen, till 4,000 hästar åtminstone! Jag har skickat Eder små fartyg: låten några af dem gå ut från Ålborg och Wensyssel att akta på engelska flottans ankomst och då J derom fått visshet, gören genast descenten på Fyen, sedan på Seland. Gifven mig sedan genast underrättelse, att flottan må löpa dit, der lägligast är. — Gud gifve oss den nåden att vi denna fienden för denna gången,

Det var med denna utsigt till engelsk hjelp för att eröfra danska öarne som han i tankarne tilldelade Cromwell stycken af Danmark till belöning. Mot slutet af November erfor konungen, att protektorn ingenting kunde företaga denna höst. Få dagar derefter ankom underrättelse att polackar och österrikare voro i uppbrott för att antingen angripa Stralsund eller ock gå mot Holstein [1]) och man kunde vänta, att danskarne, som drogo allt flera trupper till Fyen, skulle göra en offensiv rörelse för att med dem förena sig.

Den årstid var redan inne, då krigets låga plägar aftyna. Men Carl X fullföljde, ostörd af naturhinder som af fiendens rörelser, sin plan. Ännu den 14 December skref han till Wrangel (hvilken samma dag utnämndes till riksamiral), att han skulle med de fartyg han kunde hopsamla, företaga landstigningen på Fyen. Tre dagar derefter hade den starka frosten, som utmärkte detta års vinter, redan begynnt [2]) och Wrangel fick befallning att, *om isen bar*, gå öfver till Fyen, en befallning som den 23 December upprepades med det tillägg, att riksamiralen, för

således fatta kunde förr än vintern kommer, att man kunde alltså genast gå åt Köpenhamn. — Såsom Corfitz Ulfeld bäst vet lägenheten på de orterne, alltså vele J med honom bäst öfverlägga». Egenhändigt till C. G. Wrangel. Skokl.

[1]) Äfven ställningen i Sveriges östliga provinser väckte bekymmer. »Gud gifve det stode bättre till i Ingermanland och Lifland, der sjukdomen frätit bort ett så ståtligt manskap», skrifver konungen till rikets råd, d. 5 Dec. 1657. Registr.

[2]) »Demnach es bey jetzo entstehendem so hartem Froste sich äussern wird ob der Allmächtige Gnade geben wollte die oben angedeutete descente (auf Fühnen) zu verrichten, so zweifeln wir nicht, Ihr dabey wachsam seyn und keine Minute verabsäumen werdet». Till Wrangel, den 17 Dec. Egenhändigt P. S.

att verkställa öfvergången, icke borde afvakta konungens ankomst.

Men åter bröt isen upp och en månad förgick under fortsatta förberedelser för att verkställa öfvergången på fartyg. Sex svenska örlogsskepp med en del mindre fartyg, lade sig vid nyårstiden under ön Als. Andra krigsskepp gingo till Middelfarts-sund. Med oro följde man i Köpenhamn dessa rörelser. Folket i staden knotade, att efter så många uppoffringar de ännu måste sväfva i ständig fara för fiendens anfall.

Carl X, under det han rustade flotta och här för att anfalla Danmark, försvarade sig mot sina öfriga fiender blott med diplomatiens vapen. Han önskade fred. Men han ville sluta den med hvarje fiende särskildt och hans förnämsta bemödande gick ut på att förebygga den allmänna fredskongress, som hans fiender sökte tillvägabringa. Han underhandlade redan med Ryssland. Med Polen inledde han genom fransyska sändebudet en underhandling, på hvilken de diplomatiska och militäriska förhållandena under en tid till hufvudsaklig del hvilade. Konungen önskade framför allt en förlikning med denna makt och Polen, ledset vid sina bundsförvandter, var dertill icke obenäget. Utsigten till fred emellan dem tillbakahöll en tid Brandenburgs så väl som Österrikes anfall. Brandenburg hade likväl gått för långt för att kunna träda tillbaka. Bundet af sin redan ådagalagda vänskap med de allierade, fruktade det, om denna fred slöts, Sveriges och Frankrikes hämnd, och föreslog för att hindra den, ett anfalls-

förbund emellan Österrike, Polen, Brandenburg och Danmark. Konung Leopold af Ungern, såsom han ännu benämndes emedan kejsarevalet ej skett, tvekade om han skulle så starkt framträda som Sveriges fiende, men Spanien förmådde honom slutligen dertill [1]). I Berlin underhandlades under förra hälften af Januari om denna förbindelse; enda medlet att spränga den var den särskildta freden med Polen, hvilken efter Carl X:s tanke skulle draga efter sig ett fördelaktigt fredsfördrag med Danmark [2]). I ändamål att följa gången af underhandlingarne i Berlin dröjde Carl X intill medlet af Januari i Wismar. Kort efter sedan han lemnat denna stad, gaf han sin instruktion för traktaten med Polen, vid hvilken han den 20 Dec. 1657 hade utnämnt M. G. De la Gardie till främste underhandlare. Nu gjorde han icke längre anspråk på Preussen. Hans fordringar voro: polska Lifland med Kurland och Semgallen, en penningesumma till ersättning för Thorn och Elbing, tull vid Weichselmynningen till en tredjedel för Sveriges räkning, samt allmän amnesti för alla dem som öfvergått på Sveriges sida och förlikning med Rakoczy äfvensom med kossakerna. Samtidigt förnimmer man i konungens politik första skymten af den benägenhet

---

[1]) Efter Mazarins framställning i bref af den 4 Januari 1658.

[2]) Konungens bref till P. Brahe, d. 18 Jan, 1658. Egenhändigt, Skokloster. Detta bref, som icke finnes i registraturen, målar hela ställningen och slutar med dessa karakteristiska ord: »Först om besvären margfalldiga äro, måste man ändock icke sjunka under bördan utan med samhällighet hjelpa och räcka hvarandra handen, så är icke att tvifla utan Gud lär förläna oss denna nåden med ära och lycka kunna eluctera ur alla dessa olägenheter».

het till vänskap med Österrike [1]), hvilken sedermera i vissa ögonblick gjorde sig gällande under den följande förmyndare-regeringen och slutligen under Carl XI:s regering blef ett utmärkande drag i Sveriges politiska system.

»Men den svenske konungen ser alltid på kriget i första rummet och hoppas deraf mera än af underhandlingar», skrifver det fransyska sändebudet. Det föreslagna förbundet emellan Sveriges fyra fiender slöts och de allierades trupper sammandrogos vid Netze. Det blef allt mera nödvändigt att hvad som skulle företagas mot Danmark, borde företagas under vintern, innan den stora fiendtliga styrkan hann fullständigt samlas och dessutom kanhända en holländsk flotta infinna sig i Östersjön. Å andra sidan hotades det egentliga Sverige ännu beständigt af en fara, som anfallet på danska öarne lättast kunde afvända.

Hvad konungen länge, likasom trefvande efter en dunkelt anad möjlighet, hade på olika vägar sökt och hvad fienderna nästan framsköto honom att företaga, det underlättades nu på en gång genom naturens oväntade gunst, då, såsom en af Carl X:s diplomater uttrycker sig, »Gud i Januari 1658 gjorde för konung Carl Gustaf och svenska armén brygga öfver hafvet» [2]).

---

[1]) »Jag har ingenting ett demelera med Österrike, begärer ingen cònqvete i Tyskland och kan af ett krig i Tyskland ej draga annan profit än ett exercitium corporis. Österrike kunde bäst skaffa mig fred med Polen och Ryssland». Till Schlippenbach d. 12 November 1657. Registr.

[2]) Ehrenstens lefnadslopp, s. 61.

Fältmarskalken Stenbock fick befallning att öppna ett vinterfälttåg mot Norrige samtidigt med det företag, konungen sjelf ville utföra. Den 5 Januari 1658 lemnade Carl X Wismar, höll den 9 i Kiel med Carl Gustaf Wrangel, pfalzgrefven af Sultzbach, markgrefven af Baden och flere af sina generaler en rådplägning, efter hvilken det beslöts att utan uppskof företaga öfvergången till Fyen, ehvad den kunde ske på fartyg eller öfver isen. Då kölden straxt derefter tilltog, skickades Wrangel till Fredriksodde för att sammandraga regementerna och vidtaga nödiga anstalter till öfvergången. Konungen afreste kort derpå åt samma håll, sedan han affärdat presidenten Gyldenklou med fullmakt för fredsunderhandlingen i Polen. I Holstein qvarlemnades femton regementer under pfaltzgrefven af Sultzbach, för att gifva akt på de fiendtliga rörelserna i Tyskland.

Den 22 Januari var det ännu blott en osäker förhoppning att öfvergången skulle kunna ske på isen. Wrangel lät undersöka denna på alla håll. Det befanns att vid Middelfart, der lilla Bält är blott ett kanonhåll bredt, hindrades isläggningen af stark ström. Men der sundet, i söder från Middelfart, åter vidgar sig, trodde man efter erfaret folks utsago, att om frosten fortfore, hären skulle kunna öfvergå. En postering ställdes der med befallning att timme för timme undersöka isen. Den 25 töade det upp och gick öppet öfver allt. Men straxt derefter begynnte en skarp ostlig vind att blåsa, med starkare frost än förut och den 26 inberättades från posteringen, att det bar öfver till Fyen. Wrangel gaf då regementerna befallning att bryta upp och logera sig vid stranden af Bältet,

i byarne mellan Haderslev och Kolding. Han tog sitt högqvarter i byn Heilse, nära Sundet. Konungen, som på resan från Kiel ännu den 27 Januari befann sig i Flensburg, der han afbidat Aschebergska och Weimarska regementernas ankomst från Bremen, och den 28 i Haderslev, gillade Wrangels plan och önskade honom lycka till öfvergången, bedjande honom icke vänta på sig för att verkställa den. Den 29 emot middagen ankom konungen, åkande på släda, till lägret.

Det frusna Bältet låg framför honom. Det är här halfannan mil bredt. En liten ö vid namn Brandsö ligger midt i sundet. Gent emot densamma utsträcker sig från den motsatta stranden, en skogig udde, kallad efter den nära derintill belägna herrgården Ivernæs. Konungen steg till häst och red med Wrangel öfver isen till Brandsö. 600 ryttare och dragoner utsändes derifrån, hvilka under en oupphörlig kanonad från den fiendtliga sidan, undersökte isfältet. Det befanns att strömmen, som bröt sig emot Ivernæs udde, redan hade betydligt förminskat isens styrka. På udden hade fienden fattat posto med all sin makt, uppfört förskansningar och isat upp vid stranden. Under sådana förhållanden fanns öfvergången vådlig. Konungen förde ut trupperna på isen och lät dem ställa sig i slagtordning för att erbjuda fienderna drabbning, men då dessa icke rörde sig ur stället, lät han hären gå tillbaka i sina qvarter och återvände sjelf till Heilse. Han var på väg att uppgifva öfvergången på detta ställe. Efter en stunds öfverläggning skickade han Dahlberg att skaffa underrättelse om det skulle vara möjligt att

gå öfver vid Fredriksodde, under det han likväl tillika lät fortfarande undersöka isen på båda sidorna om Invernæs, der strömmen var mindre stark. Natten tillbragte konungen utan sömn: endast aktande på de gående och kommande buden. Klockan 2 om morgonen kom berättelse, att det hade frusit ovanligt starkt och att det säkert bar, om man ginge öfver till venster om Ivernæs. Endast en på sina ställen två alnar bred vråk var till hinder. Kort derefter återkom Dahlberg, som på denna natt ridit tio mil, och berättade att det äfven bar vid Fredriksodde. Carl X ämnade först begagna hans anvisning och endast för sken skull försöka en öfvergång åt Ivernæs. Men då man slutligen fick säker underrättelse att på sidan om Ivernæs, emot Fönserwik och Tibringegård, det icke var uppisadt, ändrade han denna plan och valde det närmaste öfvergångsstället för att ej förlora tid och onödigtvis trötta trupperna.

Konungen gaf genast ordres att armén skulle rycka ut och gå öfver till Brandsö, dit han redan förut skickat en kommendering försedd med bjelkar och bräder för att, om det behöfdes, dermed hjelpa sig öfver vråken.

Det var tidigt om morgonen den 30 Januari. När solen gick upp, stod konungen med alla trupperna på Brandsö. Vinterdagen var klar och vacker. Den svenska hären, 12,000 man stark[1]), (9,000 till häst, 3,000 till fot) ordnades till slag. På den motsatta stranden såg man danska hären uppställd i

[1]) Efter den högsta uppgiften.

slagtordning vid Ivernæs udde. Det frusna hafvet skiljde dem.

Ännu en gång undersöktes isen. Samme officer som under natten haft detta uppdrag, utskickades med en förvakt af 24 man. Han bekräftade de förut ingångna underrättelserna. Då lät konungen avantgardet under öfverste Bornemann sätta sig i marsch. Ryttarne fingo befallning att sitta af och i spridd ordning leda sina hästar till dess de hade kommit öfver hafsströmmen. Sjelf satte sig konungen i spetsen för sin venstra flygel: den högra fördes af Wrangel. Fotfolket under Jakob De la Gardie, hade tagit sin marsch från Stenderup, en by närmare Fredriksodde och befann sig ännu på långt afstånd.

Konungen måste taga i betraktande icke blott is-tågets vådor och svårigheten att i fiendens åsyn bemäktiga sig den fyenska stranden: å andra sidan hotade faran att den fiendtliga hufvudstyrkan kunde gå öfver till Jutland, och icke blott rädda sig sjelf utan ock angripa de skingrade svenska regementerna i Holstein. För att förebygga denna fara lät konungen sin flygel till en början stadna vid Brandsö (för sin person var han närvarande öfverallt hos de tågande trupperna), men befallte, då Bornemann inberättade att fienden drog flera trupper till stranden, Wrangel med den högra att anträda marschen. Svenskarne defilerade esqvadronsvis, böjande om Ivernæs udde åt venster. Isen var så svag, att man såg huru den bugtade sig under de marscherande trupperna. Fiendens hufvudstyrka, som förut stått uppställd på udden, sågs nu draga sig derifrån och förändra sin front för att möta Wrangel. Snart inberättades, att högra flygeln

var i handgemäng med danska förtrupperna och Wrangel sände tvenne tagna standarer som segertecken, äfvensom flere fångar. Af dessa fångars berättelse äfvensom af rörelserna på stranden slöt konungen, att fienden ämnade här bestå striden. Han satte då äfven den venstra flygeln i rörelse och skyndade sjelf förut till Wrangel. Han inträffade hos honom just i det ögonblick då svenskarne voro i begrepp att anfalla fiendens hufvudstyrka. Denna, bestående af 21 kompanier ryttare, och 450 dragoner, tillsammans omkring 5,000 man, hade intagit en fördelaktig ställning i hafsbugten innanför Ivernæs, betäckt på sin högra sida af en mängd stora flätade häckar, på den venstra af hafvet.

Carl X ordnade nu sin krigshär på nytt. Han lemnade åt Wrangel att utföra anfallet från sjösidan under det han sjelf tog af till venster genom en liten skog för att bana sig väg genom häckarne och sålunda angripa fienden på en gång från tvenne sidor. Denna manöver verkställdes med stor möda, men med den framgång, att så snart konungen, framkommen på andra sidan häckarne, lät markgrefven af Baden göra första anfallet, fienden genast grep till flykten. Svenskarne framträngde efter dem. Konungen förde sjelf Vestgöta regemente till häst. Wrangel angrep samtidigt och var nära att vinna samma framgång då isen brast under tvenne esqvadroner af Königsmarks och Waldecks regementer. De öfriga regementerna studsade: ett ögonblick var man i ovisshet om icke samma öde skulle träffa största delen af armén. Wrangel kunde icke komma till slags och hans flank var blottad för fiendens anfall. Konungen, som nu

befann sig nära till stället, äfven ute på isen, drog sig då, i stället för att söka land, med ögonskenlig lifsfara framom den brustna isen längre utåt sjön, qväfvande derigenom all fruktan hos de sina, och gick derefter rakt på fienden, som var nära att taga Wrangel i flanken. Claës Tott i spetsen för Uplands rytteri fick befallning att utföra ett hastigt anfall. Det lyckades. Drottningens lifregemente under öfverstelöjtnant Lübecker dref de ännu återstående fienderna tillbaka. Snart blef nederlaget fullständigt; det danska kavalleriet var helt och hållet brutet. Derefter gaf sig fotfolket, på Wrangels uppfordran, utan strid. Af den danska hären blef allt som ej stupat, tillfångataget, på 200 man när, som öfver isen räddade sig till Seland [1].

Det svenska fotfolket och artilleriet voro ännu vid slagets slut på en half mils afstånd från stället. Konungen skickade Ascheberg att tillfångataga 1,100 man som stodo vid Middelfart, generalmajor Fabian Berndes med två regementer till Svendborg att slå den förstärkning som var i antåg från Seland, och kastade sig derefter i en bondsläda fylld med halm, under det han leende utropade: »detta är min triumfvagn». Ännu samma afton åkte han tre mil till Konge, der han tillbragte natten. Presten, hos hvil-

[1] Under slaget vid Ivernæs var Carl X mer än en gång i lifsfara. Generalmajor Ahlefeld, som hade tjent under konungen ett halft år i Polen och således väl kände honom, lät rikta kanonerna på honom. Flere styckekulor flögo så nära förbi, att snön stänkte honom upp i ansigtet och öfverhöljde kläderna. Flere gånger under handgemänget råkade konungen in ibland fienderna med endast sin kommandostaf i handen.

ken han tog qvarter, trodde de ankommande trupperna vara danskar.

»Det är ett synnerligt Guds nådeverk att jag så lyckligt och utan folkspillan passerad är, att der tisdagen tillförene strömmen gick helt ren, jag lördagen med hela armén öfver marscherade», — skrifver konungen tre dagar derefter till Biörnklo. Han var mästare öfver Fyen. Ön var utan fasta platser: hafvet hade ansetts som dess försvar. De danska trupper som stodo vid Middelfart och vid Svendborg tillfångatogos. Den 31 Januari intågade konung Carl X i Odense, hvarest den slagna arméns öfverbefälhafvare Ulr. Chr. Gyldenlöwe, som låg sjuk, och fyra danska riksråd blefvo fångar [1]).

Den svenske konungen begynnte att bortskänka gods på Fyen [2]). Han sänkte nu än ytterligare sina vilkor för freden med Polen och riktade sina tankar företrädesvis på förhållandet till kejsaren. »Det är högst nödigt att jag blir allierad med Frankrike», skrifver han, »ty bekommer jag fred med polacken och moscoviten, så äro dessa qvarteren för min armé alltför trånga». Hären uppfriskades på den bördiga ön, som på hundrade år ej sett någon fiende.

Men Carl X var icke den man som stadnade på halfva vägen till sitt mål. Det vigtigaste återstod: öfvergången öfver stora Bält till Seland. Hafsarmen var här vida bredare. En enda natts stark frost hade gjort det möjligt att med hären öfvergå

[1]) Puffendorff säger att de voro flera och att riksrådet Otto Krag äfven här blef fånge. Men han togs i Nyborg, kommande från Seland, af C. G. Wrangel. Konungens egenhändiga bref till riksamiralen.

[2]) Se i riksregistr. flere exempel.

till Fyen; osäkert var om det lät sig göra, att taga det sista, svåraste steget. Redan samma afton som konungen kommit öfver till Fyen, hade han efter hållet krigsråd sändt Dahlberg till Svendborg för att undersöka om isen bar. Under det han väntade på dennes återkomst lefde konungen i den högsta oro. Hans högqvarter var först Odense, sedermera Dalhems kloster, en fjerdedels mil ifrån denna stad. Wrangel med fem regementer till häst och största delen af fotfolket hade tågat vidare till Nyborg vid stora Bält. Han skulle der bemäktiga sig fem danska örlogsskepp, hvilka syntes vilja hindra öfvergången till Seland, om isen bröt upp. Men de satte mot hans anfall det tappraste och ihärdigaste försvar [1]).

På tvenne vägar kunde hären tåga öfver till Seland. Den ena bar från Nyborg gent öfver till Korsör. Den var den kortaste, men tillika den farligaste. Den andra gick från Svendborg öfver de små öarne Taasing, Langeland, Laaland och Falster. Den var betydligt längre, men fördelaktigare derigenom att sunden från ö till ö voro vida smalare än den stora genomfarten mellan Fyen och Seland. På den förstnämnda af dessa vägar synes Wrangels marsch till Nyborg hafva varit afsedd. Snart visade det sig likväl, att, om någondera vägen kunde begagnas, den öfver småöarne var säkrare. Båda undersöktes oupphörligt.

Den första underrättelsen att isen bar öfver till Langeland och Laaland fick konungen af Wran-

[1]) Sedan dessa skepp isat sig längre ut i sjön, anlade svenskarne först ett batteri på stranden och företogo sig sedermera att framföra ordentliga löpgrafvar af gödsel och med vatten öfvergjuten is, alldeles som det varit fråga om att taga en fästning.

gel den 1 Februari. Konungen sände honom då befallning att genast[1]) gå med all sin styrka till Svendborg och derifrån öfver på öarne. Sjelf ville konungen tills vidare stadna på Fyen, draga till sig nya regementer från Jutland och med dem gå till Nyborg för att taga de danska skeppen. Men dagen derpå försvann åter den gifna förhoppningen. Wrangel skref att han talat med folk ifrån Langeland och att han icke vågade tillstyrka öfvergången[2]). Emellertid begynnte isen äfven rätt öfver till Seland att kännas starkare och konungen fattade då (den 3 Februari) den tanken att förena båda planerna, låta rytteriet gå förut den längre och säkrare vägen öfver de små öarne och när visshet vore vunnen om dess framkomst, låta fotfolket följa, rätt öfver till Korsör[3]). Men icke heller detta fanns verkställbart[4]).

I Köpenhamn spriddes vid underrättelsen om Fyens förlust en allmän förskräckelse. Konung Fredrik tillkallade i hast den engelska fredsmedlaren, som den 3 Februari afsände bref till Carl X med anbud å Danmarks vägnar att genast träda i en *särskild* fredsunderhandling på den ort konungen ville

---

[1]) Språken blandade sig om hvarandra i den brådskande skrifvelsen. »Il ne faut point perdre aucune minute, s'il est possible de passera», skrifver konungen. Egenhändigt till Wrangel. Skokl.

[2]) Konungens egenhändiga bref till Wrangel den 1, 2 Febr. Skokl.

[3]) Bref till Wrangel, d. 3 Febr.

[4]) Wrangel till konungen, Nyborg den 3 Februari klockan 10 eftermiddagen: »Just nu kom generaladjutanten Ahrensdorff tillbaka från Sprö: han har varit nära Seland och säger att till Sprö är isen fast nog, men derefter lös och hålig, så att mycket hazardeust är att gå med armén».

utsätta, och tillika med begäran om vapenhvila. Svenskarnes ankomst dröjde emellertid längre än man hade trott. Efter några dagar begynnte vädret blifva blidare: en stark töblåst inträdde. Man började hoppas att isen skulle gå upp. Under tiden samlades från Seland och Skåne mera krigsfolk till Köpenhamn [1]). Man arbetade på hamnens och de öppna platsernas befästning. I Skåne öfvergåfvo danskarne platta landet och drogo sig in i fästningarne.

Det engelska sändebudets bref träffade Carl X icke förr än han kommit till Nyborg. Han antog fredsunderhandlingen men afslog stilleståndet och utsatte till mötesplats för underhandlarne ön Sprö mellan Fyen och Seland eller ock Rudkiöbing på Langeland. Såsom kommissarier å sin sida sände han de redan i September förlidna året nämnda underhandlarne: sitt »geheimeråd» Corfitz Ulfeldt och riksrådet Sten Bielke [2]).

Den 4 Februari klockan nio om aftonen kom Dahlberg tillbaka till konungen i Dalhems kloster, med underrättelse att isen öfver till Langeland och Laaland var fullt säker [3]). Carl X slog ihop händerna och utropade: »nu bror Fredrik, skola vi talas vid på god svenska», — satte sig genast i sin vagn och reste till Nyborg för att öfverlägga med Wrangel. Här hölls natten emellan den 4 och 5 Februari

[1]) Beuningen, l. c. sid 395.
[2]) D. 5 Febr. Riks-reg.
[3]) Något som i mannaminne icke hade inträffat. Han hade i fullt traf med sluten trupp af 40 hästar ridit öfver från Laaland och Langeland och hade på ett band, fästadt vid sina kläder, utmätt isens tjocklek.

den märkliga öfverläggning, af hvilkens utgång de båda nordiska rikenas öde berodde.

De rådgifvare, med hvilka konungen i Dahlbergs närvaro öfverlade, voro riksamiralen Wrangel och Ulfeldt[1]). De afstyrkte båda företaget: isen vore för svag och faran alltför stor. Vädret hade åter flere dagar varit ljumt och regnaktigt: solen begynnte redan stiga högre på himmelen och starkare inverka på isen. Konungen och hären kunde, om en storm blåste upp, förgås midt på hafvet: de kunde, om de äfven lyckligt framkommo och isen sedermera gick upp, afskäras och finna sin undergång i hjertat af fiendens land. Det vore bättre att dröja tills det blefve öppet vatten och då göra öfvergången på fartyg. De besvuro konungen att ej sätta på spel sitt lif och den tappra här som var Sveriges enda förhoppning. Nära öfvertygad af deras skäl, upplöste konungen öfverläggningen för att gå till hvila. Men ensamheten uppväckte åter hans förra tankar. Han efterskickade Dahlberg, genomgick med honom ännu en gång alla omständigheter som voro att öfverväga och befallte honom slutligen på sitt

---

[1]) Den berättelse om en stor rådplägning i Nyborg med alla generaler som Terlon har i sina memoirer och Puffendorff, samt efter honom de fleste nyare upptagit, låter sig icke förena med de authentiska handlingarne och strider för öfrigt mot konungens kända åtgärder under vistandet på Fyen. Man har bref från konungen till C. G. Wrangel, som uppehöll sig i Nyborg, af hvarje dag daterade Odense eller Dalhem intill d. 4, då Carl X skrifver: »I morgon kommer jag till eder att *bese den orten*». Konungen var således icke i Nyborg förrän han ditkom natten till den 5. Och om den då förefallna rådplägning är Dahlberg, som var närvarande, det trovärdigaste vittnet.

samvete säga: om han trodde att armén kunde gå öfver och ville dertill råda. Dahlbergs svar lydde: att han på sitt hufvuds ansvar, så vida frosten fortfor, skulle föra konungen öfver, om han ock hade med sig trehundratusen man. »Nå väl», utbrast konungen, »J skolen ock så göra och jag vill i Herrans namn gå fort» [1]).

Så fattade Carl X beslutet till ett företag, hvars like krigshistorien icke har att uppvisa och som bestämde de nordiska rikenas förhållande för långliga tider. Det var ett af dessa ögonblick, då århundradens öden väga på ögonblickets beslut i en menniskas själ.

Genast utfärdades ordres till alla kavalleri-regementer att möta konungen i Svendborg. Konungen bröt upp den 5 fram på morgonen med tvenne regementer, ställande i Wrangels eget skön om han ville med fotfolket följa efter på samma väg eller ock gå rätt öfver från Nyborg till Korsör [2]). En stark tövind begynnte att blåsa. Konungen skickade under vägen före sig flera smärre partier för att undersöka isen och ankom på aftonen i god tid till Svendborg, der rytteriets hufvudstyrka var samlad. Om natten återkommo de utskickade med goda underrättelser. Utan att förlora ett ögonblick, lät ko-

---

[1]) Dahlbergs dagbok.

[2]) Wrangel begagnade ej denna tillåtelse. Han skickade samma dag en korporal mot seländska kusten att rekognoscera och denne återkom med rapport det mannen som bodde på Sprö, varnat honom att ej gå för långt, »emedan det i går och i dag blåst temligen starkt och vid sådan vind vattnet gerna plägar gå upp inom några timmar». Till konungen, d. 5 Febr. Skokl.

nungen blåsa till häst och gick samma natt öfver till Langeland. »Det var», säger fransyska sändebudet Terlon, »någonting förskräckligt att tåga om natten öfver detta tillfrusna haf, hvarest trampet af hästarne hade upptinat snön så att vattnet stod alnshögt på isen och man hvart ögonblick måste frukta att på något ställe finna hafvet öppet». Den 6 Februari när dagen rann upp, voro svenskarne på Langeland. Konungen dröjde vid Rudkiöbing intill middagen under det regementerna samlade sig. Hans styrka bestod af tjugufyra esqvadroner, men dessa utgjorde, emedan en stor del af ryttarne hade spridt sig omkring Fyen på plundring, icke mera än 2,000 man [1]. Carl X tågade öfver Langeland till färjstället på den sidan af ön som vetter åt Laaland, i åsyn af stora Bält, som här är tre svenska mil bredt. Der förde konungen sitt rytteri ut på det tillfrusna hafvet, och befallte Dahlberg att rida förut och visa vägen. Det skedde. Den lilla hären tågade med förtröstan fram utåt den frusna, oöfverskådliga rymden och klockan tre på eftermiddagen stod den vid Grimsted gård på Laaland, på andra sidan hafvet.

Från Grimsted skickade konungen till Wrangel befallning att med fotfolk och artilleri komma efter. Följande dagen under marschen skref Carl X till sina gesandter i England: »Ingen kan förhindra mig att behålla *dessa conqveter* om ej Holland. Hjelper mig protektorn genast med folk och flotta, vill jag genast inrymma honom Buxterhude och Leheskans.

---

[1] General-adjutantens Ahrensdorffs relation om kriget i Danmark efter intagandet af Fredriksodde. Riks-arkivet.

Kommer jag i full besittning af Danmark och Norrige, vill jag afträda till honom hela Bremen och lemna England fri fart i sundet». Så vidgade sig hans planer. I det han gick fram mot sitt lysande mål, glömde han likväl icke det krig som han likt en aflägsen åska hörde utbrista bakom sig. På en annan sida sökte han säkerhet i förlikningen med Österrike, hvilken, jemte freden med Polen, han än en gång befallte Biörnklo att befrämja. »Och i fall med Österrike icke vill gå, synes högnödigt att vara förvissad om Frankrike, ty fast jag skulle vilja göra fred med Danmark till största avantage för mitt rike, så kan jag *till intet slut komma* förr än jag är förvissad om Frankrike: ty allena gå på Österrike utan allians och subsidier är ingen reson. Men kan jag gå uti romerska riket och är conjungerad med Frankrike och England, så kan jag med eftertryck agera. Till att afdanka min armé är icke rådligt. Krig med Polen och Ryssland vill jag icke mera» [1].

Sådana voro Carl X:s tankar under hans vinterliga segertåg. De sträckte sig vida utöfver det närmaste målet, hvilket han i föreställningen redan såg uppnådt. Han ville en allmän fred eller ock nu sedan han blifvit starkare, allians med Frankrike och England för ett stort krig mot Österrike.

Tåget gick emellertid raskt framåt. Sedan den kommit öfver hafvet, var den krigsvana hären, föregången af sitt segerrykte, oemotståndlig. Den väl befästade staden Nakskow på Laaland med en

[1]) Till gesandterna i England och till Biörnklo den 7 Februari 1658. Riks-reg.

garnison af 1,600 man gaf sig utan svärdslag, blott på uppfordran genom en trumpetare. Borgmästaren med en del af magistraten kommo midt i natten med lanternor konungen till mötes för att lemna stadens nycklar. Wrangel med de efterblefna ryttarne, fotfolket och artilleriet tågade en något genare väg till Borholm och derifrån till Tranekiär på Langeland. Den 9 gick han öfver stora Bält. Kölden tilltog åter och isen blef allt fastare. Den 9 Februari gick konungens tåg in på Falster, och Smålands regemente fattade redan den dagen posto i Wordingborgs slott på Seland. Den 10 stod hären stilla, emedan fotfolket i följd af den starka marschen behöfde en dags hvila för att samla sig och ordnas. Den 11 satte Carl X i spetsen för ett rekognoscerande parti foten på Selands jord. Samma dag stötte Wrangel med sitt folk till konungens och den 12 stod den förenade svenska hären på Seland. Carl X trodde att den danske konungen der skulle erbjuda honom en slagtning.

De danska fredsunderhandlarne hade emellertid tillsammans med det engelska sändebudet begifvit sig på väg för att möta de utnämnda svenska kommissarierna på den ena af de utsatta underhandlingsorterna: Rudkiöbing på Langeland. De hade ej hunnit längre än till Wordingborg, då de den 11 Februari mötte svenska arméns förtrupper och kort derefter konungen sjelf, åkande i en släda i spetsen för 200 finska ryttare. Konungen helsade vänligt på det engelska sändebudet, steg ur sin släda och sade med någon förundran: »Är ni här, herr ambas-

sadör!»

sadör!» — »Ja, svarade denne, men, i sanning — det som väcker hos mig en större förundran, är att här finna Eders Majestät».

Konungen återvände till Falster för att öfverföra hären och skickade emellertid sina kommissarier till Wordingborg, der fredsunderhandlingen den 12 Februari begynnte. Men förgäfves anhöllo de danske fullmäktige, att de anfallandes tåg skulle stadna.

Svenskarne ryckte, allt i djup snö, genom starka dagsmarscher fram på Seland, under det Stenbock fick befallning att falla in i Skåne, slå läger emellan Helsingborg och Landskrona, och skicka 2,000 man öfver till Seland. Konungen stod en mil från Köpenhamn, då den engelske medlaren gaf honom den försäkran, att, om han ville stadna, skulle han inom tjugufyra timmar hafva en säker fred.

Ställningen var å båda sidor farlig och högst egen. Köpenhamn hade ansetts befästadt af hafvet; dess vallar voro förfallna; staden var illa försedd för en belägring, i folkets sinnen herrskade söndring och nedslagenhet. Seland var genom isen afskuret från bundsförvandternas hjelp. Å andra sidan var segraren, som stod med sin här så nära fiendens hufvudstad, icke heller utan fara. Trenne krig brunno bakom honom [1]). Den svenske konungens härsmakt bestod sannolikt af högst 5,000 man till häst [2]).

[1]) »Om jag haft fred med Polen, aldrig hade jag gjort fred med Danmark», skrifver konungen något sednare.

[2]) 3,500 till häst och 1,500 till fot, säger den ofvan citerade relationen. »Les officiers Suedois disent euxmemes qu'ils n'ont pas eu plus de cinq mille cavaliers en cette ile», skrifver,

Danmarks konung drog från alla sidor till sig landtfolk och trupper. De öfriga fienderna stodo färdiga att anfalla: hvilket ögonblick isen skulle bryta upp visste ingen, och då var Seland troligen omringadt af holländska fartyg. Ej heller egde man å någondera sidan kunskap huruvida Stenbocks här fanns i närheten eller icke [1]. För svenskarna öppnade sig i denna ställning utsigten att genom storm vinna Köpenhamn och derigenom än större fördelar: för Danmark möjligheten att försvara sig intill det yttersta i förhoppning om bundsförvandternas snara hjelp. Nordens öde berodde på deras beslut.

Ingendera valde att vädja till den yttersta nödvändigheten. Carl X afstod från den lysande förhoppningen att eröfra Köpenhamn, men han hotade dagligen med försöket dertill och framtvingade sålunda Danmarks eftergifter vid freden. Den danske konungen uppgaf, efter en hel dags öfverläggning med de få tillstädesvarande af sitt råd, tanken att i det längsta fortsätta stadens försvar [2]. Mellan båda trädde den varnande tanken på Europas öfriga makter och freden blef, under inverkan af Englands och Frankrikes sändebud, ett uttryck af ställningen och af den ömsesidiga önskan att hastigt komma till ett slut. Sverige och Danmark afgjorde i detta kritiska läge utan svärdslag sitt förhållande till hvarandra för en lång framtid.

---

kort efter freden, Akakia till Mazarin från Helsingör, d. 16 Mars 1658.

[1] Konungens befallning till honom uppfångades af danskarna, hvilket ses deraf att brefvet förvaras i original på geheimearkivet i Köpenhamn.

[2] Beuningen, hos Becker, sid. 398.

Vid sjelfva inträdet på Seland hade Carl X mött fiendens anbud om underhandling. Frågan var om detta tillbud skulle antagas eller vapnens lycka fullföljas. Man eger ännu [1]) protokollet öfver den märkvärdiga öfverläggning som Carl X hållit öfver denna fråga. Det är dateradt Wordingborg den 11 Februari 1658. Der teckna sig med raska drag de djerfva förhoppningarne, de omgifvande farorna, de handlandes karakterer. Wrangels råd var, att icke afslå underhandlingen, men att tillika fortsätta kriget. Ulfeldt varnade för faran af dröjsmål med Köpenhamns belägring. Sten Bielke var betänksam: han frågade om konungen skulle kunna behålla så stora länder. »Det hoppas jag», inföll Carl X lifligt, »med Guds hjelp. Jag vill samla mina krafter, kasta Norge öfver ända: om 4,000 knektar finnas hemma, skall jag lätt bibehålla mig. England skall icke hindra: icke Holland.» Detta var för den händelse att Köpenhamn föll. Men, invände konungen sjelf: »om vi ej kunna taga det — och under tiden, innan det tages, hvad är att göra? Jag skulle kunna stänga all tillförsel och emellertid underhandla med dem. Men mina fiender äro för många.» Derpå befalltes Bielke föreläsa de för underhandlingen uppsatta punkterna, af hvilka man ser hvad svenskarne i förstone begärde. Det var icke mindre än: afsägelse af alla förbund skadliga för Sverige, nu och för framtiden: fri fart genom Sundet utan visitation: såsom *säkerhet* hela Norge på trettio år, såsom *skadeersättning* Skåne, Blekinge, Halland, Bohus, Trondhiems och

[1]) I riks-arkivet, bland rådsprotokoll.

Aggerhus län, öarne Bornholm, Island, Möen, Saltholmen och Föhr, godtgörande af Holsteins anspråk, upprättelse för Corfitz och Ebbe Ulfeldt samt borttagandet af tre kronor [1]) ur danska vapnet. Såsom ultimatum antogs dock redan nu, att man kunde afstå från hela Norge och från Island. »Troligen tvekar icke Danmark», yttrade konungen, »att afstå Skåne, Halland och Blekinge, men det öfriga, isynnerhet Trondhiem blir kanhända svårt att erhålla.» Beslutet blef, att man skulle underhandla och nya fullmakter utfärdades för Bielke och Ulfeldt. Den första underhandlingen skedde på stället, i Wordingborg. Engelska och franska medlarne vunno redan nu någon mildring. Den engelske afböjde påståendet om hela Norge, såsom varande skadligt för Englands intresse. Emellertid framryckte Carl X mot Köpenhamn, med en hastighet som ingenting kunde hejda; »man måste smida, medan jernet är varmt», skref han till Stenbock [2]). Marschen gick så fort, att underhandlarne måste bryta upp från Wordingborg. Den 14 stod Carl X i Kiöge, der de samma dag infunno sig. Den 15 återvände de danske kommissarierne med den engelska ministern till Köpenhamn och der rådplägades om hvilket beslut Danmark borde taga, under det svenska hären ryckte än närmare staden och dess högqvarter togs i Thorslunda Magle, en by halfannan mil från Köpenhamn.

Fredrik III beslöt att underhandla på grund af de framställda vilkoren och hans fullmäktige, Johan

[1]) Härvid inföll Ulfeldt otåligt: »N'importe ce qu'est en peinture.» Man stod nu åter nära verkligheten af de trenne kronornas förening.

[2]) Den 11 Febr.

Gersdorff och Christian Skeel begåfvo sig till den nära svenska högqvarteret belägna kyrkobyn Tosterup, hvarest de hufvudsakliga punkterna redan följande dagen voro öfverenskomna [1]. De norska landskaperna blefvo, som Carl X riktigt förmodat, de som sist eftergåfvos. Bielke och Ulfeldt förde underhandlingen på Sveriges vägnar, understödde af hofrådet Coyet och sekreteraren Ehrensten. Den sistnämnde reste mellan Tosterup och lägret, och öfverförde muntligen konungens instruktioner till sändebuden. Carl X stod stilla med sin armé att vakta på utgången. Konung Fredrik gjorde allt för att bibehålla Trondhiem och Bohus län, och framställde slutligen till Ulfeldt, hvilken han först hade sökt att utesluta från underhandlingen, de största löften i fall han förmådde rädda dessa landskap [2]: men förgäfves. Från den danska konungen afgingo under loppet af den 17 Februari sju skriftliga befallningar [3]) efter hvarandra till Tosterup: den sista innehöll eftergiften äfven af Trondhiem och Bohus län. Då undertecknades freden.

Genom denna fred sprängdes förbundet mellan Danmark och de allierade. Hvardera af de fredsslu-

---

[1]) Farhågan att isen skulle bryta upp och hjelp sjöledes tillföras Danmark var, som ofvan är nämndt, hufvudskälet hvarföre Carl X så brådstört lät afsluta freden. I Holland beslöts också verkligen att skicka 7,000 man till Danmarks hjelp, och om Köpenhamn och Kroneborg kunde hålla sig i tre veckor, att sända 25 örlogsskepp till Sundet.

[2]) Fredrik III:s skrifvelse till J. Chr. Körbitz den 17 Febr. innehöll befallning till Owe Juel att erbjuda Ulfeldt, om han kunde rädda Trondhiem och Bohus län, att han sjelf skulle för lifstiden få det förra och hans son det senare i förläning.

[3]) Förvarade i kongl. danska geheime-arkivet.

tande makterna lofvade att afsäga sig alla förbund som varit ingångna till den andras skada samt att framdeles ej ingå något sådant fördrag, eller under någon förevändning bistå den ena den andras fiender. Östersjön skulle af båda stängas för främmande fiendtliga flottor [1]). Tullfriheten i Öresund försäkrades åt Sverige såsom förut.

Derefter inställdes fiendtligheterna och fredsartiklarne utarbetades i traktatmessig form i Roeskilde. I Danmarks gamla hufvudstad, hvilostället för dess största konungars stoft, sattes inseglet på dessa förluster. Skåne, Blekinge, Halland för alltid, Trondhiem, Bohus län och Bornholm samt löftet att hvarje främmande fiendtlig flotta skulle med gemensam makt utestängas ur Östersjön, var hvad Sverige förvärfvade genom detta fördrag [2]).

Freden fjettrade på en gång de krigiska rörelserna öfverallt. Svenskarne voro då på väg att från tvenne sidor infalla i Norge. Medan Douglas skulle göra anfallet från Wermland, förenade sig G. O. Stenbock den 10 Jan. vid Frennefors med sin bror riks-tygmästaren Erik Stenbock och tågade den

---

[1]) Ursprungligen hette det att den skulle vara stängd för *alla främmande* flottor. Ordet: fiendtliga tillsattes genom den engelske medlarens inflytande. Meadowe, Narrative. — I Roeskilde försökte sändebuden på allt sätt att få de tvenne sista bestämmelserna upphäfda, men förgäfves. Beuningen, anf. st., s. 401.

[2]) Dessutom skulle hertigen af Holstein genom en särskildt underhandling erhålla en billig ersättning. Ulfeldt återfick sina gods och rättigheten att bo i Danmark. Två tusen ryttare skulle till Carl X öfverlåtas. Derefter skulle svenska hären utrymma Seland, och så snart alla afträdda fästningar blifvit öfverlemnade, den 1 Maj, det öfriga Danmark.

15 Januari in i Bohus län. Fienden, som stod vid Qvistrum, drog sig undan först emot Fredrikshall och sedan djupare in i Norge. Svenskarne eröfrade Uddevalla och ämnade just, oaktadt den starka kölden, fortsätta tåget till Christiania för att der uppsöka den danska hären, då underrättelsen hann dem om fredens afslutande [1].

Roeskildska freden var glanspunkten af Carl X:s lefnad och kulminationen af Sveriges från början af Gustaf Adolfs regering allt högre drifna framgång. En oemotståndlig känsla af det osäkra, det obestämda i Sveriges ställning hade fört Carl X i krig. Hans inbrytande i Polen hade framkallat ett allmänt anfall af Sveriges grannar mot samtliga dess ny-förvärfvade länder. Rikets hela ställning stod åter på spel. Den öfverraskande snabba framgången och de lika hastigt inträffade olyckorna i Polen hade slutligen ledt till uppgifvande af de planer, genom hvilka Carl X på den sidan hade sökt sitt rikes förstoring. Men han fann deremot hvad han icke sökte. Angripen af Danmark, begagnade han mot detta rike en utsigt till lika snabb framgång med samma dristiga beslutsamhet som mot Polen. Krigets lycka förde honom äfven denna gång i hjertat af fiendens land. Men Danmark var ett rike af annan beskaffenhet än Polens; rikets öde berodde här af hufvudstadens. Med skarp blick bedömande de allmänna europeiska förhållandena och de nordiska rikenas ställning, framställde Carl X genast sina fordringar och genomdref dem i åsyn af samtidens mäktigaste regenters, Lud-

[1] Till Stockholm kom denna underrättelse d. 26 Febr. Rosenhanes dagbok. Den 17 Jan. hade i rådet varit fråga om att yrka på fred.

vig XIV:s och Cromwells sändebud. Hans lugna bestämdhet vid freden beredde framgången lika myc-ket som hans djerfva mod i kriget. Båda i förening berättiga honom till en odödlig ära [1]: så mycket mera som denna fred, den fördelaktigaste Sverige någonsin hade ingått, på sistone vanns nästan utan blodsutgjutelse.

Freden i Roeskild bestämde slutligen Sveriges blifvande gestalt och dess förhållande till omgifvande makter. Genom segrar i aflägsna länder hade det, ett fragment på sin egen kontinent, förvärfvat stora be-sittningar på andra sidan hafvet. Det blef nu ett inom sig afrundadt helt. Östersjöns och Kattegats vågor skiljde det i söder, fjellryggen i norr från den danska makten. Under det den, genom denna för-ändring förvärfvade större säkerhet i krigiskt afse-ende genast lät sig kännas, mognade först långsamt genom tiderna dess frukter för nordens inre lif. Uppgiften blef att småningom sammansmälta de nya elementerna med de gamla, och det nyare Sverige innehåller i sjelfva verket en så stark uppbland-ning af de öfriga skandinaviska nationaliteterna, att dessa fordom danska och norska landskap för när-varande innehålla mera än en fjerdedel af dess be-folkning.

»Vi hafva i Guds namn gjort på dessa orter en militärisk fred. Jag hoppas att, när jag de orter får i händer, Sverige skall vara i säkerhet», skref Carl

---

[1] Mazarin yttrade om den Roeskildska freden, att han »beundrade den mera än sjelfva den beundransvärda öfvergången öfver Bält, emedan den visade, att den svenske konungen kunnat öfvervinna sig sjelf.»

X två dagar efter fredens afslutande till sitt sändebud i Tyskland [1]). Det återstod att se fredens vilkor uppfyllda och att vidtaga de åtgärder, som fordrades för de nya landskapernas förening med Sverige.

Carl X var ej utan misstankar i afseende på fredens verkställighet [2]). Den 22 Februari befallte han pfalzgrefven af Sultzbach hålla regementerna tillsammans och aflät samma dag en skrifvelse till fältmarskalken Stenbock, att han skulle vara färdig med sin armé, »emedan det går något långsamt till och allehanda insagor kastas i exekutionsverket.» Men dessa misstankar skingrades snart. Den 20 Febr. förordnades G. O. Stenbock att taga under svensk lydnad provinsen Skåne, den 25 Axel Lilje att emottaga Blekinge och Erik Stenbock Bohus län [3]). Senare befalltes öfverste Printzensköld att emottaga Bornholm, generalmajor Harald Stake Bohus och landshöfdingen Lorentz Creutz Trondhiems län. Den 27 Februari begynnte utrymmandet af fästningarne i Skåne och dagen derefter förlades svenska arméns regementer, till hvilka kommo 1,200 man enligt fredsfördraget öfverlåtna af Danmark, i qvarter på de danska öarne efter det förslag konungen med egen hand uppsatt.

---

[1]) Till M. Biörnklo. Egenhändigt P. S.

[2]) Freden medförde äfven ögonblickligen ett stillestånd i öfriga makters företag mot Sverige. Ryske czaren utsläppte vid underrättelsen derom de svenska sändebuden ur fängelset och begynnte underhandla om stillestånd. Brandenburg hejdades, just då det var på vägen att utbrista i fiendtligheter, och kejsaren återkallade sina trupper som voro på marsch emot Pomern.

[3]) »De kalla nu Viken (Bohus län) för nya Sverige». Johan Ekeblads bref till sin far, den 19 Mars 1658. De la Gard. Ark. VIII, 221.

Konungen belönade rikligen de män som förnämligast varit verksamma vid de sista händelserna. Carl Gustaf Wrangel fick en donation af 60,000 R:dr att utgå af tullarne i Trondhiem, Corfitz Ulfeldt Herrevads kloster med tillhörande socknar och sedermera grefskapet Sölvesborg, Sten Bielke hela Herrestads härad, hvardera af dessa tvenne underhandlare dessutom 200 skeppund koppar [1]), P. Brahe godsen Borreby och Klågerup i Skåne, o. s. v.

Den 1 Mars återkommo de danska kommissarierna från Roeskilde till Köpenhamn och dagen derefter afreste danska konungen till Fredriksborg, der de båda nordiska konungarne möttes och voro tillsammans [2]) från den 3 till den 5 Mars, då Carl X, under dundret af kanonerna på Kroneborg och Helsingborg, for öfver sundet för att taga sina nya länder i besittning. 2,000 man svenskt fotfolk hade förut, ledsagade af tvenne danska kommissarier, gått öfver isen för att besätta fästningarne.

I Helsingborg emottogs Carl X af biskopen i Lund Winstrup [3]) med presterskapet och en stor del

[1]) Under marschen till Seland finnes ock en donation vara gifven till Ulfeld på hela »den oss jure belli tillhöriga ön Langeland» i hypothek för ett lån af 300,000 riksdaler.

[2]) Dahlberg i sin berättelse om denna sammankomst säger: »Här måste jag, dock utan vanitet förmäla, att i det begge konungarne öfver bordet med hvarandra om kriget discurrerade och isynnerhet om den undersamma marschen öfver Bälten, då K. M. sig omvände pekandes uppå mig som stod bakom H. M:s stol: denne här har visat mig vägen hit inpå Seland och log derhos, hvaruppå H. M. af Danmark räckte mig handen, hvilken jag kysste, men drottningen snedde esomoftast ögonen på mig och mente fuller tilläfventyrs icke allt det som godt var.» Dagbok, sid. 153.

[3]) Kort derpå adlad under namnet Himmelstjerna.

af skånska adeln. Derefter företog konungen en resa omkring de nyss förvärfvade landskaperna. Hans färd gick först till Landskrona och Malmö, vidare till Christianstad och derifrån till Blekinge.

I främsta rummet betraktades de nyvunna länderna såsom förmurar för Sverige. Konungens första tanke var på fästningarne, hvilka funnos i ett temligen »confust skick», och redan den 6 Mars var Dahlberg i verksamhet för att afteckna verken i Helsingborg. Samma arbete företogs sedermera i Landskrona, Malmö, Christianstad. För befästandet af Landskrona och Helsingborg uppgjordes planer.

Men dessa fruktbara länder skulle nu tillika i politiskt och industrielt hänseende införlifvas med den svenska rikskroppen och sammansmälta till ett helt med de angränsande svenska provinser, hvilkas kustland de utgjorde och med hvilka så många naturliga band dem förenade. En sådan sammansmältning kunde icke försiggå utan en genomgripande rubbning i bestående förhållanden och blef äfven först genom tidernas lopp satt i verket. Vägen dertill banades likväl under Carl X och han uppfattade genast grunddragen till den plan han ämnade följa. Detta visar sig redan i hans instruktion för »Hemliga rådet» Corfitz Ulfeldt, riks-rådet G. O. Stenbock och friherre Johan Gyllenstierna, åt hvilka konungen uppdrog att emottaga skånska ständernas hyllningsed, undersöka och ordna provinsernas tillstånd samt derom afgifva berättelse [1]).

General-guvernören öfver Skåne, Halland och Blekinge skulle, enligt denna instruktion, residera i

[1]) Memorial af d. 15 Mars 1658. Riks-Reg.

Malmö [1]). Under honom skulle lyda fem landshöfdingar: i Helsingborgs, Landskrona, Christianstads län af Skåne, samt i Halland och Blekinge. Desse landshöfdingar hade äfven befäl hvar och en öfver de inom hans län förlagda trupper.

De af adeln som ville stadna under Sveriges krona borde naturaliseras och införlifvas med den svenska adeln. Det skulle likväl stå dem fritt att, om de ville, på svenska riddarhuset bilda en afdelning för sig [2]).

Åt de kyrkliga förhållandena och ungdomens undervisning egnades genast från början den största uppmärksamhet: redan nu gafs första utkastet till inrättningen af universitetet i Lund. Konungen befallte att det skulle noga undersökas huru kyrko- och skole-ståndet i dessa provinser bäst kunde med det andliga ståndet i Sverige förenas. Och »emedan», heter det i instruktionen, »K. M. icke vill tillstädja att någon skall församlingen, gymnasier eller skolor föreställas, med mindre han antingen är infödd svensk eller född i provinserna, så vill ock K. M. att dessa provinsers ungdom icke skall i Danmark studera, utan antingen i det skånska gymnasium i Lund eller andra svenska gymnasier och särdeles vid Upsala akademi beflita sig om bokliga konster. Men som K. M.

---

[1]) Den förste svenske general-guvernör öfver dessa landskap var riksrådet grefve G. O. Stenbock, för hvilken fullmakt utfärdades den 18 Mars. Axel Urup var den siste bland de danska.

[2]) Huru stort den skånska adelns missnöje var med den betydliga förändringen af dess förra ställning, visar Cronholms innehållsrika arbete: Skånes politiska historia, II, Sthm 1851. 1660 års händelser i Danmark bevisade snart, att den i sjelfva verket hade gjort en betydlig vinst.

öfverväger, att det en del af landsens inbyggare skall falla kostsamt och svårt att skicka deras ungdom så långt upp till Sverige, så vill K. M. nådigst förordna att gymnasium i Lund kan med flere lärde män förses och försörjas, så ock andra skolor sammaledes med skolmästare till ungdomens förkofring förbättras.»

Landet behöll sin gamla lag, men lades för den högre rättskipningen under Göta Hofrätt. Kronans inkomster förblefvo likaledes tills vidare på den gamla foten.

Konungen anbefallte indelning af ett regemente rytteri i Skåne och fyra kompanier ryttare i Blekinge till det småländska regementets förstärkning. Fotfolket, som borde efter det förut öfliga sättet utskrifvas, skulle instickas i svenska regementer och båtsmanshållet i städerna samt på kusten inrättas såsom i Sverige.

De förhållanden som hastigast satte sig till likhet med Sveriges voro de industriela. Gränsetullarne föllo. Städerna i Skåne fingo rättighet att handla i Sverige lika med rikets gamla undersåter: deremot infördes den svenska tulltaxan tillika med lilla tullen och accisen. Handeln tog, obesvärad af yttre tvång, sin naturliga gång från de inre landskaperna till kusten.

Förhållandet emellan de särskildta städerna inbördes utvecklade sig till följe häraf snart olika emot förr. Landskrona, som förut för närheten till Köpenhamn varit eftersatt, gynnades nu med flera betydande friheter. Det var Carl X:s plan att här skulle blifva en stor handelsstad. Christianopel, som den danska styrelsen sökt uppdrifva för att täfla med Kalmar,

sjönk tillbaka till obetydlighet. Deremot beslöt konungen att för den numera öppna handeln med Småland och för anläggandet af skeppsvarf upprätta vid Bodekulls hamn en ny stad, som fick namnet Carlshamn. Dit skulle ock flottan förläggas. Presidenten i Kommerskollegium Christer Bonde erhöll på sommaren konungens befallning att genomresa de trenne provinserna och ingifva en utförlig berättelse om deras handel och näringar.

Det var samme rådsherre, som förut hade gifvit uppränning till reduktionsplanen och som af Carl X varit använd i den maktpåliggande beskickningen till England. Hans innehållsrika berättelse [1]) vittnar om de vidsträckta planer, konungen hyste för dessa nya landskapers framtid och förvarar tillika en lefvande bild af tidens förhållanden. Vi anföra några drag derur.

»Hvad Skåne är för ett land», skrifver Bonde, »det håller jag onödigt för E. K. Majestät beskrifva, emedan det af E. K. Majestät sjelf sedt är; detta måste jag allenast derom säga: att såsom det heter Skåne, så är det troligt att det samma (namn) af Sköne bekommit hafver, efter det öfverflödar med fruktbar åker och ängsmark, skog, fiskerier, och allt det som till bästa och nytta menniskan synes hafva af nöden. — Staden Landskronas storhet och den stora kyrka der är, visa nogsamt ut huru han tillförene hafver florerat. Såsom denna ort hafver något ringare commoditeter till lands än de nästliggande städer, så öfvergår deremot den stora beqvämlighet af hamnen, hvilken Gud der som ett under-

---

[1]) Tryckt i Handlingar till Skandinaviens historia, 6 delen.

verk af naturen lagt hafver, alla sådana difficulteter, för hvilkens skull icke annat kan vara än att orten ju florera borde, helst om E:s Kongl. Majestät honom med nederlagsfrihet benåda ville. Der finnes eljest öfver 150 gårdar och tomter som stå öde, så att den staden uti stort flor bringas kan förrän han behöfva skall förvidgas».

»Malmö stad är utan tvifvel funderad uppå den handel som det makalösa landet der bak- och ofvanföre beläget, fournera kan, dess situation för der på landsidan liggande kärr, är ock för fästningens skull helt considerabel. Såsom det mycket långgrunda och flacka vattnet är till något besvär för de trafikerande, som först med vagnar dertill gjorda, sina varor uti sjön ett godt stycke till pråmarne och sedan derifrån ut på redden föra skola, så kan det vara en styrka för staden att ingen med skepp eller några stora farkoster der intill flyta kan, folk att uppsätta. Denna stad hafver en stor tillförsel af allehanda varor; de förnämsta som köpmännen handla med, äro spanmål, fläsk, oxar och hästar. Eljest föres dit af skogsbygden allehanda hjul och träverke, hvilket åter af bönderna på slättbygden derinne köpes, eller till Köpenhamn i stor myckenhet öfverföres. Vid somliga tider kommer der landtmannen i en sådan myckenhet in, att jag hafver sett det stora torget så fullt med vagnar att man näppeligen kunde der komma fram. Ibland andra ordinarie varor, som bonden der åter plägar köpa, äro bjelkar och timmervirke stort och smått, som ifrån Bohus län ditkommer, och bönderna bruka till sin husbyggning, hvilket gifver borgerskapet en

säker handel och occasion till att debitera på de orter i Norge sin spanmål, och köpa sådana trädvaror till sig igen. Så hafva de ock nu äfven sådan commoditet af handel på Trondhiem, der att sälja sin säd, och åter att handla sig der de norska varor till igen. Uppå denna handeln synes Malmö väl kunna bestå uti sin flor, fastän Landskrona växte till, efter de bästa kornlanden äro derhos belägna, och helst de på den sidan åt Trelleborg och Ystad, emellan hvilken ort och Malmö icke annat räknas kan vidare än ett fett sädesgärde, emedan deremellan icke en fotsmån oduglig mark finnes, hvarest icke antingen säd eller hö bergas».

»Den äldsta och i gamla dagar mest florerande och renomerade stad i Skåne hafver varit Lund, hvarföre ännu ett gammalt rim är: när Christus lät sig föda, då stod Lund och Skanör i gröda. — Vid pass fem mil öster ifrån Trelleborg ligger Ystad, en vacker bebygd ort och af temligen väl behållet folk; konung Christiern hade tillförene ärnat låta honom fortificera, hvarföre ännu synas några små omkullfallne vallar och vackre murade portar. Tillförene hafver han öfverflödat med rika borgare, men igenom den förra danska fejden blef han mycket besvärad, efter vår armé der hela den tiden låg. Säd kommer dit öfverflödigt. Uti detta år är der så mycken ut- och inskeppning skedd, att denna orten i tull hafver dragit så mycket som Malmö. Ett af de förnämsta medel denna landsorts handel till Malmö att derivera, är: att man de sju mil väg deremellan är på svenskt vis söker att bygga och förbättra. — Uti skogsbygden, nordvest ifrån Cimmers-

mershamn, ligger välb:ne Jockim Becks gård, Andrum, och derutmed det sköna alunbruket, för hvilkets skull han samma gård byggt hafver. Detta bruk kan E:s Kongl. Maj:t jag icke annorledes beskrifva, än att der ligger en oändlig flock af alun-malm, så att om den rätt brukades, kunde den väl räcka till att fournera hela verlden med alun. Han hafver ock dertill ett stort förråd på skog. Detta verket är så väl anlagdt, och med sådan beqvämlighet bygdt, att jag icke ville mista för ett stort, det jag samma verk sett hafver.

De tvenne gamla städer: Wä, som ligger upp i landet och Åhus vid sjökanten hafver konung Christiern den fjerde transfererat till den ön Allö, hvarest nu Christianstad är byggd, förnämligast för den beqvämliga situation till en fästning, som E:s Kongl. Maj:t sjelf sett hafver. Och hafver konung Christiern ingen omkostnad spart den orten att bebygga, så med vallar, kosteliga dammar att komma in uti staden, såsom ock med en skön kyrka. Handeln och näringen af denna ort är icke till att förakta, emedan deromkring vid pass två eller tre mil i runden är ett så skönt och fett land som i Skåne står att finna, hvarföre deromkring många sköna adelsgårdar äro belägna; så äro derofvanföre och nästan på alla sidor, höga skogar, och deribland godt virke till skeppstimmerage. — Så snart Christianstads län vid pass två och en half mil ifrån staden släpper och Blekings möter, kan man straxt skönja den stora olikhet som på de landen är. Bleking är ett stenigt och bergigt land, temligen magert, helst på somliga orter, och öfverallt fullt med skog, hvar-

ibland ock mycken ekskog finnes, men den beqvämaste till skeppstimmerage är något ifrån sjökanten belägen inemot svenska gränsen. För dess ringhets skull af säd, hafva konungarne i Danmark efterlåtit dem half tull- och accisfrihet på främmande öl, hvilket ock ifrån Rostock och andra tyska städer dit i stor myckenhet är fördt vordet, och såsom landtmannens näring en stor del består uti vedsäljande, den han till hamnarne, hvarutaf landet öfverflödar, nederförer, så hafver han alltid varit van densamma till de främmande dersammastädes försälja heller ock byta sig af dem öl till igen, hvilket sjelfsvåld, som det till intet är nyttigt, utan förorsakar af sig oskickligt väsende och mord, hvartill de bönder mycket äro oförvägne, alltså är det af oss vordet afskaffadt.

Vid Bodkull hafver jag ock efter E:s Kongl. Maj:ts nådigste befallning varit, alla dess lägenheter med flit efterfrågat och besett, finner ock densamma först för commoditetens skull af handeln och commercien en ort mycket beqväm att lägga en stad. Det är icke underligt att denna orten af de danska är så ringa skattad vorden, emedan de hade Köpenhamn så när, hvilken stad de förnämligast ärnade excolera. Men det förnämsta synes hafva varit, att såsom Bleking är ett smalt land och har intet mer än två och en half mil till gamla svenska gränsen, derhos magert och ringa af handel, alltså var litet, som importera kunde att draga till den orten, helst när svenska varorna med en stor gränsetull voro belastade, hvarföre ock denna hamn intet vid dessa occasioner var värdt att påkosta. Så är en stor nytta och kultur för den delen af Småland, som der intill gränsar

derigenom att finna, hvilken icke allenast öfverflödar med skönt ekvirke, som tre à fyra mil derifrån i stor myckenhet växer, hvilket till skeppstimmerage kunde brukas och härtill hafver varit alldeles onyttigt, utan der äro i sjöarne i Småland, och helst vid det district, som dertill gränsar, skön sjömalm, hvarutaf borgmästaren Arnold de Rees allaredan så med masugnar som hamrar och styckgjuterier hafver gjort sköna profver och brukar de verken ännu med stor fördel. Så är intet tvifvel att ju många skola finnas, som efter hans exempel skola söka sådane verk att upptaga och bruka, hvarigenom penningar kunna dragas i landet och de stora skogarne på de orter till någon nytta användas, som nu beklagligen förruttna, hvarken E:s Kongl. Maj:t eller någon man till fördel.

Sjelfva landet Bleking är eljest så råugt med berg, skogar och farliga vägar uppfyldt, att en armé, för snapphanar, vägarnes igenhuggande och andra hinder näppeligen landvägen dit gå kan. Staden Ronneby är i sig sjelf liten i begreppet, men består likväl efter deras sägen af trehundra borgare, ibland hvilka många äro förmögna och rika män. Deras handel hafver alltid varit utur Sverige förnämligast, hvarest de allenast hafva tre små mil. Och ehuru gränse-tullen till den ändan vardt förordnad till att hålla allmogen ifrån de danska städerna, så bekänna de likväl sjelfve att sådant intet hafver hämmat handeln utur Sverige. Deras handel hafver i fordna dagar mest bestått af feta varor, såsom talg, smör, fläsk, kött, hudar och sådant, så ock hästar och boskap, men de danska hafva för någon tid sedan förbjudit kött och ungboskaps

utförsel. Sist hafva de för nio eller tio år sedan begynnt att bränna pottaska, hvilket nu är deras förnämsta handtering; tjära och beck kommer ock uti temlig qvantitet neder af Sverige, hvilken faller der mycket skön, hvarföre hon ock är en skön köpmansvara. Denna stadens handel importerar mer än någon annan stad i Skåne. — Christianopels situation menar jag vara E:s Kongl. Maj:t kunnig. — Konungarne i Danmark hafva undt denna staden alla de friheter de kunde tänka upp, så väl stora tullsfrihet, som allt annat. Staden är dock helt fattig och föga folk förmögne.»

Hoppet om ännu en fred förenade sig med glädjen öfver det i Roeskilde afslutade fördraget. Kriget med Ryssland hade under år 1657 förts med föga ifver och under upprepade försök till underhandling. Ryssarne vacklade mellan det ännu lifliga begäret att vinna hamnar vid Östersjön och harmen öfver att se sig bedragna af Polen. Danmarks uppmaning stärkte deras krigslust; kossakernas ingångna förbund med Sverige gjorde dem benägna till fred. England och Frankrike erbjödo båda sin bemedling.

Vi lemna först i ett sammanhang en kort öfversigt af krigshändelserna på denna sida efter år 1656. I början af 1657 hade De la Gardie företagit ett vinterfälttåg in i Ryssland, som aflopp utan synnerlig framgång. Han brände Petschora, slog på flykten ett fiendtligt parti af 1,000 man [1]), men måste derefter vända om, emedan hans trupper »be-

---

[1]) M. G. De la Gardies berättelse till P. Brahe. Skokl.

funno sig i ett så slätt tillstånd och bränvinet i det landet nästan flere än fienden ombragte.» Konungen var icke nöjd med riksskattmästarens förhållande vid denna expedition [1]). Den ryske fältherren Scheremetews försök att med 10,000 man på sommaren intränga i Lifland afvisades deremot lyckligen af svenskarna genom segren vid Walka (9 Juni). Under stora lidanden fördes kriget i dessa glest bebodda, af skogar och träsk uppfyllda länder, i hvilka pesten nyss anställt grufliga härjningar. De svenska berättelserna omtala, huru husen lågo fulla af obegrafna lik, skörden stod omejad, boskapen vankade utan vård omkring de öde fälten. En här af 30,000 man, som czaren sjelf samlat för ett nytt infall i Lifland, vände sjelfmant om då den framträngt till Kockenhusen. De la Gardies nya försök att i September samma år infalla i fiendens land lyckades icke bättre än det förra. Han blef vid Augdow öfverraskad af en öfverlägsen fiendtlig styrka och måste anträda ett föga hederligt återtåg, vid hvilket hufvudsakligen Christer Horns tapperhet räddade de återstående trupperna [2]). Lifland, Ingermanland och Kexholms län

[1]) »Vi kunna ingalunda gilla, att sedan J dragit trupperna tillsammans, J låtit dem stå stilla i eget land och konsumera det som kunnat vara till god hjelp nästa sommar. Raison de guerre hade varit att J då straxt agerat utöfver gränsen i fiendens land. Det kommer af Edra tvehogse resolutioner: än viljen J söka ruinera de litthauiska trupperna, än gå in i Muscovitens land; emellertid sker intetdera utan J blifven stående stilla. Rätten eder efter våra ordres, gören ej fåfänga förslag, begynner ej hvad icke är väl öfverlagdt om det kan vara görligt eller icke, och när ett moget consilium är fattadt, fullföljer det med sjelfva verket.» Till M. G. De la Gardie, 3 Mars 1657. Riksregistr.

[2]) D. Behmer till P. Brahe, 24 Okt. 1657.

värjde sig likväl, ehuru ringa stridskrafterna voro, mot fiendens anfall, hvilka blefvo betydligt mattare sedan kossaker och tatarer infallit i Ryssland. Då M. G. De la Gardie den 20 Dec. 1657 blef förordnad att träda i spetsen för den beskickning som skulle underhandla om fred med Polen, uppdrogs försvarsverket i Lifland, Estland och Ingermanland åt Gustaf Evertson Horn.

Det olyckliga Lifland måste detta år se en ny fiende inom sina gränser. Polackarne begynnte nu att äfven på denna sida gå anfallsvis till väga. Sedan Carl X aftågat mot Danmark och kurfursten af Brandenburg utfärdat sin neutralitetsförklaring, befann sig den litthauiska hären under Gosiewski oförhindrad att från polska sidan infalla i Lifland. I likhet med alla de fiender, hvilka vid denna tid anföllo Sveriges östersjö-landskap, hoppades han att kunna locka invånarne till affall [1]). Han inträngde i det inre af Lifland och lyckades intaga Wolmar samt Rönneburg [2]). Men de tvenne fiender, hvilka genom sin förening syntes kunna fullända landets undergång,

[1]) »Gosiewskis anslag har eljest varit mera pelle vulpina än leonina att agera sin personage, igenom landtmannens faveur, den polniska blodet i alla ådror hafver». M. G. De la Gardie till P. Brahe, d. 12 Dec. 1657.

[2]) M. G. De la Gardies bref äro som vanligt uppfyllda af klagomål: »Ryssar och polackar hota med nya anfall till vintern: tillståndet är slätt. Gud vet hvad jag alltså skall företaga vid detta verket, vid hvilket jag alldeles förgås. Hela verldens judiciis är man underkastader. Emellertid kommer man om äran och välfärd: försvaret tör ock blifva svårt nog, när invidien och oförtjent hat, det jag för mitt arf måste hålla — ita sunt mea fata — trycker tillika med listig malitia, såsom jag redan detta ovädret hos många spörjer formeras». Till P. Brahe, d. 26 Okt. 1657.

räddade det i stället genom sin oenighet. Ryssarne sågo litthauernes framsteg med lika oblida ögon som de förut sett svenskarnes och deras hotelser föranledde i sjelfva verket mot årets slut Gosiewski till återtåg.

Carl X:s framgångar mot Danmark och det löfte, Österrike erhållit om polska kronan uppväckte emellertid hos ryska czaren en alltmer allvarlig benägenhet för fred. Hvarken hos Polen eller Danmark hade han funnit det stöd han hoppats vid sitt företag mot Sverige. Han begynnte frukta, att Polen genom Österrikes förbund skulle blifva allt för starkt för att vilja fördraga förlusten af de landskap han eröfrat, och tanken på ett förnyadt krig med detta land rörde sig hos honom med allt större styrka. Å andra sidan gjorde det aftagande hoppet om eröfringar i Polen Carl X mera villig att erkänna czarens besittning af der intagna länder och benägenheten till förlikning var således ömsesidig.

Denna benägenhet ökades märkbart af den Roeskildska freden. Väl inföll i Maj månad 1658 en rysk styrka under Chowanski i Ingermanland för att belägra Narva, och en annan här hade redan förut angripit Jama, — tvenne anfall, hvilka hufvudsakligen Christer Horn tillbakaslog, under det Helmfeldt besegrade de litthauiska trupper som blifvit qvarlemnade för att innesluta Riga. Men vid samma tid visade sig hos czaren mera fredliga tänkesätt än någonsin, då han den 29 April frigaf de fängslade svenska sändebuden och utnämnde fullmäktige, hvilka med dem och med de svenska kommissarierna Bengt Horn och Johan Silfverstjerna på gränsen skulle be-

gynna underhandlingar om förlikning. De lidna förlusterna och den störda handelsförbindelsen mellan Östersjöhamnarne och det inre af Ryssland stärkte dessa fredliga tankar.

En vunnen ärorik fred med rikets fiender och utsigten till förlikning med en annan voro emellertid långt ifrån att afsluta kriget. Ännu återstodo tvenne makter som voro uppenbara fiender: Polen och Österrike, samt en tredje, hvilken just stod i begrepp att begynna sina fiendtligheter, nemligen Brandenburg. Frågan blef, mot hvilken af dessa fiender Carl X skulle vända sina vapen. Att släppa de besittningar han innehade i Preussen, numera då han så segerrikt tillintetgjort fiendernas försök till en diversion genom Danmarks anfall, dertill kunde han ej beqväma sig. Ville Österrike medgifva Sverige bibehållandet af detta land, så var han benägen till förlikning med konung Leopold. Han synes hafva önskat ett sådant medgifvande. Då skulle kriget hafva slocknat af sig sjelft. Men han var också, om detta förvägrades, lika beredd att anfalla. Segrens fart förde honom framåt: han kände dess lockelse och kunde ej motstå den. »Nödvändigheten tvingar att taga ett sådant beslut som i våra dagar knappast kan fulländas: Jag måste gå dit mina öden kallar mig», yttrar han i sina bref [1]).

Konungens ställning till sin här stärkte honom i sådana tänkesätt. På denna öfvade och segervana här hvilade hans styrka [2]). Till en stor del bestod

---

[1]) Till Biörnklo, d. 2 Mars 1658.

[2]) »Det är vår armé förmedelst hvilken vi allena, näst Gud, vår och våra länders välfärd kunna uppehålla». Till Biörnklo.

den af främmande värfvadt folk. Att upplösa den skulle hafva varit att sjelfmant försvaga sin ställning och utsätta sig för den stundliga faran af nya anfall. Att behålla den på benen och underhålla den i egna länder medgåfvo icke tillgångarne. Den måste således lefva i fiende land.

Konungens tanke, då han skiljdes vid sin här på Seland, var att Wrangel skulle med en betydlig del af den svenska styrkan sjöledes öfvergå till Preussen. Denna plan grundade sig på förhoppningen om det ryska stilleståndet, en förhoppning som likväl tills vidare icke bekräftade sig. Den 14 Mars skrifver konungen till Wrangel: »Jag väntar med längtan att få en rätt visshet om muskoviten vill göra stillestånd af vapen eller icke. Blifver jag ej derom försäkrad, så måste vi låta fara vår dessein på Preussen och söka med en hast gå uppå Riga och emportera Kockenhusen förr än Gosiewski kommer och muskoviten kan sig sådant förmoda, — så blefve hela hans dessein troublerad och han tvingad att göra fred med mig. Finge vi ock fred med muskoviten, kunde vi alltså (med samma armé) desto bättre gå tillika uppå polacken och par terre fullfölja samma dessein med desto större eftertryck [1]. Blefve det ingen fred med muskoviten, måste jag väl söka göra fred med Polen och vore då den armén alltså parat att agera. Armén som till Riga går, måste hafva sitt underhåll utur Kurland och der hertigen sådant difficulterar, måste man icke hafva stor consideration att försäkra sig om hans land antingen med godo eller ondo, och

[1]) Malmö, den 14 Mars 1658. Skokl.

kan han väl gifva skepp och penningar för allt det onda han mig gjort hafver. Komme jag med österrikarne i godt förstånd, så ginge jag sjelf med åt Lifland». —

Man ser huru konungens planer ännu voro obestämda, medan han sökte fred på flera håll och icke visste hvar den skulle vinnas. På den fiende som återstod ville han då störta sig med hela styrkan af sin vanliga snabbhet.

Till den nämnda expeditionen mot Ryssland skulle användas 6,000 man. Wrangel fick under våren upprepade befallningar att påskynda dessa truppers utrustning. Han undanbad sig likväl att sjelf föra befälet, hvilket konungen slutligen beviljade [1]).

Hufvudarmén skulle emellertid gå in i Tyskland. Den borde ju förr desto hellre föras i ett land der den kunde underhållas på invånarnes bekostnad. Konungens plan var att gå in i Mark Brandenburg, lefva på kurfurstens land till dess han förklarade sig för eller emot [2]), och under fortsatta underhandlingar med de tyska furstarne framrycka till Havelberg vid Elbe, hvarifrån det vore lätt att infalla i de österrikiska arfländerna. Kriget i Polen

---

[1]) Den 26 April.

[2]) I konungens bref af den 5 April till grefve Schlippenbach heter det: »Kurfursten skrifver artigt och söker öfverskyla sitt förra uppförande. Vi svara derpå med inneliggande kopia af hans förbund med Österrike och Polen. Likväl erbjude vi honom ännu vår vänskap på följande vilkor: Fri passage vid Pillau och Memel äfvensom genom hans land, upplösning af hans förbund med Polen och, i fall Österrike förblifver fiendtligt, allians med oss, hvaremot vi vilja erkänna hans suveränitet».

var afskydt af soldaterna och i sig sjelft vida svårare att föra, sedan Österrike var fiendtligt och Brandenburg lätt kunde angripa svenskarne i ryggen. Deremot trodde konungen sig genom ett anfall på Österrikiska arfländerna vinna framgång. Man ser huru han byggde sin förhoppning på snabbheten af sina rörelser. »Jag hoppas», skrifver han, »med Guds hjelp göra decision genom vapenskifte, medan de andre deliberera om saken» [1]). Han räknade på bistånd af Hessen, Würtemberg, Pfaltz och kanhända flere tyska ständer.

Till den 2 April hade konungen förskrifvit ett utskottsmöte af ständerna till Göteborg. Dertill voro kallade landshöfdingar, biskopar samt magistratspersoner från några bland de större städerna. Den 23 Mars anlände Carl X till Göteborg. Med stor högtidlighet helsades den segerrike konungen, då han efter så stora landvinningar återvände till sitt rike, af råd och ständer. »I går kom K. M. klockan sju om aftonen», skrifver ett åsyna vittne, »och var rådet med de öfriga kavaliererna honom till mötes en half mil från staden, der Schering Rosenhane med en skön oration gratulerade K. M. på hela riksens vägnar öfver hans triumferande återkomst, hvarpå H. M. med ett helt eloqvent tal svarade och tackade sina undersåtare som så troligen hade stått bi i denna farliga tiden. Blef ock salva skjuten så af stycken

---

[1]) Till Biörnklo d. 2 Maj. »Österrike måste lägga ned vapen så utom som inom riket. Om hela Romanum Imperium rusade på mig, så kan jag icke råka i större fara derigenom än genom tidsutdrägt till ruin för hela min armé».

som af musqveter. Ytterst mötte drottningen på trappan och omfamnade konungen med glädje»[1]).

Med segrens glädje återvände Carl X till fäderneslandet. Men han hvilade icke. Dag och natt arbetade han på utförandet af sina planer.

Om planen för krigets vidare utförande öfverlades först i rådet. Konungen räknade sin disponibla krigsmakt, sedan hjelpsändningen till Lifland afgått, till 12,000 ryttare och 6,000 man till fot. Hvart skulle den föras? Det var frågan. Medelvägar dugde här icke. Att låta gäcka sig med underhandlingar vore icke rådligt.

Den 4 April företogs öfverläggningen härom i rådet. Riksdrotset rådde att försäkra sig om Brandenburg och sedan gå löst på Österrike. Af samma tanke med honom voro Knut Posse, Seved Bååt, Erik Stenbock, Schering Rosenhane. Christer Bonde yttrade den meningen, att man skulle först söka förlikning med Österrike och dervid afse en delning af Polen med denna makt, efter den grund, att både det kungliga och kurfurstliga Preussen samt Kurland tillfölle Sverige[2]). Kunde ej en sådan förlikning vinnas, då vore bäst föra krig. Med Bonde öfverensstämde Gabriel Oxenstierna, Arvid Forbus, Wilhelm Taube, Per Ribbing, Axel Sparre, Erik Fleming.

Mot dessa meningar, hvilka i hufvudsaken voro nästan ense, höjde sig en röst ur ett alldeles motsatt

---

[1]) De la Gardieska arkivet, Ekeblads bref. »K. M. är lustig och välkommen af alla. Arbetar dag och natt».

[2]) Riksdrotsen var äfven af den meningen, att, om ej fred erhölles med Polen, »vore bäst det ginge in partes». Han tillstyrkte ock, att man skulle i ersättning af Brandenburg fordra Frankfurt an der Oder och Cüstrin. Rådsprot. d. 16 Apr.

system. Riksrådet Carl Mörner menade, att man med Österrike och Brandenburg kunde komma till godt förstånd. Preussen vore besvärligt att behålla. »Oss är intet land i Europa så högnödigt att vinna som att åtnjuta K. M. närvaro i riket, för att redressera och hjelpa de nödställda till rätta», yttrade han. Gustaf Bonde var i det närmaste af samma tanke.

Nästan alla rådsherrars mening öfverensstämde i hufvudfrågan och konungen slöt fördenskull, att »i fall ingen fred kunde låta sig göra med Österrike och Brandenburg, man måste gripa till det medlet att sätta armén i kurfurstens land och handla efter krigsreson». Men för att tydligt ådagalägga sin benägenhet till fred ville konungen först genom sina sändebud erbjuda dem båda förlikning på den vestfaliska fredens vilkor, och således icke fordra någon upprättelse, endast de ville förbinda sig att icke vidare oroa konungen [1]. Polens besegrande var således målet: Österrike och Brandenburg voro fiender så vidt de hindrade att uppnå det.

I öfverensstämmelse härmed uppsattes af Schering Rosenhane rådets »consilium om sättet att föra kriget» [2]. Enligt detsamma borde armén gå in i

---

[1] Rådsprot. d. 4 Apr. Under de fortsatta öfverläggningarne om Sveriges utländska politik förekom (d. 13 April) följande beslut i afseende på England. »Om protektorn skulle af Stuartska huset eller af parlamentet ansättas, frågades, om han då skall hafva härifrån någon hjelp? resolverades att i nödfall kunde tillstås honom 3 à 4,000 man, efter K. M. in tali casu necessitatis hade att vänta detsamma af honom igen i Bremen eller annorstädes, och hade eljest Hus Stuart alltid contrarierat Sveriges intresse».

[2] Förvaradt i riksarkivet.

Mark Brandenburg och sedermera till Schlesien, för att på en gång hota Polen och om ej fred vunnes med Österrike, vara nära till att inbryta i dess arfländer. Dessa länder vore utarmade och missnöjda. Konungen å sin sida hade den största och utvaldaste armé i verlden.

Emellertid inkommo upprepade underrättelser om Österrikes afsigt att anfalla Sveriges provinser, om Hollands missnöje med det Roeskildska fredsslutet, samt om Brandenburgs afslutade allians med Österrike och Danmark.

Fyra dagar sednare öfverlades om samma ämne med ständerna [1]). Konungen framlade för dem i ett tal, som varade tvenne fulla timmar, hela den utrikes ställningen. Ännu vore fästningarne i Lifland behållna och Preussen utan fara. Österrike hade uppgjort en delning af Sveriges provinser och erbjudit Bremen åt Danmark, Pomern åt Brandenburg, åt Polen Lifland. »Konungen kunde väl råkat i samma krig som tillförene i Tyskland, men hade icke samma vänner nu, som då voro».

Ständerna öfverlade derefter sins emellan om det svar som skulle afgifvas. Hos båda de ofrälse stånden visade sig snarare obenägenhet för det Österrikiska kriget. Preteståndet beslöt den 15 April att afstyrka detta krig. Följande dagen öfverlade nämnde stånd och borgareståndet gemensamt om samma ämne och blefvo vid samma beslut [2]). Men den 21 April då svaret skulle afgifvas, svarade icke allenast

---

[1]) Adeln hade infunnit sig nästan lika talrikt som vid en riksdag. Landshöfdingen Gustaf Soop var dess ordförande.

[2]) Acta comitialia för presteståndet 1658.

landtmarskalken med bifall till hvad som blifvit proponeradt, utan preseteståndets ordförande, biskop Enander yttrade: »att de väl skulle gerna önska, Kongl. Maj:t måtte få fred och blifva hemma i landet, men der freden ej stod att vinna, att man då måtte styra våld med våld», och borgmästaren i Stockholm, Prytz afgaf å sitt stånds vägnar ett i hufvudsaken lika lydande svar [1]). På konungens befallning företogs ännu en öfverläggning öfver ämnet, vid hvilken riksråderna Christer Bonde och Schering Rosenhane valdes att utförligen framlägga skälen, den förre mot, den sednare för kriget med Österrike. Den förre åberopade förnämligast krigets bördor och behofvet af konungens närvaro i riket, »på det han skulle skicka allt i godt lag». Såsom skäl för kriget anfördes deremot dels sjelfva sakens rättvisa, då Österrike brutit freden och förtryckt de evangeliska, dels omständigheternas beskaffenhet, då Österrike hade en ung och oförfaren regent, ännu icke vald till kejsare, och Kongl. Maj:t vore en tapper herre och hade sin armé på benen samt redan på andra sidan sjön, slutligen nödvändighetens tvång, att rikets säkerhet ej på annat sätt kunde beredas. Ständerna förblefvo vid sitt beslut och tillstyrkte att armén skulle föras in i Brandenburg. Tillika borde likväl till Frankfurt affärdas grefve Nils Brahe att såsom utomordentligt sändebud jemte Biörnklo underhandla om fred med kejsaren och förbund med flere af de tyska ständerna.

Ännu tvenne öfverläggningsämnen af vigt förekommo vid utskottsmötet 1658. På detta möte

[1]) Rådsprot.
[2]) Instruktion i riksreg.

öfverlade ständerna först om de nyförvärfvade landskaperna skulle införlifvas med Sverige eller, bilda ett särskildt underlydande helt. Adeln i dessa länder önskade det sednare. Ridderskapets utskott begärde att frågan måtte uppskjutas till nästa riksdag: de öfriga båda ståndens önskan var, att de nya ländernas invånare måtte småningom lämpas efter svensk lag, hvartill de ansågo isynnerhet vara af nöden, att de med mildhet behandlades och att en akademi inrättades i Göta rike, »der ungdomen af begge folkslagen kunde genom lika undervisning och nära vänskapsband blifva såsom till ett folk gjorde och sammanknippade» [1]).

För det andra sysselsatte sig preståndet med den nya kyrkoordningen. Efter konungens år 1655 gifna befallning hade de deputerade sammanträdt [2]) och nära fulländat sitt arbete. Preståndet begärde nu af konungen, att förslaget måtte af andra öfverses och granskas. Konungen villfor [3]) presterskapets begäran och befallte, att i en sådan granskning skulle förnämligast deltaga biskoparne i Linköping och Åbo, samt superintendenten i Göteborg, »såsom de der

hvilka

---

[1]) »Om loco var någon dissensus. Somliga mente dertill vore beqvämligast i Götheborg; men en part pugnerade för Linköping. K. M. talade ock om att han ville inrätta ett gymnasium i Lund, hvilkets lectores skola vara Consistorii assessores, svenske män, skicklige och höglärde, som per omnia kunna vara Danis sufficient». Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia, ur preståndets archiv af Bexell, Ahlqvist och Lignell. Stockholm 1835. Prestest. Prot. 6 Maj.

[2]) Den af erkebiskopen undertecknade uppsats, som innehåller fördelningen af arbetet, finnes i original i Nordinska samlingen på Biblioteket i Upsala.

[3]) Den 3 Juni. Riksreg.

hvilka Göta rikes och de nyligen acqvirerade provinsernas så ock Finlands församlingars konstitution och vilkor bäst känna».

Herman Fleming inlemnade till konungen »frågepunkter [1]) rörande reduktionen». I stället för tvenne af kommissarierna som afgått med döden, utnämndes till ledamöter af reduktions-kollegium landshöfdingen G. Soop och hofrätts-assessorn Palumbus. Den förre skulle i Flemings frånvaro föra ordet. Konungen ville hafva uppgift på dem som icke inlemnat deras donations- eller bytesbref. Han tillät donatarierna att tills vidare efter eget val aflemna sin fjerdepart i gods eller i penningar, samt förunnade som en utmärkt nåd kommissarierna, att »för sitt utståndna arbete och invidia», åtnjuta sin lön oafkortad. Undantag från reduktionen gjordes till fördel för enkegrefvinnan Torstenson [2]), R. Douglas, J. Stjernhök.

När mötet på ofvan anförda sätt hade besvarat konungens proposition, var väl dess egentliga ändamål uppfyldt; men det förblef icke desto mindre samladt, i anledning af de ännu obestämda förhållandena till Danmark. Under nämnda öfverläggningar vaknade nemligen hos Carl X första gången tanken på ett nytt krig med denna granne.

Det låg i sakens natur, att vid ett så hastigt fullbordadt fredsslut, hvilket rubbade så många förhållanden som freden i Roeskilde, en mängd af äm-

[1]) Dessa, daterade den 11 Maj 1658, finnas i Bondeska arkivet på Säfstaholm.

[2]) I afseende på Ortala Grefskap. Norrtelje gevärsfaktori skulle likväl återgå till kronan.

nen skulle blifva oafgjorda. Det första, som syntes kräfva en närmare bestämmelse, var sjelfva det nya vänskapsförhållandet emellan båda rikena. Den danska konungen hade, i anledning af hvad fredstraktaten derom innehöll, föreslagit afslutandet af en nära allians: ett anbud, som Carl X genast mottog. Det låg tydligen i hans intresse att helt och hållet försäkra sig om Danmarks vänskap innan han gick emot andra makter och att, isynnerhet om han ville fullfölja sina planer i Polen, genom sin flottas förening med den danska blifva stark nog att utestänga holländarne ur Östersjön. Till underhandling för detta ändamål befullmäktigade Carl X den 13 Mars riksrådet Sten Bielke och statssekreteraren Peter Julius Coyet [1]), hvilken sistnämnde äfven hade deltagit i arbetena vid fredsslutet, ehuru han detsamma icke undertecknat. Deras instruktion innehöll att Sverige och Danmark borde ingå förbund till gemensamt försvar, och med en förenad flotta upprätthålla beslutet om Östersjöns frihet; flottan skulle bestå af 40 skepp, hälften från hvardera riket.

Å danska sidan utnämndes Axel Urup och Peder Reetz till kommissarier och den 29 Mars begynnte sammanträdena. Än en gång visade sig för de nordiska rikena det så ofta åter försvunna hoppet om frid och styrka i förhållande till andra makter, genom en fast och orubblig vänskap sins emellan. Danskarne yttrade i begynnelsen mycken glädje öfver den nya underhandlingen. Men det visade sig snart,

[1]) Corfitz Ulfeldt hade först varit ämnad att blifva Bielke följaktig, men för att ej såra konung Fredrik III insattes Coyet i stället. Pufendorf.

att dessa båda makter, till hvilkas nära förbund naturen tycktes hafva lemnat en så tydlig anvisning, voro alltför mycket fängslade af äldre konstlade förhållanden för att denna förhoppning skulle kunna förverkligas. Försöket till en nära vänskap utslog så, att den halfslocknade fiendskapen i stället återväcktes och i stället för det nya förbundet trädde försöket till en fullständig eröfring af Danmark. Den Roeskildska freden innebar i sjelfva verket för norden ett alldeles nytt politiskt system. Då båda konungarne förpligtade sig att »upphäfva och förkasta alla förbindelser med andra stater vare sig hvilka som helst, som voro ingångna till den andras skada och förfång, samt att i framtiden icke ingå något förbund mot hvarandra eller på något sätt eller under någon förevändning bistå hvarandras fiender», så innehöll detta ingenting mindre än ett brytande af Danmarks hela allianssystem, hvilket i grunden var afsedt på dess upprätthållande mot Sverige. Men det fanns en makt som med misstänksamt öga betraktade det minsta närmande mellan Sverige och Danmark, och hvars förbindelser med det sednare, i det de lemnade detta rike det tillförlitligaste hoppet om understöd, voro starka nog att bestämmande inverka på dess hållning. Denna makt var Holland. Det var säkert icke utan holländsk inflytelse, som de danske fullmäktige i Roeskilde hade användt all möda för att de nämnda bestämmelserna skulle ur fredstraktaten uteslutas [1]). Och knappt voro nu konferenserna med de svenska kommissarierna begynnta förr än det holländska sändebudet inlemnade en skrift,

[1]) Beuningen, anf. st. s. 405.

hvarigenom han, i kraft af det för två år sedan ingångna förbundet, ehuru fredsslutets 2:dra punkt förpligtade de båda makterna att frånträda alla förbund som de kunde hafva ingått till hvarandras skada, begärde att tid efter annan få sig meddeladt hvad som i denna underhandling kunde förefalla samt uttryckligen förbehöll sig att i bestämmelserna rörande ömsesidigt bistånd mot hvarandras fiender och rörande främmande flottors uteslutande ur Östersjön ingenting måtte inflyta som lände till general-staternas nackdel [1]).

Som det var just emot general-staterna, nämnda bestämmelser i Roeskildska freden voro riktade, så var det naturligt att denna begäran ej kunde villfaras utan att det föreslagna förbundet derigenom blef om intet. Danmark, erinradt derom att den nya vänskapen med en öfvermäktig granne, hvilkens svärd nyss hade tillfogat det de hårdaste slag, måste bryta de gamla förbindelserna med en bundsförvandt, af hvilken det hoppades sitt säkraste stöd, betänkte sig ej länge [2]). Det vågade icke anförtro sitt öde åt den nya vännen. Dels kände det sig, om det ingick i förbundet, helt och hållet öfverlemnadt i Sveriges makt, dels brann ännu alltför lifligt harmen öfver de lidna förlusterna och gaf sig luft på ett sätt som icke kunde missförstås [3]). Danskarnes till de svenska

[1]) Beuningen, a. st.

[2]) Den engelske gesandten, som gjorde en anhållan att den nya alliansen ej måtte afslutas förr än han derom fått inhemta protektorns yttrande, fick redan d. 31 Mars ett svar som visade »att af hela denna underhandling, ingenting af betydenhet var att vänta». Beuningen.

[3]) Meadowe, s. 74 liknar danskarnes fria yttranden efter svenska härens uppbrott från Seland, vid ångren hos en skeppsbruten,

kommissarierna öfverlemnade förslag till förbundsvilkor befanns otillfredsställande och allt för litet bindande, under det de trögt och långsamt förde underhandlingarne derom. Tillika vågade de ej afväpna och behöllo icke allenast i tjenst sina förut varande trupper utan anställde äfven nya värfningar, isynnerhet i Holland, som det troddes, äfven med holländska penningar.

Ett annat förhållande, som måste störa det goda förståndet emellan Sverige och Danmark, var förhållandet till Holstein. Detta land hade lidit mycket under kriget. Hertigen, svärfader till Carl X, hade vid underhandlingen i Roeskilde fått löfte om ersättning, men emedan ingen holsteinsk gesandt var tillstädes, hade endast muntligen blifvit bestämdt hvari denna ersättning skulle bestå. Danskarne sade sjelfve, att inga förluster som de lidit genom detta krig, voro för dem så påkostande som nödvändigheten att gifva den holsteinska hertigen upprättelse. Derföre fortskred äfven denna underhandling, som fördes af danska och holsteinska fullmäktige, men i de svenska kommissariernas närvaro, endast långsamt och under stora svårigheter.

Carl X studsade vid detta Danmarks uppförande. Hans mening hade varit att draga Danmark öfver på Sveriges sida. Ett halft och osäkert förbund kunde han ej finna sig vid. Hans lifliga själ såg hotande

hvilken sedan han varit nog lycklig att på en planka rädda sitt lif, icke väl har hunnit upp på stranden förr än han blir missnöjd med sig sjelf öfver att han ej äfven räddat sina varor. — Redan straxt efter fredsslutet föllo yttranden af danskar som antydde att det ej skulle blifva långvarigt. Se Ehrenstens lefnadsteckning.

faror i Danmarks förtroliga förhållande till Holland och dess fortsatta värfningar. I ögonblicket uppfattade han möjligheten till ett nytt krig [1]) såsom enda lösningen af dessa invecklade förhållanden, och han affärdade genast, sedan han öfverlagt saken med sitt råd, befallning till Wrangel att dröja med utrymmandet af de danska orterna, hvilket just nu skulle begynna [2]). De svenska kommissarierna fingo befallning att icke vidare yrka på alliansen med Danmark, men i stället bestämdt förklara, att svenska trupperna ej skulle lemna Fyen och Fredriksodde förr än full ersättning blifvit lemnad åt hertigen af Holstein.

---

[1]) »K. M. refererade derhos hvad Ulfeldt sagt, att i förra fejden vore i danska rådet fattadt ett consilium sex veckor efter slutet, att åter gå löst på Sverige. Synes ock deraf att han är armatus och vill ej släppa folket, att han har något nytt på banen: vore ock något deraf att döma att Danmark starkt värfvar. Synes vilja derpå utgå att Danmark söker med Holland och Polen något vidrigt för händer hafva». Rådsprot. d. 20 Apr. 1658.

[2]) Denna befallning gafs först muntligen genom Dahlberg, som afskickades för att bedja Wrangel inställa utrymmandet af Seland, men fann detta till största delen redan verkstäldt. Derefter skrifver konungen den 22 April till Wrangel: »Terminen nalkas för vår armés aftåg, men danskarne comportera sig så underligt, att vi måste hafva ett vakande öga derpå och innan vi avancera, hafva full visshet på den säkerhet vi nått genom freden, isynnerhet som de danska ministrarne hafva synnerligen förtrogen correspondence med den holländske ministern Beuningen. Man gör först alla difficulteter i uppgörandet af min svärfaders sak. Vidare visa danskarne köld i afhandlandet af allianstraktaten och vilja genom förbundet annullera hvad fredsfördraget innehåller. Slutligen desarmerar man ej, utan värfvar i stället, isynnerhet i Holland. J må derföre väl draga armén till Fyen och i qvarteren, och i hemlighet förmana de på Seland och Laaland äro sist, att taga sig väl i akt, men icke röra eder från Fyen och Fredriksodde förr än allt är riktigt». Registr.

Derefter afstadnade underhandlingarne om alliansen och det handlades endast om sådana punkter i fredsslutet [1]) som icke voro fullt klara eller som efter svenskarnes påstående icke voro satta i verkställighet. Dessa punkter skulle innefattas i en »Bi-Recess» till fredsslutet, om hvilken de svenska kommissarierna redan förut väckt fråga, men om hvilkens innehåll de nu [2]) fingo befallning att begära ett kategoriskt svar. Konungen lät tillika flere af sina påståenden falla, så t. ex. anspråket på Nordlanden såsom hörande under Trondhiems län i Norge.

Underhandlingen blef sålunda ett supplement till freden och svenska hären hade ett giltigt skäl att förblifva i Danmark till dess att verket var fördt till ända.

Man har likväl ingen grundad anledning att antaga, det konungen vid denna tid hyst ett stadgadt beslut att ånyo anfalla Danmark. Den hastigt uppflammande tanken på en möjlighet till nytt krig, hufvudsakligen föranledd af Danmarks uppförande, har väl gått genom hans själ. Men alla hans åtgärder visa att härens qvarstadnande var ett medel att framtvinga Danmarks bifall till konungens påståenden och förmodades blifva af kort varaktighet [3]). Så be-

---

[1]) Det var äfven fråga om att Sverige skulle deltaga i Sundska tullen sedan Sundets ena strand tillhörde Sverige. Men Carl X ogillade denna plan, »emedan invidian skulle bli större än profiten». Christer Bonde yttrade dervid att tullen i sundet af alla ansågs obillig och mot Jus Gentium. Rådsprot. den 20 Apr.

[2]) Den 23 Apr. Registr.

[3]) »Danskarne uppföra sig alltför kallsinnigt och vilja afkorta på mina genom femte artikeln i fredsslutet försäkrade höghetsrättigheter. Derföre hafva vi gifvit våra kommissarier

faller konungen redan den 22 April Wrangel att draga alla regementerna ur Wensyssel närmare Ribe, att ställa sig i förbindelse med pfaltzgrefven af Sulzbach och att sörja för det uppbrottet måtte ske på en bestämd dag öfverallt, om saken nådde sin riktighet». Den 26 tillåter han riksamiralen att sända det grofva artilleriet, emedan det fölle besvärligt föra styckena med armén, i stället till Pomern och låta det stadna i Demmin, *tills armén komme i närheten*. Tillika befaller han att påskynda anstalterna för expeditionen till Riga, »att i fall nöden der fordrar mera hjelp, att jag då med flottan sådant göra kunde» [1]). Den 2 Maj fick Wrangel en utförlig föreskrift för arméns marsch ur Danmark. Till kommissarierna gafs befallning att, då de fordrade punkterna vore medgifna, tillkännagifva detta för Wrangel, på det han måtte bryta upp med armén. Men ingen befallning till dem att fördröja afslutandet lade band på underhandlingens frihet.

Carl X, som eljest ämnat tidigare återvända till armén, förblef emellertid i Göteborg och bibehöll ständerna samlade för att afvakta utgången af underhandlingarne i Köpenhamn [2]). Han fullföljde under tiden de planer för krigets fortsättande vi ofvan

---

här bifogade memorial: der de nått dess verkställighet, skola de meddela Eder recessen och J efter ratifikationernas utlemnande begynna marschen». Konungen egenhändigt till Wrangel, d. 26 April.

[1]) Skokl. ark.

[2]) »K. M. förmälte ock om mora hujus conventus att efter i executionstraktaten i Danmark infalla några difficulteter — vill icke K. M. dimittera ständerna suspensos et dubios, utan gerna se att han måtte dem plenarie informera om rerum statu». Prestest. prot. d. 6 Maj.

framställt och sträckte sin rastlösa verksamhet till allt, oafbrutet meddelande rådet och ständerna till öfverläggning hvad som i underhandlingarne föreföll.

Den 12 Maj afslöts i Köpenhamn traktaten med Holstein, genom hvilken suveräniteten öfver Schlesvig samt amtet Schwabstedt af Holstein förvärfvades. Underhandlingarne rörde derefter de af danskarne i krigets början uppbragta handelsfartygens återställande, utlemnandet af ryttare enligt fredsslutet samt ön Hven. Denna ö, vigtig för sitt läge emedan, om den förblifvit under danskt välde, Landskrona hamn blifvit nästan onyttig, påstods af danskarne höra till Seland och af svenskarne till Skåne.

Det förefaller oförklarligt, att danskarne, hvilkas land allt mera trycktes af den svenska inqvarteringens börda, icke desto mindre gjorde så stora svårigheter att bevilja dessa fordringar och dermed utdrogo tiden under hela Maj månad. Sannolikt upprätthöllos de af hoppet att de svenska vapnen i hvad fall som helst skulle med första vändas mot Brandenburg, och holländska sändebudets uppmuntringar stärkte dem än mer i dröjsmålet[1]. Att de genom ett hastigare medgifvande kunnat aflägsna krigsfaran, synes otvifvelaktigt. I början af Maj, sedan danska regeringen verkligen inställt sina värfningar, återupptogos emellertid underhandlingarne om alliansen[2]. Men danskarne föreslogo endast ett defensivt förbund, hvilket icke skulle omfatta något eröfradt land och ej vara bindande mot någon fiende som Sverige redan hade eller framdeles kunde få i nu pågående krig.

[1]) Pufendorf, p. 444.
[2]) Beuningen, a. st. s. 410.

Svenskarne fortforo att framför allt fordra en närmare bestämmelse af den artikel som stipulerade uteslutandet af främmande flottor ur Östersjön. En holländsk flotta af tjugufyra skepp låg också redan för ankar vid Doggersbank för att i fall af behof intränga i Östersjön och undsätta Danzig. Först i slutet af Maj blef förslaget till Bi-recessen färdigt, och dervid visade sig ytterligare den söndring emellan de båda svenska kommissarierna, som redan i slutet af April framträdt. Ifrån början uppkom den, såsom handlingarne utvisa, deraf att Bielke, som icke fördrog att se en person, hvilken nyss biträdt såsom sekreterare, nu vara en med honom lika berättigad underhandlare, sökte att draga underhandlingen så vidt möjligt till sig ensam, då deremot Coyet, sjelf sekreterare, vände sig på sekreterarevägen till konungen, och hvardera, jemte de gemensamma relationerna afgaf särskildta berättelser. Denna oenighet utbrast nu offentligen, i det Coyet vägrade att ingå på åtskilligt som Bielke medgaf. Man har häri sett frukten af enskilta och hemliga befallningar till Coyet. Men undersöker man handlingarne och jemför dem med bådas handlingssätt, så finner man dertill intet spår, utan måste besanna Pufendorfs [1]) omdöme att Coyet noggrannt följde konungens till båda gemensamt gifna ordres, under det Bielke ofta sökte till Danmarks fördel mildra dem.

---

[1]) Hist. Caroli Gustavi, pag. 404. På Bielke, om hvilken det är obestridligt att han under följande tider varit bestucken af främmande makter, faller äfven enligt utländska underrättelser skuggan af en misstanke, att hans undfallenhet för Danmark icke varit alldeles oegennyttig.

Den 14 Maj fick konungen från sitt sändebud i Tyskland underrättelse, att konung Leopold förehade ett infall i Pomern och Holstein. Den 22 skref han till Biörnklo: »Det är mig omöjligt: jag måste råka ihop med Brandenburg. Huset Österrikes dessein är alltför evident. Jag ämnar, sedan jag något så när kommit till riktighet med Danmark, begifva mig till Kiel eller Wismar och så sakta med armén marschera, intill dess jag kan få veta, hvad den kommission som jag gifvit Eder och grefve Nils (Brahe) bekommer för ett utslag och om freden i Tyskland kan återställas». Samma dag utfärdades ock kreditiv för nämnda tvenne herrar att hos romerska rikets furstar och ständer klaga öfver Österrikes förhållande mot Sverige. Den 3 Juni skrifver konungen till kommissarierna om den danska rikshofmästarens anbud, att mot en penningesumma afstå Nordlanden: »kunde det vinnas, så vore det väl: men jag fruktar att deraf blir intet *när vi äro borta*».

Den vackra årstiden var emellertid så långt framskriden att konungen icke kunde längre dröja hemma, utan ansåg sig böra återvända till armén. Han upplöste derföre utskottsmötet den 21 Maj med det yttrande, att ehuru han sökt på alla sidor afböja vidlyftighet, han likväl hade föga uträttat, »då Österrike med dess adherenter lära i realiteten visa sin vidrighet, konspirerande till rikets undergång», och med den högtidliga försäkran, att K. M. »ej af någon lust detta sig företoge utan för fäderneslandsens säkerhet skull».

I begrepp att taga afsked från Sverige för att åter störta sig i krigsbullret, har Carl X utfärdat

de mest noggranna anordningar för sin boning under freden, likasom hade han med välbehag kastat sina blickar utöfver stridens bullersamma uppträden till det lifvets lugn som han aldrig skulle komma att njuta. »Om de nya våningarne på Stockholms slott», gaf han före sin afresa arkitekten De la Valée en utförlig instruktion. Man kan i den se huru Carl X tänkte sig sitt lefnadssätt under freden. »Den öfversta våningen blir K. M:ts egna logementer, den andra kansliet och derintill i södra hörnet tvenne rum till K. M:ts eget behof med en lönntrappa dit ned från Kongl. Maj:ts egna rum. — Men den nedersta våningen jemt vid borggården skall fördelas till räkningkammarens logementer — med en particulier trappa ifrån konungens egna våning ned till bemälta kollegium». Storartade planer för Stockholms förskönung voro härmed förenade [1]).

[1]) »På Waldemarsön (n. v. Djurgården) skall efter deruppå gjord dessein en lustgård förfärdigas, låtandes afjemna, förhöja och mura emot jorden der som afsatser förekomma, gräfva dammar, införa springande vatten till fontainers och grottors förfärdigande, plantera trän och annat sådant — såsom ock hugga avenuer genom skogen der som behöfves, desamma afjemna och med träd besätta låta».

»Klosterkyrkan på Riddarholmen med dernäst liggande gator och platser skall afmätas och tvenne desseiner derpå författas, den ena huru nu är, den andra huru samma kyrka skulle på bästa sätt å nyo uppbyggd blifva, observerandes derutinnan konung Gustaf Adolfs graf, och huru den kunde blifva beprydd och ornerad».

»Af hela Södermalm skall göras en planta i stort format. Uppå denna plan skola general-qvartermästaren Wärnsköld och arkitekten Jean de la Valée tillsammans författa en dessein uppå ett kongl. slott med dertill hörande våningar för K. M. och kollegierna, samt på ett arsenal eller tyghus. Det öfriga skall fördelas i qvarter och gator och med tiden bebyggas och fortificeras så mycket situationen det medger». Registr.

FEMTE KAPITLET.

Andra kriget med Danmark.

Den 5 Juni gick Carl X om bord på skeppet Amaranthe vid Göteborg, befallande riksrådet att vid rikets styrelse rätta sig efter den år 1655 gifna instruktion. Samma dag gaf han kommissarierna i Köpenhamn sin vilja tillkänna om det uppgjorda förslaget till Bi-recess. I vissa punkter gaf han efter för danskarnes påståenden: i andra skulle kommissarierna på intet vilkor gifva vika. Konungen tycktes emellertid hafva förmodat att de tvistiga frågorna snart skulle afgöras, ty han gifver slutligen kommissarierna befallning att när deras uppdrag är fullgjordt, »komma till honom derute». Ännu den 11 Juni (under sjöresan) skrifver konungen till Biörnklo: »Jag måste söka min säkerhet med vapen emot Brandenburg: ty med godo låter det sig ej göra».

Konungen seglade genom lilla Bält förbi ön Als, och landsteg i Flensburg. Underhandlare från alla håll mötte honom här: ifrån tyska kurfurstekollegium, från Brandenburg, från England, Holland och Frankrike. Alla förutsatte konungens blifvande företag mot Brandenburg och Österrike. Kurfurstarne varnade för krig i tyska riket. Af Brandenburg fordrade konungen nu ingenting mindre än att kurfur-

sten skulle åter träda in i vasall-förhållandet under Sverige, förnya fördraget i Königsberg, afdanka sin armé och ersätta den skada han genom sitt obeständiga uppförande tillfogat konungen [1]).

En ny klagopunkt hade emellertid uppkommit emot Danmark, då underrättelse ankom att en af de förra direktörerna i svenska afrikanska kompaniet, Henrik Carloff, som hade råkat i ovänskap med kompaniet, med ett danskt fartyg intagit och plundrat kompaniets fäste på Cap Corso, der planterat danska fanan och just vid denna tid med sitt byte inlupit i Glückstadt. Konungen fordrade nu att fästet och varorna skulle återställas och Carloff straffas.

Den svenska hären låg fördelad på Fyen, i Jutland och i Holstein. Årstiden var längesedan inne att agera i fältet och man märker från denna tid en större häftighet å konungens sida för att få ett afgörande svar äfvensom å danska sidan en större undfallenhet. Underhandlingen fortskred likväl ännu endast långsamt: danska kommissarierna hade uppsatt ett motförslag till Bi-recess, hvari de väl medgåfvo Hvens afträdande, men icke såsom varande en tillhörighet till kronan, hvarigenom en utväg syntes svenskarne vara beredd att i framtiden åter påstå dess besittning. För öfrigt uppfyllde de i några punkter svenskarnes fordringar, men blefvo i den förnämsta, som rörde frågan om främmande flottor i Östersjön, orubbligt vid sin förut flere gånger gifna förklaring, samt vägrade tillika att gifva upprättelse för öfverväldet mot kolonien på Guinea. Den 13 Juni gaf konungen ännu

[1]) Rådsprot. d. 20 Juni.

en gång sin förklaring i det förra ämnet rörande flottorna. Ännu ett försök gjordes af de svenska kommissarierna: till dess den holländska ministern Beuningens kraftiga insaga deremot hos danska kommissarierna än mera skärpte deras motstånd. Sålunda sönderbröts traktaten just i dess vigtigaste punkt: frågan om Östersjöns spärrning, i hvilken Hollands inflytande hindrade Danmark att gifva efter. Skulle denna punkt hafva blifvit medgifven, så hade närmaste följden sannolikt blifvit att Danzig funnit sig ur stånd att motstå de svenska vapnen och Preussen stadnat hos Sveriges krona [1]. Efter denna vägran föll för första gången ett yttrande som låter förmoda att Carl X tänkte på ett nytt anfall mot Danmark. Han befallte nemligen den 15 Juni sina kommissarier att *icke underskrifva* förr än de fingo vidare ordres, förebrådde Bielke, under hotelser att återkalla honom, hans eftergifvenhet och kallade till sig Wrangel för att öfverlägga. Det är sannolikt, att konungen ville se mera klart i de tyska förhållandena, innan han beslöt om fred eller krig med Danmark. Ännu var likväl knappt något bestämdt beslut taget, så att då danskarne hastigt eftergåfvo nästan allt, konungen den 28 Juni synes hafva återkommit ifrån tanken att anfalla. Han gaf nu sjelf efter i åtskilligt och befallte kommissarierna att sluta, om hans ofvannämnda förslag i afseende på en samverkan till sjös antogs.

Efter all anledning var hans tanke i detta ögonblick att gå med armén fram i Brandenburg, för att på

---

[1] Beuningen, a. st.

en gång hota kurfursten, kejsaren och Polen [1]). Ännu hade ej kejsarevalet skett. Frågan var på hvad sätt marschen skulle företagas, på det att ej valet, i stället att förekommas, blefve påskyndadt. Just vid samma tid kom en underrättelse, som visade för hvilken stor fara konungen vid detta företag utsatte sig, nemligen underrättelsen, att Holland beslutat låta sin flotta i Östersjön bistå Danzig och Brandenburg. Konungen fordrade derföre af danska kommissarierna en, om ock endast mundtlig förklaring huru många skepp deras regering ville lemna till hjelp, i händelse en fiendtlig örlogsflotta ville intränga i Östersjön. Tydligare än förr hade missförståndet med Holland utvecklat sig ända till ett öppet krig. Dess flotta gjorde svenska hærens ställning osäker. Mer än någonsin var Danmark försatt i den pinsamma nödvändigheten att uttryckligen bestämma, till hvilkendera sidan det ville hålla sig. Af dess kommissarier begärdes en bestämd förklaring: om de ock med endast åtta skepp ville bistå, vore Carl X nöjd. I sådant fall var underhandlingen till ända, Danmark skildt från Holland

land

[1]) »H. M. sade att han ville med första uppbryta och träda i aktion, och det mest för Magdeburgs skull. Till Danmark skulle skrifvas, att kommissarierna skulle sluta. Att folket skulle marschera ur Fyen och Jutland och först det tyska folket». Rådsprot. d. 28 Juni. Magdeburg, som vid denna tid hårdt ansattes af kurfursten i Brandenburg hvilken ville beröfva det sin riksfrihet, hade begärt hjelp af Sverige och Wrangel hade förut (i Maj) fått konungens befallning att undsätta det. Den 21 Juni fingo trupperna i Jutland ordres att hålla sig färdiga till marsch i anledning af Polens, Brandenburgs och Österrikes rörelser. I Jutland lågo då fem regementer, på Fyen tio: de öfriga i Holstein.

land och freden emellan de skandinaviska rikena befästad [1]).

Danmarks belägenhet var nära förtviflad. Utmattadt af kriget, plågadt af svenskarnes långvariga inqvartering, försvagadt af en inre söndring som allt mera hotade med utbrott [2]), måste det välja mellan tvenne förbund, hvilka båda syntes medföra en säker undergång. Men det kunde icke bejaka Sveriges fordran, om det ock velat. Underhandlarne svarade att det var dem omöjligt.

Den danske konungen sände derefter Owe Juel till Carl X för att hos honom fortsätta underhandlingen. Gången af förhandlingarne dem emellan känner man icke. Men mycket sannolikt är, att just vid denna tid det afgörande beslutet blifvit fattadt [3]).

Att kejsarevalet derpå utöfvat ett stort inflytande, kan man med säkerhet antaga. Lifliga underhandlingar om detta val hade allt ifrån årets början förts i Frankfurt. En del af kurfurstarne med erkebiskopen af Mainz i spetsen ville begagna detta tillfälle

---

1) »I fall att Danmark det ingår (att utfästa sig till visst antal skepp), ville J *hasta med subscriptionen* och att det ock måste genast ratificeras af konungen. Jag skall ock sedan min ratifikation genast insända». Egenh. till kommissarierna, d. 28 Juni.

2) »Efter all apparence blifver här buller i landet när E. K. M. armé är borta». Coyet till konungen, den 13 Juni 1658. Adlersparres historiska samlingar, V: 104.

3) Detta framlyser i konungens bref till kommissarierna af den 1 Juli, hvari han, i händelse danskarne skulle på en gång medgifva allt, befaller dem söka förevändningar för att uppehålla underhandlingen. Ändtligen följde derpå den 21 Juli anvisningen att *ej afsluta* och *ej underskrifva* förr än de dertill fått uttrycklig befallning. Registr. Intetdera af dessa tvenne bref finnes upptaget i den af Adlersparre utgifna samlingen.

att försäkra riket om fred och fordrade att erkehertig Leopold skulle ingå förlikning med Sverige, innan han kunde få kejsarekronan på sitt hufvud. Mer än en gång visade sig förhoppningen att genomdrifva detta: men den försvann åter genom allas egennytta och de flestas obenägenhet för Sverige. Vid Carl X:s ankomst öfver sjön gjorde Österrike och dess vänner de största ansträngningar för att oberoende af nämnda förbehåll vinna målet, och det lyckades. I första dagarne af Juli valdes Leopold till kejsare och ställningen i Tyskland var derigenom väsentligen förändrad [1]. Frankrike hade äfven bidragit till denna utgång, emedan det begynnte blifva benäget för fred med Spanien och ville undvika ett krig i Tyskland, samt i sjelfva verket önskade på en gång hålla Sverige i krigstillstånd och hindra det från stora framgångar. Österrike åter afslog förlikningen med Sverige, i hopp att Danmark skulle förnya kriget och Holland deri deltaga. De tyska riksständerna syntes allt mera sluta sig till den nya kejsaren. Ett krig med Österrike och Polen på samma gång, med holländska anfallet till sjös och Danmark såsom en tvetydig vän

[1]) Grefve Nils Brahe, som var afskickad för att i Frankfurt underhandla med konung Leopold, anlände icke dit förr än kejsarvalet redan var skedt. Han hade den 31 Maj kommit till Fredriksodde och den 24 Juni till Hamburg. Mot hans förmodan hade kurfurstarne af Saxen, Brandenburg, Trier och Bäjern utsatt valdag, utan att något blifvit bestämdt rörande freden. Brahe påskyndade då sin resa, men hann icke till Frankfurt förr än kröningen redan hade försiggått (21 Juli). Straxt derefter afreste kejsaren och alla främmande sändebud lemnade Frankfurt. Den svenska underhandlingen blef sålunda om intet och Nils Brahe anträdde sin återresa den 7 September. Olivecrantz' berättelse om Brahes och Biörnklos beskickning, i Engeströmska biblioteket.

bakom sig, utan försäkran om Frankrikes och Englands förbund [1]) syntes Carl X ett alltför vådligt företag. Om man får tro österrikiska och polska ministrars yttranden, var det icke utan att planer smiddes till förenade anfall mot Sverige. Att fortsätta kriget syntes konungen åter å andra sidan i den närvarande ställningen vara en oundviklig nödvändighet. Armén kunde hvarken upplösas eller hållas i overksamhet. I denna kritiska tidpunkt beslöt Carl X begagna sig af sin fördelaktiga strategiska ställning och de oafslutade underhandlingarne med Danmark för att genom ett nytt krig mot denna makt trygga sig för dess anfall i sin rygg och stänga Östersjön för Hollands flottor, under det å andra sidan tid kunde vinnas att sluta fred med Polen och erhålla Frankrikes och Englands bistånd för ett anfall mot Österrike [2]). Beslutet blef afgörande för Carl X:s

---

[1]) Af dessa båda makter ville den förra ej inveckla sig i ett nytt krig i Tyskland: den sednare var dels full af inre oro dels mattad af kriget mot Spanien och flera expeditioner till sjös, och protektorn dessutom i allt som rörde penningar, beroende af parlamentet.

[2]) I konungens egenhändiga bref till Wrangel af den 22 Juli heter det: »Som jag icke numera kan ändra den en gång fattade resolution, alltså vele J rätta Eder derefter. Det synes ock att alla konjunkturer af tiden styrka mig dertill, helst emedan kejsaren är vald, alla ständer söka att hålla sig till honom och icke så facilt mera är att fullgöra våra förriga ställta consilier, med mindre vi bekomme alla ständer uppå halsen, med hvilka att föra krig och med polacken och muscoviten tillika, det är att distrahera sina vires och sådant är capabelt att kasta oss alldeles öfverända. Ty dicterar mig all reson att förr än som man griper Österrike an, jag måste vara om Frankrikes och Englands assistence försäkrad, det vare sig af folk eller penningar, att jag under tiden behåller min avantage uti händerna och söker göra ryggen fri och genom en traktat med Polen separerar Polen från Österrike och

hela ställning och för nordens. Anledningen till detta beslut fanns, såsom vi sett, i brytningen emellan de danska och holländska förhållandena å ena sidan, emellan de tyska och polska å den andra.

Fröet till ett nytt krig låg redan i det brådstörtade sätt, hvarpå Roeskilderfreden afslöts. Denna fred tvingade Danmark in på en ny bana utan att det dock ville upplösa sina gamla förbindelser [1]. Derföre stötte sig det nya förbundet straxt efter freden på vänskapen med Holland, och en tanke på nytt krig genomfor dervid genast Carl X:s själ. Hade Danmark icke varit så långsamt att göra de, i jemförelse med dess förut lidna förluster små medgifvanden som fordrades, då makten att tvinga låg hos den svenska konungen, så hade det måhända kunnat förekomma det nya kriget. Hollands hotande fiendtlighet upptände åter tanken på detta, och ställningen till Tyskland gaf åt det småningom mognande beslutet slutligen verkställighet [2]).

per consequentiam får jag näst Guds hjelp fred med muscoviten och lärer verket sedan säkrare och resonablare göras».

[1]) Carl X säger sjelf om denna punkt i fredsfördraget att »den oss och vårt rike essentielast är». Till Appelbom d. 22 Okt. 1658. Riks-reg.

[2]) Antagandet att Carl X skulle redan i medlet af April hafva fattat och sedan alltjemt fasthållit beslutet till nytt krig med Danmark eger ingen tillräcklig grund hvarken i tidens handlingar eller i sakernas sammanhang. Det är bygdt endast på Dahlbergs uppgift i sin dagbok och anteckningen på hans pass: men dessa skäl kunna ej uppväga det motsatta innehållet af riks-registraturen, rådsprotokollerna och konungens brefvexlingar under hela den ifrågavarande tiden. Förutsättningen att konungen skulle hafva tagit ett beslut, till hvilket icke ringaste spår synes i verkställigheten, och under tiden oupphörligt gifvit under fyra månaders tid icke allenast falska underrättelser till sitt råd och sina ständer utan äfven låtsade be-

Den 7 Juli församlade konungen, som då vistades på Gottorp, sitt råd. Närvarande voro riksamiralen Wrangel, Gabriel Oxenstierna, Claës Tott, Gustaf Banér, Schlippenbach. Konungen frågade dem om de funno rådligt, då polackarne redan hade begynnt anfalla de svenska trupperna och belägrade Thorn, att lemna Danmark i sådan ovisshet om ställningen. Endast Wrangel tillstyrkte att ännu afbida danska regeringens svar. Beslutet blef, att om ej kommissarierna i Köpenhamn nu hade slutit, skulle de ej sluta, utan konungen gå löst på Danmark. Derefter reste Wrangel, sedan han fått del af Carl X:s plan, tillbaka till Middelfart.

Ännu dröjde det likväl något innan konungen (från Oldeslohe) gaf order till sina kommissarier att ej sluta och samtidigt till Wrangel att föra hela armén till Kiel för att den derifrån skulle öfverskeppas till Seland. Konungen sände derjemte till Wrangel en hemlig instruktion, hvilken intill våra dagar förblifvit obekant, men hvilken är af stor märkvärdighet emedan den visar huru konungen först tänkte sig anfallet. Det synes deraf som Carl X ej ämnat personligen bevista företaget. Wrangel skulle med första gynnande vind gå från Kiel till Seland och der landstiga: så snart fyra regementer af rytteriet voro landsatta, skulle de gå rakt på Köpenhamn för att afskära det all undsättning. Under tiden skulle det öfriga folket landsättas eller öfverföras från Fyen

---

fallningar till sina ministrar och generaler, innebär den största inre osannolikhet. En sorgfällig granskning synes ligga till grund för Pufendorfs utsago att konungen först i medlet af Juni fattat tanken på detta anfall. *Res Caroli Gustavi.* p. 381, 406.

och infanteriet derefter sättas på vagnar för att hastigt gå på Köpenhamn och taga staden och flottan. Emellertid skulle svenska flottan gå till Sundet och framför allt tillse att ej danske konungen måtte undkomma till sjös. Straxt efter Köpenhamn borde Kroneborg angripas. Derefter skulle hälften af infanteriet provianteras på tio till tolf veckor och jemte 7 eller 800 ryttare genast öfverföras till Norge och intaga Christiania [1].

Carl X hade lärt känna Danmarks yttre och inre svaghet. Han tviflade icke på möjligheten [2] att genom en öfverraskning bemäktiga sig hela riket; hänförd af sin förra framgång glömde han de öfriga europeiska makterna och den i folkets inre slumrande kraft som vid krigsfaran lätt kunde vakna.

Ånnu en gång har Carl X låtit sitt råd bekräfta det tagna beslutet, nemligen i Wismar den 23 Juli. Flere nya rådsherrar voro då närvarande: Carl Lejonhufvud, Jakob De la Gardie, Taube, Forbus. Konungen bedyrade att han icke haft ett sådant beslut i sinnet förr än han var på resan och redan brutit upp. Rådet tillstyrkte enhälligt utförandet af hans plan [3]. Carl X:s yttranden vid denna öfverläggning bekräfta för öfrigt än vidare att hans plan denna gång innebar ingenting mindre än Danmarks tillintetgörande såsom sjelfständig stat. Han

---

[1]) Konungens egenhändiga bref till C. G. Wrangel d. 18 Juli 1658. Skokl.

[2]) Denna möjlighet insågs för öfrigt af danskarna sjelfva. Danmark kunde, yttrade riksråden till holländska sändebudet, i sitt närvarande skick, med ett slag öfverfallas och ruineras. Becker, s. 423.

[3]) Råds-protok.

frågade sitt råd om icke, i händelse af framgång, Danmark borde göras till en provins under Sverige. Landet skulle antaga Sveriges styrelsesätt, men i öfrigt blifva vid sina egna lagar. Adeln, som allena troddes blifva konungen emot, skulle genom föresatta hårda vilkor förmås att utvandra. De öfriga stånden skulle erhålla större frihet och vara dermed nöjda. Seland, Laaland och Falster skulle blifva ett guvernement, Fyen ett, Jutland ett: trenne hofrätter borde inrättas, en på Seland, en i Jutland och en i Norge. Universitetet skulle flyttas till Göteborg, svenska kolonier föras till Danmark. Konungen skulle låta hylla sig i Skåne med den svenska kronan på hufvudet och den danska på ett bord nedanför sig. »Beslöts att titeln skulle lyda: Sveriges, Götes, Danmarks, Norges och Wendes konung».

Sådana visioner är det, som gäcka ärelystnaden och sporra den till verksamhet. Carl X, berusad af lyckan, utmålade före segern dess följder för sig och sitt råd. Beslutet var vändpunkten i hans lefnad. Han skulle ögonblickligen erfara hvad det hotade statssystemet och den retade fosterlandskärleken förmådde. Just det, som han hade velat undvika, inträffade: holländarne blefvo verksamma deltagare i kriget och Danmarks ringare stånder funno i hemlandet, om icke den frihet, Carl X velat gifva dem under sitt välde, åtminstone utväg att krossa adeln.

Carl X:s ställning vid detta andra anfall var i flere afseenden olika med förhållandena vid det första. Han innehade nu Skåne med de derintill gränsande länderna och var således från den sidan säker. Der-

emot var han icke nu af den skyddande isen försäkrad mot främmande flottors anfall. Konungen var icke blind för de stora faror ett sådant anfall skulle medföra, men han hoppades förekomma det genom snabbheten af sina företag.

I sjelfva verket hörde till en så djerf plan med så ringa medel en lika snabb som kraftfull verkställighet. Carl X:s förhoppning var att fullända detta företag mot Danmark äfven så plötsligt som det förra och att vara herre öfver Köpenhamn förr än främmande makter ens hunnit få underrättelse om hans uppbrott. Hans första tanke var också att göra landstigningen vid sjelfva Köpenhamn och onekligt är, att ju mera verkställigheten närmade sig karakteren af en öfverraskning, desto större utsigt fanns att den skulle lyckas.

Men det är högst eget att Carl X:s djerfva sinne, nu likasom vid det förra kriget, skyggade tillbaka just då han stod framför sitt högsta mål: eröfringen af Köpenhamn. Han lät af generalernas invändningar förmå sig att afstå från den nämnda planen. Han fasthöll icke ens förslaget att landstiga vid Kiöge, tre mil från Köpenhamn, utan stadnade vid det beslut att landsätta hären vid Korsör, på Selands vestra kust, sexton mil från Köpenhamn.

Den 5 Augusti gick konungen ombord i Kiel. Flottan bestod af 11 örlogsfartyg och 60 transportskepp; trupperna utgjorde 4,000 man till häst och 1,200 ryttare. Den följande dagen begynnte en gynnande vind att blåsa upp och den 7 landsteg hären vid Korsör. En allmän förskräckelse spridde sig öfver Seland. Claës Tott med avantgardet ilade till Köpen-

hamn och inträffade för denna stad vid samma tid som de första svenska fartygen kastade ankar utanför hamnen. Men hären kunde icke komma så fort: först efter fyra dagars förlopp, den 11 Augusti stod den under murarne af Köpenhamn. Och dessa fyra dagar voro tillräckliga att försäkra staden om dess räddning.

»Erfarenheten har sagt mig», skref Mazarin vid underrättelsen om Carl X:s företag, »att om stora städer icke intagas vid första angreppet, så fatta de mod och upptäcka förr okända tillgångar inom sig sjelfva». Köpenhamn, så snart det fått tid att hemta sig från den första förvirringen, fann inom sig kraft till ett hjeltemodigt försvar, som blef utgångspunkten för en ny utveckling i Danmarks öden.

Söndagen den 8 Augusti midt under gudstjensten kom den första underrättelsen om svenskarnes anfall till Köpenhamn. Snart var staden full af flyende. Befästningarne voro i det uslaste skick; på flera ställen kunde man rida öfver vallen, bröstvärnet var knappt alnshögt, de i stor stil anlagda utanverken förfallna. Endast 400 man krigsfolk funnos i staden.

Den första rörelsen var misströstans. Man rådde konungen att fly till Norge: borgerskapet packade in. Men snart hemtade sig sinnena; en ny anda vaknade, genombröt den gamla likgiltigheten och gaf en borgen för räddning. Konung Fredrik III vägrade att fly, sägande att »han ville dö likasom fogeln i sitt näste». Borgerskapet fattade mod. Den 9 Augusti församlades efter kallelse af konungen magistraten, presterskapet, professorerne vid uni-

versitetet på Köpenhamns slott. Konungen tillfrågade dem om de ville våga lif och blod för fäderneslandets försvar: de svarade med ett enhälligt Ja. Larmtrumman begynnte gå: 1,200 soldater samlades, sedan alla inkommit som varit förlagda på landet. Hvarje man blef krigare. Borgarne strömmade till fanorna: sexhundra studenter väpnade sig. Rikets högst uppsatte män togo spaden och skofveln i hand och arbetade på vallarne: man såg qvinnorna skjuta skottkärrorna och uppmuntra sina män. Den inre omhvälfningen begynnte: Köpenhamn fick nya friheter, dess borgare privilegierades lika med adeln.

Den 11 Augusti öfvergåfvos utanverken och förstäderna stuckos i brand.

Till det sålunda förvandlade Köpenhamn framkom Carl X samma dag. Han kom med den förut fattade föresatsen att genast storma, men vid åsynen af de brinnande förstäderna stadnade han på Wallby backe och höll krigsråd. Dahlberg som några dagar förut hade noggrannt undersökt verkens försvars-tillstånd, besvor honom att anbefalla stormning och lofvade att med hästar och vagn åka öfver vallen framför de anfallande. Men de fleste af befälhafvarne afstyrkte. Hären vore för svag: faran, om stormen misslyckades, alltför stor. Wrangel rådde att man först skulle angripa Kroneborg, som eljest måhända skulle öfverlemnas åt holländarne: under tiden hunne hären att förstärkas. Så uppgaf Carl X det beslut att taga staden genom öfverraskning, hvarpå han hade förnämligast byggt sitt hopp om framgång. Huru litet han varit betänkt på en belägring, visar sig deraf

att han var utan groft artilleri [1]). Det var Köpenhamns förändrade hållning som förnämligast föranledt förändringen i hans beslut. Åt förslagsmeningarnes område måste det öfverlemnas, huruvida, såsom en och annan berättelse förmäler, de svenska herrarnes af gamla minnen väckta motvilja mot en förening med Danmark och deras farhåga för hufvudstadens flyttning dertill medverkat.

Den 11 Augusti om aftonen afstuckos de första verken utanför Köpenhamn och den 15 tågade Wrangel med 3,000 man för att belägra Kroneborg. Den svenska hären, oöfvervinnerlig i öppen strid, men föga skicklig i anfall på fasta städer, var således nu fängslad vid tvenne belägringar, för hvilkas utförande fattades både folk och redskap [2]). Carl X, som kommit till Seland med så lysande förhoppningar, befallte rikstygmästaren Erik Stenbock att förbättra fästningsverken på Fredriksodde, emedan konungen ville i nödfall dit draga sig tillbaka.

Den nyväckta andan i Danmark grep snart omkring sig och innan kort sågo sig svenskarne oroade af invånarne i nästan alla de afträdda landskapen. Kriget, för en tid fängsladt, rasade åter i Holstein, i Trondhiem, på Bornholm. Dess medelpunkt var emellertid de båda belägringarne på Seland. De fördes med helt olika framgång: den stora staden visade snart huru öfverlägsna dess hjelpmedel voro vid försvaret. Carl Gustaf Wrangel, eröfraren af Fredriks-

---

[1]) Enligt Dahlbergs uppgift hade konungen vid belägringens början inga gröfre kanoner än trepundingar.

[2]) Konungens uttryck i bref till Wrangel, d. 24 Augusti 1658. Riks-reg.

odde, vann åter en af sina stora framgångar, då Kroneborg efter tjugu dagars belägring gaf sig genom kapitulation. Sjuttiosju kanoner samt rika krigs- och munförråder föllo i segrarens händer. Svenskarne voro hvad de aldrig varit: herrar öfver Sundet.

Underrättelsen om Carl X:s nya anfall mot Köpenhamn spridde emellertid en allmän förvåning öfver Europa. Försöket att krossa Danmark kunde icke annat än väcka till verksamhet alla om den europeiska jemvigten bekymrade makter. Mazarin skref att han aldrig varit så orolig i sitt lif [1]). Cromwell förnam ännu med döende sinnen underrättelsen om den nya invasionen på Seland [2]). Holland trädde i spetsen för motståndet. Mot dess förbindelse med Danmark hade underhandlingsförsöken i Köpenhamn strandat: af dess vänskap begärdes i främsta rummet hjelp. Beuningen hastade från Köpenhamn, Fredrik III:s kammarjunkare Gabel från Hamburg för att påkalla den. Generalstaterna uppträdde nu verksamt för att stödja Danmark och tillika värna sina egna handelsintressen. Ty faran för östersjöhandeln växte ofantligt, om icke blott Preussen blef svenskt, utan äfven Sundet och hela Norden underkastades samma makt. Snart bildade sig i Haag en medelpunkt för underhandlingar emellan de nämnda trenne makterna, som skulle på den nordiska striden hafva den största inflytelse.

---

[1]) »J'avoue que je suis dans la plus grande inquietude que j'aie jamais eté». Mazarin till Terlon d. 18 Sept.

[2]) Protektorn dog den 3 Sept. 1658.

Österrike, Polen, Brandenburg skyndade att undsätta Danmark, tillika lifvade af den önskan att så länge som möjligt afhålla svenskarnes anfall från sina egna länder.

Carl X å sin sida gjorde allt för att blidka Hollands ovilja och för att förmå den engelska protektorn till verksamt bistånd. Han begärde att, om en holländsk flotta komme i Sundet, England skulle bistå honom med tjugu skepp. Och då Oliver Cromwell kort derefter dog, förnyades samma begäran hos den nya protektorn. Med Polen sökte han allvarligare än någonsin fred och med Brandenburg förlikning.

Under det konungen fruktade ankomsten af en holländsk flotta i Sundet och af en fiendtlig här i Holstein, var han allvarligt bekymrad för det egentliga Sveriges säkerhet. Han önskade att en del af riksrådet skulle komma närmare på det han måtte kunna med dem öfverlägga [1]) och befallte landshöfdingarne att handla med allmogen om en anticipation af utskrifningen för 1659 för att förstärka de knektar som voro hemma i landet. En del af de nyutskrifna skulle gå till Wenersborg, att försvara fästningarna och gränsen mot Aggerhus, en del norrut för Trondhiems och Jemtlands säkerhet: de, som tillhörde Södermanlands och de tre småländska regementerna, skulle dragas till Skåne. Flottan rustades med all makt och samlade sig småningom utanför Köpenhamn för att i fall

[1]) »De som vi gerna skulle se, vore herr riksdrotsen, Seved Bååt, herr Schering Rosenhane, herr Christer Horn, herr Gustaf Soop. De kunde begifva sig till Halmstad eller Skåne». Konungen till rådet, den 15 Augusti 1658. Registr.

af behof kunna angripa staden äfven från sjösidan och vara tillreds att möta den holländska makten [1].

Emellertid fortsattes, under ledning af G. O. Stenbock, Köpenhamns belägring med all den kraft som den angripande hären utan att ega groft artilleri, kunde utveckla. Alla vägar spärrades. Vattenledningarne afbrötos. Svenskarne begynnte, isynnerhet utanför Vesterport, framföra sina löpgrafvar. Stadens invånare arbetade å sin sida med den mest brinnande ifver på vallarnes iståndsättande. De byggde sig på vallen hyddor och bodde der dag och natt. Sällan såg man en man på gatan. Den 20 Augusti voro ravelinerna färdiga framför alla portar. Tvenne stora blockhus besköto svenskarnes verk från sidan [2]. Redan den 13 Augusti gjordes det första utfallet och den 23 i samma månad, då svenskarnes löpgraf var endast ett musköthåll från grafven, skedde ett nytt ännu starkare, som icke aflopp utan den mest hårdnackade strid och som kostade de belägrande flere hundrade döda och 300 fångar. Här föll öfverste Svante Person Banér betäckt af trettio sår. Bland de belägrades krigsfolk utmärkte sig Göingeboarne. Eljest sade svenskarne, att de norska matroserna och »de svarta» (studenterna) voro de fruktansvärdaste. Först den 29 kom flottan under amiral Bielkenstiernas befäl. Samtidigt begynnte de belägrandes batterier att kasta glödgade kulor mot staden. Svenskarne gingo nu försigtigare till väga; de skyddade sig

---

[1]) Till C. G. Wrangel den 27 Augusti och till P. Brahe den 4 September 1658. Riks-reg.

[2]) G. O. Stenbocks bref till P. Brahe. Fältlägret vid Wallby, den 23 Sept. 1658.

bättre vid sina arbeten, genom uppförande af pålverk och redouter, samt begynnte uppställa batterier tätt invid staden äfven mot dess östra sida. Derefter hade utfallen icke mera samma framgång som förut. Tornet öfver Vesterport nedsköts: kort derefter rasade ett nytt i dess närhet uppfördt verk. Den 22 September råkade staden på tvenne ställen i brand. Lifsmedlen begynnte tryta, bland borgerskapet visade sig tecken till trötthet, sjukdomar härjade. Svenskarnes hopp steg allt högre.

Den 7 September fick Carl X underrättelse om Kroneborgs eröfring [1]). Det var en fröjdefull tidning. Men samma dag erfor han att Holland beslutit sig till att med sin flotta bistå Danmark, och dagen derpå inlopp underrättelse att österrikare och brandenburgare voro i full anmarsch mot Holstein. Konungen var i förstone oviss om han icke skulle nödgas upphäfva belägringen och vända sig mot dessa fiender. Pfalzgrefve Philip af Sulzbach, som förde befälet i Holstein, fick emellertid befallning att genast sammandraga de svenska regementerna, ödelägga marschländerna, på det att fienden der ej måtte finna underhåll, samt sjelf gå till Rendsburg och der slå en skeppsbrygga öfver floden, för att om det behöfdes underhålla arméen i Eiderstedtska landet. I kraft af det förra året ingångna och nu förnyade förbundet med hertigen af Holstein voro fästningarne Gottorp och Tönningen på svenskarnes sida. På ön Als stod Ascheberg med 1,000 man. I Fredriksodde lågo 3,600 man under generalmajor Bötti-

[1]) Fästningen kapitulerade d. 6 Sept. 1658.

ger och hertigen af Saxen-Weimar, och på Fyen hade grefven af Waldeck och Henrik Horn inqvarterat 3,000 ryttare. Detta var den svenska krigsmakten i Danmark, utom hvad som befann sig hos konungen. Fyra små skepp och några mindre fartyg lågo vid Fredriksodde, der svenskarne nu i sin ordning väntade att blifva anfallne.

Under dessa hotande faror för sin egen makt fortsatte emellertid Carl X rastlöst belägringsarbetena för Köpenhamn. Sedan Wrangels här och artilleriet från Kroneborg tillkommit, fick denna belägring nytt lif. Svenskarne förde sina verk allt närmare och fortforo att bombardera staden under det deras flotta instängde den från sjösidan. De oupphörligt utbrytande eldsvådorna blefvo väl släckta, men hungersnöden begynnte att allt starkare låta känna sina förfärliga verkningar i Köpenhamn.

För att afskära tillförseln från Amager, företogo svenskarne under skydd af sin flotta den 7 Oktober i morgongryningen ett anfall mot denna ö. De belägrade, som från densamma hemtade en stor del af sina förnödenheter, gjorde ett starkt utfall, dervid en del af det svenska rytteriet oförmodadt vek, så att Carl X sjelf var hardt nära att blifva fången. Fienden blef emellertid tillbakadrifven och Amager härjades.

Ehuru belägringen fortskred långsamt, hämmad af det ihärdiga försvaret, gick den likväl beständigt framåt. Batterierna på flere af de största bastionerna

tysta-

tystades. Många hus voro förstörda [1]). Redan voro svenskarne blott femtio steg från fästningsgrafven och framförde en löpgraf mot den betäckta vägen för att genomsticka dammen som qvarhöll vattnet i grafven, och derefter storma. Man begynnte fatta den tanken att holländarne nu mera, af undseende för England, uppgifvit planen att skicka undsättning.

Då ankom den holländska flottan för att rädda Köpenhamn. Med en otrolig verksamhet hade utrustningen bedrifvits. Det var en af de starkaste flottor man i Holland sett, 35 örlogsskepp stark, utom en stor mängd transportfartyg, som hade ombord 2,000 soldater. Den fördes af Jakob van Wassenaër, herre till Opdam, amiral-löjtnant af Holland, samt under honom af viceamiralerna Cornelius de Witte och Peter Floris. Länge uppehållen af vidriga vindar, ankrade den d. 23 Oktober vid Hammermöllen utanför Sundet och låg der stilla i sex dagar för att afbida gynnande vind. Den svenska flottan, 44 segel stark [2]), under befäl af riksamiralen C. G. Wrangel samt amiralerna Bielkenstjerna, Sjöhjelm och G. Wrangel, lemnade då Köpenhamn och närmade sig Kroneborg. Wrangels förslag att den svenska flottan, som var gynnad af ström och vind skulle angripa, förkastades af konun-

[1]) G. O. Stenbocks bref, den 15 Oktober. Den 7 Okt. stupade generalen af infanteriet, Jak. Cas. de la Gardie under en rekognoscering, vid den kommenderande generalens sida.

[2]) 38 skepp och 6 fregatter. Dess besättning var 7,418 man stark, bestyckningen 1,846 kanoner. Det största skeppet förde 74 kanoner. Flottan var fördelad i fyra eskadrar. Den förstärktes, då holländska skeppen anseglade, med fyra regementer gamla knektar.

gen, hufvudsakligen af politiska skäl. Han ville icke vara den anfallande, då intet krig var förklaradt.

Den 29 Oktober om morgonen sprang vinden till nordlig. Den holländska flottan lyfte ankar och seglade med full förlig vind ned åt Östersjön. Den svenska flottan låg straxt innanför sundet: arriergardet under G. Wrangel, vid Hwen. Carl X sjelf befann sig på Kroneborg. Han lät helsa den holländska flottan med svensk lösen; då den icke svarade, utan höll sin kurs rätt emellan Kroneborg och Helsingborg i tydlig afsigt att forcera sig fram genom sundet, lät han fästningens grofva artilleri spela. Konungen sjelf antände det första skottet. Men det visade sig nu att de båda fästningarne Kroneborg och Helsingborg icke kunde uppehålla en för förlig vind seglande flotta. Då avancerade svenska flottan och klockan emellan 7 och 8 på morgonen begynnte slaget. Amiral Wittes eskader kom först i elden; hans och C. G. Wrangels chefskepp gåfvo hvarandra glatta lag af sina bredsidor. Snart voro flottorna i allmän strid med hvarandra. Det trånga farvattnet gaf icke utrymme till några betydligare segelrörelser; blandade om hvarandra, fortsatte fartygen den förfärliga kampen i sex timmar. Bielkenstjerna med sitt skepp Draken angrep Witte: snart kom ett annat af hans fartyg honom till hjelp. Svenskarne äntrade och stridde man mot man; Witte, dödligt sårad sjönk på ena knäet, men högg ännu omkring sig med sitt svärd. Hans skepp strök flagg straxt derefter. De båda befälhafvande amiralerna kämpade äfven med hvarandra; i tvenne timmars tid var Opdams skepp omringadt af svenska fartyg. Han sjelf

satt giktbruten i en ländstol högst på halfdäck och utdelte sina befallningar. Det holländska amiralskeppet med sönderskjutna segel, brustet tågverk och skrofvet så genomborradt af kulor att det intagit fem fots vatten, slutligen med elden utbruten i framstammen, var nära att sjunka. Men Wrangels skepp förlorade rodret och han måste låta drifva på land, derifrån han af stormen hindrades att återvända i striden. Konungen trodde honom förlorad. »Hela vår flotta», säger Carl X i en dagen derpå aflåten skrifvelse [1]), »har gjort sin pligt och stridt med stort beröm, så att fienden tagit mera skada och måst vika af platsen, tills vi funno för godt att återkalla vår flotta, då nio à tio linieskepp från Köpenhamn kommo holländarne till hjelp». Vägen var öppen för undsättningen. Om aftonen ankrade den holländska flottan och transportfartygen med proviant och soldater vid Köpenhamn.

I denna ärofulla drabbning mot den dåvarande första sjömaktens flotta, hvilken hade fördelen af vinden, vek svenska flottan först, då genom föreningen med danskarne, fiendens öfverlägsenhet var alltför gifven. Fyra holländska skepp voro brända eller sänkta, andra mycket skadade. Svenskarne saknade endast tvenne skepp, af hvilka det ena seglades i qvaf och det andra togs af fienden [2]).

Men holländska och danska flottorna i förening voro efter detta slag mästare af sjön. Den svenska flottan måste draga sig in i Landskrona hamn. Kö-

---

[1]) Till gesandterna i England d. 31 Okt.

[2]) Konungens nyss anförda relation.

penhamn var undsatt och anfallet på Danmark för detta år till intet.

Dagen efter sjöslaget bröt svenska hären upp från Köpenhamn, stod, utmanande till strid, tvenne dagar i slagtordning på Wallby backe och drog sig derefter till Bröndshöi, en ort halfannan mil från Köpenhamn, särdeles väl belägen för att afskära hufvudstaden dess tillförsel. Här afstacks ett läger, som under loppet af tvenne år småningom antog utseendet af en stad med ordentliga gator och kallades af svenskarna Carlstad.

Redan förut hade de allierades länge väntade infall i Holstein gått i verkställighet. I början af September visade sig deras förtrupper utanför Hamburg. Den förenade armén var 30,000 man stark, brandenburgarne under befäl af kurfursten sjelf, österrikarne under Montecuculi, polska rytteriet under Czarnecki. Svenskarne, alltför svaga till motstånd mot så talrika fiender, drogo sig undan först i de befästade orterna och sedermera uppåt Jutland. Ascheberg stod likväl ännu qvar på Als.

Af den danska flottan, numera fri sedan den svenska måst lemna sjön, gingo sex fartyg till Als och öfverförde till ön en del af de fiendtliga trupperna. Czarnecki med sina ryttare simmade öfver. Nära 4,000 man belägrade Ascheberg på Sonderburg. På upprepade anmaningar att gifva sig hade han alltid samma svar: han skulle gifva besked följande dagen. Slutligen då några svenska krigsskepp [1]) lagt

[1]) Dessa voro egentligen utsända för att möta en dansk transportflotta, hvilken, under betäckning af några örlogsfartyg, hade utlupit för att öfverföra en undsättning af de allierades

sig utanför slottet, lät han under en oafbruten kanonad som insvepte allt i rök, genom hål brutna i muren, föra ut sitt folk på skeppen och räddade sig sålunda till Fyen. De allierade framträngde emellertid allt längre upp åt Jutland. Juldagen stormade polackarne Kolding. Österrikarne och brandenburgarne stadnade omkring Ribe och ströfvade derifrån omkring Jutland, hvarest befolkningen på många ställen hade rest sig. Svenskarne inneslöto sig i Fredriksodde och den holsteinska hertigen, som såg sina länder öfversvämmade och för en stor penningesumma måste köpa sig neutralitet, sökte sin säkerhet i Tönningen.

Vid samma tid utbrusto de folkrörelser som ledde till Trondhiems och Bornholms förlust. Den 10 Maj hade landshöfdingen Lorentz Creutz, som förde sex kompanier knektar, efter ett högtidligt intåg i Trondhiem emottagit styrelsen af detta landskap. Midt under högtidligheten steg biskopen i Trondhiem fram och afsade sig styrelsen öfver sitt stift [1]). Derefter uppgingos gränsorna som skulle skilja det svenska området från de i söder och norr om detsamma belägna delarne af Norge. Konungen anbefallte genast uttagandet af 2,000 knektar samt 8 kompanier ryttare och lät utfärda en förhöjd tulltaxa. Creutz

---

folk från holsteinska hamnar till Köpenhamn. Efter att hafva räddat Ascheberg, gingo de åter ut för att fullgöra sitt första uppdrag.

[1]) Fältpredikanten Henning Schütte, sedermera biskop i Kalmar och adlad Schüttehielm, blef då af Carl X utnämnd till biskop i Trondhiem och styrde stiftet från medlet af Augusti.

förrättade utskrifningen, vid hvilken han var betänkt på att efter Dalarnes mönster i Trondhiem inrätta ett visst knektehåll [1]). Utskrifningen väckte likväl genast i begynnelsen så starkt motstånd att den måste afstadna. Tulltaxan förorsakade ock stort missnöje, emedan den var betydligt högre än den danska och således naturligen måste medföra den följden att den förut så betydande handeln med nordlandens fiskvaror vände sig till Bergen.

Den 11 Augusti ankom den svenska guvernören friherre Claës Stjernsköld till Trondhiem och öfvertog styrelsen af länet. De uttagna knektarne, 1,800 till antalet, afmarscherade den 24 i samma månad. Under tiden arbetades på att upprätta ett regemente till häst. Konungen befallte att allmogen skulle afväpnas.

Den 1 September firades med stor högtidlighet hyllningen, då presterskapet, borgerskapet och allmogen aflade eden till Sveriges krona. En kort stund före högtidligheten fick den svenske guvernören kännedom om det redan utgångna danska patent, som uppmanade allmogen att behålla sina gevär och resa sig mot den svenska regeringen. Fem dagar förut hade första ryktet om det förnyade kriget framträngt till Trondhiem. Kort derefter inryckte danska trupper i länet. Allmogen i de socknar genom hvilka de tågade, föllo till dem. Snart voro de 1,500 man starka.

Stjernsköld, till hvilkens förstärkning rytteriet från Upland och de norrländska provinsernas knek-

---

[1]) Han tillfångatogs sedermera under hemresan och fördes till Christiania. Dalkarlarne erbjödo sig att gå in i Norge och återtaga sin landshöfding.

tar hade blifvit kommenderade och till hvilken Carl X hade från Seland skickat befallning att infalla i Bergens stift och Nordlanden, hade, emedan intet af det påräknade krigsfolket framkommit, vid fredsbrottet endast 120 ryttare och 600 soldater till försvar af Trondhiems stad. Han skickade öfverstlöjtnant Morath att inhämta kunskap om den antågande fienden och söka hejda hans framsteg, men denne officer måste med sin svaga kommendering draga sig tillbaka, ehuru under ständig strid, från pass till pass. Befolkningens benägenhet att återkomma under sin gamla öfverhet frambröt allt tydligare. Den 26 September visade sig trenne danska örlogsfartyg och fyratio jakter, förande krigsfolk, utanför Trondhiem, och den 4 Oktober anryckte till lands den fiendtliga styrkan.

Staden hade nästan inga försvarsverk och beherrskades från flera sidor af kringliggande höjder. Den omkrets som skulle bevakas, räknades till en half mil och den svenska besättningen bestod snart af icke mer än 300 man friska. Likväl uthärdade i denna belägenhet garnisonen tio veckors belägring till lands och sjös af en fiende, hvars styrka uppskattades till 5,000 man [1]). Proviantförrådet var ringa och på ammunition var så liten tillgång, att svenskarne mest användе sådana kulor som fienden skjutit in i staden och som uppköptes från borgerskapet; på åtta till tio skott af fienden kunde blott svaras med ett eller två. Det farligaste var likväl

[1]) Claës Stjernsköld svarade på fiendens första uppfordran; att han skulle försvara sig, »om han ock skulle koka soppa på sina skinnbyxor».

borgerskapets ovänliga sinnesstämning, som än mera ökades sedan fienden begynnte skjuta med glödgade kulor och som slutligen utbrast i öppet motstånd. Först när elfven tillfrusit och krutförrådet var nära uttömdt, blef fråga om att ingå på en kapitulation, så vida den medgåfves på hederliga vilkor. Den 11 December uppgafs Trondhiems stad [1]). Garnisonen tågade ut med flygande fanor och klingande spel [2]), följd af de svenska så väl ecklesiastika som civila embetsmännen. Dermed var svenskarnes korta regering i Trondhiem slutad. Konungen ämnade väl i förstone göra ett försök att återtaga staden, men det uppsköts först och blef sedermera aldrig verkställdt.

Bornholm, denna midt i Östersjön kastade, enstaka granitklippa, hvilken, till stor del öfverklädd med skog, bildar de skönaste berglandskap, undandrogs det svenska väldet endast genom en folkresning. 6,000 invånare, mest fiskare och bönder bebodde denna ö. Så snart det nya kriget utbrustit, ankommo äfven hit konung Fredriks uppmaningar att fördrifva svenskarne. En jäsande oro begynnte visa sig (äfven här närd af utskrifningen och den förhöjda tullen), tills, den 8 December, den svenske landshöfdingen öfverste Printzensköld öfverraskades vid sin aftonmåltid af de sammansvurna och straxt derefter nedsköts på den gata i staden, som ännu i dag bär hans namn. Om natten omringades Hammerhus,

---

[1]) En dagbok öfver Trondhiems försvar finnes tryckt i Handl. till Skand. Hist., Del. 28.

[2]) »Blott 188 man till fot och 36 beridne har Stiernsköld kunnat föra med sig ur fästningen». D. Behmer till riksdrotsen, 19 Jan. 1659.

hvars besättning gaf sig den 9 December [1]. Bornholm var åter danskt.

De båda ändpunkterna i den långa sträcka länder som Danmark afträdt i Roeskildska freden voro således åter under dansk lydnad. De hade blifvit sednast eftergifna vid underhandlingen, sednast öfverlemnade till Sverige och återvände lättast till sin gamla öfverhet. En liknande sinnesstämning med den som här utbrast, visade sig i nästan alla de eröfrade landskaperna. Redan i medlet af September afgick befallning till landshöfdingarne i Blekinge och i Christianstads län att söka uppbringa »snapphanarne». I Januari förnam konungen, att »humeurerna i Halland altmer begynnte luta till rebellion». I April månad följande år utgick konungens påbud, att allmogen i Skåne, Halland och Blekinge för dess upproriska tänkesätt skulle aflemna sina gevär.

Det farligaste försöket i dessa landskaper var anläggningen att återföra Malmö under dansk lydnad. Planen var, att danska örlogsskepp skulle landsätta trupper [2], sammansvärjningen utbrista i Malmö och snapphanarne samtidigt resa sig i skogsbygden. En dansk utskickad uppehöll sig under hösten på åtskilliga orter i Skåne. Flere af de stora herrarne voro, jemte borgare i Malmö, invecklade i sammansvärjningen. Annan dag Jul skulle denna utbrista. Denna dag sattes i sjelfva verket 500 danska musketerare ombord på båtar för att öfverföras till Malmö. Men en hastigt uppkommen stark mot-

---

[1] Hammerich, Carl Gustav i Danmark.

[2] »Med ett ringa parti kunde man uträtta stora ting», yttrade Ulfeldt.

vind skingrade båtarne och dref en del af dem på grund vid Saltholmen, hvarefter de måste återvända. Företaget, som, äfven efter svenskarnes tanke, hade haft den största sannolikhet för sig att lyckas [1]), blef nu om intet: sammansvärjningen var upptäckt. En lång ransakning hölls, efter hvilken trenne af hufvudmännen straffades till lifvet [2]).

Så hade Carl X genom sitt förnyade anfall mot Danmark öfverallt lossat på de ännu svaga band som fästade dess fordna provinser vid Sverige. Benägenheten för Danmark rörde sig åter inom dem och allt sträfvade tillbaka till de gamla förhållandena. På samma gång utbröto de främmande makter som så länge hotat, i öppet fiendtliga handlingar: Brandenburgs välrustade krigare, Hollands sjövana flottor förstärkte Sveriges fiender. Om Carl X sjelf ådragit sig denna ökade förlägenhet, så har han åtminstone med orubbad själsnärvaro burit alla dess faror. »Jag känner en verklig beundran för den svenske konungens oförskräckta mod», skrifver Mazarin vid denna tid [3]), »när jag betraktar huru han, änskönt med sex mäktiga fiender emot sig, likväl deraf icke föranledes att taga ett steg tillbaka i någon af sina planer, utan tvärtom, likt palmen, reser sig allt högre, ju flera bemödanden man gör att böja honom».

Att Holland var den ibland alla hans fiender, som vid denna tid tillfogade honom mesta skada och

---

[1]) Äfven den orolige Corf. Ulfeldt, ehuru icke medvetande om sammansvärjningen, visade denna tid böjelse att åter komma under dansk regering. Se om hans andel i dessa händelser: Cronholm, Skånes Politiska Historia, 2 Del.

[2]) Taubenfeldts bref till Carl X, 19 Apr. 1659. Riksarkivet.

[3]) Den 12 Nov. 1658. Fransyska ministerarkivet.

hvars mäktiga bistånd väsendtligen bidrog att upprätthålla Danmark, undföll icke Carl X och han har vid denna tid öfverlagt öfver den frågan, om han icke borde med öppet krig angripa Generalstaterna. Han befallte ock den 20 Oktober sin resident Appelbom att lemna Haag. Konungen var således under detta år betänkt på att anfalla båda de fiender, hvilka han alltid fann i bakgrunden af motståndet mot sina planer. Det gällde nu Holland såsom det förut gällt Österrike. Men anfallet mot båda uteblef och Carl X, invecklande sig allt mera i följderna af sitt sista afgörande beslut, föranläts efter hand att öfvergå från sina vidtomfattande anfallsplaner till en defensiv ställning.

I ett krig, hvars gång till så stor del berodde af flottornas rörelser, låg ännu mera vigt än förr på vänskapen med den andra af Europas stora sjömakter, England. Om Carl X af protektorn bekommit de begärda tjugu skeppen, skulle han hafva varit vuxen de förenade fiendtliga flottorna, men Cromwells just vid denna tid (Sept. 1658) inträffade död, rubbade underhandlingarnes gång. Den anarkiska svaghet, i hvilken England efter densamma förföll, gjorde alla dess steg osäkra. En engelsk flotta destinerad till Sundet och hvilken konungen hoppades vara ämnad att bistå honom, lopp väl ut mot slutet af året, men måste för köld och motvind vända om.

Att det emellertid var Englands likasom Frankrikes kraftiga föreställningar, som afhöllo Holland från att i slutet af året skicka Danmark än ytterligare hjelp, är otvifvelaktigt. Frankrike, ehuru det ogerna såg Sverige uppstiga till så stor makt att det

skulle kunna undandraga sig dess ledning, hade likväl med detta rike alltför många gemensamma intressen för att icke söka bidraga till upprätthållandet af dess nya ställning.

En betydande lättnad i krigsbördan vanns genom afslutandet af det treåriga stilleståndet med Ryssland. Det ingicks den 20 December 1658 i Wallisaari, en ort fyra mil från Narva, på så fördelaktiga vilkor att de svenske underhandlarne sjelfve deröfver förundrade sig [1]). Ryssarne skulle under stilleståndet förblifva i besittning af de orter de innehade i Lifland, således Kockenhusen, Dorpt, Adzel och Marienburg, samt i Estland, Wasch-Narva. Dessa förödda länder åtnjöto derefter ändtligen en ytterst behöflig hvila.

Deremot visade underhandlingen med Polen ingen utsigt till fred, oaktadt en allvarlig benägenhet dertill ådagalades af Carl X. Det nya kriget med Danmark hade en högst ofördelaktig inverkan på ställningen i Preussen. Svenska besättningarne der,

---

[1]) Gesandterna sammanträdde första gången den 5 Oktober och preliminärerna afslötos den 10 November. Ryssarne ville icke ingå fred, om icke Sverige afträdde antingen Nöteborg med pogosterna på andra sidan Newa eller ock Ivanogrod med landet emellan Narowa och Nyen. Då detta icke medgafs, föreslogo ryssarne i stället ett stillestånd på längre tid. Efter en långvarig strid åtnöjde sig svenskarne med detta förslag men medgåfvo stilleståndet icke för längre tid än tre år, som skulle räknas från den 21 derpå följande Maj. En af underhandlarne, Johan Silfverstjerna skrifver den 17 Dec. till P. Brahe: »Ryssen har med seende ögon varit blind och ej vetat sin fördel taga i akt.» — »Stilleståndet med Muscow är mig så angenämt att jag det ej kan utsäga. Den gör oss mera godt i Polen än all fransysk eloquence», skrifver konungen till Schlippenbach den 16 Mars 1659. Riksregistr.

hvilkas mod under svåra omständigheter blifvit uppehållet af hoppet om konungens snara ditkomst, begynnte misströsta. Fiendernas djerfhet växte. Den 20 Dec. föll Thorn. Dess hjeltemodiga försvar [1]) hade ett helt år uppehållit fienderna; den österrikiska armén var sammansmält från 8,000 man till 1,500. Men ett hufvudstöd för svenskarnes makt i Preussen var fallet. Fältmarskalken Douglas, som då M. G. De la Gardie kallades till konungen, i hans ställe skickades till Lifland, vann å andra sidan en betydlig fördel öfver Litthauerna, tillfångatog Sveriges hemlige fiende, hertigen af Curland, och besatte hans land [2]). Förhoppningen att Douglas

---

[1]) »Sedan fienden nära ett år blokerat staden, begynnte belägringen den 22 Juni. Den 13 September kom konung Johan Casimir sjelf för staden med sin armé. Den 6 November stormade fienden i sex timmar, men stormningen afslogs. Men borgerskapet begynnte fälla modet, plågade af hungern. Skörbjuggen tog så öfverhanden, att soldaterna understundom måste bäras bort från sina poster. Besättningen var så svag, att man icke en gång kunde utsätta fulltaliga vakter. Då afslöts kapitulationen. När garnisonen tågade ut, funnos af 2,000 man, som i begynnelsen der voro, icke öfver 250 helbregda.» Bengt Oxenstierna till Axel Sparre. Skokl.

[2]) Hertigen af Kurland, vasall under Polen och följaktligen i allmänhet fiende till detta rikes fiender, hade af drottning Christina, således före det nu pågående kriget, erhållit en försäkran om neutralitet, hvilken Carl X likväl aldrig velat bekräfta. Hertigen, som var svåger till Kurfursten af Brandenburg, följde hans exempel och förklarade i Mars 1656, att han ville erkänna Carl X som sin länsherre. Sedan uppresningen i Litthauen kort derpå utbrutit, återtog han denna förklaring och ådagalade under de följande åren en fiendtlighet mot svenskarne, öfver hvilken man ofta finner dessa beklaga sig. »Hertigen af Kurland visar så stor partialitet och animositet emot oss, att det blifver odrägligt», skrifver M. G. de la Gardie redan i April 1657. De förnämsta beskyllningarne mot hertigen voro, att han tillstadde danska värfningar i sitt

skulle kunna åstadkomma en diversion emot polackar och brandenburgare, betydande nog att afhålla dem från anfall på andra håll, gick likväl icke i fullbordan.

De diplomatiska underhandlingarne hade städse haft en stor inverkan på gången af Carl X:s krig, men under det sista året af hans regering antogo de nästan en öfverväldigande inflytelse, så att den svenske konungens krigsrörelser förnämligast syftade till att arbeta sig ur de band som diplomatien ville pålägga honom.

Det var uppenbart, att om Frankrike och England drogo sig tillbaka då fråga blef om ett stort

land, att han hos czaren i Ryssland motarbetade den ifrågasatta freden med Sverige, att han sökte öfvertala kurfursten af Brandenburg till affall från svenska förbundet, tillät och gynnade litthauernas genomtåg genom hans land då de anföllo Lifland, m. m. Carl X befallte derföre om sommaren 1658 Douglas att af hertigen fordra inrymmande af städerna Mitau och Bautzke såsom säkerhet, samt att, ifall han vägrade, besätta hans land och bemäktiga sig hans person. Douglas låtsade vänliga tänkesätt mot hertigen och försäkrade honom att icke blifva angripen, men öfverrumplade straxt derefter slottet och staden Mitau, hvarvid hertigen tillfångatogs. Man har häraf tagit sig anledning att anklaga Carl X för trolöshet, men så vidt tillgängliga handlingar upplysa, utan tillräcklig grund. Ingenting visar att konungen hade anbefallt ett sådant sätt att gå till väga. Tvärtom ådagalägger ett bref från Helmfeldt till konungen, dateradt Riga d. 13 Aug. 1658, hvilket ännu finnes i riksarkivet, att han emottagit konungens d. 24 Juli s. å. gifna uttryckliga befallning att innehålla med all försäkran om frid för hertigen af Kurland. Att Douglas begick ett löftesbrott, är ostridigt; men deraf följer icke, att konungen var skyldig till ett sådant. Ingen rättmätig anledning finnes att tillräkna konungen hans generalers handlingar, förr än man eger bevis att dessa handlingar blifvit af honom anbefaldta.

krig mot Österrike, så kunde Sverige än mindre finna bundsförvandter för underkufvandet af Danmark. Mera än en makt hade tvärtom tydligt visat sig benägen att kraftigt bistå detta rike. Den tid af året, under hvilken Carl X kunde räkna på att ensam utkämpa striden mot detsamma, var likasom förra året vintern. Hvad som skulle ske obesväradt af andra makters inverkan, skulle ske under det kölden islade hafvet.

Köpenhamn, som under året 1658 tvenne gånger hade varit nära att falla i svenskarnes händer, och på hvars öde stridens utgång väsendtligen berodde, var närmaste föremålet för dessa planer. Vid sitt första infall hade Carl X endast hotat denna hufvudstad, vid begynnelsen af det andra hade han företagit dess belägring: nu gällde det en stormning.

Styrkan att uthärda ett anfall hade emellertid i Köpenhamn betydligt tillväxt. Stridsvanan och framgången hade stärkt de försvarandes krafter. En allt gladare förtröstan lifvade borgerskapet. I ständig samverkan med befolkningen fördes försvaret; månadtligen höllos sammankomster på slottet, der den ringaste hade sitt ord med i rådet[1]). Under denna farans tid uppväxte i sjelfva verket den sakernas nya ordning i Danmark, som sedermera på riksdagen 1660 blef segrande. De holländska hjelptrupperna, gamla krigare och väl öfvade i artilleritjensten, ökade betydligt försvarsstyrkan; man skattade det vapenföra manskapet i staden till 13,000 man. För öfrigt sökte engelska sändebudet nu likasom före öfvergån-

[1]) Hammerich, Carl Gustav i Danmark.

gen öfver stora Bält, att förekomma striden och på dess begäran sändes till konung Fredrik förslag om en särskild fredsunderhandling; men han svarade, att han icke ville skilja sig från sina bundsförvandter.

Redan länge, och troligen allt sedan belägringens afbrytande hade Carl X närt inom sig tanken på en stormning. Efter Jul begaf han sig från Kroneborg till lägret. En längre tid upptogs af förberedelserna [1]) och förfärdigandet af nödiga redskap. Till förstärkning hade Smålands, Östgöta, Södermanlands, äfvensom de Skånska regementerna till fot blifvit tillkallade från Sverige. Flitiga rekognosceringar i trakter af Vesterport gåfvo vid handen att revieret emellan Amager och Seländska stranden hade uppgrundat så, att det icke hade mera än tre, på sina ställen endast en fots vatten och man hyste derföre säkra förhoppningar att det snart skulle tillfrysa. Som försvarsverken här, i den beräkning att de skulle vara skyddade af sjön, voro svagast, valde konungen denna punkt för anfallet. Med största oro afbidade han frosten, sin gamla bundsförvandt. Åndtligen, i början af Februari beslöts företaget. Det var i sjelfva verket i hög grad vågadt, då de stormandes antal icke räknades till mera än en tredjedel af de försvarandes [2]). Kunnige krigsmän hafva likväl ansett troligt, att det skulle hafva lyckats om icke planen blifvit förrådd för fienden.

Den 8 Februari om aftonen marscherade alla trupperna ur lägret vid Wallby och gjorde halt ett par

[1]) Redan den 11 Jan. skrifver rikstygmästaren Erik Stenbock till konungen och redogör för dessa.

[2]) Dahlbergs uppgift.

par tusen steg ifrån staden. Fienden hade utlagt på revieret en bestyckad pråm, hvilkens förstörande skott träffade de anfallande i flanken. Carl X afskickade ett detaschement för att eröfra och antända den. Derunder spilldes så mycken tid, att dagen började bryta in och anfallet måste uppskjutas till påföljande natt. Den 9 ryckte trupperna ånyo ut och tågade genom den djupa snön åter mot Köpenhamn. Fienden hade nu låtit upphugga vakar på isen och det inberättades, att den icke fullt uppbrända pråmen blifvit åter bestyckad. En kommendering afsändes för att undersöka vakarne och återtaga pråmen. Men äfven denna gång förlorades alltför mycken tid, så att, ehuru konungen fört sin här fram under de gamla verken, gent emot drottningens trädgård, och uppställt den till anfall, måste man återvända utan strid. Ändtligen den 10 om aftonen tågade svenskarne för tredje gången ut ur sitt läger och ryckte mot staden. De hade nu blott en timme stått i sin förra ställning då lösen gafs: »hjelp Herre Gud», och derefter begynnte trupperna långsamt och i all stillhet närma sig staden; de kommo ock utan att larm gafs tätt under fiendens utanverk. Soldaterna hade dragit hvita skjortor öfver sin fältdrägt för att mindre synas mot snön: på sina hattar buro de fälttecken af halm. Klockan Ett gafs tecken till anfall, genom antändandet af tvenne tjärtunnor på Wallby backe, och »sjungande, som lejon uti dans», gingo svenskarne till stormen.

Köpenhamn hade på den tiden icke samma utsträckning mot vester som nu. Hela den del af staden som nu ligger emellan slottet och Kallebodstrand,

var då icke bebygd. Här var försvarets svagaste punkt, lätt tillgänglig, såsom det syntes, från den frusna stranden, och här anordnades hufvudanfallet. Det var nära den gata i denna numera väl bebyggda statsdel, som till minne häraf ännu i dag bär namnet stormgatan. Konungen var sjelf vid denna attack, i spetsen för hvilken general Fersen gick med 6 regementer. Den andra attacken riktades mot östra delen af staden under befäl af Gustaf Banér. Det tredje anfallet skedde vid Norreport, och ett fjerde skulle slutligen föras mot Christianshavn.

De belägrade, förut varnade, voro fullt ordnade till försvar, då svenskarne, hvilkas krafter icke litet tröttats af de föregående nätternas marscher, ryckte an till storms. Främst öfver isen gingo 200 man med granater, yxor och bilor; derefter 100 sjömän bärande stormstegar och bryggor som skulle kastas öfver de upphuggna vakarne på isen. Hufvudanfallet var fördeladt i tvenne. Generalerna Fersen och Delwig stormade till venster, emellan Vesterport och den s. k. Lönngången. Svenskarne nedhöggo pallisaderna, kastade sina bryggor öfver grafven, intogo contrescarpen och klättrade på sina stormstegar uppför de glatta, med vatten öfvergjutna vallarne. En fruktansvärd eld, ett hagel af stenar, och skurar af kokhett vatten mötte dem. De belägrade kämpade med det mest förtviflade mod: äfven qvinnorna deltogo i den nattliga striden. Dock framträngde svenska trupperna oupphörligt. Till höger skulle det Sulzbachska och det s. k. engelska regementet [1]) storma och understöddes

[1]) De flesta inhemska regementerna stodo i reserven.

af öfverste La Voyette, som riktade sitt anfall på det s. k. Brygghuset. Efter honom kom Östgöta regementet och Ascheberg med 300 afsutna ryttare. Men dessa mottogos med en ännu häftigare eld och en stor del af de högre officerarne stupade eller blefvo svårt sårade. Regementerna vacklade. Då befallte konungen rikstygmästaren Erik Stenbock med ett regemente småländningar rycka fram ur reserven för att understödja dem: men Stenbock fick i samma ögonblick som han steg öfver jordvallen, ett dödligt sår. Det högra anfallet gick ej fram. Fienden fick sin flank fri och vände alla kanoner, äfven från sidan, mot Fersen och Delwig, som ännu under den tappraste strid bibehöllo sin intagna post. Tvåhundrafemtio kanoner spelade från vallen och upplyste staden såsom med en krans af eld. Konungen befallte de båda bröderna Carl och Pehr Sparre, den förre med ännu ett småländskt regemente, den sednare med södermanländningarne rycka fram att understödja de kämpande: men förgäfves. De stormande regementerna voro redan bragta i oordning och fienden hade fått tid att på denna punkt sammandraga all sin styrka[1]). Dahlberg såg dem vika och frambar underrättelsen derom till konungen, hvilken icke ville utsätta för förstöring de regementer som stodo i reserven; för att undvika arméns undergång, som varit oundviklig om dagen hunnit gå upp under striden, gafs tecken till återtåg.

Anfallet på östra sidan af staden blef alltför länge fördröjdt, så att fienden fick tid att förbereda

[1]) Carl X till C. G. Wrangel d. 12 Februari. Riksreg.

sig och samla sin styrka. De anfallande förfelade äfven rätta stället och lyckades ej komma öfver grafven, emedan isbroarne voro för korta. De stridde starkast med holländarne. Det tredje anfallet mot Norreport, med trossknektar, tatarer och seländska knektar, misslyckades likaså. Vid Christianshavn gjordes endast ett blindt alarm af några afsutna ryttare.

Den nattliga kampen hade varat tvenne timmar. Den kostade svenska hären många af dess käckaste officerare och 600 man döda [1]. Det ställe der den hetaste striden stod, kallas ännu stormgatan, och ända intill Sofia Magdalenas förmälning med Gustaf III firades årligen i alla danska kyrkor en tacksägelse till åminnelse af segern, hvarvid stormpsalmerne afsjöngos.

Det var första gången Carl X i öppen strid måst draga sig tillbaka. Detta samma Köpenhamn, som han tvenne gånger undvikit att anfalla, skulle gifva den första stöten åt hans krigslycka. Långt ifrån att uppgifva sina planer, anlade han dem i stället med ännu större eftertryck och beslöt så starkt befästa sig på danska öarne, att ingen skulle kunna derifrån fördrifva honom. Han lät afsticka alla hamnar och inlopp på Seland, och anordnade befästandet af flera välbelägna orter på öarne: främst Kroneborg, dernäst Kiöge och Korsör på Seland, Nyborg på Fyen, samt Rudkiöbing på Langeland och Ny-

[1]) En särdeles upplysande berättelse om denna märkvärdiga stormning finnes i ett bref från Erik Dahlberg till generalmajor Mardefeldt, i riksarkivet.

kiöbing på Falster. Försvaret mot de allierade fienderna drogs närmare tillsammans. Wrangel fick befallning att nedbryta det stora fästningsverket i Fredriksodde och draga sig in i det lilla.

Äfven denna vinter var kölden ovanligt stark och Carl X fruktade nu att fienderna skulle på samma väg som han förlidet år sjelf begagnat, öfvergå till Fyen. Han befallte derföre Wrangel vidare att till Fyens försvar sammandraga alla regementerna emellan Ivernæs och Strips udde, samt dervid begagna det gamla, mot konungens eget anfall der uppförda retranchementet. I omvänd riktning mot förra vinterns tåg ämnade konungen nu öfvergå på isen från Seland till Möen och Falster, för att afskära den tillförsel, som från dessa rika öar underhöll Köpenhamn, och dervid tillika uppfriska sin armé. Vädret fogade sig likväl icke så, att detta företag kunde gå i verkställighet, utan det måste uppskjutas tills det blef öppet vatten. Då intogos efter hvarandra under loppet af våren, öarne Langeland, Laaland, Möen och Falster. Men dermed var ock kretsen af de företag, inom hvilka svenska hären kunde röra sig, uttömd. Carl X, förut utmärkt just af den öfverraskande snabbhet, hvarmed han, genomilande stora landsträckor, oförmodadt nådde sin fiende, befann sig nu stängd inom ett litet område, inspärrad åt landsidan af de allierades härsmakt, hämmad i alla företag till sjös af den holländska flottan. I det han inneslöt Köpenhamn, var han sjelf på dessa öar icke mindre innesluten med sin åter starkt sammansmältande här.

Hans förhoppning likasom de belägrades fruktan var under denna tid fästad vid England, hvarifrån han, under det förhållandet till Frankrike allt mera kallnade, väntade verksam hjelp. Den nye protektorn Richard Cromwell hade visat ett så vänskapligt sinnelag mot Sverige, att man trodde honom vara benägen till ett nära förbund. Med den engelska flottan, som var utlofvad, och hvilken ansågs komma att blifva ställd under konungens befäl, ville Carl X gå mot Köpenhamn, fullständigt tillstänga staden äfven från sjösidan och så genom hunger tvinga den att gifva sig[1]).

Med stor längtan motsåg konungen denna undsättning. Ändtligen den 6 April visade sig den ståtliga flottan. Den var icke mindre än 43 skepp stark (af hvilka det största bar 80, det minsta 28 kanoner) och anfördes af amiral Montague. Inalles förde den 2,000 kanoner. Flottan seglade förbi Kroneborg och kastade ankar emellan Helsingör och Hven. I svenska lägret herrskade den lifligaste glädje. En väns flotta var ett nytt skådespel. Men snart visade det sig, att fördelen af denna vänliga styrka icke var så stor som dess första anblick lofvade. Tre dagar sednare viste man redan, att afsigten ej var afslutandet af ett närmare förbund. Amiral Montague befanns vara skickad hufvudsakligen för att i Sundet upprätthålla jemnvigten mot holländarne. Med Carl X talade han mest om Englands och Frankrikes afsigt att återställa freden

[1]) N. Brahes bref, d. 28 Mars 1659. Skokl.

i Norden, på den Roeskildska fredens grunder[1]). Denna plan väckte konungens harm. »Det är oss prejudicerligt», skrifver han till rådet[2]), "att släppa ur händerna den reale assecuration vi hafve och låta oss nöja med papper och bläck». Då han icke kunde blifva förvissad om Danmarks vänskap, ville han helt och hållet bryta dess makt.

Det gemensamma intresset mot Holland syntes konungen emellertid kunna förmå protektorn till ett förbund med Sverige. Förslag till ett sådant och löfte om hjelp till sjös under sommaren framställdes äfven å protektorns sida, mot de vilkor, att England skulle njuta tullfrihet i Sundet och i alla svenska hamnar samma friheter som de inhemska, hvarjemte handeln genom Öresund skulle stängas för alla Englands fiender. Carl X, aldrig särdeles frikostig med löften om handelsfriheter, men deremot städse behandlande eröfrade länder som sina, fattade nu i afseende på Danmark samma plan som förut i afseende på Polen: att tillintetgöra riket, och att sjelf behålla den fördelaktigaste delen deraf, afträdande det öfriga åt andra makter som sålunda finge ett med honom gemensamt interesse. Han erbjöd England Glückstadt och Krempe, samt såsom säkerhet för ett penningelån: Island och tullen i Bergen med rättigheten till Orkadiska öarne. I ett hemligt förslag öfversändt till svenska ministern i England Friesendorff, erbjöd han, om protektorn

[1]) Om detta förslag förkastades af Danmark, hade Montague ordres att förena sin flotta med den svenska för att förhindra fiendtliga truppers öfvergång till öarne och Köpenhamns undsättning.

[2]) Den 9 April 1659.

ville hjelpa honom att eröfra Norge, afträdandet af Bremen, samt om danska riket helt och hållet upplöstes och Sverige erhöll Seland och de öfriga öarne, derutöfver hela Jutland och tullfrihet i Öresund. Hvad engelske underhandlaren antydde vara England mest behagligt, nemligen besittningen af Kroneberg, ville Carl X deremot icke medgifva.

[illegible] var England ännu alltid den makt, som [illegible] till Sveriges förstoring, [illegible] om en förbindelse med Carl X [illegible] byggde egentligen [illegible] Cromwell, hvilken han [illegible] hafva gifvit upp [illegible] den engelska [illegible] underrättelsen [illegible] tillintetgjord (7 Maj [illegible] alla förhoppningar om [illegible] parlamentet, som der- [illegible] den holländska politiken [illegible] sündringen [illegible] och för- [illegible] makters angelä- [illegible] den nyligen afslu- [illegible] Frankrike gjorde [illegible] sin sjömakt

[illegible] underrättelsen om den engel- [illegible]

[illegible]

ska lägret en allmän bestörtning. Amiral Montague, som tillhörde protektorns parti, ansåg sig sjelf icke säker. Förgäfves sökte konungen förmå honom att ännu göra sig bistånd. Den 21 Maj förklarade den engelske amiralen, att så länge de inre oroligheterna i hans hemland fortforo, protektorn icke enligt sin böjelse kunde bistå konungen. Derpå lyfte han ankar och gick med flottan fyra mil bortom Kroneborg, ut åt Nordsjön. Två dagar derefter kom den sednast utrustade holländska flottan under Michaël Ruyters befäl till Skagen, och en ny vändning inträdde i Nordens angelägenheter.

De tre vestliga makterna hade nemligen närmat sig hvarandra och i Haag afslutit ett fördrag, i hvilket de förbundo sig att gemensamt stifta fred emellan de båda nordiska konungarne. Frankrike och England hade redan förut i London underhandlat om detta ämne: de öfverensstämde i den önskan, att Sverige icke skulle erhålla den förstoring som af framgångarne i Danmark tycktes följa, men å den andra sidan ville de dock att det skulle förblifva starkt och genom freden med Danmark vinna frihet att vända sig emot deras gemensamma ovän Österrike. Holland, som deremot gynnade Danmark, var i ett hänseende, nemligen i önskan om fred, ense med dessa makter, och visade sig villigt att ingå i en gemensam underhandling derom. Det lyckades Holländarne att draga denna underhandling till Haag. England var under dess fortgång Sverige mest benäget, Holland minst, och det saknades ej påståenden att Sverige borde återföras till Brömsebro-fredens vilkor. Men den starka engelska flottans närvaro i Sundet innan den holländ-

ska ännu hade blifvit rustad, gaf öfvervigt åt Englands påståenden. Så afslöts, oaktadt både danska och svenska sändebudens motstånd, mellan Frankrike, England och Holland den s. k. *Concerten i Haag*, (11 Maj) genom hvilken nämnda trenne makter icke allenast förbundo sig att befrämja freden i Norden, utan äfven, de krigande makterna ohörda, bestämde fredens vilkor. Dessa skulle blifva de samma som i den Roeskildska freden, likväl med en väsendtlig förändring. Den punkt, som handlade om främmande flottors afstängande ur Östersjön, skulle uteslutas.

Det var just denna punkt, på hvilken det nya politiska systemet i Norden skulle grundas och på hvilken underhandlingen emellan Sverige och Danmark hade strandat. Den af konungarne som icke antog de nämnda vilkoren, skulle man undandraga all hjelp. Och under trenne veckors tid skulle hvarken den engelska utanför Kroneborg ännu qvarliggande flottan bistå någon af de stridande, eller den nya holländska flottan under Ruyter gå in i Sundet för att förena sig med Opdam, ej heller Köpenhamn undsättas eller de allierades folk öfverföras till öarne.

Man finner: det var samma försök att genom ett blott fördrag tillbakavisa en eröfrande makt, som sedermera upprepades i afseende på Frankrike genom den s. k. Trippel-alliansen 1668. Försöket misshagade icke allenast båda de stridande parterna utan äfven Danmarks bundsförvandter, från hvilka detta rike sålunda genom yttre tvång skulle komma att skiljas.

Straxt efter Haager-concertens afslutande utlopp den nya holländska flottan under Ruyter [1]), medförande fyra underhandlare, af hvilka tvenne skulle till den svenska och tvenne till den danska konungen frambära de tre makternas fredsförslag. Ruyter lade sig enligt fördraget emellan Anhalt och Lessöe; och begge de stora främmande flottorna befunno sig således utom Sundet.

De krigförande konungarne vägrade båda att ingå på de föreslagna vilkoren. Carl X fordrade, om han skulle lemna de betydande fördelar, som han innehade och dagligen med uppförandet af nya fästningsverk än mera förstärkte, att erhålla Norge och Kroneborg i ersättning. Fredrik III begärde, att holländarne, i stället att föreskrifva honom fredsvilkor, skulle enligt traktaterna bistå honom i striden.

Den ingångna föreningen förlamade emellertid kriget emellan de stridande makterna och återhöll dess utbrott emellan de öfriga. De främmande flottorna, bevakande hvarandra, tvungo genom sin närvaro de stridande på öarne att förblifva i stillhet och det afslutade fördraget bildade i sjelfva verket en fast föreningspunkt, som qvarhöll de deri ingångna makterna i en medlande ställning, samt hindrade dem ifrån att ställa sig på olika sidor i striden och sålunda utbrista i inbördes oenighet. Ett tre veckors stillestånd ingicks, som efter denna bestämda tids förlopp, förlängdes på ännu trenne veckor.

Det var likväl endast med stor svårighet som dessa på ett litet område hopade härar och flottor

---

[1]) Den hade ombord 4,000 man landstigningstrupper.

kunde återhållas ifrån strid. Opdam, som påstod sig ej behöfva åtlyda de nya underhandlarnes befallning, lade sig i stora Bält, mellan Nyborg och Korsör, och hindrade kommunikationen emellan svenskarna på Fyen och på Seland. Han befallte Ruyter lemna sin ställning emellan Anhalt och Lessöe, och förena sig med honom, hvilket äfven skedde. De allierades trupper, som föranledt svenskarne att draga sig ur Fredriksodde och sålunda utrymma fasta landet, gjorde upprepade försök att öfvergå till Fyen. För att förekomma detta skickade Carl X amiral G. Wrangel med 28 fartyg till lilla Bält. Opdam och Ruyter, redan förenade, lyfte ankar för att gå emot honom. Men då rörde sig äfven Montague och fann, då han nalkades stora Bält, holländska flottorna och den danska, tillsammans 90 skepp, i full jagt efter den svenska, tredubbelt svagare, som de redan hade i sigte. De fyra flottorna befunno sig nu i hvarandras åsyn. Men den engelska amiralens närvaro hejdade striden. Den holländske och danske upphörde, då han blef synlig, med förföljandet och kastade ankar vid Romsö i Stora Bält. Montague stadnade vid Kallundborg, under det Wrangel räddade sig förbi Haselö till Öresund.

Ombord på holländska flottan rustades till slag, men den engelske amiralen sände till dess befälhafvare fredliga försäkringar och de båda främmande flottorna afseglade på olika vägar till Köpenhamn.

Under tiden fortgingo underhandlingarne. De tre makternas gemensamma beslut i Haag, hvilket, om det upprätthölls, skulle beröfva konungen all utsigt till de vänners bistånd på hvilka han kunnat

hoppas, pålade Carl X genom sjömakternas enighet, i hans ställning på öarne ett tvång hvilket han aldrig förr hade erfarit och hvilket föreföll honom odrägligt. Han tvekade i förstone [1]) hvilket beslut han skulle taga. Men snart visade det sig att Carl X icke ämnade gifva efter. Han kände de fördelar, han egde genom innehafvandet af så betydliga orter i Danmark, och han ville ej afträda dem utan att erhålla den säkerhet, han begärt. Öresundska tullen erbjöd han sig att för alla nationer upphäfva [2]). "Här äro så många interessen och projekter i den nordiska traktaten", skrifver han till Biörnklo den 31 Maj, »att der lärer ingen fred bli, utan ett krig hvars ända ingen ser. — Jag släpper icke mina fördelar för intet». Den danske konungen å sin sida vägrade formligen att underkasta sig Haager-concerten.

Men sedan i England den statshvälfning inträffat som störtade protektorn, blef dess politik alltmera ovänlig mot Sverige. Ibland det parti som nu kom till väldet, hade Holland många anhängare och det begagnade genast denna nya ställning.

Den 14 Juli, tvenne månader efter det första fördraget, ingicks emellan Holland och England en ny concert i Haag, enligt hvilken Trondhiem skulle återställas till Danmark, Sveriges anspråk på Guinea nedläggas och Elucidations-punkterna till Elbinger-

---

[1]) »Holländska flottan under Ruyter har kommit till Skagen och de holländska medlarne till Köpenhamn. H. M. är i detta verket inscius consilii och har derföre begärt att Eders nåde ville med hast komma hit». N. Brahe till riksdrotsen P. Brahe, d. 28 Maj 1659. Skokl.

[2]) Ehrensten till Appelbom, d. 31 Maj. Registr.

fördraget[1]) antagas. Om någondera af de stridande konungarne icke antog dessa vilkor inom fjorton dagar, skulle han icke längre vara berättigad till någon hjelp, men deremot allt erforderligt bistånd gifvas åt den som antoge dem, för att tvinga hans motståndare till freden. Åndtligen den 25 Juli afslöts en tredje concert, enligt hvilken de förut bestämda fjorton dagarne skulle taga sin början inom tjugufyra timmar efter sedan kommissarierna fått del af traktaten, hvarjemte uttryckligen förklarades, att engelska och holländska flottorna i förening skulle genast och utan att afvakta vidare ordres användas att tvinga den eller dem som vägrade antaga fredsvilkoren. England hade således uppgifvit sin förra ställning och Holland dikterade nästan ensamt besluten. Fördelen af denna förändring var tydligen på Danmarks sida.

Med växande harm såg Carl X dessa diplomatiens bemödanden att föreskrifva honom vilkor. Han, för hvilken Europa nästan var för inskränkt, som näst före det andra danska kriget talade om att med sina Göter tåga till Italien, fann sig nu instängd i en trång krets af länder, som blef stundligen trängre. Carl Gustaf Wrangel höll sig väl ännu på Fyen, men endast med stor svårighet, emot de allierades anfall. En kejserlig, i Schlesien sammandragen armé gick emot Pomern [2]), under det konungen förnam, att en stor del af de allierades trupper i Jutland och Holstein äfven vände

[1]) Denna s. k. Elucidation innefattade under namn af förklaring väsentliga förändringar i Elbingerfördraget till Hollands fördel.
[2]) Konungen till C. G. Wrangel d. 5 Aug. 1659. Registr. Wrangel skickades i September som guvernör till Pomern och öfvertog ledningen af detta lands försvar.

sig mot detta land. Kriget blef honom allt svårare. I Polen kunde han icke mera med hopp om framgång föra sin här och till ett fördelaktigt krig i Tyskland var nästan all utsigt försvunnen.

Den danske konungen förklarade nu, att han antog den nya Haager-concerten. De holländska och engelska sändebuden infunno sig i Carl X:s läger för att öfverlemna det fredsförslag, som de trenne makterna hade uppgjort. Den stolte segraren skulle i sitt eget läger emottaga fredsvilkor, redan uppgjorda utan hans deltagande. Det var en tanke som han icke kunde fördraga. Det kom till ett häftigt uppträde emellan konungen och sändebuden, bland hvilka isynnerhet den främste af engelsmännen, Algernoon Sidney genom sin republikanska sträfhet var honom obehaglig. Sändebuden inträdde i konungens förmak, hållande det sammanrullade fredsförslaget i handen. Carl X frågade hvad det var för ett papper. Sidney svarade: det innehåller de tre makternas önskningar. »Om det är ett förslag, vill jag icke se det», återtog konungen med sträng uppsyn och tillade i det han slog på sin värja: »J sammanskrifven förslag, förtröstande på edra flottor, men jag skall sönderhugga dem med mitt svärd».

Carl X förklarade att han väl vore benägen till fred, men till en *allmän* fred och att denna måste beredas icke genom andra staters tillvällade maktspråk, utan på öfligt sätt genom underhandling emellan de stridande makterna sjelfva. Till sina kommissarier utnämnde han [1]) Schering Rosenhane och

---

[1]) Den 21 Aug. Registr.

Sten Bielke, hvilken sednare nu blifvit fri ur sin fångenskap [1]). På danska sidan voro Olof Pasbierg och Mogens Höeg underhandlare. Midt emellan Köpenhamn och svenska lägret upprestes tvenne tält, på femtio stegs afstånd från hvarandra. Emellan dessa tält möttes de utsedde fredsunderhandlarne första gången den 25 Augusti 1659. De engelska, holländska och fransyska sändebuden voro såsom medlare närvarande. Underhandlingen strandade likväl genast på formen, då danskarne såsom grundval för den nya freden antogo Haager-concertens förslag, men den svenske konungen fordrade att fredsförslaget skulle framställas af endera bland de stridande för att sedermera bedömas af medlarne; han ville förr dö än låta påtvinga sig fredsvilkor [2]).

Kort efter underhandlingarnes begynnelse gick stilleståndstiden till ända och holländska flottan begynnte fiendtligheter mot Sverige. Den engelska flottan seglade hem [3]). Den sjömakt var åter försvunnen, vid hvars ankomst i de nordiska farvattnen Carl X hade fästat så stora förhoppningar. Öfvervigten på sjön såväl som i underhandlingarna tillföll Holland.

Sålunda

---

[1]) Trenne fångna danska riksråd lösgåfvos i stället af Carl X.

[2]) »Om vår traktat begynner jag nu desesperera, emedan man nogsamt ser, att de danske af andra så uppstudsas, det de ringa begärlighet till freden hafva, och synes väl, det vi här denna vinter näppligen frid få». Sten Bielke till M. G. De la Gardie, lägret vid Köpenhamn, den 22 Sept. 1659.

[3]) »Montague har i morgons tagit afsked af oss och gått hem med flottan. Han hade hellre velat gå tillbaka än blifva tvungen att agera emot oss, säger Sidney. Montague har uppfört sig väl och gjort oss stora tjenster». Konungen till gesandterna i England, d. 24 Augusti.

Sålunda lemnad utan hopp om bistånd från den vänskapliga makt af hvilken Carl X allt ifrån början af sina krig lofvat sig det största understöd, tog han det beslutet att vända sig till sin farligaste fiende, i hvilkens händer hans öde nu syntes hvila. Den 27 Augusti afskickade konungen till Haag Peter Julius Coyet med ett märkvärdigt förslag till förlikning med Holland. Instruktionen för detta utomordentliga sändebud innehöll, att han i största hemlighet skulle först i allmänna ordalag framställa nyttan af en närmare vänskap. Sedan han sålunda »öppnat dem öronen, så måste han sakteligen upplåta locket på sitt ymnighetshorn och öppna beslaget på sin krambod och utbreda sina varor och håfvor.» Dessa »håfvor» voro: såsom säkerhet för ett lån af två millioner, Wensyssel på Jutland och Nyborg, eller ock vissa hamnar i Norge och Island. Eller om Holland ville lemna konungen fria händer att antingen sjelf behålla Danmark eller dela det med andra, efter flere gradationer ytterst: Fyen, Oldenburg och Glückstadt samt tullfrihet i Öresund och handelsfrihet i Sverige. Hvad konungen ville vinna, vore Norge, så att den skandinaviska halfön blefve ett helt, samt Kroneborg med dess län.

Som man ser, var det Carl X:s gamla tanke, att om han ej ensam kunde behålla Danmark, försäkra sig om deltagande af endera bland sjömakterna. Likasom förut med England ville han nu dela det med Holland. Men ingendera af dessa makter vågade, äfven mot de mest lockande fördelar, lemna åt Sve-

rige odelad besittning af Sundet och en så uteslutande öfvervigt i Östersjön.

Den holländska flottan gick mot Landskrona och blokerade denna hamn. En del af de trupper, den hade ombord, landstego på Seland och ämnade göra ett försök mot Kiöge, men vände om då staden hastigt fick undsättning. Ett försök af danskarne på Ystad, hvilket likasom förut företaget mot Malmö, utan tvifvel var afsedt på att understödja en resning i Skåne, misslyckades äfvenledes.

Det kännbaraste afbräck, flottorna tillfogade konungen, var anfallet på Fyen, hvarest 5,000 man utvaldt folk lågo under befäl af pfalzgrefve Philip af Sulzbach (sedan Wrangel öfverrest till Pomern). De allierade hade under loppet af sommaren försökt öfvergå till Fyen, men anfallet hade blifvit afvärjdt af Wrangel. Det var icke verkställbart så länge det icke understöddes af en sjömakt. Nu blef det på en gång möjligt. Den 27 September utlopp Ruyters flotta (Opdams hade återvändt hem ifrån Köpenhamns redd), och satte kurs söderut. Ännu den 13 Oktober visste man icke hvart den ämnade sig. Carl X fruktade ett anfall på Malmö eller Ystad. Samtidigt skedde ett infall från Norge i Bohus län, som hotade Westergötland. Ändtligen gick den fiendtliga flottan till Kiel, för att intaga tyska och danska trupper. Ännu visste icke svenskarne om dessa ämnades till Skåne, till Seland eller Norge. Men den 31 Oktober landstego de vid Kaartemynde på Fyen. Under tiden öfvergingo de allierades trupper, dels på båtar dels simmande, Lilla Bält vid Middelfart. Sulz-

bach vågade ej angripa fienderna före deras förening [1]), och i Odense sammanstötte de kejserliga, polska och brandenburgska trupperna med danskar och holländare. Tillsammans 9,000 man starka gingo de emot svenskarne, hvilka stodo vid Nyborg. Carl X måste se sina tappraste trupper utsatta för en sannolik undergång, utan att kunna hvarken undsätta eller rädda dem. Han kunde icke ens personligen infinna sig för att anföra dem i striden. »Gud gifve att fienden blott stode med mig på samma land», utbrister han otåligt. Men den fiendtliga flottan förblef herre öfver sjön och hämmade alla hans rörelser. Lika omöjligt var det att öfverföra de hotade trupperna till Seland. Den 1 November befallte konungen Sulzbach att samla och införa till Nyborg all åtkomlig proviant. Den 9 skickades Gustaf Otto Stenbock att öfvertaga befälet. Han inberättade snart, att Nyborg icke kunde uthärda en belägring, utan måste med en drabbning försvaras. Konungen var i den plågsammaste oro. Ännu hoppades han likväl att kunna afhemta folket sedan flottan ej mera kunde hålla sjön. Han erbjöd holländarne att taga Fyen i seqvester, om de ville öfverskeppa svenska trupperna till Tyskland för att användas till Pomerns försvar. Men allt förgäfves. Fienderna kände sin öfverlägsenhet och gingo utan uppehåll från Odense mot den svaga svenska hären. Den 14 November stod slaget vid Nyborg, i hvilket, sedan

[1]) Konungen var högst missnöjd med svenska truppernas uppförande vid detta tillfälle. »Vid Kartemünde är det så handteradt, att jag ännu ej vet hvems skulden dertill är, ej heller ha ryttarne velat fäkta.» Till freds-kommissarierna den 14 November. Registr.

fiendens rytteri blifvit tillbakaslaget, det holländska fotfolket egentligen afgjorde segern. Svenskarnes fotfolk blef nästan helt och hållet upprifvet, deras venstra flygel under Henrik Horn slagen; den högra under Sulzbach sjelf, måste retirera till staden, som följande dagen på en gång anfölls af de allierades här och besköts af Ruyters flotta. Nyborg kapitulerade på nåd och onåd. Generalerna Henrik Horn, Waldeck, Weyher, hertig Johan Adolf af Sachsen Weimar, C. Chr. Königsmark blefvo, med tio öfverstar och 3,000 ryttare, fångar. General-major Böttiger och flere öfverstar samt 2,000 man hade stupat. G. O. Stenbock och pfalzgrefven af Sulzbach, hvilken sednare fått fyra hästar skjutna under sig samt med egen hand dödat en polsk general och flere högre officerare, räddade sig på en liten båt om natten midt igenom den holländska flottan och framburo till konungen underrättelsen om nederlaget.

Det var den andra stora olyckan på detta år. En stor del af Carl X:s bästa folk var förloradt och fienden mästare af Fyen. De allierade ville nu öfvergå till Seland och lofvade sig att snart sluta striden; men den holländske amiralen vägrade sin medverkan och det blef dervid. I detta krig på spridda öar, behandlades arméerna som schackpjeser, hvilka flottorna efter behag flyttade eller läto stå. Holland, som ville förödmjuka Carl X och hindra hans ytterligare förstoring, ville dock icke hans fall.

Carl X å sin sida ordnade allt till sitt försvar på Seland, men eftergaf intet af sina fordringar vid fredsunderhandlingen. Han var nu villig att afträda Trondhiem och Bornholm, men fordrade i

ersättning Aggerhus län och de adliga gods i Skåne, hvilkas innehafvare vägrat att aflägga hyllningseden: för öfrigt ville han rasera Kroneborg och göra farten genom Öresund fri för alla nationer. Ingen af hans fordringar medgafs. De holländska sändebuden sade, att ej ett sandkorn af dansk jord skulle afträdas och att, om äfven konung Fredrik sjelf samtyckte dertill, skulle de ej tillåta det.

Deremot var Carl X efter den lidna olyckan än mera angelägen att blidka Holland och ratificerade nu efter trenne års förlopp de s. k. *Elucidationerna* till Elbinger-traktaten, genom hvilka de inskränkningar till den svenska handelns fördel åter utplånades som Erik Oxenstierna hade under gynnsammare förhållanden lyckats införa i denna traktat. Coyets underhandling i Holland blef utan någon framgång.

Emellertid hade den fiendtliga hären i Pomern eröfrat Greiffenhagen, Demmin, Camin, Wollin, och belägrade Stettin, då Wrangel ankom med förstärkning. Würtz, som i Stettin förde befälet, tvang då, efter sex veckors belägring, fienden att bryta upp. Endast de Lüneburgska furstarnes föreställningar åstadkommo, då det emellan Sverige och åtskilliga tyska ständer ingångna så kallade Rhenska förbundet nästan icke visade någon styrka, att Bremen och Verden skonades. Det af Douglas intagna Kurland förlorades mot slutet af året åter med undantag af Bautzke helt och hållet, sedan polackarne genom sitt afslutade stillestånd med Ryssland fått fria händer.

I Preussen var året 1659 utmärkt af stora olyckor för svenskarne. Ehuru Thorn gått förloradt, innehade Carl X:s trupper ännu vid detta års början

större delen af Preussen. Würtz gjorde äfven, på konungens befallning, ett segerrikt tåg dit under vintermånaderna. Men hungern begynnte allt mera plåga de svaga svenska besättningarne och sedan en förenad här af polackar, kejserliga och brandenburgare i slutet af Juli infallit i landet och hertig Adolf Johan lemnat Preussen, öfverflyttande befälet på Lorens von der Linde, gjorde fienden ständiga framsteg. Dirschau utrymdes frivilligt, Graudentz eröfrades efter trenne afslagna stormningar. Fienderna inträngde på Danziger Werder och vunno Haupt genom kapitulation. Äfven Stum och Strasburg gingo öfver och vid slutet af året innehade svenskarne i Preussen inga andra fästningar än Elbing och Marienburg.

Straxt efter Roeskildska freden var verkligen hoppet om fred med Polen icke ringa. Polackarne ville afträda polska Lifland och gifva för Preussen tre millioner riksdaler. Men det nya kriget med Danmark aflägsnade åter den polska freden, hvilken Carl X nu så mycket ifrigare sökte. Han nedstämde småningom sina fordringar så, att han efter slaget vid Nyborg icke fordrade mera än Lifland och, om möjligt, suveräniteten öfver Kurland. Den 5 September 1659 hade de svenska sändebuden anländt till Preussen, men polackarne utdrogo så på tiden att först i slutet af året en ort för sammanträdena blef bestämd och underhandlingen begynnte. Fruktan för kejsaren, kossakerna och tatarerna dref nu polackarne till fred. Carl X åter hade under tiden förlorat de flesta fästningarne i Preussen och såg ingen möjlighet att undsätta de återstående. Så djupt hade nu konungens hopp sjunkit från de jättelika planer,

med hvilka han en gång hade omfattat Polen, att han befallte sina gesandter vara nöjda, om Johan Casimir afstod svenska konunga-titeln och hela Lifland.

För att afskära Danmark äfven de länder som ännu voro det behållna och underlätta afträdandet af Aggerhus län, anordnade Carl X emot slutet af året ett infall i detta land, som af Harald Stake och den gamle fältmarskalken Lars Kagg [1]) utfördes från Bohus län [2]). Märkvärdigt är, att på sådant sätt Carl X:s sista krigsföretag blef, likasom Carl XI:s och Carl XII:s, riktadt på Norge. Det var som de förnummit en dragning mot framtiden.

Kagg skingrade ett läger af väpnad allmoge vid Glommen och blokerade Hall (sedermera Fredrikshall), hvilket han säkert kunnat taga, om han varit i stånd att der genast slå läger, men bristen på proviant tvingade honom att derifrån afstå. Han inneslöt det sedermera, men kunde icke förmå dalkarlarne till att göra ett anfall, hvarigenom han åtminstone hoppats tvinga garnisonen att kapitulera. Han måste under sådana förhållanden upphäfva blokaden [3]).

---

[1]) Den gamle L. Kagg, »sönderskjuten och utarbetad», som han sjelf säger, åtog sig vid nära sjuttio års ålder denna mödosamma expedition, »emedan han såg konungens stora besvär.»

[2]) »Efter fienden står vid Uddevalla och Harald Stake nu har temligen vackert folk tillhopa, synes mig den norska arméen väl kunde få fötter tillbaka». Konungen till L. Kagg, 2 December 1659.

[3]) Kaggs bref under detta fälttåg, bära vittne om svenska soldatens stora förmåga att uthärda strapaser. »Det har varit soldater», skrifver han, »som icke på tio dagars tid smakat en bit bröd och måst dricka isvatten. Alla hus hafva varit öfvergifna. Den enda föda man kunnat åtkomma har varit kött utan salt; kölden har varit så stark att ryttarne setat på hästen och fru-

Kriget syntes nalkas sitt slut. Carl X hade redan ingått ett treårigt stillestånd med Ryssland och var benägen till fred med Polen på lindriga vilkor. På ett krig i tyska riket, hvartill han alltid varit föga benägen, synes han ej hafva med något allvar tänkt sedan den nye kejsaren var vald; än mindre var dertill anledning efter Frankrikes fred med Spanien och Englands förändrade inre förhållanden. Huruvida Sverige skulle helt och hållet återgå till åtnjutande af fredens fördelar, berodde nu nästan endast på den frågan, om Trondhiem och Bornholm skulle med eller utan ersättning afstås, och denna fråga åter hvilade till stor del på utgången af tåget mot Norge. Hären i Danmark var emellertid i hög grad sammansmält och nya utskrifningar behöfdes för att fylla luckorna. Missnöje begynnte visa sig i lägret. Frankrike var den enda främmande makt, af hvilken man ännu kunde hoppas erhålla penningar och folk. Men äfven i Frankrike förhandlades redan derom att dess trupper endast skulle röra sig i fall Carl X förklarade sig beredd på *en allmän fred.* Carl X beslöt att sammankalla en riksdag och återvände, för att möta den, för sista gången till Sverige, lemnande befälet på Seland och de små öarne till pfalzgrefven af Sulzbach, med befallning att om isen blef stark, gå öfver och återtaga Fyen [1]).

Den 18 December anlände konungen till Göteborg, der ständerna, kallade till den 12 November, redan till större delen voro samlade. Till

---

sit ihjäl, så ock knekten på fältvakten. Likväl har man icke hört en man knota». Till P. Brahe, 9 Jan. 1660. Skokl.

[1]) Enligt instruktion af d. 12 December 1659. Registr.

landtmarskalk nämnde konungen friherre Gustaf Posse, landshöfding i Kronobergs län. Biskopen i Linköping, Enander förde ordet för preseståndet, borgmästaren Prytz för borgareståndet och Per Eriksson från Upland för bönderna. Ställningen var icke mera så lysande som då konungen halftannat år förut skildes från utskottsmötet. Men ännu stodo de svenska vappnen i hjertat af Danmark, beherrskande Sundet. Propositionen till ständerna kunde i anseende till julhögtiden ej aflåtas förr än den 4 Januari 1660. Alla stånd församlades då med vanlig högtidlighet. Konungen helsade dem med en vältalig framställning af rikets belägenhet; den späde arfprinsen satt nedanför hans stol. Erkebiskopen påminte i sitt svar om denne unge furstes hyllning såsom arffurste. I propositionen framlades ställningen samt begärdes utskrifning och bevillning. Tillika lät konungen statssekreteraren Ehrensten utarbeta en sammandragen berättelse öfver sina rådslag och krigsföretag alltsedan 1655.

Knapt hade riksdagens förhandlingar börjat, förr än konungen sjuknade, dock såsom man i förstone trodde, icke farligt. Han fortsatte med oförminskad ifver alla sina vanliga göromål. Pfalzgrefven af Sulzbach anbefalldes att om kölden fortfor, verkställa öfvergången till Fyen. Som det från Norge inberättades att sjukdomar började härja i armén, ditskickades grefve Carl Lejonhufvud och Gustaf Oxenstierna att inhemta underrättelser om tillståndet. En af generalerna befalltes att göra en kavalkad till Fredrikstad för att undersöka om denna stad kunde tagas af den styrka som ej behöfdes för att inneslută Hall.

Vore detta omöjligt, skulle dalkarlarne med något rytteri skickas att intaga Winger skans. Om detta fäste och Hall eröfrades, kunde man vid Eidsvold och Näs prestegård fatta fast fot och derefter fram på sommaren, sedan förstärkning kommit, intaga Fredrikstad [1]).

I fredsunderhandlingen äskade konungen framför allt danskarnes utlåtande öfver det på svenska sidan uppsatta förslaget, samt en tillförlitlig försäkran om de trenne makternas garanti för freden. »Denna garanti är», skref han, »grundfästet för freden, och det enda som kan afhålla Danmark från vidriga företag i framtiden.» Men för en sådan garanti voro de holländska sändebuden ej försedda med fullmakter. Man måste således afbida bref från Haag, hvilka borde visa om fredsverket skulle fulländas eller afbrytas. Likaså kunde man under tiden förnimma hvartut Frankrike med sina gifna löften syftade. I yttersta stunden förklarade konungen, att medlarne ej skulle tro det de någonsin genom ett af dem uppgjordt förslag såsom norm kunde vinna denna fred. Men om danskarne ville yttra sig öfver det af konungen framställda förslag, så kunde deri ske jemkningar, som ledde till en förening [2]).

---

[1]) Den 30 Jan. Registr.

[2]) Den 6 Febr. Underhandlingens ställning vid Carl X:s död finnes klart antydd i Schering Rosenhanes bref till P. Brahe, dateradt Helsingör den 18 Febr. 1660. »Om vi ej ge efter, vinnes ingen fred och republikerna förklara äfven krig. De fordra att vi afstå Aggerhus: dermed kan vinnas Roeskildska freden (naturligtvis utan Trondhiem) och de fem små länen i Norge, alla adliga godsen i Skåne samt derpå följande fred med Polen, kanske med kejsaren, eller ock mäktig assistens. Vår

Dessa voro Carl X:s sista befallningar för krig och underhandling. En obestämd utsigt till fred framskymtar genom dem, mellan planer till kampens ärorika fortsättning. Ännu midt i hvirfveln af alla de strider han upprört, grep honom döden.

I början af Februari kände sig konungen bättre. Han ville, skref han, efter riksdagens slut [1]) återvända till Kroneborg. Men snart förvärrades sjukdomen. Den 7 Februari begynnte febern tilltaga; från den 9 antog den en farlig karakter. Med frimodighet mötte Carl X döden: han hade ofta sett den under ögonen. Han beredde sig nu till dess möte med en christens sinnelag. Med oförduuklad sinnesnärvaro intill den sista stunden, tillkallade han sin drottning och sina rådgifvare och styrkte dem till fred. Den sista dagen ordnade han regeringen under sin sons minderårighet och förordnade till riksförmyndare sin gemål, Hedvig Eleonora, med rikets fem högsta embetsmän. Han utnämnde till riksfältherre sin bror, hertig Adolf Johan [2]), till rikskansler sin svåger Magnus Gabriel de la Gardie [3]), samt i dennes ställe till riksskattmästare kammar-presi-

necessitet blifver rätta cuneus ad pacem, synnerligen militiens mecontentement och slätta tillstånd».

[1]) Detta ansågs vara nära förhanden. »Riksdagen lärer väl nu snart slutas, efter ständerna mest beviljat hvad som blifvit proponeradt. Med konungens sjukdom låter det sig nu an till bättring», — skrifver amiral Cl. Bielkenstierna den 1 Febr. till riksdrotsen.

[2]) Härpå hade konungen efter en berättelse varit betänkt flere år förut.

[3]) »Detta är en sak som H. M. hade sagt mig rätt ofta och äfven innan han reste från Kroneborg», skrifver Terlon om rikskanslers-utnämningen till De la Gardie, d. 7 Mars 1660.

denten Herman Fleming [1]), hvilkens efterträdare blef Gustaf Bonde. Åt denna regering anbefallde konungen en omsorgsfull vård om sin sons uppfostran och förvaltningen af rikets styrelse, »efter Sveriges lag». Två timmar derefter, tidigt på morgonen den 13 Februari 1660 afsomnade, i sitt trettioåttonde ålders år, konung Carl X Gustaf. —

Få regenter hafva under en så kort styrelsetid så starkt upprört verlden. Föga mer än fem och ett halft år styrde Carl X Sverige och det var ingen makt i Europa, från Ryssland till Portugal, från England till Turkiet, som icke hade blifvit berörd af hans politik. Hans namn flög kring verlden, iklädt en ovanlig glans: talrika fiender angrepo på samma gång häftigt hans tänkesätt. Den historiska forskningen, aflägsnande så väl glansen som förtalet, söker under båda hans sanna bild och finner den aftryckt i hans handlingar. I handlingen tager den outsagda, outforskliga menniskoanden gestalt och blir, ett uppenbart mysterium, genomskådlig för samtid och efterverld.

Det första som hos Carl X faller i ögonen, är hans rastlösa verksamhet. »H. M. var som född till arbete», säger Ehrensten: »det syntes som skulle hans lif deraf bestå; och fick H. M. likasom större kraft, ju tyngre och större bördan växt.»

Denna verksamhet hade sin källa i de tvenne egenskaper hvilka förnämligast tryckte stämpeln på hans personlighet. De voro: viljans ovanliga styrka, och en i högsta grad liflig inbillningskraft. Deraf den för-

---

[1]) Äfven denna utnämning omtalas flere år förut såsom tillämnad af konungen. Christer Horns bref till sin broder Bengt, 1658.

undransvärda förening af kraft och rörlighet som utmärkte denne konung. Någongång urartade kraften till våldsamhet. Lifligheten stegrades ej sällan till oro och föranledde understundom en stor föränderlighet i beslut.

Men den sällsynta energi, som nedlades i dessas utförande, aflägsnade helt och hållet hvad som eljest plägar följa föränderliga beslut: handlingens svaghet. I den riktning han valt, fästade han sina blickar genast på den afgörande punkten och vände mot den all sin kraft. »Media consilia duga här icke» — var en ibland hans oftast upprepade grundsatser i politiken, och i kriget: »det är icke godt att distrahera vires.» Carl X:s krigssätt fick derigenom en likhet med det som har utmärkt den förste Napoleon; han riktade alla sina krafter på en enda punkt och vann den. Han har också nått sina största framgångar förnämligast genom den blixtlika snabbheten af sina rörelser.

En oskrymtad gudsfruktan bodde på djupet af hans själ. Under alla sina krigståg och resor förde han sin bibel med sig; den var bland de första föremål som lades på hans bord, då han anländt till ett nytt qvarter. Hvarje dag begynntes och slöts med bön, och »när något stort för händer var, så gjorde H. M. dess begynnelse förmedelst den Högstes åkallan.»

Af gudsfruktan upprätthölls det jemna lugn, hvarmed han bar de stormiga vexlingarne af sina lefnadsöden. »Mot försåt och list, mot fruktan och sorg, mot verldens vällust och smicker har hans sinne stått ädelt och upprätt. Han var i medgång jemn, i motgång eggades han som mest till god förhopp-

ning. När något svårt verk förhanden var, fick H. M. nytt mod, lust och fröjd» [1]).

Få konungar hafva bättre kännt sitt land och sitt folk. Tillgänglig för alla, lärde han känna allas behof. De omfattande planer, han hyste för inre förbättringar, hafva vi ofvan nämnt. De framträda öfverallt der man i den inre förvaltningen följer hans spår: äfven i detta afseende hade han föresatt sig Gustaf Adolfs exempel till efterföljd. Synnerligen noga kände han kammarverket och kunde ur minnet redogöra för rikets inkomstkällor och utgiftsstat. Det är all anledning att antaga hvad hans dagliga följeslagare i kriget om honom yttrar: att »der H. M. hade lefvat och vecklat sig ur de svåra krigen, såsom H. M. var en god hushållare och förstod kammarväsende, H. M. hade ock bragt hemstaten till det stånd, att fäderneslandet hade haft orsak sig deröfver att hugna.»

Hvad beträffar hans regeringssätt, var det naturligt att en segerrik konung, i spetsen för en fruktad här, skulle vara en stark regent. Men det skulle icke desto mindre vara oriktigt att föreställa sig Carl X såsom oinskränkt styrande sitt land. Han har under alla sina fälttåg stått i oupphörlig beröring med sitt råd. Riks-registraturen innehåller en oafbruten följd af skrifvelser till rikets råd, i hvilka konungen framlägger ställningen och begär deras yttranden. Så ofta ett vigtigare beslut var å färde, sammankallades de närvarande rådsherrarne till rådplägningar, af hvilka vi hafva anfört ett och annat exempel. Likaså rege-

[1]) Ehrensten, personalier öfver konung Carl X.

rade Carl X under samma ständiga samverkan med ständerna som Gustaf Adolf. Under hans femåriga regering voro ständerna fem gånger sammankallade: tvenne gånger till allmän riksdag, tvenne gånger på landskapsmöten, en gång på utskottsmöte.

I förvaltningen ingrep han med all den styrka som en så outtröttlig arbetskraft måste gifva. Få statsmän hafva till den grad förenat det omfattande i åsigterna med förmågan af deras genomförande i det enskilta.

I en tid, då konungamakten, i allmänhet redan strängt sammanfattande statens krafter, i utöfningen inom de flesta stater fördes af statsmän utom de regerande husen, lemnade han obesatta de vigtigaste embeten, sjelf vårdande de vigtigaste grenarne af förvaltningen. Ingen riksfältherre fanns under hela hans regering: under största delen af densamma icke heller någon rikskansler. Carl X skötte personligen dessa för en eröfrande konung så väsendtliga förvaltningsgrenar. De utländska sändebuden hörde och besvarade han sjelf: till de flesta vigtigare instruktioner för svenska sändebud finner man utkast af hans hand. Likaså oaflåtligt ingrep han i hvarje rörelse af kriget: både det rent militäriska och det ekonomiska beherrskades af hans outtröttliga arbetsamhet. Öfverallt var han personligen närvarande, och verkade genom sin närvaro underbart upplifvande. Äfven i många andra grenar, företrädesvis i reduktionsväsendet, finner man en mängd uppsatser och föreskrifter af hans egen hand.

Förtjensten framdrog han öfverallt hvar han fann den. En stor del af de utmärkta embetsmän

ur ringare stånd, som sedermera prydde Carl XI:s regering, hade honom att tacka för sin uppkomst. Vi nämna endast Ehrensten, Biörnklo, Dahlberg, Helmfeldt, Ascheberg. De trenne förstnämnde voro i krig och underhandling bland dem, hvilkas tjenster han förnämligast begagnade.

I kännedomen af främmande makters politik, deras styrka, deras planer, var han de flesta öfverlägsen. Hans politiska blick var genomträngande. Sjelfständigheten af hans statskonst erkände främmande sändebud med knot.

Krigarens egenskaper egde Carl X till en utmärkt grad: det okufliga modet, den ljungeldssnabba blicken, djerfheten så väl som försigtigheten. En brinnande kärlek till krigarens ära bar han äfven inom sig. Den var för honom, som för de flesta, en källa på en gång till stora handlingar och till svåra frestelser. Allt ifrån hans tidiga ungdom och långt innan han tänkte sig bestämmelsen att bära en krona, var den krigiska utmärkelsen det förnämsta målet för hans sträfvande. Denna väg till ära var på hans tid, då regenterne framför allt sökte yttre förstoring, och särdeles ibland hans folk, som vunnit sin storhet genom krigisk kraft, den som låg närmast för allas tankar. Men aldrig har han skiljt sin storhet från Sveriges. Han har icke sökt krigarens rykte eller vexelfulla lif för deras egen skull, utan såsom en väg till fäderneslandets storhet, oskiljaktig från hans egen.

Om båda hade han ett högt begrepp. Han eftergaf intet af sin värdighet i förhållande till främmande makter och var ofta ömtålig för motsägelser,

äfven-

äfvensom för den minsta afvikelse från gifna befallningar.

En hög bildning prydde konung Carl X. Bokliga konster kände och älskade han. Med lysande vältalighet uppträdde han bland sina ständer, och vid möten med främmande sändebud.

I sitt dagliga umgänge var konungen enkel och jemn. Hans samtal var tankedigert, lifligt, ofta lustigt. »Främmande ingenia hade lust af hans djupsinniga discurser». I klädsel var han enkel som den ringaste soldat: i mat och dryck likaså, der icke tillfället annorlunda fordrade. Han unnade sig en knapp hvila, i fält ofta afbruten af de mångartade göromål, han ensam bestridde.

Sverige fann han i farten af dess förstoring: han såg den vunnen genom vapen och han företog sig att genom vapen föra den vidare. Både mot Polen och Danmark hade han bestämda planer till förvärfvande af de landvinningar, som för Östersjöväldet voro Sverige vigtigast. Att han af framgången lät locka sig att utvidga dessa ända till försöket att tillintetgöra båda dessa riken, var hans största fel och blef hans undergång.

Att historien om Carl X:s regering innehåller endast krig, är för öfrigt ett lika ogrundadt som ofta upprepadt påstående. Taflan af det inres förändringar under hans tid är, om man undersöker dithörande källor, rik på innehåll. Den visar utvecklingen af statslifvets vigtigaste frågor så stark som man på en tidrymd af några få år kan vänta, och Carl X var ej främmande för deras befrämjande. Reduktionen tog,

icke minst i följd af konungens ingripande, ett steg, som förde den ett godt stycke framåt och intet tvifvel är, att om konungen lefvat, han skulle hafva fullföljt detta verk. Kriget hade väl förlamat men icke tillintetgjort, endast uppskjutit det [1]. Lagarbetena gingo framåt. Ett fullständigt förslag till ny kyrkoordning blef uppsatt. Det under Christinas förmyndarregering begynnta arbetet på den allmänna lagens förbättring fortsattes, enligt den befallning, konungen gifvit Stjernhielm [2]. Det ena af rikets tvenne nuvarande universiteter erhöll en förbättrad lagstiftning och till det andra kastades första grundvalen. Vetenskaperna blomstrade äfven midt under vapnens buller. Den åldrige Stjernhielm fortsatte rastlöst sina arbeten. Olof Rudbecks dag uppgick; år 1657 anlade han den första botaniska trädgård i Upsala. Ol. Laurelius, J. Matthiæ, J. Terserus utgåfvo berömda theologiska arbeten. Loccenius, Schefferus, Stiernhök bröto vägen för en svensk lagfarenhet. Den klassiska filologien odlades äfven af rikets högst uppsatta män.

Näringarne kunde under ett så oafbrutet krigstillstånd minst befrämjas. Likväl fingo de i den, efter långa års väntan, inrättade Banken, den mäktigaste häfstång för sin befordran, och den för Sverige af

[1] Reduktionskollegium visar sig äfven under konungens sista år i verksamhet, ehuru spåren af denna verksamhet icke framträda i dess protokoller. Man finner under år 1659 flere befrielser från ådömd reduktion.

[2] Stjernhielm åberopar sjelf år 1658 denna befallning i sin supplik till konungen, som är tryckt i Skand. Handl. III, 125. Båda lagarbetena hade under denna tid sitt hufvudsäte i Upsala.

naturen tydligast anvisade näringsgren, jernförädlingen, vann en ny tillväxt.

Stor som statsman och krigare, skall Carl X, oaktadt sina fel, städse af en oväldig efterverld kallas en af de utmärktaste regenter som setat på Sveriges thron. Stamfader för en ny ätt, har han i mer än ett hänseende för riket öppnat en ny framtid. Hans eldiga själ dref honom att öfverallt begynna. Genom sin underbara kraft bragte han alla förhållanden i rörelse: öfverraskad af döden hann han intet afsluta. Men med stark hand har han lagt grundvalarne, i yttre hänseende till Sveriges enhet inom dess egen kontinent, i det inre till den stora förändring som innehölls i reduktionen.

INNEHÅLL.

FÖRSTA KAPITLET.

Carl X Gustaf. — Hans ungdom. — Hans första regeringsår. — Riksdagen 1655.

Sid.
Christinas afsägelse . . . . 1.
Carl Gustaf före thronföljarevalet . . . . 6.
Carl Gustaf såsom kronprins . . . . 14.
Hans uppstigande på thronen. Åtgärder i det inre . . . 25.
Förhållandet till Polen . . . . 30.
Riksdagen 1655 . . . . 32.
Sveriges ställning till främmande makter . . . . 88.

ANDRA KAPITLET.

Det polska och ryska kriget.

Krigsplanen . . . . 102.
De stora framgångarne mot Polen . . . . 104.
Den misslyckade delen af fälttåget . . . . 110.
Warschau och Krakau intagna . . . . 113.
Tåget mot Preussen . . . . 122.
Hvilka voro Carl X:s planer för framtiden? . . . . 126.
Fördraget i Welau . . . . 135.
Vinterfälttåget till öfre Polen . . . . 145.
Krig och underhandlingar till Warschaus fall . . . . . . 153.
Slaget vid Warschau . . . . 166.
Underhandlingar med Polen och Holland . . . . 170.
Ryska kriget . . . . 192.
Fälttåget tillsammans med furst Rakoczy . . . . 219.

TREDJE KAPITLET.

Inre förhållanden. — Reduktionens verkställighet.

Krigets återverkan på landets inre tillstånd . . . . . . 241.
Reduktionskollegium. Herman Fleming . . . . 244.

Sid.
Bankens inrättning . . . . 257.
Den svenska kolonien i Nordamerika . . . . 260.
Landskapsmötena . . . . 262.

FJERDE KAPITLET.

Första kriget med Danmark.

Danmarks rustningar . . . . 270.
Anfallen . . . . 274.
Carl X:s infall i Holstein . . . . 283.
Eröfringen af Fredriksodde . . . . 298.
Tåget öfver Bält . . . . 307.
Freden i Roeskilde . . . . 322.
Underhandling med Ryssland . . . . 340.
Utskottsmötet i Göteborg. Konungens utsigter och planer . 347.

FEMTE KAPITLET.

Andra kriget med Danmark.

Anledningarne till krigets förnyande . . . . 354.
Landstigningen på Seland . . . . 376.
Köpenhamns belägring . . . . 379.
Sjöslaget i Öresund . . . . 386.
Stormningen af Köpenhamn . . . . 400.
Concerterna i Haag . . . . 409.
Infall i Norge . . . . 423.
Riksdagen i Göteborg. Carl X:s sjukdom och död . . . . 424.